

Iorga

oameni cari au fost

CULTURĂ GENERALĂ

Ilustrația copertei : *P. Vulcănescu*

www.dacoromanica.ro

n. iorga

oameni cari au fost

**EDIȚIE ÎNGRIJITĂ,
PREFAȚĂ ȘI NOTE DE
ION ROMAN**

1967

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

UN PROFESOR ȘI SCRITOR : N. IORGA

S-au împlinit acum un an două decenii și jumătate de la moartea, prin violență, a lui Nicolae Iorga. În secolul unor magnifice biruințe creatoare ale umanității, dar și al unor cumplite recrudescențe ale fondului de bestialitate ce încă jignește specia, istoricul a avut sfârșitul teribil al lui Mihai vodă și al lui Grigorie Ghica. Făptașii își cunoșteau victima și știau destulă carte cât să-și semneze numele de care, dacă li s-ar da lor, și cîinii s-ar simți insultați. Dar haita, în ceasul de noapte cînd ies după pradă fiarele pădurii, nu s-a sfiit să răpească vieții și poporului românesc o minte genială, de o forță unică, doborînd la o margine de drum nu un septuagenar viguros, ci un tezaur al națiunii. În acea toamnă a anului 1940 cădeau în Europa atîția morți, încît omenirea îngrozită nu mai avea timp să-i numere. Patronii celui mai mare concern al uciderii și năimiții lor puneau la cale crime încă mai mari și-și știau complicitatea în aceea comisă la liziera pădurii Strejnicul de lângă Ploiești. Asasinarea savantului român a trebuit să treacă, deci, ca un fapt divers.

Istoria culturii noastre a mai înscris capitolul unei biografii sfîrșite în sînge. Originar din Moldova lui Miron Costin, cel decapitat în drum spre Iași, Nicolae Iorga și-a găsit odihna, după o viață fără odihnă, în pămîntul

patriei. Muntele operei lui, cu crestele, prăpăstiile și peșterile sale, stă în fața noastră, luminat de un soare nou. Din perspectiva sfertului de veac am început a-l cerceta și va trebui s-o facem pînă vom scoate la iveală din imensa cantitate de material, nu lipsită de steril, toate diamantele și aurul pur.

Eu îmi aduc totuși aminte mai întîi de om.

Poate că aceasta a fost prima imagine. Pătrunde dintr-o stradă laterală, venind de-acasă, în Calea Victoriei. Foarte înalt, în costumul de culoare închisă și de o tăietură vetustă, atrage privirile prin attributele unice ale înfățișării sale: barba lungă, dreptunghiulară, care a fost neagră, dar acum e încărunțită, un umăr săltat, altul căzut, deformare profesională, consecință a nenumăratelor ceasuri de înverșunată proptire în muchia mesei de scris, pălăria amplă, umbrela nelipsită, cînd spadă care amenință, cînd anexă a gesticulației, servieta mare, doldora de cărți. Cu cărți obișnuia să-și umfle și buzunarele, după o raită pe la casa anticarilor. Pășește grăbit, deși nici circulînd pe stradă nu pierde timpul, fiindcă își compune o conferință, o lecție, chiar o carte, pe care în foi scrise o va trimite la tipografie și după o noapte de lucru. „Să trăiți, dom' ministru!” — îl salută sergentul de stradă, încremenind cu mîna la chipiul cafeniu. Nu mai e de mult ministru, dar titlul i-l mai rostesc unii, după obicei, cu toate că, între celelalte, zeci, nu e cel mai important. Trecătorii nu au nevoie de sesizarea reprezentantului ordinei publice. Cine nu-l cunoaște? Unii își scot pălăriile, alții îl privesc cu o curiozitate sfioasă, ori zîmbitoare. E un monument în mișcare, măreț și totuși foarte familiar. Ba chiar, în majestatea lui, și puțin comic, fiindcă seamănă leit cu imaginile malițioase risipite atîtea decenii în presă de caricaturiştii generațiilor succesive. Caricatura și anecdota alcătuiesc mărunta istorie curentă, dar se hrănesc din celebritatea oamenilor mari.

Și-l revăd, desigur, la catedră, în amfiteatrul arhiplin. După o frază, două, în tema lecției, profesorul alunecă într-o digresiune asupra unei chestiuni la ordinea zilei. Monologul interior irumpe într-o replică vehementă ce nu poate să nu fie rostită. Un Jupiter tonans care vorbește pe un ton înalt, graseind puternic. Chiar un curs despre vremuri vechi de câteva veacuri nu poate fi predat cu ferestrele închise peste rumoarea străzii. Istoricul trebuie să răspundă celor ce se întimplă acum. Și răspunde. Dojenește, condamnă, îndeamnă — și plînge. Da, plînge. Cu câteva luni înaintea asasinării lui, se întreprinsese, printr-un dictat odios, tentativa de asasinat împotriva României. Sala încă nu știa nimic, se frămînta din pricina unui motiv neînsemnat — profesorul întîrzia. Cînd a intrat, avea înfățișarea omului sub ochii căruia se sfîrșise fînța cea mai dragă. Locul unde urma să vorbească nu-l uitase, trebuia să-și rostască durerea. Obiectul conferinței? Ce însemnătate mai avea... Și sala, cutremurată, a aflat din prima frază ceea ce se hotărîse într-un laș consiliu de coroană. Iar lacrimi mari, rotunde se rostogoleau pe obrazul îmbătrînit deodată și se amestecau în barba răvășită. Idealul unității naționale care însuflețise în trecut masele populare și pe care el însuși îl slujise cu elan într-o tinerețe aprinsă era din nou siluit. Lucrurile trebuiau reluate de la capăt. Așa ceva era greu de suportat chiar pentru un temperament robust, călit în deceniile luptelor din for.

Nicolae Iorga e un titan al culturii românești, în succesiunea glorioasă : Dimitrie Cantemir — Heliade Rădulescu — B. P. Hasdeu pe care i-a continuat nu numai ca savant, ci și ca prezență activă în viața publică. Omul cărților, al zecilor de mii citite și al unei biblioteci întregi pe care a scris-o, istoric și filolog, istoric literar și critic, poet, prozator și dramaturg, memorialist și traducător, ar fi trebuit, după măsura timpului necesar și unei inteligențe superioare și foarte productive, să ducă o existență circumscrisă

între pereții arhivelor și ai camerei de lucru. Forțele lui Iorga erau însă cu mult mai mari. De aceea a simțit nevoia să fie om politic și orator, conferențiar și editor, publicist cu cel puțin un articol pe zi. Mai mult decât orice — și în toate — a fost profesor. Pe filele lecțiilor lui vom distinge desigur și pasaje de umbră. Deocamdată însă notăm trăsătura esențială a activității sale. Iar profesorul a fost servit de talentul unui mare scriitor.

Integrînd în cultura noastră socialistă partea perenă, întinsă, a operei lui Nicolae Iorga, relevăm cu admirație și însușirile etice ale scrisului și ființei lui umane. Sînt acele coloane de flacără veșnică, pe care le numim patriotism, devotament în serviciul mulțimilor obișnuite, hărnicie fără răgaz în îmbogățirea culturii naționale, contopirea întreagă, fără nici o urmă de interes personal, în masa poporului din care faci parte, pentru a-i reprezenta, cu puterile ce de la el îți vin, idealurile.

★

Intr-o evocare a istoricului german Mommsen, Iorga făcea constatarea că în vremea sa „rostul material“ al unei vieți de savant se încheie în cuvinte puține, biografii bogate avînd aventurierii. Fraza s-ar putea aplica propriei lui biografii. De aceea nici nu vom încerca a o reconstitui, lăsînd pe seama tabelului cronologic jalonarea ei cu datele obișnuite. Altminteri, ar trebui să repetăm ceea ce notăm acolo : niște ani și un verb care, în fond, rezumă totul — a publicat, a publicat, a publicat. A fost și ministru ? Vai, a fost chiar și președinte de consiliu. O perioadă tulbură, scurtă, în arena unui politicianism sterp, în mîzga căruia „apostolul“ „renașterii naționale“, cum l-au socotit mulți și i-a plăcut și lui să creadă că este, n-a reușit să arunce decât sămînța unor realizări minore, în orice caz nevrednice de dimensiunile intențiilor și personalității omului. Ca o răzbunare naivă, va scrie mai tîrziu o frază cu un epitet injurios la adresa criticilor săi despre „scurta trecere —

dezastruoasă, cum o știu toți idioții, la Instrucție..." Fraza ne evocă un text menit să demonstreze că a existat totuși un om politic Iorga, cu funcții de stat — deputat, senator, ministru — și cu un partid propriu. Cartea¹ abundă în observații pătrunzătoare, aduce în paginile ei un număr de portrete vii, reconstituie în cunoștință de cauză momente de răscruce din istoria României moderne și realizează în ansamblu o prezentare critică a vieții politice, îndeosebi de după primul război mondial. Expunerea e corosivă, foarte personală desigur, dar și foarte adevărată în esența ei. Însă, sub aspectul demonstrației pro domo, nu convinge. Să nu-și fi dat seama de asta, cu geniala lui inteligență, șt eroul epopeii? Autorul tabloului realist al politicianismului din România nu a reușit să adîncească analiza activității sale politice, cinstite, pînă la dezvăluirea fatala erori fundamentale. A aruncat vina în circa altora care erau, firește, foarte vinovați, dar de greșelile lor, nu de ale lui. A făcut reproșuri amare colaboratorilor și partizanilor. Oameni mărunți, într-adevăr. În preajma lui, stejarul nici nu tolerează vegetație robustă. A învinovățit miasmele vieții noastre publice. Da, aceste miasme erau sufocante. Existau totuși zone largi, cele mai largi, proaspete, sănătoase și puternice pe tot întinsul rotund al României noi și întregite, zone fertile care așteptau cuvîntul ca să-l transforme în faptă. Erau masele muncitoare, de la orașe și sate. Cuvîntul, concepția, ideologia capabile să le mobilizeze la luptă trebuiau să fie rostite cu fața spre viitor. Așa au și fost rostite chiar atunci cînd Iorga, mai înainte de prăbușirea năprasnică a ființei sale umane, constata cu întristare și neînțelegere căderea în neant a concepțiilor sale social-politice. O cădere tragică și aceea: „apostolul“, care știa bine că istoria e o mișcare înainte și în sus, vorbise mulțimilor cu fața întoarsă spre un trecut, glorios

¹ România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istoria unei lupte pentru un ideal moral și național. București, 1932.

desigur, dar în lacra căruia nu putea fi găsită cheia de aur pentru deschiderea porților înalte ale vremurilor noi.

★

Un studiu introductiv la una din multele opere ale lui Iorga nu-și poate propune să se transforme într-o cercetare monografică asupra acestei personalități atât de complexe. Dar prezentarea seriei de articole adunate în cele patru volume intitulate Oameni cari au fost înlesnește trasarea unei schițe pentru o astfel de monografie, o schiță sumară, însă fără lacune esențiale. Faptul e explicabil : seria de articole acoperă o perioadă de peste trei decenii, se referă la domenii de activitate foarte diverse, inclusiv la activitatea social-politică. În sfârșit, aparținând publicisticii curente, consemnează la zi evenimente și precizează atitudinea autorului față de ele. S-ar putea spune că, în ansamblu, culegerea Oameni cari au fost se constituie într-o operă, adică o scriere unitară, cu multe capitole, despre mulți oameni, dar în primul rînd despre autorul ei. De aceea, în selectarea materialului nici n-am făcut un criteriu din însemnătatea persoanei evocate. Și cînd rostește o apreciere despre un oarecare, Iorga se exprimă pe sine însuși, în toate fațetele proteice sale personalități. Atît pentru biograf, cît și pentru exegetul operei, Oameni cari au fost oferă o sursă indispensabilă.

În mai multe rînduri, autorul îl pomenește pe Plutarh. Cu o carte despre vieți ilustre nu avem totuși a face ; cu un Plutarh însă da, fiindcă, la fiecare pas, ca și ilustrul său înaintaș, scriitorul român extrage din biografii și propune învățăminte. Cîteodată procedează după un tipic foarte didactic, enunfînd în propoziții clare scopul educativ pe care-l urmărește și numerotînd învățăturile. Întotdeauna ține să stabilească o concluzie etică, și de multe ori se adresează direct tineretului. În Oameni cari au fost, Iorga își afirmă răsPICat calitatea de profesor și și-o exercită, ca și în alte părți, cu mijloacele scriito-

rului. Exemplele pe care le inserează sînt de cele mai multe ori pozitive, adică vrednice de urmat, uneori însă și negative. Panteonul se prelungește într-un cimitir presărat cu morminte marcate totuși pentru răul pe care cei înhumați acolo l-au putut face. Sînt morminte de renegați — un oarecare Ion Ciocan, trădător al românilor transilvăneni —, un Stinnes, capitalist german, sprijinitor al „baronilor industriei“, cîte un rege sau împărat vinovați de cotropiri și războaie.

În Oameni cari au fost, autorul a înglobat și pagini despre oameni care erau încă în viață atunci cînd a fost scris articolul, dar încetaseră a fi la constituirea volumelor. Sumarul se compune nu numai din panegirice, ci și din recenzii, conferințe, prefețe etc. Lărgirea sferei de cuprindere sporește însemnătatea documentară a cărții. Iar această însemnătate e, în ansamblu, considerabilă, pentru cele mai diferite domenii: istoria literaturii, a științei, a tehnicii, a învățămîntului, a vieții politice românești, a armatei, a unor asociații și instituții, chiar și a sportului. Informația trebuie căutată cu atenție, titlul articolului nefiind suficient pentru orientare. Într-un portret al unui Sturdza poate fi vorba și despre Kogălniceanu, într-un articol dedicat folcloristului Pitiș, despre Hasdeu.

În completarea lucrării autobiografice Orizonturile mele. O viață de om — așa cum a fost, articolele ne oferă pitorești și interesante pasaje de amintiri personale. Iată-l pe micul școlar chinîndu-se să învețe corecta limbă românească după înghețatul manual de gramatică al lui Manliu. Iată-l, mai tîrziu, descoperind forța de evocare a literaturii de inspirație istorică prin mijlocirea nuvelor lui Negruzzi. Iată-l, în sfîrșit, răscolit de revelația poeziei eminesciene: „această poezie minunată din cele o sută de pagini ale cărțiței albe ne ridică spre ideal — în iubire, care mijea nelămurită în sufletele noastre, în cugetare, spre care se încercau întii aripile

noastre slabe, în taina tuturor depărtărilor și înălțimilor“ (În amintirea lui Eminescu). Momentul inițierii se situează în cuprinsul anului 1886. Peste doi ani se produce altă inițiere, care dă trup mai concret, pentru un răstimp, „idealului“ și contribuie la fertilizarea cugetării. Atunci, la 17 ani, adolescentul din Iași, un lungan deșirat, atât de slab, din efort intelectual și hrană puțină, încît avea să-și sperie profesorii aproape convingși că-l vor vedea pierind, ar fi avut toate motivele, pentru o fire obișnuită, să fie un conformist, ca să se salveze prin cîștigarea unor protectori. Era însă un răzvrătit, împotriva căruia s-au rostit două sentințe de eliminare din școală. Motivul ni-l destăinuie însăși victima rigorilor disciplinei didactice a vremii : niște vorbe „nesocotite“ și cîteva din „atitudinile revoluționare pe care școala socialistă le-a pus la modă în Iași...“ (Un profesor : Vasile Burlă). A fost totuși mai mult decît o oarecare frondă juvenilă. Fiindcă tînărul neconformist citea Capitalul lui Marx, ținea conferințe despre această operă fundamentală a socialismului științific, lua parte — și ne imaginăm cu cîtă însuflețire — la adunările socialiste, difuza numere din Revista socială. Curînd avea să și colaboreze la presa mișcării muncitorești, la Contemporanul, iar cu Gherea, care-i cerea articole, va purta corespondență și după plecarea la studii peste hotare. E un debut promițător în viața obștească, similar cu al altor intelectuali din epocă. Cum au înțeles acești intelectuali socialismul, și cum l-a înțeles și el, aflăm tot din paginile seriei Oameni cari au fost : „un simplu socialism de compătimire adîncă pentru suferință, de nespusă sete de-a sprijini dreptatea“ (Alexandru Tenie). Sau : „Acuma treizeci de ani și mai bine, și acel care scrie aici era prins pentru o clipă în mișcarea generoasă care se îndrepta spre poporul în suferință“¹.

¹ Vasile Morțun : o învățătură, în Oameni cari au fost, Editura Fundației, II, 1935, p. 473.

Acel „simplu socialism de compătimire“ era o atitudine generoasă, democratică, însă nu și marxism. Iorga nu s-a apropiat de simbul revoluționar al socialismului științific, a refuzat să-l accepte și mai târziu l-a și condamnat. După ce s-a desfăcut din legăturile de tinerețe cu mișcarea socialistă, a calificat însuși socialismul ca o doctrină străină, fără contingente cu realitățile din România.

N. Iorga nu a putut deveni niciodată un apologet al stărilor de lucruri din țară și a fost mereu preocupat de îndreptarea lor. Informația istorică pe care a acumulat-o de timpuriu, o informație vastă, dar lipsită de necesara aprofundare a bazei economice, i-a insuflat ambiția de a crea o concepție social-politică proprie. Din studiul istoriei, savantul a desprins sensul progresiv al mișcării sociale, însă a interpretat propășirea, dintr-un unghi de vedere organicist, ca pe o evoluție naturală, fără zguduiri revoluționare, a „organismului“ național. Aceasta l-a dus la negarea luptei de clasă ca motor al progresului și la denunțarea contradicțiilor sociale din orînduirea vremii ca un fenomen pernicios. Pentru a-și argumenta teza, s-a adresat trecutului, pe care l-a idealizat, reconstituind imaginea pe cît de luminoasă, pe atît de falsă a unei societăți feudale românești caracterizate prin depina înțelegere și frăție dintre boieri și țărani. Istoricul admite că vechea societate românească avea „groaznice vicii de orientalism“, dar adaugă numaidecît că ea „cuprindea în sine o tradiție serioasă și fecundă, așezăminte care izvorîseră din adîncul ființei naționale, datini care corespundeau însușirilor noastre osebitoare, o viață morală care era a tuturor fiindcă venea de la toți, o solidaritate care strîngea necontenit laolaltă o lume națională“ (Vederile politice ale lui Eminescu și generația de azi). Această „lume națională“ ar fi trebuit să-și urmeze netulburată existența. A intervenit însă revoluția de la 1848, rezultat al agitației unor „boiernași franțuziți“, care

a smuls riul din matca lui. Echilibrul a fost rupt, așezămintele tradiționale au fost înlocuite cu altele, preluate din Occident și inadecvate. Situându-se astfel pe o poziție conservatoare și regretând „bunele vremuri de odinioară“, Iorga nu-și împinge raționamentul pînă la ultimele consecințe și nu propune o altă răsturnare, în sens invers. „Clădirea nouă“ a societății românești nu mai poate fi dărîmată; în această clădire „trebuie însă începută o întreagă operă gospodărească de adaptare, pe care ambițioșii întemeietori au disprețuit-o“ (Ibid.). Acceptînd, cu acest adaos, instituțiile democrației burgheze, istoricul nu se resemnează și în fața dezvoltării capitalismului. România fiind o țară eminentemente agrară, industrializarea este, după opinia sa, tot un proces de înstrăinare față de rosturile naționale. Istoricul n-a privit proletariatul cu ostilitate. Dimpotrivă, s-a referit cu compasiune la mizeria clasei muncitoare, consemnînd, de pildă, „tristele scene de la Lupeni“, unde minerii erau „tratați ca animalele“¹. Proletarizarea i-a apărut însă ca un fenomen nefericit ce trebuia frînat. De aici, condamnarea orașului ca un loc de pierzare. Nu în orașul industrial, ci la țară era necesar să se caute sursa de energie capabilă să însănătoșească viața comunității naționale. Istoricul, literatul și omul politic N. Iorga a nutrit o statornică simpatie față de țărănime nu doar dintr-un simplu impuls afectiv ca alții, ci pentru că o considera depozitară a tradițiilor și virtuților morale ale poporului român. În 1907, a putut fi considerat un „instigator“, a făcut atunci colecte și a trimis ajutoare bănești pentru a fi distribuite văduvelor și orfanilor; în timpul refugiului de la Iași a stăruit să se dea pămînt sătenilor. Toate acestea nu sînt simple acțiuni filantropice, dar nici nu au valoarea unor dovezi că Iorga ar fi privit rezolvarea problemelor sociale dintr-un unghi de vedere

¹ România contemporană de la 1904 la 1930, p. 429.

economic. După el, cauza fundamentală a relelor ce bântuiau societatea românească era nu de ordin material, ci moral. Înainte de primul război mondial, mai exact în 1909, făcea observația că românii nu formau „încă un popor, căci prin înstrăinare ne lipsește clasa de sus, prin ignoranță, cea de jos“ (În amintirea lui Eminescu). Chestiunea esențială consta deci în refacerea comunității naționale, iar calea unică spre acest obiectiv o reprezenta difuzarea „unei solide culturi naționale, în care singură, cu adevărat, ni este mîntuirea“ (Cei cari se duc : C. Lucaci). Cu aceasta ne reîntoarcem la propriile aprecieri ale istoricului asupra contactului său de tinerețe cu mișcarea socialistă. „Pe noi, scrie el, referindu-se la acea perioadă biografică, ne îndemna setea de adevăr și mila de oameni. Iar ca mijloace cunoaștem unul singur : în loc să profităm de incultura omului pentru a-l învierșuna ca pe oricine n-are judecata întregă, visul nostru era să-l facem a înțelege, a ști.“¹ Prin cultură, oamenii săraci din lumea satelor ar fi fost eliberați de ignoranță și de vicii, transformîndu-se în gospodari harnici și înstăriți, asemeni „frunțașilor“, adevărate exemple vrednice de urmat. Tot prin cultură, moșierimea s-ar fi regenerat, reintrînd pe făgașul vechii boierimi cu dragoste de popor și de patrie. Interesul lui Iorga pentru țărănime se completează cu respectul față de boierimea „de vișă“, epitet pe care cititorul îl va afla și în unele pagini din Oamenii cari au fost, de exemplu în acelea despre Ștefan Grecianu. În societatea românească asanată prin cultură, boierimea trebuia să joace un rol important, chiar în direcția îmbunătățirii soartei țăranilor. Pentru Iorga, cultura are menirea de a statornici împăcarea socială și colaborarea între clase. Firește, el nu ia în considerare orice fel de cultură, ci pe aceea pe care poporul nostru și-a format-o de-a lungul veacurilor. În reactualizarea acestei culturi, apare din nou criteriul paseist și exclusivist.

¹ Vasile Morfun : o învățătură, loc. cit.

Cu aceeași asprime cu care condamnă capitalismul, fostul director al Sămănătorului respinge orice influență culturală din afară, în primul rând influența franceză, tratată global cu adversitate. În ansamblu, deci, patriarhalismul iorghist se conjugă cu naționalismul. În cultură înstrăinarea, în societate elementele alogene de la țară (arendășii, circiumarii greci și evrei) sînt factorii negativi împotriva cărora N. Iorga cheamă la luptă. În martie 1906, profesorul și-a scos studenții în stradă, pentru a manifesta împotriva unui spectacol în limba franceză organizat de protipendada bucureșteană în sala Teatrului Național. „Mișcarea din 1906“, cum o numește inițiatorul, este semnificativă și prin consecințele ei. Pasaje din Oamenii cari au fost (N. Gane) îndreptățesc ipoteza că atunci s-a născut propriu-zis omul politic N. Iorga, pe care un eveniment imediat următor, și mult mai mare — răscoalele din 1907 — l-a determinat să pășească în arenă și să-și pună pentru prima dată candidatura de deputat, apoi să înființeze un partid.

N. Iorga a fost, în intențiile sale sincere, un patriot și un democrat, dar prin conservatorismul său naționalist, prin recomandarea unor rezolvări sociale ineficiente, a pus obiectiv la îndemîna celor interesați teze diversioniste păgubitoare intereselor populare. Din partidul său, partidul naționalist-democrat, a derivat fatal organizația cuzistă. Am nedreptăți însă grav memoria marelui nostru om de cultură și a profesorului înțelept al atîtor generații dacă l-am privi ca pe părintele mișcărilor de dreapta extremiste din România. A căzut cu înalta lui frunte de uriaș al gîndirii străpunsă de gloanțele brutelor cu cămăși verzi! Orînduirea dominată de burghezie și moșierime nu avea nevoie de Iorga pentru a-și crea instrumentele bestiale ale dictaturii și nu i-a fost străină satisfacția de a-l vedea suprimat. Cu ani în urmă l-a folosit însă, l-a acoperit de onoruri, lăsînd apoi pe seama altora să-i dezvolte abecedarul naționalismului în statute ale vio-

lenței, ale extremismului și crimei. În acel moment, profesorul se retransese ferm pe poziții mai clare, asista uluit la evoluția înspăimântătoare a mișcărilor naționaliste și a avut curajul superb de a le anatemiza. De aceea a și trebuit să cadă. Era un om bătrîn, un „idealist“ — cum numește el pe visătorii ce cred într-un nobil ideal — plutind, însingurat, pe epavele devizelor sale de altădată : „tradiționalism național, realism democrat“. Au fost și alți oameni de cultură, oameni politici în același timp, care s-au văzut dați la o parte și infirmați în crezul lor social-politic. Nici unul n-a trebuit să plătească atît de greu falimentul concepțiilor lui greșite.

Pe fundalul negru al tragediei științifice, de la un capăt la altul al carierei publice a lui N. Iorga, ca niște focare de lumină, intervențiile sale merituoase în momente importante, unele grele, din viața poporului nostru. Pentru anii dinaintea primului război mondial, Oameni cari au fost adună multe articole dedicate transilvănenilor și, în general, luptei de eliberare națională și de întregire a României cu provinciile aflate sub dominație străină. Publicistul elogiază pe fruntașii acestei lupte — oameni politici, memorandiști, cărturari, profesori, clerici, de la vlădici la simpli popi de țară. În aceeași vreme, profesorul universitar de istorie și secretar al Ligii pentru unitatea culturală a românilor vizitează Transilvania, îi însuflețește pe cei de-acolo, se îndreaptă spre Bucovina, unde e oprit la graniță de autoritățile austriace, organizează pelerinaje la Mănăstirea Dealul și vorbește, înflăcărînd, despre Mihai Viteazul — „cel ce nu se poate odihni“. Realizarea statului național România, în hotarele sale naturale și istorice, era o cerință vitală pentru poporul nostru, iar Iorga s-a manifestat ca unul dintre cei mai neobosiți și entuziaști militanți în această direcție. Au urmat izbucnirea primului război mondial și anii neutralității României. Iorga n-a putut rămîne niciodată un spectator al evenimentelor și nici, doar, un comentator în sensul gazetăresc.

El se așază în miezul lor fierbinte, e părtaș cel puțin prin cuvîntul scris și rostit. Deplînge căderea pe front a românilor din armata habsburgică și înfierează „barbaria teutonică“ sub loviturile căreia Europa era inundată de valuri de sînge. Iorga e, de la început, un adept al alianței cu statele Antantei și un adversar al puterilor centrale. Alături de cele dintîi trebuia să-și găsească România locul firesc, dincolo de toate manevrele de culise și rezistențele unor politicieni și ale regelui pe care inima și interesele îl împingeau în altă direcție. Un antigerman în principiu Iorga n-a fost. Ba chiar, înainte de război, el, care-și întregise studiile la Leipzig, prețuia mai sus cultura germană, metoda științifică germană, literatura germană și le opunea culturii franceze. În aceasta din urmă, prin franșuzismul păturii avute de la noi, vedea, cum am arătat, un pericol împotriva propriei noastre culturi. Prin 1905, în aprecierea poporului german, istoricul ajungea la o anume exagerare, uitînd violența militarismului prusac și găsind accent de admirație față de Bismarck. Referitor la poporul german scria că „nu e unul care să aibă o viață mai armonică, mai echilibrată, și printr-aceea că la dînsul curentul spre bunurile materiale ale vieții e totdeauna precumpănit de iubirea statornică, în forme nouă, pentru ideal : pentru adevărul cugetării, pentru elaborarea științii, pentru îndeplinirea frumuseții“ (Serbările pentru Schiller). Sînt oare calitățile enumerate specifice poporului german? S-ar putea răspunde afirmativ, în măsura în care aparțin tuturor popoarelor. Istoricul român comitea o eroare de apreciere, privind națiunile din unghiul de vedere al psihologismului, poate sub influența lui Wundt. În timpul războiului, a trebuit să-și revizuiască opinia în cele zece lecții ținute la Iași și publicate sub titlul Cugetare și faptă germană. Și în unele din texte din Oameni cari au fost vor aparea exagerări în sens invers, mergînd pînă acolo, încît, pentru obținerea unui contrast, soldații și ofițerii armatei napoleoniene invadatoare sînt învăluiți

în aureola unor eroi ce-și fac datoria, dar o fac cu eleganță și cu deplină solitudine față de învinși. Unghiul de vedere e subiectiv, și explicabil. Totuși războiul a adus clarificări importante în gândirea lui Iorga. În articolele publicate de-a lungul anilor de război îl vom regăsi așa cum ne așteptăm: slăvind eroismul celor morți pe front, de la ostașul de rând, pînă la general, vărsînd o lacrimă de recunoștință pentru militarii francezi și englezi aflați în misiune la noi și rămași să se odihnească în pămîntul românesc, pentru medicii și personalul sanitar inferior contaminați de holeră. Concomitent, din coloanele Neamului românesc luat cu sine în refugiul ieșean scapără fulgere împotriva ocupanților, a politicienilor, scriitorilor și gazetarilor rămași în București, ca să se pună în solda inamicului. Temperamentul impetuos al publicistului se refuză deznădejdiei și defetismului. În zilele cele mai grele și, aparent, fără speranță, articolele lui Iorga exprimă încrederea neabătută în dreapta biruință, însuflețesc, mobilizează. Experiența de foc și sînge pe care a trăit-o, deși pe front n-a fost — și n-a fost fiindcă nu mai era tînăr — deschide și în Oameni cari au fost un capitol nou.

Înainte de război, viața socială și politică din România vădea vicii grave. „Că nu poate fi un neam trainic, scria în 1906 Iorga, acela care se alcătuește cu adevărat numai din spuma de sus... Ci un adevărat neam e acel ce cuprinde în sine toată viața, veșnic mișcată, totdeauna înnoită și pe deplin curată, a mulțimilor muncitoare și cinstite“ (La mormîntul lui Kogălniceanu). Dar atunci exista totuși un ideal și se anunțau evenimente cutremurătoare care trebuiau să aibă și această consecință: purificarea vieții politice, în general a existenței „spumei de sus“. Evenimentele au venit, mai teribile decît își putuse închipui cineva, și au trecut. Dacă în cercurile politice ale României s-a schimbat ceva, schimbarea s-a făcut în rău. Prin marile jertfe de sînge s-a creat România întregită, un

vis de veacuri, însă oamenii politici nu s-au ridicat la înălțimea cerută de vrednica gospodărire a marii patrii. Țara a fost „lăsată pradă numai ambițiilor personale și dorințelor de îmbogățire, toată lumea amestecându-se, fără deosebire de rang, în haosul pofțelor declanșuite” (Brusilov). Iorga face o deosebire netă între „politică” — adică activitatea publică dedicată realizării unui „ideal” — și „politicianism”, agitație sterilă, de cele mai multe ori de-a dreptul păgubitoare pentru masele populare, fiindcă e pornită din carierism și se bizuie pe demagogie. După încheierea păcii au urmat așadar „vremi sterpe ale epigonilor”.

O dată cu prăbușirea speranțelor de însănătoșire a vieții publice, în scrisul lui Iorga severitatea condamnării se însoțește cu semnalarea pe plan intern și internațional a unor fenomene noi, îngrijorătoare, prin prisma cărora și războiul însuși poate fi înțeles în altă lumină, mult mai pătrunzătoare. „Trăim, scrie profesorul în 1924, în faza asasinatelor în masă, cu milioanele, pentru a servi interesele producătorilor industriali, cari strâng o nație întreagă în jurul avântului de cucerire, de înlăturare, de cotropire” (Wilson). Publicistica istoricului se întunecă de fiorul temerilor în legătură cu viitorul apropiat al omenirii. La Societatea Națiunilor, problemele deschise prin 1924 „vor rămânea probabil tot astfel pînă la noi vărsări de sînge” (Ibid.). Aceasta, și datorită politicii revanșarde a Germaniei. În denunțarea acestei politici, Iorga rostește avertismente profetice și emoționante. Tot în 1924, cînd pentru multă lume din Europa numele unui anume Hitler nu spunea nimic, publicistul român îl vedea pe organizatorul cămășilor brune asociat la politica de amenințare a păcii. Murise Helfferich, unul dintre revanșarzii îndîrjiți. „Astăzi, comentează Iorga, el e o mîină de cenușă. Dar flacăra din el va trece în alții și în alții, pentru nenorocirea lor și a omenirii. Căci niciodată instinctul cel barbar nu poate face atîta rău ca o cugetare metodică

rătăcită prin pasiune" (Helfferich). În Germania de atunci, zugravul ratat ce se pregătea să devină dictator al țării lui și al lumii nu ocupa încă funcții oficiale. Dar, pentru Iorga, Germania din 1924 e „Germania lui Ludendorff și Hitler" (Quidde). După nouă ani era numai a lui „Adolf I, devenit împăratul «Reichului al treilea»". Hindenburg, care mijlocise ascensiunea aventurierului sinistru, își sfârșise prea lungă viață. „Va fi avut el (mareșalul) în clipa când închidea ochii viziunea Rinului trecut, a Poloniei invadate, a Vienei anexate...?" Recitești fraza, controlezi data: 1934. Data nu e greșită. Hindenburg a murit în august 1934. Rinul avea să fie trecut peste șase ani, Polonia, invadată peste cinci ani, Austria, anexată peste patru ani. Totul s-a petrecut întocmai, în altă ordine cronologică, dar acesta e un amănunt fără importanță. Cine ar putea ști dacă Hindenburg a avut viziunea tuturor acestora? Iorga a avut însă înfiorătoarca viziune. Fascismul făcea prozelești și în România: apăreau „cămășile negre", „exaltatul fiu al lui Zelca Codreanu" prezenta somații, „într-un ascunziș cu pumnale și revolvere se găsea lista miniștrilor cari trebuiau executați".¹ Pe Iorga, violența de orice fel, violența fascistă îl oripilează. Cel ce săvârșise cândva grava greșală de a întreține agitații antisemite pe planul teoretic al conservării „ființei etnice" protestează acum împotriva „exceselor antisemite" și atrage atenția asupra marelui rău pe care-l fac țării². Actele de violență sînt manifestări ale urii împotriva oamenilor de altă naționalitate, iar o astfel de ură nu e un sentiment omenesc. De aceea, într-un articol dedicat unui „naționalist" bucovinean, Iorga putea să înscrie printre meritele aceluia și faptul că era „român fără ură față de alte neamuri"³. De pe aceeași poziție scria rînduri calde de prețuire pentru

¹ și ² România contemporană de la 1904 la 1930, pp. 330—381.

³ Constantin Morariu, în Oameni cari au fost, III, 1936, p. 233.

savantul evreu Moses Gaster și punea întrebarea : „Cînd oare ura va fi trimisă la sanatoriu și invidia la casa de corecție ?” (Memoria doctorului Davila).

În aprilie 1915, Vasile Pârvan era atacat pe stradă și lovit : „I s-a spus că aceasta se face pentru vederile sale politice”. Învățatul, membru al Academiei, era acuzat de „nepatriotism”, fiindcă făcuse o critică aspră stărilor de lucruri din România. Erau alții de altă părere ? Să-și fi dat răspunsul pe căile polemicii de idei. „Nu știu, spune Iorga, consemnînd atentatul, de cînd ideile politice ale unui om învățat și de o superioară inteligență se «rectifică» pe stradă cu pumnul, de cine s-a întîmplat a fi mai voinic decît dînsul.” „Dacă e o inovație, tristă, deplorabilă inovație !”¹ „Inovația” a început să se practice în diverse state ale Europei, mișcarea cămășilor brune a transformat-o într-o practică de stat, curentă. Pumnii s-au înarmat cu revolvere. „Bestia umană” și-a făcut o victimă din cancelarul austriac Dollfuss, care nu era nici el un sfînt, dar ședea în calea proiectatului Anschluss. Iorga știa cine sînt ucigașii și cine-i angajase. Articolul despre asasinarea lui Dollfuss îi dă prilejul unei înfierări a hitleriștilor — „briganzii comandați de acolo unde un mort mai mult nu interesează” (Victima de la Viena : cancelarul Dollfuss).

Au trecut cîțiva ani. Previziunile publicistului român s-au realizat. În zilele pustiitoare ale celui de-al doilea război mondial, el nu a ostenit în a supune oprobriului public teoria „spațiului vital”, pretinsa superioritate a „rasei” germane, invazia blindatelor cu cruce neagră în țările ce nu s-au putut apăra. Totul se prăbușea, orizontul era sumbru. Istoricul se întreba dacă mai știe istorie, în așa măsură ceea ce se întîmpla părea că neagă adevărurile statornicite de experiența secolelor. Dar tocmai acum i se impune certitudinea că adevărurile, chiar dacă

¹ Un atentat, în Războiul nostru în note zilnice, Ramuri, Craiova, I, p. 179.

pot fi contrazise temporar, nu pot fi ucise. Ultimul an de viață care i s-a mai îngăduit, profesorul l-a parcurs cu inima crispată de durere, dar cu ochii luminați de nădejde.

★

În panegiricul unui istoric, în comentarea ocazională a unui eveniment, Iorga își afirmă concepția în profesia tutelară. Există o istorie pragmatică, a consemnării faptelor, alta, superioară, a reînvierii epocilor trecute, în sfârșit, o a treia, aceea care rostește sentințe asupra evenimentelor de odinioară și reactualizează învățăminte, „exemple de imitat“, „reguli de conduită politică“ (Învățăminte din viața și domnia lui Cuza vodă). Aceasta din urmă e istoria practică de Iorga. El a introdus în studiul istoric cercetarea metodică, nu mai e evocatorul romantic pe care l-a format la noi epoca de la 1848. Dar prin rolul educativ pe care îl revendică pentru istorie rămâne totuși urmașul, la un nivel științific nou, al lui Kogălniceanu și Bălcescu. Ca și aceia, în istorie — „această experiență, verificată îndelung, a vieții neamurilor ce se cheamă istorie“ (A. D. Xenopol) — el caută „esența, sensul superior al zbuciumului umanității“. Mai mult decât „adevărul faptelor“, îl interesează „adevărul din fapte“. Iar acest adevăr impune o atitudine democratică. Oamenii n-au fost creați ca să fie sclavi, nici „națiunile ca să fie roabe“ (În amintirea lui Petru Liciu). Tot ca istoricii de la 1848, Iorga relevă însemnătatea marilor personalități în viața unui popor și propune un cult al eroilor : „Căci puterea unui popor vine și din conștiința limpede a tuturor oamenilor aleși pe cari i-a avut și-i are și din cultul dezinteresat al acestor eroi“ (Cîteva rînduri de „dincoace“ în amintirea lui Timotei Cipariu). Fraza nu poate fi considerată ca o formulare a tezei idealiste că istoria e făurită de eroi. Fiindcă, de pildă, victoriile lui Mihai erau ale „unui neam întreg“ și — „Nici un om mare nu e așa de mare, încît el singur

să poată îndeplini o operă mare. Omul cel mai mare are nevoie de cei mai mici" (Pomenirea lui Mihai Viteazul).

Experiența istorică poate fi mereu folositoare în sensul educativ. Așa o și valorifică autorul volumelor Oameni cari au fost. El îl omagiază pe Cuza, ca să aducă în discuție nevoile țăranilor, evocă faptele de arme ale lui Mihai Viteazul pentru a stimula eroismul în vederea războiului ce trebuia să smulgă coroanei habsburgice Transilvania. Istoria îi oferă argumente pentru revendicările naționale și pentru critica internă. Ca și Eminescu, admonestează într-o fază nouă a societății românești pe „cei cari înfățișează ordinea materială, sătulă și mulțumită, care a ieșit dintr-o îndeplinire parțială, deci defectuoasă, a idealului“ luptătorilor de la 1848¹.

Ca istoric, Iorga a reprezentat acea intelectualitate pe care a dorit-o „activă, lucrînd pentru folosul și mîndria unei societăți întregi“ (Dr. Victor Babeș). Pe profesorul său, A. D. Xenopol, l-a caracterizat, ca savant, cu unele serioase rezerve critice, dar i-a arătat toată grațitudinea pentru modul în care a pledat, peste hotare, în favoarea drepturilor naționale ale românilor. De cîte ori a scris despre un om de știință — inventator, medic, inginer, naturalist, explorator — autorul articolelor strînse în Oameni cari au fost nu s-a preocupat de aportul lor special în respectivul domeniu de activitate. Nu avea competența, și nici nu-l interesa, ca publicist, aceasta. Îl interesa modul în care omul de știință, român sau străin, a dat eforturilor sale un scop practic — „știința reprezentînd o țintă, dar și un punct de plecare“. Este de la sine înțeles că Iorga nu putea fi un apologet al științei dedicate abstracțiunilor, ci al aceleia ce are „atingere cu viața practică“. Ca și istoricul, ca și literatul, omul științelor pozitive lucrează pentru semenii săi. Știința trebuie să fie utilitară și democratică. Edison a fost mare, pentru

¹ Pentru ce s-a comemorat C. A. Rosetti, în Oameni cari au fost, 1935, II, p. 226.

că în descoperirile sale „s-a gîndit înainte de toate la cît pot folosi semenii săi din noua taină pe care a smuls-o materiei mute și oarbe“ (Edison). Clausturarea între pereții laboratoarelor egalează cu o dezertare. Vrednici de stimă sînt cei ce desfășoară, paralel cu munca de specialitate, o altă, pe plan larg, de popularizare a cunoștințelor, prin reviste, manuale, conferințe. Chiar cînd nu e un inovator de prima mînă, omul de știință nu și-a consumat viața în zadar, dacă a contribuit la înlăturarea ignoranței. Chiar cînd, în specialitate, comite erori — ca de exemplu cutare filolog sau istoric latinist — acestea nu-i anulează meritele publice, dacă e cinstit în părerile sale și-și slujește în alt fel națiunea. Nu poate fi iertat însă nici cel mai mare om de cultură, dacă trădează interesele naționale. Adevărul stabilit de știință trebuie rostit în folosul poporului, chiar cu riscul de a suferi sancțiuni din partea conducătorilor vremelnici. Căutarea adevărului și comunicarea lui sînt mai mult decît niște obligații profesionale, sînt „mărturisiri“, îndatoriri etice.

★

Articolele din Oameni cari au fost exprimă și opiniile despre literatură ale lui Iorga. Literatura (arta în genere) e legată de societate prin originile și prin înrîurirea ei. Artistul creează ca un purtător de cuvînt al poporului și al epocii; opera lui își asigură trăinicia și originalitatea prin spirit popular și specific național. Din literaturile străine se extrag aceleași învățăminte de ordin general: slujirea idealurilor naționale, dragostea față de popor, accesibilitatea expresiei. Așadar cercul se închide. În interiorul său se înscrie o altă cerință de principiu: zugerirea vieții naționale în lumina adevărului. Am putea numi această cerință realism. Dar adevărul, deși obiectiv, poate căpăta diverse interpretări, unele ducînd pînă la înfățișarea lui trunchiată, ori chiar pînă la falsificare.

Din contactul său de tinerețe cu mișcarea literară din jurul Contemporanului și ca o preluare a tradiției Daciei literare, N. Iorga și-a însușit definitiv concepția asupra funcției sociale a artei. Ca atare, e un adversar al estetismului și s-a aflat de cealaltă parte a baricadei față de junimism. Considerarea tendinței ca o condiție esențială a literaturii capătă însă la el o semnificație net distinctivă față de critica materialistă a vremii sale și cu atât mai mult față de estetica noastră marxistă. Căci, la Iorga, literatura și arta, cultura în general sînt privite nu doar ca niște mijloace auxiliare, ca niște arme în lupta pentru progres, ci ca niște factori de bază. Readucerea vieții sociale și naționale pe un făgaș ideal făcîndu-se prin cultură, conținutul acesteia și forma pe care o îmbracă impun o riguroasă atenție. De fapt, pornind de aici, Iorga părăsește domeniul esteticii, trecînd pe cel al eticii. Din cei doi termeni ai sintezei artistice — tendința exprimată prin mijloace artistice — cel de-al doilea e împins pe un plan secundar și chiar ignorat. Trecînd cu vederea axioma că eficiența unei opere e asigurată de forța imaginilor, de prelucrarea artistică, Iorga apreciază scriitorii în primul rînd, adesea exclusiv din unghiul de vedere al bunelor intenții. De aceea, cititorul să nu fie surprins cînd va vedea cumpăna sa indicînd o greutate mare pentru o mîină de paie, și alta, neașteptat de mică, pentru un lingou de aur. În Oameni cari au fost, un poem istoric modest al lui Vasile Bumbac se bucură de o binevoitoare atenție, iar Byron e tratat cu severitate. La cel dintîi, criticul evidențiază o trăsătură foarte respectabilă : patriotismul ; la cel de-al doilea, egoismul cel mai rece. Tot cu o motivare etică a respins Iorga simbolismul, pe care l-a privit cu suspiciune, ca și alți contemporani, ca pe o expresie a senzualismului și a descompunerii morale. Pe Ovid Densusianu, directorul Vieții noi și poet simbolist, cu care nu s-a înțeles nici în alte privințe, l-a socotit aproape un dușman personal, fiindcă importa în literatură

„mode de aiurea“. Mai târziu, în primii ani de după război, fostul conducător al Sămănătorului făcând observația alarmantă că „nesănătatea unei vremi de criză a năvălit și cuprinsul literaturii, culturii întregi...“ (Ioan Scurtu). Sigur, era și „nesănătate“, dar din 1922 pînă în 1940, literatura „modernă“ a înscris și în România succese remarcabile. Iorga nu le-a recunoscut; cu indignarea tribunului ce-și vedea contrazise credințele, a contestat global opera celui mai mare poet contemporan, supus unui lung și violent rechizitoriu, sub acuzația de trivialitate.

Rezistența lui Iorga la inovație în artă și literatură are și alte temeuri decît înlocuirea dogmatică a esteticului prin etic. Tradiționalismul e ruralist, ori literatura modernă s-a eliberat de unilateralitatea inspirației și și-a îmbogățit sfera cu zone noi ale mediului social și ale sufletului omenesc. Experimenta și forme nemaiîncercate, un alt limbaj, mai rafinat, nu întotdeauna abscos, însă mai puțin accesibil. S-ar fi putut observa, de pildă, că aceasta nu egala cu negarea specificului național, că în poezia lui Ion Barbu și a lui Tudor Arghezi se distila într-un mod subtil folclorul. Faptul i-a scăpat lui Iorga, exclusivist și categoric în materie de literatură. Intoleranța l-a pus mereu în conflict cu lumea scriitoricească, și încă din anii Sămănătorului. Cum se știe, acolo și în celelalte publicații pe care le-a condus, a desfășurat o energetică muncă de îndrumare a literaților în sensul vederilor sale: inspirație din viața satelor, privite ca organisme curate ale ființei etnice, netulburate de lupta de clasă, dar amenințate de asaltul „străinilor“, evocarea vremurilor patriarhale în care țărani și boierii împreună își apărau glia, condamnarea orașului ca loc de perdiție etc. Rigiditatea cu care selecta materialele pentru revistă a ridicat împotriva profesorului respectat și iubit pe colaboratorii săi, altminteri supuși și cuminți, din redacția Sămănătorului: Iosif, Chendi, Anghel etc. Directorul a

trebuit să plece. După mulți ani, când majoritatea martorilor nu mai erau în viață, el a reluat procesul, apărându-se de învinuirea de a fi obligat pe scriitori să se conformeze unor rețete. Condițiile publicării erau doar acestea: „E bun? E sănătos? Da, și sănătos... Fiindcă fără aceasta, literatura e un păcat, și nu înțelegeam să-i fiu complice“ (Moartea unui tânăr: Nicolae Beldiceanu).

Deși de la respingerea estetismului și condamnarea manifestărilor decadente în artă Iorga a ajuns până la confuzia dintre estetic și etic, dintre artă și cultură, gustul și sensibilitatea sa pentru frumos, marea lui experiență de cunoscător al literaturii românești și al celei străine au făcut din el autorul unor pagini pline de adevăr și de prețuire dreaptă despre opere și scriitori. Scara valorilor construită de el are unele trepte rupte, altele strimbe, altele așezate mai sus ori mai jos decât locul ce li s-ar cuveni. Însă, cu defectele respective, stă totuși în picioare. Dintre scriitorii noștri: Anton Pann, Costache Negruzzi, Eminescu, Creangă, Caragiale — ca să nu citez decât câțiva din cei ce apar în paginile din Oameni cari au fost —, dintre cei străini: Horațiu, Dante, Schiller, Tolstoi, Sienkiewicz, Ibsen etc. se află la nivelul corespunzător. Iorga e autorul unei ample istorii a literaturii românești și comentatorul profund al unor scriitori de seamă ai lumii. Lucrările lui de istorie literară și exegeză sînt de mare preț. Nu am refuzat nici reeditarea, din Oameni cari au fost, a acelor articole care stăruie asupra unor scriitori mărunți, chiar dacă autorul e prea generos cu ei. Și acolo sînt încrustate informații utile și observații interesante.

Preveniți asupra erorilor criticului și istoricului literar, parcurgem paginile lui Iorga cu satisfacția de a descoperi idei juste în formulări pregnante, caracterizări care fixează dintr-o măiastră trăsătură de condei profilul adevărat al unui scriitor. Ne explicăm și exagerările deformatoare, datorite unui unghi de vedere personal pe care

nu ni-l putem însuși. Articolele cu care avem a face nu sînt niște „reconsiderări“, nici concentrate de monografii, ci în majoritate simple evocări prilejuite de reeditarea unei cărți, de un deces, o comemorare sau dezvelirea unei statui. Nu le vom cere mai mult decît unui material publicistic ocazional. Aprecierea autorului operează în virtutea unei trăsături majore și, ca în tot ce a scris Iorga, cu scopul detașării unor învățăminte. Pe alocuri se relevă și calități ale operei: realism, expresivitate etc., dar atenția se concentrează asupra atitudinii generale a scriitorului, asupra măsurii în care acesta și-a slujit patria și poporul. Principalul merit subliniat e acela de om „de inimă“. Un scriitor „de inimă“ a fost clasicul bulgar Ivan Vazov: „De la început pînă la sfîrșit, el s-a identificat cu ai săi. Orice suferință, orice bucurie, orice speranță a lor a găsit într-însul glasul care a mărturisit-o“ (Un poet reprezentativ: Ivan Vazov). Björnstjerne Björnson a înțeles și el că „apărarea dreptății e unul din drepturile cele mai netăgăduite ale unui scriitor“; la fel, Lev Tolstoi. Iorga dă tolstoismului o definiție extrem de sugestivă: autorul Anei Karenina „nu s-a făcut creștin după evanghelie pentru fericirea raiului, ci pentru suferința acestui iad“ (Leon Tolstoi).

Așezînd foarte sus tendințele generoase ale scriitorilor și, implicit, valoarea educativă a operei lor, autorul Oamenilor cari au fost conferă unor literați merite mai mari decît au avut. Pentru Vlahuță a nutrit o admirație fără rezerve, a scris despre el în repetate rînduri ca despre „un suflet adînc“, un om „de natură înalt-etică“, a cărui ființă „nu era frumosul întrucîtva schimbător, ci nașia eternă“ — calități care nu demonstrează totuși calificarea de „mare scriitor“ pe care i-o acordă (Un suflet adînc). Pe Iulia Hasdeu, Iorga o deplînge ca pe autoarea unei literaturi de o „adevărată valoare“. Precizarea făcută numaidecît limpezește lucrurile: „Înțeleg de o valoare literară, dar înainte de toate de una educatoare“ (O

umbră a trecut — Iulia Hasdeu). Valoarea „educatoare“, compătimirea față de cîntăreți stinși după încercarea primelor acorduri sfioase amplifică galeria Oamenilor cari au fost cu figuri palide ca Mihail Teliman, N. Vulovici, Alexandrina Mihăescu sau poetul-copil Crăsiunescu.

Proiectată pe un spațiu mult mai larg, concepția etică îl duce pe Iorga către preferințe, altminteri nemotivate, față de unele literaturi naționale, acele „literaturi moderne, pe atît de frumoase și de bogate, pe cît de morale, înălțătoare de suflet, cum sunt literaturile engleză și cea germană“. Se înțelege că piatra aruncată, prin ricoșeu, țintește literatura franceză modernă (simbolistă, decadentă etc.). Înăuntrul aceleiași literaturi și în cadrele aceleiași creații, un scriitor sau o operă îi impun lui Iorga obiecții, în cazul în care descoperă absența pulsației unei inimi calde și a unui „ideal“. Nu ne miră cînd portretul schițat cu un vîrf ascuțit pe gheață e al lui Titu Maiorescu. Explicația o oferă portretul însuși: Maiorescu era o fire rece, din estetica lui lipsea orice ardore militantă; „Junimea“ a practicat un „criticism sterp“, a demolat fără a-și propune să ridice un edificiu nou. Nu ne poate surprinde nici caracterizarea, altminteri plastică — și în mod regretabil superficială —, a criticistului Shaw — „irlandezul, celtul acesta, cu ascuțitul zîmbet de răutate și despreț, acest profanator și al morților (!) pentru a face să scapere flacăra albastră a satanismului său...“ (Pirandello). Incepe însă să ne surprindă reducerea operei lui Byron la expresia exclusivă a individualismului: „fiind un poet așa de mare pentru el, l-am fi dorit cît de puțin și pentru noi“ (Amintirea lui Byron). Egoistul romantic a fost și un poet al asupriților. Iorga, cucerit din copilărie de patriotismul navelor istorice ale lui Negruzzi, identifică în scrisorile aceluiasi satira unui autor „fără ideal“, iar în om, pe un indiferent față de țărani. Atitudinea față de țărani, manifestare firească a unui scriitor „de inimă“, determină și sentința

cu privire la Vasile Alecsandri. Scriitorului pe care noi îl respectăm astăzi mai ales pentru democratismul și patriotismul său, pentru oficiul de poet-cetățean, Iorga îi refuză simpatia tocmai fiindcă nu-i recunoaște acest oficiu. „Veselus ciripitor“, cum îi spune, n-a fost decît „un bogat și strălucit diletant“. „Cu sătenii lui, adaugă, va fi fost bun, dar mîndria stăpînului de pămînt, a domnului de oameni nu l-a lăsat să-și plece privirea pînă la smerita bogăție de simțire a țăranului. Cel ce a strîns și prelucrat poezia populară n-a știut, de fapt, ce se petrece în inima celor de care a fost încunjurat mai mult în viață“ (Corespondența lui Alecsandri). *Apartenența de clasă a scriitorului e interpretată, am zice, după modul sociologist și, totodată, în contradicție cu teza patriarhalistă a frăției dintre boieri și țărani. Să nu trecem mai departe, fără a menționa reparația adusă în alte pagini memoriei lui Alecsandri — totuși „poetul renașterii naționale“, autorul unui repertoriu care nu e „de uitat, de aruncat“ și care „pentru învățătura, ca și pentru plăcerea noastră... trebuie chemat iarăși la viață“ (Liciu și teatrul lui Alecsandri). Cel căruia nu i se face însă nici o concesie și rămîne obiectul unei negații totale, fără îndoială neîntemeiată în absolutismul ei, este Bolintineanu — „sentimental vorbăreț și neglijent, care ajunsese a trece drept un inspirat cîntăreț al amintirilor și idealelor neamului“ (În amintirea lui Eminescu). În cazul autorului Legendelor istorice, exigența este de natură estetică: eroii lui Bolintineanu sînt „tăiași grosolan, colorați tare și încăierăți sălbatec“ (C. Negruzzi).*

Oricît de imperativ ar fi pentru Iorga principiul militantismului creator și al moralității, frumosul — pe care îl caută și acolo unde nu există — nu se pierde, întotdeauna, în umbra faldurilor drapelului de luptă sau ale flamurei albe a virtuții. Pe I. L. Caragiale l-a socotit, ca și Ibrăileanu, un exponent al criticismului junimist. Autorul Scrisorii pierdute „a lovit în formele fără fond“

și, spirit negativist, a jignit „sentimentul public“. Critica în sine a fost binevenită, ea trebuia să constituie însă prima fază. Ceea ce e regretabil, după Iorga, e că dramaturgul n-a trecut la a doua, la „faza constructivă“, că, la fel cu „mai toți junimiștii, n-a făcut pasul, a desprețuit să-l facă“. Aflăm aici exprimarea unui regret, nu și micșorarea operei. Opera este prețuită ca „una din cele mai desăvârșite și armonioase forme ale realismului critic“ (Ce se iubea în Caragiale). Când creatorul unei opere a fost și un „om de inimă“, inima lui Iorga se aprinde, admirația capătă temperatura înaltă a entuziasmului și a iubirii pasionate. „Nu putem da, scrie el într-un articol despre poetul Steluței, lui Alecsandri, a cărui faptă o înțelegem și o prețuim, inima noastră, pe care Eminescu o slăpînește“ (La dezvelirea statuii lui Alecsandri). Eminescu a fost cîntărețul cel mai inspirat al gloriei „secolelor viteze și credincioase“, mărturisitorul unui crez național și social, criticul neînduplecat al fenomenelor pernicioase din viața publică a României, dar și apărătorul țăranilor, cărora le-a prețuit ca nimeni altul arta și graiul. În poezia lui, cei mulți s-au recunoscut și prin ea s-au înălțat: „Așa cum vorbea el, în ritmuri de o muzică îmbătătoare și tainică, oricine dintre cei umili putea să se mîngîie și să se îndemne, să învețe și să fie mai bun: rostul armonios al lumilor găsise încă un glas prin care să se învedereze, întru cît e îngăduit aceasta“ (Eminescu și generația de astăzi). Puține pagini atît de vibrante ca acelea ale lui Iorga i s-au dedicat lui Eminescu, poetul sublim și omul nespus de nefericit. Pe artistul iubit — „un cugetător, un luptător, un profet, da, un profet, ca profeții vechii Iudee, biciuind și arzînd de o parte, sfătuiind și revelînd de alta“, un „suflet cald, comunicativ“ — Iorga îl apără de răstălmăcirile epigonilor. Eminescu n-a fost un „schivnic într-un turn de «fildeș»“, un „zeu sinistru, tăiat în marmură neagră“, cum le-a plăcut „băietanilor și băiețoilor“ să și-l facă lor chip cioplit: „Nici ca să se

înălțe pe cerul negru unde trece Hyperion cu zîmbetul de durere și dispreț al razei sale, nici ca să se împietrească în chipul unui sublim zeu fără legături cu toate ale pămîntului, nici pentru această mare glorie falsă n-ar fi jertfit el ceea ce trebuia să prețuiască mai mult decît orice : credința sa deplină de om care știe, crede, înțelege, iubește și urăște și care, deci, pînă la sfîrșitul zilelor ce-i sunt îngăduite, alege, propovăduiește și luptă" (Cel dintîi volum din operele în proză ale lui Eminescu).

O paralelă concludentă pentru modul în care cumpănește Iorga valoarea, pentru contemporani și pentru posteritate, a scriitorilor e aceea dintre Schiller și Goethe. Amîndoi au fost poeți mari, gloria unuia nu are nevoie, pentru a se sprijini, de a celuilalt. Goethe a fost un „părinte" și „a atins toate coardele lirei", dar împărăția lui e „sus de tot", în marele Olimp rece, acolo „tronează pe un scaun de diamant, zeu cu stăpînirea fără de margini în loc și timp". Schiller, dimpotrivă, s-a orînduit între „poezii-lăutari", aceia care „zbîrnîie strunele din mațe de oaie pe care cîntă la bucuriile și durerile oamenilor". Între zeul rece și poetul-lăutar, cel preferat e ultimul, „umanitarul cu ochii umezi".

În critica literară și artistică, Iorga aruncă în cumpănă spada războinicului și o inimă ce pulsează de dragostea pentru oameni.

Scriitorii și artiștii, oamenii de știință și oamenii politici, mari sau puțin însemnați în domeniul lor de activitate, profesorii fără faimă, oricare om de rînd merită un cuvînt de recunoștință, dacă au făcut un bine și au fost de folos semenilor lor. Oameni cari au fost e un manual de etică, în capitolele căruia își găsesc locul și foștii adversari ai autorului, sau cei ce-au profesat alte convingeri decît ale lui. În fața mormîntului deschis, polemicele de odinioară trec pe un plan secundar. Ceea ce inte-

resează sînt însușirile pozitive ale celui ce a pășit peste hotarul vieții : hărnicia și cinstea, sinceritatea în credințe, consecvența, fie și numai o atitudine demnă într-o anume împrejurare. Aceste însușiri, cărora li se adaugă mereu modestia, capacitatea de dăruire, dezinteresarea materială („idealismul“), sînt propuse tineretului, curat încă, maturilor care le-au uitat. O înzestrare excepțională, talentul nu justifică și nu scuză abaterile de la imperativele eticii. Din viața lui Edison „cei ce fac deosebire între însușirile sufletești și datoriile morale, arogîndu-și privilegiul de a fi mai răi decît alții fiindcă decît alții se simt sau se cred mai deștepți, ar putea lua exemplu...” (Edison). Aceasta, deoarece viața fiecărui om și cu atît mai mult a oamenilor de seamă capătă pentru ceilalți valoarea unui exemplu bun sau rău : „oricine, să vrea sau să nu vrea, prin faptele sale publice, ca și prin celelalte, e profesor și elev în același timp” (Ioan Maiorescu). Răspunderea unui om de cultură eminent angajat în activitatea politică este mai mare decît a politicienilor obișnuiți ; el „e îndatorat a nu aduce în politică decît ceea ce e mai adevărat și mai generos în el”¹. Cînd cel ce-a îndeplinit o funcție publică oarecare și-a trădat semenii, și-a renegat poporul, articolul pe care i-l dedică Iorga nu mai are nimic de panegiric, e o înfierare (Un mort care se îngroapă : Ion Ciocan). Conjuncturile, dificultățile, slăbiciunile omenești nu pot constitui circumstanțe atenuante.

Concepția lui Iorga asupra vieții e una eroică. Omul politic vrednic de acest nume nu e cel abil, ci „numai acela care, văzînd o neclintită și luminoasă țintă, merge îndrăzneț către dînsa, înfruntînd dușmanii, mișcînd din loc piedicile, primind în piept primejdiile, cu siguranța că, pierind chiar în cale, tot drumul ce a putut să-l facă e cîștigat pentru urmașii ce vor veni neapărat după

¹ Spiridon Lambros, în *Oameni cari au fost*, III, p. 27.

vitejia lui“ (La mormîntul lui Kogălniceanu). Iorga salută eroismul oriunde îl descoperă : în știință, în politică, în artă, în expediții răsunătoare sau în acțiuni modeste neștiute de public. Cercetările întreprinse de Amundsen, Andrée, Nobile îl emoționează. Moartea aviatorului Bănciulescu îl zguduie și-i aduce în vîrful peniței cuvinte de admirație. Avînd ambele picioare amputate după un accident, Bănciulescu a continuat să piloteze cu trupul întregit de proteze. Și dăruirea unui actor ia forma eroismului : grav bolnav, săgetat de dureri, Petre Liciu ieșea în scenă și-și juca rolul. Eroii cei mai mari, cei mai vrednici de recunoștință sînt cei căzuți pe front. Nici cînd e gratuit — cum i se pare lui Iorga explorarea regiunilor polare — eroismul nu poate fi minimalizat. Și o „jertfă zadarnică“ se încununează cu aureola sublimului, chiar dacă nu lipsește părerea de rău că s-a făcut o inutilă risipă de puteri.

Viața fiind o dăruire în slujba umanității, iar omul o ființă demnă, curajoasă, activă, boala care secătuieste energiile și spulberă elanurile e o „umilință“. Imaginea unui Eminescu bolnav revoltă ca o jignire. Pentru a pune capăt suferințelor unui trup chinuit, moartea intervine ca o salvare desigur, dar ideea morții însăși îi repugnă lui Iorga. Exuberanța vitalității lui spirituale nu se poate împăca nicidecum cu „grozava nedreptate“, cu „acea osîndă stupidă și ridiculă a morții care ne așteaptă pe toți“. Osînda e încă mai nedreaptă cînd lovește pe omul folositor : „Îți pare rău și te ridici împotriva hotărîrii nedrepte, stupide — da, stupide — care uită în fundul temniței pe ucigaș, pe bătrînul cerșitor în colțul străzii și aruncă în mormînt tocmai pe acesta“ (Octavian Smigelschi). Regretul nu e în funcție de locul ocupat în ierarhia socială de cel dispărut — „acela care nu poate fi înlocuit în iubirea tuturor celor cari l-au cunoscut e omul bun“ (Locotenent-colonelul Manolescu-Mladian).

Nedreaptă și stupidă, osînda morții s-a rostit o dată pentru totdeauna, și natura își cheamă înapoi „ființele trecătoare, ca să se piardă în măreția ei“. Fatalitatea sfîrșitului nu trebuie să fie un motiv de deznădejde, ci un îndemn la acțiune creatoare : „Pentru a ieși din viață nu e decît o singură poartă : aceea a morții. Și ce e mai cuminte, e să aștepti să ți-o deschidă puterea de la care ții viața. Însă pînă atunci, fii al celorlalți, cît poți mai mult și cu cît mai multă bucurie. Va fi o vreme — și poate e aproape — cînd vei trăi printr-înșii“ (La moartea lui Tolstoi). În fața „șanțului negru plin cu infinit“ „arată în ce stă valoarea vieții omenești, al cărui viitor se află în puterea naturii inconștiente : în singurele fapte, pe care nimic nu le poate nimici, în ele sau în urmările lor“ (D. A. Teodoru). N. Iorga a fost un creștin dreptcredincios și nu i-a rămas străină mîngîierea pe care o aduce nădejdea într-o viață viitoare și într-o răsplată supremă. Nu însă pentru acea răsplată propovăduiește folosirea neobosită a zilelor vieții întregi. Etica lui are conținutul unui cod social pentru o mîntuire pămîntească în cuprinsul „iadului“ de aici. Nemurirea de dincolo? O ipoteză fără acoperire. Nemurirea certă — perpetuarea în memoria oamenilor : „Și e în această jertfire a noastră, unul după altul, ca și cum n-am fi fost, o înaltă învățătură. Căci cu adevărat noi nici n-am fost. Ci numai faptele noastre au fost, și ele rămîn de aci înainte neconținut amestecate, mai ales, tot mai slab, dar pentru vecie, în viața celor ce vin după noi“ (Constantin Erbiceanu). Tema supraviețuirii spirituale prin faptă revine adesea în panegiricile din Oameni cari au fost : „Și în viață, în simțire, în scris, în gînd, cînd te uiți bine, rămîne mai ales ce ai dat altora, ce ai lăsat de la tine, ce ai jertfit“ (B. P. Hlasdeu). Moartea pune capăt unei existențe fizice : „Dar morții nu mor întregi, fiindcă trăiește, prin urmările ei, fapta lor, și aceste urmări se întind tot mai departe în timpuri pe care mortul nu le mai vede. Sunt oameni sau

grupuri de oameni care se sprijină pe morminte. Și cultul adus acestora e pentru ei o măsură de conservare proprie. Și, iarăși, sunt morți cari se întorc înapoi în vălmășagul vieții, pentru a face, pe răspunderea altora, bine sau rău, pentru a păgubi și folosi" (Statuia lui Cuza-vodă). *Cu o asemenea înțelegere a morții, Iorga deplînge decesele premature și întîmpină, cu păreri de rău, însă cu seninătate, sfîrșitul unei vieți „care s-a îndeplinit”, fiindcă a fost o viață „întreagă, deplină, împăcată cu sinc”. Oamenii inactivi, istoviți de timpuriu cunosc două morți: înaintea celei fizice, pe aceea a inutilității și sterilității. Se poate deci înregistra și „moartea unui mort”. „E curios, scrie autorul Oamenilor cari au fost, referindu-se la un om politic fără nici o realizare, că a mai fost vorba o dată, acum cîteva luni, de moartea acestui om, atunci cînd el nu mai trăia de mult” (Un orator al generației bătrîne : Nicolae Ionescu). Mormîntul unui asemenea om e unul „închis”. La alte morminte „nu poți vorbi decît de viață, de viața... care n-a zburat de la dîșii decît în clipa din urmă..., care va merge și de acolo înainte ani și zeci de ani, încă, stăpînind mințile, încălzind inimile, îndemnînd și poruncind” (Ibid.). La aceste morminte, cei ce se înclină în fața dispărutului „nu duc viața lor la un mormînt, ci vin la mormînt pentru a lua viață”. Acesta este și rostul comemorărilor : a adăuga la puterea poporului „în ceasul de recunoștință, puterea păstrată în sicrie, așezăminte și fapte a celui care se pomenește” (O icoană curată : mitropolitul Veniamin Costachi).*

★

Floare a darurilor, în care exemplificarea virtuților și a păcatelor se face prin exemplul unor personalități ilustre sau al unor oameni obișnuiți, operă de mărturisire a istoricului și criticului literar, în sfîrșit sursă documentară, Oameni cari au fost e și o captivantă carte de

lectură. Evocatorul realizează pagini și pasaje de literatură prin participarea afectivă, prin admirație și prin vehemență. Pe Iorga nu-l satisfăcea nici în istorie înregistrarea seacă a evenimentelor și menționarea indiferentă a personalităților. În adevăratul înțeles al cuvîntului, „istoria presupune un «dar»“, acela „să poți reconstitui figuri, să învii viața în chipuri mari, stăpînitoare. Atunci ai trăit o epocă, și faci și pe ceilalți să trăiască“ (Învățămintele din viața și domnia lui Cuza-vodă). Fără „o caldă suflare de simpatie“ nu poate fi pusă în evidență o existență umană. Simpatia scriitorului încălzește rîndurile de pomenire a lui Mihai Viteazul, Cuza-vodă, Kogălniceanu. Avîntul, epitetul admirativ, fraza retorică, amplă, cadențată, apostrofa adresată ascultătorilor și cititorilor, remarca polemică sînt mijloacele obișnuite în cuvîntările și articolele despre oameni mari dintr-un trecut mai îndepărtat. În aceste articole, pe Iorga nu-l interesează detaliul, sau îl reține numai în măsura în care punctează marile linii directoare. Ființa umană a eroului, împovărată de păcate omenești, se estompează, lăsînd să strălucească pe primul plan chipul așa cum l-au statornicit faptele de interes social și național.

Privirea de sinteză luminează toate articolele din Oameni cari au fost. Pe mulți dintre acești oameni — români și străini — Iorga i-a cunoscut personal și memoria lui prodigioasă era un foarte bogat album de imagini. Cînd scrie, înfățișarea concretă a personajului i se impune, și portretul fizic se adaugă aproape întotdeauna. Ca orice artist, Iorga zugrăvește omul așa cum l-a văzut el. Trăsătura care-l impresionează cel mai mult este frumusețea. „Un frumos bătrîn“, „un frumos tînăr“ sînt expresii cu repetare de refren.

Portretul are uneori delicatețea medalioanelor vechi, în culori șterse : „în acea odăiță neagră... se deslușea, în fundul unui fotoliu, dintr-o săracă rochie de doliu veșnic,

subt un cauc de călugăriță acoperit cu un vâl simplu, de lână, o figură mărunță săpată fin în fildeș vechi“ (Doamna Elena Cuza). *Alteori, trăsăturile desenului și culoarea sînt viguroase și aspre. Pe Creangă, tînărul Iorga l-a văzut cîndva la tribuna unui congres. Era „un om scurt, gros și roșu, cam burtos și îmbrăcat ca un dascăl de biserică ; pare c-a scos și o basma din cele mari care se dau la morți și s-a șters pe frunte, pe barbă, pe mustăți ca după ploaie ori la o căldură mare“ (Ceva despre Ion Creangă). In înfățișarea fizică se manifestă felul de a fi al omului. Doctorul Ion Cantacuzino — „însăși întruparea integrală a puterii, voinții și inteligenții omenești“ — e fixat într-un tablou memorabil : „O vitalitate imensă respira din trupul său voinic, din superbu-i cap de rege barbar ducîndu-și oștile la asaltul Romei rîvnite, din podoaba bogată, acuma albă, a părului care-i aureola fruntea, din strîngerea de mină puternic prietenească, din ochii strălucitori de lumină, bunătate și veselie, din inflexiunile glasului în care era simfonia însăși a acestui tare ritm de viață pe care vrîsta nu-l scăzuse“ (Dr. I. Cantacuzino). O figură contrastantă față de aceea a doctorului era Iosif Vulcan: „Era înalt, sprinten și avea o mare redingotă neagră. Așa stătea și așa se ridica, încît mai mult decît fața chema luarea-aminte acel bust impunător și țapăn, iar mai mult decît bustul însuși, redingota. Aducea cîteva rapoarte, tot așa : uscate, mîndre, foarte blajine, însă“ (Iosif Vulcan). Cum se vede, portretul nu e la Iorga o planșă hors-texte, ci un mijloc de caracterizare integrală a personajului. Chipul lui Tolstoi e imaginea vie și tulburătoare a artistului ciudat, iscoditor și iubitor de oameni : „un frumos țaran bătrîn, cu barba lungă, sălbatecă, cu plete ca de egumen, cu fața arsă de soare din care se desface pătrunzătoarea întrebare a neliniștiților săi ochi de leu“ (Leon Tolstoi). Modalitatea portretistică inaugurată de Iorga va fi preluată de George Călinescu și generalizată cu efecte impresionante în a sa*

Istorie a literaturii române, în care face și înaintașului său un portret de neuitat. Tot George Călinescu introduce curent în fraza de exegeză metafora, așa cum a făcut-o iarăși, înaintea lui, Iorga. Insuflecția umanitară a tinerilor de la 1848 e cuprinsă de istoric într-o imagine de poem: „Pe cerul tânăr al sufletului lor pluteau ușoare neguri albe, ca niște aripi de înger, și multora li se părea că sunt de fapt îngeri cari vin miloși, cu trîmbița dezrobirii pe buze” (Un orator al generației bătrîne: Nicolae Ionescu). Pentru a sugera conștiința artistică a lui Eminescu și indiferența sa superioară față de detractori, Iorga scrie: „Iar omul trecea înainte, înfășurat în platoșa sa de diamant, iscodind necontenit, în cursul zilelor sale singuratice, și aruncînd apoi, nepăsător, în urmă aurul uimitor al frumuseții nouă” (Eminescu și generația de astăzi).

Imaginea grandioasă e expresia admirației; cuvîntul dur, a indignării. „Ce scîrbă!” exclamă Iorga scriînd despre Critobul din Imbros, cronicarul grec care s-a gudurat la treptele sîngerosului Mohamed al II-lea, cotropitorul țării sale. Lingușitorul a fost o „canalie”; ziaristul veros e „cutare animal de gazetă”. Insuccesul în alegerile din România întregită al unui memorandist nu poate fi trecut cu vederea: „Să ni fie rușine obrazului!” Stilul vehement al lui Iorga își găsește o izbitoare paralelă în ziaristica autorului Scrisorii III.

Sînt în Oameni cari au fost formulări lapidare cu valoare de maximă: „Numai anii de muncă trec greu. Dar se cunoaște că au trecut!” Sînt pasaje frumoase ca niște stanțe, cum e această apostrofă, între altele, scrisă la moartea pictorului Nicolae Grigorescu: „Nu e nevoie să-ți dorim, bătrîne, ca țărîna să-ți fie ușoară. Cui altuia i-ar putea fi mai dulce decît ție, care ai fost prietenul cel mai călduros al acestei țărîne, cu toate florile ei, cu toată podoaba ei, cu toată viața ce s-a desfășurat pe dînsa?” (N. Grigorescu). Sau: „Ce e un mormînt? Țărîna

ca a tuturor, și oase mute ! Dar în el e rămășița feței pe care am sărutat-o, a ochilor în cari am privit bucuroși și triști și cari ni-au trimes în schimb raze de lumină și ceață de lacrimi, a buzelor care au rostit numele nostru, a inimii care pînă la sfîrșit a bătut pentru noi ; moaște ale sufletului care a trăit prin ele și care, de la desfacerea lor, nu se mai poate afla pentru noi decît în amintiri pe care viața crudă, soră bună a morții, le dă tot mai mult în urma altor suferințe, mai nouă“ (În amintirea lui Petru Liciu).

În literatura propriu-zisă pe care a scris-o, poetul și dramaturgul N. Iorga poartă de multe ori cununi veștede. Artistul ni se dezvăluie surprinzător în paginile memorialistice, în lucrările de istorie și în publicistică. Cititorul îl va afla și în articolele ce urmează.

Carte despre morți, Oameni cari au fost e un imn emoționant închinat vieții. Iorga l-a scris sub steaua optimismului, iar pe prima ei pagină aș grava ca moto aceste cuvinte ale profesorului și scriitorului : „o dată ce soarele a apus, aceasta e o condiție neapărată pentru a-i vedea din nou răsăritul“.

ION ROMAN

TABEL CRONOLOGIC ¹

- 1871 În noaptea de 5/6 iunie se naște la Botoșani Nicolae Iorga, fiu al avocatului Nicu Iorga și al Zulniei, născută Drăghici.
- 1873 Se naște al doilea fiu al lui Nicu Iorga, George.
1873—75 Apare *Istoria critică a românilor* de B. P. Hasdeu.
1875 Se naște la Brașov St. O. Iosif.
- 1876 Moare avocatul Nicu Iorga, în vîrstă de 39 de ani. Primul său fiu este un copil precoce; a învățat să scrie și să citească și, la cinci ani, citește toate cărțile în franceză din biblioteca mamei sale.
- 1877 Prima lectură istorică a lui N. Iorga: cronicile Moldovei în ediția Kogălniceanu.
Zulnia Iorga își înscrie băiatul la școala Marchian din Botoșani.

¹ Cititorul va înțelege, desigur, că autorul acestui *Tabel* nu are prezumția de a întreprinde încercarea evitată cîndva și de Esop. Adică, el nu-și propune să epuizeze cu un pahar oceanul zbuclumat al unei cariere fără odihnă și fără lapsusuri. Pentru a răspunde exigențelor colecției, *Tabelul cronologic* înscrie numai cîteva repere biografice și bibliografice, punctînd cele șapte decenii de viață ale savantului și scriitorului cu amintirea unor evenimente social-politice și culturale ale epocii.

1877 9 mai Proclamarea independenței de stat a României.
Începe războiul de independență.

Al. I. Odobescu își tipărește cursul de *Istoria arheologiei*, I.

1878 Sub îngrijirea lui Odobescu, apare în volum *Istoria românilor sub Mihai vodă Viteazul* de N. Bălcescu.

1879 Se reprezintă la Teatrul Național din București drama *Despot-vodă* de V. Alecsandri.

1881 Începe să apară la Iași revista *Contemporanul*.

1881 Nicolae Iorga termină cursul primar și se înscrie la liceul din Botoșani.

1882 Se naște Vasile Pârvan, viitor elev al lui N. Iorga.
Apare *Revista pentru istorie, arheologic și filologie*.

1883 Pentru a contribui la întreținerea familiei, N. Iorga începe să dea meditații unor colegi de aceeași vîrstă. Zulia Iorga își crește copiii făcînd croitorie și publicînd cîte o traducere din franceză prin revistele locale.

Apare sub îngrijirea lui Titu Maiorescu volumul *Poezii* de M. Eminescu.

1884 N. Iorga își tipărește primul articol... de politică externă, *Germania lui Bismarck*, în gazeta *Romanul* a lui Manole Arghiropol.

1885 Nicolae Densusianu scoate *Istoria limbii și literaturii române*.

1886 Eliminat pentru o vină imaginară din liceul de la Botoșani, elevul Iorga se înscrie ca intern la liceul din Iași. Aici, împreună cu colegii săi, se inițiază în poezia lui Eminescu.

1887 Ca să-și câștige existența, adolescentul se angajează ca pedagog la internatul particular al profesorului Drăghici. Își găsește totuși timp ca să se perfec-

ționeze în latină și elină, limbi în care citește fără dificultăți orice text.

Apare ediția a doua a *Scrisorilor către V. Alecsandri* de Ion Ghica.

1883 În martie izbucnesc răscoale țărănești.

1888 Elevul N. Iorga frecventează cercul socialist din Iași : „*La 17 ani ceteam Capitalul lui Marx, făceam conferințe despre dînsul și împărțeam numere din Revista socială și extrase din numerele ei...*”

În ajunul Paștelui este din nou eliminat din liceu pentru acte de independență și răzvrătire. Profesorul V. Burlă, director al liceului, îl recheamă la examene, pe care absolventul le ia cu brio, fără a primi însă distincțiile ce i se cuveneau. Era „*un tînăr înalt, urzit din linii mixte, tîrînd după el pe trotuar un rețevai noduros*” (N. Grigoraș).

Al. Philippide, profesor al lui N. Iorga, tiparește *Introducere în istoria limbii și literaturii române*.

A. D. Xenopol începe publicarea vastei lui opere *Istoria românilor din Dacia Traiană*.

Toamna, Nicolae Iorga își ia bacalaureatul în litere și științe, în fața unei comisii sub președinția rectorului N. Culianu, apoi se înscrie la Facultatea de litere a Universității din Iași, secția istorico-literară.

1889 Primăvara, se produc noi răscoale țărănești în câteva județe din Moldova (Roman, Vaslui, Iași, Bacău).

În ziua de 15 iunie, țara e îndurcrată de moartea lui M. Eminescu.

Apare prima parte a monumentalei lucrări *Le trésor de Pétroussa* de Al. I. Odobescu.

1889 În pragul anului al doilea, studentul Iorga cere aprobarea să-și dea licența înainte de sfîrșitul celor

trei ani de facultate. Motivează cererea prin starea precară a sănătății sale. Cererea îi e sprijinită de A. D. Xenopol, care va scrie: „*admirasem mult întinsele cunoștințe ce le posedă încă de pe băncile școlii*“. Deși unii profesori se opun (printre ei, Aron Densusianu), cererea studentului este aprobată de minister. Pentru a obține absolvirea, N. Iorga își luase în sesiunea de vară 11 examene, iar în aceea de toamnă, 16 !

În decembrie, absolventul își dă examenul de licență obținând calificativul „*magna cum laude*“. La examen a participat un numeros public. A. D. Xenopol organizează un banchet, pentru a-l sărbători „*pe minunea de om ce aveam înaintea*“. Ziarele consemnează cu uimire această sărbătorire cu totul neobișnuită.

Proaspătul licențiat cere postul de profesor suplitor la liceul din Focșani, pentru limba română sau latină. „*Știe foarte bine limbile clasice, cunoaște franceza, spaniola și italiana, mai puțin germana, cu care însă se ocupă*“ (Ștefan G. Virgolici). Va mai învăța limbile engleză, portugheză, daneză și suedeză.

Xenopol, Virgolici, Iacob Negruzzi sînt impresionați de înfățișarea tînărului istovit de efort, care e și foarte sărac, și-l determină pe decanul I. Caragiani să solicite pentru protejatul lor o bursă. Propunerea decanului notează că licențiatul a dat „*dovezi de o inteligență și un talent fără seamăn*“.

În ziua de 31 decembrie, moare Ion Creangă. La înmormîntarea marelui povestitor, asistă și N. Iorga, care va fi invitat să-și dea contribuția la publicarea operei.

În cursul acestui an și al celui următor, el colaborează intens la revista ieșeană *Arhiva*, cu studii istorice, articole și recenzii literare.

1890 Primind bursa, N. Iorga pleacă în Italia. Spre sfârșitul anului e la Paris, unde va urma cursurile Școlii de înalte studii (École des Hautes Études), avînd ca profesori pe Ch. Bémont, G. Monod, Ch. V. Langlois, abatele Duchesne.

La 3 februarie are loc premiera dramei *Năpasta* de I. L. Caragiale, în apărarea căreia va interveni și N. Iorga, printr-un articol publicat în gazeta *Lupta* a lui G. Panu. Ia ființă Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor, care are drept obiectiv sprijinirea luptei pentru libertatea națională a românilor din Transilvania.

1891 Prieten al lui N. Iorga, D. A. Teodoru îi cere prin scrisori poezii și alte colaborări pentru publicațiile socialiste din Iași.

V. A. Urechia își începe publicarea cursului universitar *Istoria românilor*.

Profesorul Ion Bogdan tipărește volumul *Vechile cronică moldovenești pînă la Ureche*.

Moare Mihail Kogălniceanu.

1892 În continuarea „*vagabondajului său intelectual*“, N. Iorga se află la Paris. În ianuarie, Gherea îi solicită colaborarea pentru noua sa revistă de literatură și știință; articolele primite i se par criticului prea „*savante*“.

De la 17 aprilie, N. Iorga e considerat în concediu de studii, dar bursa i se trimite abia în octombrie. Pînă atunci este sprijinit materialicește de junimistul Vasile Tassu, cu a cărui fiică, Maria, tînărul era căsătorit.

În *Revue Historique* și în extrase apare lucrarea lui N. Iorga *Une collection de lettres de Philippe Mézières (Notices sur le ms. 499 de la bibl. de l' Arsenal)*.¹

¹ O culegere de scrisori ale lui Philippe Mézières (Notițe asupra ms. 499 din bibl. Arsenalului).

1893 La Iași librăriile pun în vânzare prima carte a lui Iorga : *Schițe din literatura românească* (2 vol., al doilea în 1894), cuprinzând articolele publicate în *Revista nouă*, *Arhiva*, *Convorbiri literare*, *Lupta*, *Literatură și artă română* etc. După un popas la Berlin, N. Iorga trece la Leipzig, unde își ia doctoratul în fața unui juriu, din care face parte și savantul Karl Lamprecht, cu teza *Thomas III Marquis de Saluces. Étude historique et littéraire avec une introduction sur la politique de ses prédécesseurs et un appendice de texte*¹.

Spre sfârșitul anului, doctorul în istorie e în Nürnberg.

La București îi iese de sub tipar culegerea *Poezii* (1890—1893).

Ia ființă Partidul-Social-Democrat al Muncitorilor din România.

1894 La 1 ianuarie începe să apară la București revista *Vatra*, sub redacția lui Slavici, Coșbuc și Caragiale.

În primăvară se răscoală țărani din județele moldovene Tecuci, Tutova, Fălciu, Bacău.

În mai, tribunalul din Cluj condamnă la închisoare pe Semnatarii *Memorandului*.

1894 Întors în țară, N. Iorga nu acceptă funcția de profesor de liceu la Ploiești, unde fusese numit, și se prezintă la concursul pentru catedra de istorie medie și modernă de la Universitatea din București. Juriul din Iași îi acordă o medie puțin mai mare decât celorlalți doi concurenți. Ca atare, este însărcinat să suplinească respectiva catedră. *1 noiembrie* Își ține lecția de deschidere : *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*.

¹ *Thomas III marchiz de Saluces. Studiu istoric și literar cu o introducere asupra politicii predecesorilor săi și cu un adaus de text.*

1895 15 ianuarie O conferință cu subiect istoric expusă la Ateneu inaugurează activitatea de apreciat conferențiar a lui N. Iorga.

Prezentându-se la un nou concurs, istoricul reușește într-un mod strălucit și devine profesor universitar titular, fiind confirmat în această funcție de ministrul Petru Poni.

Își sintetizează observațiile și impresiile culese în Italia în volumul *Amintiri din Italia*. Giosuè Carducci. Publică primul volum din culegerea *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*.

1896 Pentru o perioadă de aproape trei ani, N. Iorga pleacă din nou în străinătate. În toamnă răscolește bibliotecile din Viena și copiază documente privitoare la istoria românilor.

În cadrul publicațiilor institutului École des Hautes Études i se tipărește ampla lucrare *Philippe Mézières 1327—1405 et la croisade au XIV-e siècle*¹. Tot la Paris apare în două volume *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane* de A. D. Xenopol, care obține un premiu al Academiei Franceze.

1897 În timp ce se găsește în Italia, la București iese de sub tipar prima sa contribuție în colecția Hurmuzachi (tom. X). Până în 1936 va semna în aceeași colecție încă șapte volume.

1898 Academia Română îl alege membru corespondent.

1899 Tinărul învățat și literat își manifestă spiritul critic într-o suită de articole cu care colaborează la gazeta bucureșteană *L'Indépendance Roumaine*

¹ Philippe Mézières 1327—1405 și cruciada în sec. XIV.

și pe care le adună în volumul *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*¹.

Tipărește lucrarea *Cronicile muntene*.

La lecțiile de la Universitate nu-și cruță colegii, care se coalizează împotriva lui, cerînd sancțiuni disciplinare.

1900 Se desparte de prima soție.

Dă la iveală numeroase studii istorice.

1901 Căsătorindu-se cu Ecaterina Bogdan, sora slavistului și istoricului Ion Bogdan, pleacă în străinătate. În martie, soții Iorga sînt la Veneția.

În aceeași lună, Academia Română respinge de la premiere, cu 17 voturi din 26, o lucrare de istorie literară a savantului. Adversarii pe care și-i făcuse la Universitate îl sancționau...

Apare *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (2 vol.). Concomitent, Iorga începe publicarea masivei culegeri, în 31 de volume, dintre care ultimul va ieși de sub tipar în 1916: *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Mai tipărește, între altele, *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*.

Karl Lamprecht îi cere o istorie a românilor, pentru colecția pe care o îngrijea și care apărea la Gotha.

În decembrie se difuzează primul număr din revista *Semănătorul*, sub direcția lui Vlahuță și Coșbuc.

1902 Istoricul face cercetări în legătură cu familia Cantacuzino.

Scoate volumul *Sate și preoți din Ardeal*, o ediție din *Istoria domnilor Țării Românești* de Constantin Căpitanul Filipescu.

¹ *Opinii sincere. Viața intelectuală a românilor în 1899.*

În iulie începe să apară la Budapesta revista *Luceafărul*. Într-o scrisoare publicată în primul număr, N. Iorga adresa românilor transilvăneni îndemnul : „*Sînteți în luptă și trebuie să luptați*“.

Al. Davila da drama *Vlaicu-vodă*.

- 1903 N. Iorga publică volumul *Cărți domnești, zapise și răvașe* (3 vol., ultimul în 1904). Polemizează cu Grigore Tocilescu și Pompiliu Eliade.

1904 În martie, Emil Gîrleanu începe la Birlad publicarea revistei *Făt-Frumos*, pe care Iorga o consideră afiliată „*curentului nou*“ inițiat de *Sămănătorul*.

Mihail Sadoveanu dăruiește cititorilor primele cărți printre care romanul istoric *Șotmii*.

- 1904 Cu prilejul împlinirii a patru sute de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, N. Iorga depune o intensă activitate publicistică, scriind, între altele, și cartea *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*.

Alte volume — *Pe drumuri depărtate (Note de călătorie)*, *Drumuri și orașe din România* — adună impresiile și însemnările științifice ale neobositului drumeț care a colindat țara de la un capăt la altul, inclusiv Transilvania.

O nouă lucrare de istorie literară : *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*.

1905 În februarie începe să apară revista simbolistă *Viața nouă*, sub direcția lui Ovid Densusianu, coleg la Universitate și unul dintre adversarii literari ai lui N. Iorga.

- 1905 În iunie, istoricul preia direcția revistei *Sămănătorul*, la care colaborează mai dinainte.

La Gotha îi apare *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*¹ (2 vol.).

¹ *Istoria poporului român în cadrul formațiilor sale statale*.

În țară, Iorga publică *Sate și mînăstiri din România, Oameni și fapte din trecutul românesc, Istoria românilor în chipuri și icoane* (3 vol., ultimul în 1906).

În decembrie își începe apariția la Craiova revista *Ramuri*, de orientare sămănătoristă

1906 În ziua de 13 martie, pentru a manifesta împotriva unui spectacol în limba franceză organizat la Teatrul Național de protipendada bucureșteană, profesorul Iorga își scoate studenții în stradă. Au loc incidente. Ca urmare a „*mişcării din 1906*“, profesorul constituie Frăția bunilor români (transformată apoi în Liga bunilor români), la care aderă Vasile Pârvan, poetul Mihail Săulescu, pictorul transilvănean Octav Smigelski, poetul N. Vulovici și alții.

În aprilie, întemeiază publicația *Neamul românesc* care, cu unele întreruperi, va apărea pînă în 1940. Însoțit de scriitorii din redacția *Sămănătorului*, întreprinde prin țară un turneu de șezători literare. În timpul serbărilor dinastice jubiliare, începe să publice în *Neamul românesc* o serie de articole în care cere îmbunătățirea situației țăranilor.

Cu numărul din 22 octombrie, *Sămănătorul* iese de sub direcția lui N. Iorga, deoarece, după explicațiile mai tîrzii ale foștilor săi colaboratori, directorul se orientase către transformarea revistei într-o publicație personală.

Savantul publică, în 2 vol., *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*.

1907 În ianuarie, profesorul își creează o revistă proprie, *Floarea darurilor*, menită a readuce în circulație „*scrisul românesc cel vechi*“.

În februarie se aprind cele dintîi focare ale marii răscoale țărănești.

La începutul lunii martie, Iorga ține conferințe la București întru apărarea țăranilor obijduiți. Într-un articol din *Neamul românesc* indică drept cauze ale răscoalei „obișnuita exploatare fără limite și fără milă, neîncetata jignire a celor muritori de foame și, alături de aceasta, cea mai proastă administrație din lume“. Face colecte și trimite sume de bani în diverse centre însingurate de sălbatica represiune. Între alții, dr. Ioan Radovici, prefect al județului Vaslui, distribuie ajutoare, primite de la savant, unor văduve și răniți. Atitudinea din timpul răscoalei îi aduce lui Iorga acuzația de „instigator“.

Evenimentele îl determină să acționeze mai direct în arena politică. În mai candidează și este ales deputat al orașului Iași. În iunie își ține primul discurs parlamentar, pe care-l dedică problemei țăranănești. Acuză clasele dominante, cere reforme la sate și amnistierea țăranilor arestați. De aci înainte, marea popularitate pe care și-a câștigat-o îi asigură mereu prezența în parlament.

Este ales în comitetul Ligii pentru unitatea culturală a românilor.

La Berlin, I. L. Caragiale scrie vigurosul pamflet 1907, din primăvară pînă-n toamnă.

N. Iorga publică însemnările unei călătorii *Prin Bulgaria la Constantinopol*. La Londra îi apare lucrarea *The Byzantine Empire*, iar la București, primul volum din *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte, în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului* (vol. II-III, în 1908—1909).

Moare B. P. Hasdeu, cu care N. Iorga a întreținut polemici, dar pe care l-a admirat și continuat.

A. D. Xenopol ține lecții, urmate și în 1908, la Sorbona, stabilind o tradiție pe care o va ilustra la un nivel înalt N. Iorga.

1908 În aprilie, istoricul organizează o expoziție la Iași. Incepe să scoată *Neamul românesc literar*.

Ales secretar al Ligii culturale, începe să desfășoare o activitate foarte vie în cadrul asociației, pentru a cărei bibliotecă donează 10.000 de cărți. Împovărat de cheltuielile necesitate de publicațiile sale și de nevoile zilnice ale unei familii devenite numeroase, profesorul se hotărăște să se instaleze la Vălenii de Munte. Prietenii și admiratorii contribuie cu sume de bani, devenind acționari ai „tipografiei cooperative“ care începe să lucreze în frumosul orașel, unde Iorga înființează vestita Universitate populară, frecventată și de numeroși oaspeți străini.

La Gotha, în aceeași colecție îngrijită de K. Lamprecht, apare prima parte a lucrării realizate de istoricul român : *Geschichte des Osmanischen Reiches*¹ (5 vol., încheiate în 1913).

De sub teascurile tipografiei de la Vălenii de Munte, profesorul scoate câteva lucrări de popularizare, printre care *Istoria românilor pentru poporul românesc*.

1909 B. St. Delavrancea publică *Apus de soare*.

N. Iorga scrie, între altele, lucrări despre Unirea țărilor românești.

Autoritățile habsburgice interzic pătrunderea în Transilvania a publicației *Neamul românesc*. Gazeta este totuși trecută peste graniță, sub titluri care induc în eroare pe

¹ *Istoria Imperiului otoman*.

vameși : *Primăvara, Vara, Toamna, Floarea Jiului, Floarea Oltului, Luni, Marți, Mai* etc. De asemenea este expedită și *Istoria românilor* sub titlul *Cultura cartofilor după cele mai noi metode. Traducere din limba maghiară.*

1910 N. Iorga înființează partidul naționalist-democrat. Începe să publice *Neamul românesc pentru popor. Balada populară românească, Ce e patria, Doamna lui Ieremia vodă* (dramă istorică), *Istoria armatei românești* (vol. II, în 1919) sînt cîteva din lucrările tipărite în cursul anului, împreună cu multe altele, printre care ediții din opera lui I. Codru-Drăgușanu și *Învățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie.*

1911 17 mai Rostește discursul de recepție, ca membru activ al Academiei Române : *Două concepții istorice.* Răspunsul este citit de A. D. Xenopol.

Publică, între altele, *Cugetări, Mihai Viteazul* (Schiță de poem dramatic), *Oameni cari au fost* (serie pe care o va relua și completa mai tîrziu), o ediție a didahiilor lui Antim Ivireanu.

Spre sfîrșitul anului, face intervențiile necesare pentru aprobarea unui ciclu de conferințe în Transilvania. Guvernul habsburgic dă un răspuns negativ.

1912 Apar în tipografia de la Vălenii de Munte și în publicațiile Academiei Române un număr de peste două duzini de lucrări ale lui N. Iorga ; printre ele, scrieri de mare interes în epocă, privind provinciile aflate sub stăpînire străină, apoi culegerea *Trei drame* etc.

Moare, la Berlin, I. L. Caragiale.

1913 Moare, în iunie, Șt. O. Iosif, discipol și colaborator al lui N. Iorga, care-î rostește panegiricul.

Se decretează mobilizarea, iar trupcele române trec Dunărea, în Balcani.

1913 N. Iorga e chemat sub arme, la cerere, dar atașat serviciului cenzurei.

Trista intervenție în Balcani ia sfârșit prin semnarea tratatului de pace de la București, în urma negocierilor duse sub președinția lui Titu Malorescu.

N. Iorga participă la Congresul de istorie de la Londra, unde ia cuvântul în ședința plenară și afirmă rolul activ al istorici pe care o consideră „*unica forță capabilă să împiedice ruina totală a tradițiilor, prăbușirea unui echilibru social și politic absolut necesar omenirii*“.

Din cărțile anului : *Note de drum, Den albanska frågan* ¹ (Stokholm).

Istoricul Ion Bogdan publică *Documentele lui Ștefan cel Mare*.

1914 Împreună cu G. Murgoci și V. Pârvan, savantul înființează Institutul de studii sud-est europene și face să apară publicația de specialitate *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*.

Conferențiază la Veneția.

Dintre lucrările sale apărute în acest an : *Veneția în Marea Neagră, O luptă literară* (vol. II, în 1916), *Constantin Brîncoveanu*, dramă în cinci acte. *Histoire des États balcaniques à l'époque moderne* ².

Izbucnește primul război mondial.

1915 Apar *Istoria comerțului românesc și Culegere de articole* de N. Iorga.

1916 Profesorul publică volumele : *Cărți reprezentative în viața omenirii, Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie* (vol. II). Ultima scriere

¹ *Problema albaneză*.

² *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*.

documentează drepturile României asupra Transilvaniei, pentru care savantul, omul politic și gazetarul pledează neobosit, cu ardoare.

15 august România intră în război.

În decembrie, armata germană cotropitoare ocupă Bucureștii, după care se instăpânește pe 3/4 din suprafața țării.

Tipografia, casa profesorului și localul Universității populare din Vălenii de Munte suferă grave deteriorări.

- 1917 În refugiu la Iași, N. Iorga continuă, în condiții grele, publicarea *Necamului românesc*, în coloanele căruia, zi de zi, denunță samavolniciile ocupanților, comportarea trădătoare a unor oameni politici și de cultură români rămași la București și mobilizează conștiințele pentru un nou efort armat. În același scop ține zece lecții pe care le publică sub titlul *Cugetare și faptă germană*. Personalitate politică marcantă, cu audiență în cercurile conducătoare, stăruie pentru o lege a exproprierii în favoarea țăranilor; redactează textul unei proclamații în acest sens.

Sub presiunea agitației din rândurile ostașilor săteni, parlamentul votează la Iași modificarea art. 19 din Constituție, hotărăște exproprierea determinată de cauză națională a 2 000 000 hectare.

7 noiembrie Marea Revoluție Socialistă din Rusia.

1918 Moare George Coșbuc.

- 1918 Savantul se află la București, unde s-a întors după retragerea armatelor germane.

13 decembrie Manifestația muncitorească este reprimată sîngeros în piața Teatrului Național din București.

După multe tergiversări se publică decretul pentru reforma agrară.

1919 N. Iorga publică o serie de lucrări, printre care *Istoria poporului francez, Brève Histoire de l'Albanie et du peuple albanais*¹.

Ține lecții la Școala de război. De altfel, paralel cu predarea cursului de istorie de la Universitate, va fi mereu profesor și la alte instituții de învățămînt (Academia comercială).

Ales deputat, va fi președintele celei dintii Camere, în care vor fi reprezentați cetățenii din toate provinciile românești eliberate (1920).

Colaboratorii și prietenii îi oferă, prin subscripție publică, o casă, pe fosta șosea Bonaparte, nr. 7.

Se stinge din viață Ion Bogdan.

Tratatele de pace semnate în cursul acestui an și în anul următor confirmă întregirea României.

Moare A. Vlahuță.

1920 Un an bogat în volume științifice importante și scrieri literare: *Histoire des Roumains et de leur civilisation*² (2 vol.), tradusă curînd în limbile engleză, italiană, germană, *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei* (3 vol., pînă în 1922), *Istoria românilor prin călători* (4 vol., pînă în 1922), *Istoria literaturilor romanice* (3 vol., ultimul în 1925), drama istorică în cinci acte *Cantemir bătrînul*.

La congresul Ligii culturale se hotărăște crearea unui fond „N. Iorga”, pentru înființarea unei școli de misionare la Vălenii de Munte. Românii din America trimit o contribuție de 2 000 dolari.

O. Densusianu publică primul volum din *Literatura română modernă*.

Moare A. D. Xenopol.

¹ *Scurtă istorie a Albaniei și a poporului albanez.*

² *Istoria românilor și a civilizației lor.*

În octombrie are loc greva generală, care este înăbușită cu violență din ordinul generalului Averescu, președinte al guvernului.

1921 În mai ia ființă Partidul Comunist Român.

- 1921 N. Iorga publică : *Franța. Drumuri ale unui istoric, Elemente de unitate ale lumii medievale, moderne și contemporane* (3 vol., pînă în 1922), *Din opera poetică a lui ~, Tudor Vladimirescu*, dramă.

Apare *Istoria literaturii române. Epoca veche* de Sextil Pușcariu.

În iunie, N. Iorga este sărbătorit cu prilejul împlinirii a 50 de ani. Cu colaborarea unor oameni de știință și scriitori apare volumul *Lui Nicolae Iorga — Omagiu*.

- 1922 În cadrul cursurilor pe care le ține anual la Sorbona, profesorul român expune ciclul de lecții *Formes byzantines et réalités balcaniques*.¹ Tot la Paris tipărește, în colaborare cu G. Balș, care scrie un mare capitol despre arhitectura religioasă din Moldova, volumul *Histoire de l'Art roumain ancien*.² În țară publică *Istoria presei românești... pînă în 1916*.

- 1923 N. Iorga se retrage din partidul pe care A. C. Cuza îl transformă în Liga apărării național-creștine, organizație de tip fascist.

Începe să apară anual pînă în 1940 buletinul *Mélanges de l'École Roumaine en France*, în care se tipăresc contribuțiile tinerilor din țară trimiși la Școala română, înființată de profesor la Fontenay-aux-Roses, lângă Paris. Cu prilejul conferințelor de la Sorbona, Iorga locuiește la Fontenay-aux-Roses, unde se interesează de lucrările foștilor

¹ *Forme bizantine și realități balcanice.*

² *Istoria artei românești vechi.*

săi studenți și primește vizita învățaților francezi prieteni.

Publică *Istoria artei medievale și moderne în legătură cu dezvoltarea societății*, piesa *Sarmală, amicul poporului*. La Paris îi apar cărțile *L'Art populaire en Roumanie* și *Études roumaines*¹, cuprinzând lecțiile ținute la Sorbona (al II-lea vol. în 1924).

Profesorul face cunoscut un act de danie către Ministerul instrucțiunii publice privind casa sa din București „cu întreaga bibliotecă și toate cărțile și obiectele istorice și de artă aflate într-însa, precum și acele ce se vor găsi la încetarea sa din viață”. După 23 august 1944, casa lui Iorga a devenit sediul Institutului de filozofie, iar tezaurul de cărți aparține Institutului de istorie, constituind, împreună cu adausurile ulterioare, una din importante biblioteci bucureștene.

Cursurile de vară de la Vălenii de Munte trec sub patronajul Ligii culturale.

G. Bogdan-Duică tipărește *Istoria literaturii române moderne. Iniții poezii muntene*.

Moare istoricul Dimitrie Onciul.

1924 N. Iorga scoate la Paris *Brève Histoire des croisades, Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de l'Europe, La Roumanie pittoresque*². Strânge piese de teatru vechi și noi în volumul *Trei drame*.

Devine pentru totdeauna președinte al Ligii culturale.

¹ *Arta populară în România și Studii române*.

² *Scurtă istorie a cruciadelor, Idei și forme literare franceze în sud-estul Europei, România pitorească*.

În cadrul Ligii, profesorul își va realiza și „*visul generos*“ (G. M.-Zamfirescu) de a înființa un teatru popular, în al cărui program înscrie spectacole pentru copii, soldați, muncitori.

Partidul Comunist Român este obligat să treacă în ilegalitate.

- 1925 Omul de știință prețuit în Europa tipărește în diverse capitale de pe continent cărți și broșuri științifice și de informație: *Coup d'oeil sur l'art roumain* (Geneva), *La littérature populaire, source de haute littérature*, *Les écrivains réalistes en Roumanie*¹ (Paris) etc.

Alte scrieri din cuprinsul anului: *Istoria comerțului românesc, epoca veche și mai nouă*, ediția a doua, revăzută, din *Istoria literaturii românești* (vol. II și III, respectiv în 1928 și 1933).

Eugen Lovinescu încheie publicarea lucrării *Istoria civilizației române moderne*, începută în 1924.

- 1926 N. Iorga începe să publice la Paris o lucrare de mare anvergură *Essai de synthèse de l'Histoire de l'humanité*² (4 vol., ultimul în 1928).

V. Pârvan tipărește lucrarea fundamentală *Getica*.

E. Lovinescu dă la tipar prima parte din *Istoria literaturii române contemporane*.

8 noiembrie. Se pune piatra fundamentală a palatului Ligii culturale.

- 1927 După o scurtă călătorie în Spania, N. Iorga scoate volumul *Cîteva zile prin Spania*; publică legenda dramatică *Fata babei și fata moșneagului*.

Se stinge din viață V. Pârvan.

¹ *Scurtă privire asupra artei românești, Literatura populară, izvor al literaturii culte, Scriitorii realiști din România.*

² *Încercare de sinteză asupra istoriei umanității.*

1928 Profesorul N. Iorga începe editarea revistei *Cuget clar*, a cărei primă serie durează pînă în 1934. Este o „revistă de cultură și literatură, pentru școli și tineret, a comisiunii bibliotecilor de la Casa școlilor“. Publică volumele *Țara latină cea mai depărtată în Europa : Portugalia, Istoria învățămîntului românesc*, piesa *Cleopatra*. La Milano îi apare cartea *Storia dei Romeni e della loro civiltà*¹.

1929 Chemat de „*dorul de acasă al coloniilor românești*“, întreprinde o călătorie în America, unde îi parvin vești îngrijorătoare „*despre agitațiile sterpe ale unei tinerimi care ducea la Universitate, loc de reculegere ideală, apucăturile turbulente ale liceelor fără conducere morală și fără autoritate adevărată*“. Profesorul se arată mereu mai îngrijorat de transformarea studențimii din România într-o masă de agitație politicianistă.

Luna august înscrie eroica luptă a muncitorilor mineri de la Lupeni.

N. Iorga publică *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică, Țări scandinave*, drama *Fratele păgîn*, basmul dramatic *Frumoasa fără trup*.

7 noiembrie Inaugurarea palatului Ligii culturale. Construcția a fost realizată cu o „*nesocotită loterie, mai cu împrumuturi neplătite, mai cu contracte de închiriere care ne imobilizează, rareori cu un ban căzut din tezaurul public*“ (N. Iorga).

1930 În luna mai, N. Iorga ține conferințe la Berna și Zürich.

¹ *Istoria românilor și a civilizației lor.*

Faima lui internațională primește o nouă confirmare : Universitatea din Oxford îi acordă titlul de „doctor honoris causa“. El este membru al mai multor Academii străine și al multor societăți științifice din diferite țări.

Apare relatarea călătoriei peste ocean : *America și românii din America*.

1931 În aprilie se constituie un guvern Iorga-Argetoianu, în care cel dintâi are și portofoliul instrucțiunii publice. Profesorul este sărbătorit în țară, cu prilejul împlinirii a 60 de ani. La Teatrul Național din București se organizează un ciclu de conferințe jubiliare.

Apar cărțile : *Priveliști elvețiene, 1930, Vederi din Grecia de azi. Cinci conferințe despre viața grecească actuală*, primul volum din *Memorii* (al VII-lea, în 1939), piesa în cinci acte *Cassandra*.

În decembrie are loc Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România. Din vară apare *Scnteia*, organul partidului.

1932 Ca ministru al instrucțiunii, N. Iorga ia o serie de măsuri pentru instaurarea disciplinei în școli. Publică volumul de „*versuri uitate în săltar*“ *Acuma patruzeci de ani*, piesa *O ultimă rază*.

În iunie, măcinat de contradicții interne și asaltat de partidele concurente, guvernul Iorga-Argetoianu este obligat să se retragă.

1933 În februarie au loc luptele eroice ale muncitorilor de la atelierele Grivița.

În Germania se instalează regimul hitlerist.

1933 N. Iorga descifrează caracterul expansionist și de

o monstruoasă brutalitate a fascismului german pe care-l va condamna cît timp va ține pînă în mînă.

Savantul ia cuvîntul la Congresul de științe istorice de la Varșovia.

Către sfîrșitul lunii decembrie, președintele guvernului liberal, I. G. Duca, e asasinat de legionari pe peronul gării Sinala.

- 1934 N. Iorga denunță organizația fascistă Garda de fier ca uncealtă a țelurilor expansioniste ale Germaniei hitleriste ; o face în articolele din *Neamul românesc*, în conferințe, la catedră.

Publică lucrările *Istoria literaturii românești. Partea întâi — Crearea formei și Partea a doua — În căutarea fondului, Oameni cari au fost* (ediția în 4 vol., apărută între acest an și 1939), autobiografia *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost* (3 vol.), drama *Moartea lui Asur*.

- 1935 Istoricul român publică *La place des Roumains dans l'histoire universelle*¹ (3 vol., ultimul în anul următor), *Istoria lui Mihai Viteazul* (2 vol.).

Italia fascistă dezlănțuie războiul colonialist împotriva Abisiniei.

- 1936 N. Iorga tipărește începutul lucrării sale capitale *Istoria românilor* (11 vol., care apar pînă în 1939), urmată (între 1937—1945) de o versiune în limba franceză.

Începe un ciclu de conferințe la radio, pe care le va publica sub titlul *Sfaturi pe întunerec. 1936—1938*. Inaugurează a doua serie a revistei *Cuget clar*,

¹ *Locul românilor în istoria universală.*

subintitulată *Noul Sămănător* — „revistă de direcție literară, artistică și culturală“.

Se aprinde războiul civil din Spania.

1937 Apar volumul *Portrete și comemorări*, comedia *Zbor și cuib*.

1938 În februarie se instaurează în România dictatura regală. Germania anexează Austria.

În toamnă, Reichul încorporează silnic regiunile sudete.

1938 Profesorul Iorga înflințează la Vălenii de Munte un teatru în aer liber. Participă la Congresul internațional de istorie de la Zürich.

Tipărește „tragedia antică“ *Răzbunarea pământului*.

1939 Din operele anului: *Istoria Bucureștilor*, dramele *Moartea lui Alexandru*, *Regele Cristina*, opera poetică completă — *Toate poeziile lui ~* (2 vol., al II-lea, în 1940).

Germania ocupă Cehoslovacia.

1 septembrie Armata hitleristă invadează Polonia.

Este preludiul celui de-al doilea război mondial.

1940 În primăvară, armatele germane ocupa Norvegia, Danemarca, Olanda, Belgia.

În iunie, intră în război Italia, ca aliată a Germaniei.

La 30 august, Germania și Italia impun României dictatul de la Viena, prin care se dislocă din teritoriul național o parte ce-i aparține organic.

La 3 septembrie, dictatura regală încearcă să se salveze, aducînd la putere guvernul generalului Antonescu. A doua zi, Carol II abdică și părăsește țara. Se înscăunează statul „național-legionar“, ultimele resturi ale libertăților democratice sînt azvîrlite peste bord, se instaurează teroarea și jaful.

1940 La 8 octombrie, N. Iorga adresează directorului ziarului său *Neamul românesc* o scrisoare, în care

Îl anunță că a hotărît să suspende apariția gazetei, deoarece el și colaboratorii săi nu mai sînt „în măsură să-și exprime părerea lor întregă“. La 11 octombrie apare ultimul număr din *Neamul românesc*. Sistarea apariției ziarului egalează cu un protest împotriva anulării oricărei independențe a cuvîntului scris.

În noaptea de 10 noiembrie se produce marele cutremur. Casa de la Vălenii de Munte a profesorului este grav avariata. Familia Iorga se mută la Sinaia. Aici, savantul lucrează la opera ce trebuia să-i încununeze activitatea de o viață : *Istoriologia umană*, proiectată în zece volume. Publică drama *Vagabondul*.

La 27 noiembrie, profesorul este scos din casă de un grup de legionari și pornit spre București. În apropiere de Ploiești, la marginea pădurii Strejnicul, este asasinat, iar corpul străpuns de gloanțe e părăsit acolo.

1965 La 27 noiembrie, Academia Republicii Socialiste România a ținut o ședință comemorativă, consacrată împlinirii a 25 de ani de la asasinarea lui N. Iorga — „personalitate de frunte a științei și culturii românești, savant de renume mondial“ (*Scînteia* din 28 noiembrie 1965). După cuvîntul de deschidere rostit de acad. Iorgu Iordan, vicepreședinte al Academiei, au fost expuse comunicările : N. Iorga — istoric al românilor de acad. Andrei Oțetea, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga“ al Academiei ; Nicolae Iorga și istoria veche a României de acad. C. Daicoviciu, director al Institutului de istorie și arheologie din Cluj al Academiei ; Nicolae Iorga — scriitorul și istoricul literar de prof. Șerban Cioculescu, membru corespondent al Academiei ; *Viziunea de istorie universală a lui N. Iorga* de prof. Alexandru Elian.

În ziua de 28 noiembrie, la Vălenii de Munte a fost inaugurată casa memorială „Nicolae Iorga“ și s-a dezvelit un bust al savantului român.

Toate periodicele — ziare și reviste — au publicat articole comemorative și studii despre biografia și diversele sectoare ale operei lui N. Iorga.

Editura pentru literatură a tipărit *Pagini alese* de N. Iorga (2 vol.).

Teatrul Național „I. L. Caragiale” din București a reprezentat drama istorică *Doamna lui Ieremia* de N. Iorga.

I. R.

NOTA EDITORULUI

Aceste două volume din „Biblioteca pentru toți“ pun la dispoziția cititorilor un mare număr din articolele adunate de N. Iorga în seria *Oameni cari au fost*. Într-o *Addenda*, reproduc articole extrase din periodice și din alte cărți ale profesorului.

N. Iorga s-a decis să-și strângă în volum articolele despre „oamenii cari au fost“ încă din 1911, când a publicat un prim volum cu acest titlu, la tipografia sa din Vălenii de Munte. Abia după aproape un sfert de veac, mai exact în 1934, a reluat lucrarea, prin retipărirea, cu unele schimbări în sumar, a volumului din 1911. Au urmat celelalte trei volume, în editura Fundației pentru literatură și artă, în anii 1935, 1936, 1939. Probabil că savantul a însărcinat succesiv cu operația de despuiere a periodicelelor pe unii dintre colaboratorii săi, care au lucrat fără suficientă atenție. Așa se explică de ce s-a întâmplat ca unele articole să se repete în două volume¹, iar criteriul cronologic să nu fie urmat cu consecvență. Volumul IV pare, în parte, o completare a lacunelor din cele anterioare, prin reproducerea unor articole vechi din perioadele îmbrățișate de acele volume. De aici am dedus obligația de a reface, în așezarea articolelor, ordinea cro-

¹ În cele câteva cazuri de repetare, ediția noastră reproduce textul ultim.

nologică, așa cum aceasta l-a preocupat pe autor și în cuprinsul fiecărui volum. Dislocările apar necesare și pentru motivul că ordinea cronologică e foarte importantă în scrisul lui Iorga, publicist care, chiar și în portretul unui personaj antic, atinge chestiuni la ordinea zilei. Autorul însuși a înscris la finele articolelor data apariției în presă. Sub această dată, pe care desigur am menținut-o, am adăugat în paranteză volumul respectiv din *Oameni cari au fost*.

Chiar dacă nu s-a ocupat personal de strângerea articolelor, este vădit că autorul le-a revăzut înainte de a le preda editurii. Confruntarea cu textul din periodice indică modificări stilistice, „înnoirea“, deși fără consecvență, a unor forme fonetice, corectări etc. Tot această confruntare a îngăduit și editorului îndreptarea unor erori.

În transcrierea textelor, am aplicat criteriile stabilite de uzul general. Nu m-am considerat totuși autorizat a trata ca simple probleme de ortografie forme ca : *subt* și *supt* (=sub), *supțire*, *zimbet*, pe care le-am menținut. Privitor la forma *țeran* (*țerănime*, *țernă*) se observă că, folosind-o în periodicele mai vechi, Iorga a renunțat la ea în volume, înlocuind pe e prin *ă*. În cele două-trei locuri unde forma cu e a scăpat atenției sale, i-am urmat indicația.

Formele : *cari* (pentru pluralul masculin al relativului), *li*, *ni* rămân totuși specifice scrisului (și pronunției) lui Iorga, chiar dacă în câteva locuri (poate prin colaborarea culegătorilor din tipografie) apare și dubletul gramatical obișnuit. Când nu era și o chestiune de pronunție, am redat numelor proprii ortografia corespunzătoare. Cazurile sînt puține, fiindcă Iorga scria cu mare exactitate numele proprii, românești sau străine.

Privitor la aparatura ediției de față, sînt de făcut următoarele precizări :

1. Pentru personalitățile (sau numai persoanele) mai puțin cunoscute, care constituie tema articolelor, am alcătuit note explicative de subsol. Aceste note, așezate de obicei la sfîrșitul fiecărui articol, sînt biobibliografice, dar își propun și unele întregiri sau îndreptări din punctul nostru de vedere actual.

2. Numele de persoane citate ocazional în cuprinsul articolelor sînt lămurite pe loc, tot în note de subsol.

3. În josul paginii sînt de asemenea glosate cuvintele mai puțin obișnuite și traduse expresiile străine.

4. Notele autorului se diferențiază de ale editorului prin mențiunea : *n.a.*

5. La finele volumului al doilea, am adăugat un indice alfabetic de persoane-temă.

T. R.

OAMENI CARI 'AU FOST

DOUĂ RÎNDURI ÎNAINTE

Prefața din 1911

Multe scrie omul, și e bine cînd vremea lui a cerut să le scrie. Ce vor zice alte vremi, cu alte nevoi și alte credințe — cine poate ști? Invățații cari vor trăi după noi vor găsi gazetele și jurnalele noastre și vor aminti, judecîndu-le, luptele și dușmăniile noastre. Cei dintre dînșii cari vor putea înțelege, vor descoperi repede scopul ce s-a avut în vedere, și vor prețui după dînsul. Necazurile nu se țin în seamă după ce se duc necăjiții, dar orice ostilitate îndreptățită împotriva oamenilor și curentelor care împiedecă un popor în dezvoltarea lui ori îi falsifică simțul moral și-i întunecă vederea idealului va fi socotită nu numai ca un lucru de folos, dar și ca o manifestație de energie nobilă.

Nu reneg din tot ce am scris — niciodată pentru a scrie, ci pentru a da un adevăr ori pentru a înlătura o minciună — decît ce se rezema de o informație insuficientă. N-am jertfit dușmăniei adevărul, ci adevărului i-am jertfit multe prietenii. Dar n-aș tipări din nou cu plăcere paginile în care se cuprind atacuri împotriva unor oameni cari nu se mai pot apăra, fiind astăzi dincolo de lumea greșelilor omenești, ori nu s-ar mai apăra fiindcă în ei a răsărit altă conștiință, pe care tocmai mă străduiam s-o trezesc.

În foile pe care le-am condus pe rînd, în ani de război cultural încheiat, după lămurirea care era de nevoie, aproape, ori de război politic, care va ținea încă mult timp, au apărut însă schițe scurte în care se cuprinde amintirea unor oameni pe cari i-am cunoscut și cu cari adesea s-au dus cele mai bune prietenii ale mele, sau alteori, comemorarea celor, mai vechi, ale căror nume stau pe cele dintîi pagini ale culturii și politicei noastre moderne. Din cînd în cînd aceste articole au fost căutate, și e foarte greu astăzi a răzbate prin colecții rare și necomplete, pînă la ele. Îmi îngădui a le înfățișa publicului, care le-a primit odată simpatic.

Am de gînd să dau pe urmă un volum de Propagandă, în care se vor afla, culese din aceleași foi, îndemnuri vechi și nouă către acea viață de cultură națională și morală care mi se va părea totdeauna singura putere adevărată a unui neam, pentru el însuși și pentru omenire.¹

¹ N-a apărut niciodată (1934) (n.a.).

TEOFIL FRÎNCU

Se vestește „din Ardeal“ moartea lui Teofil Frîncu. S-a spus de toți că răposatul, dispărut încă în toată puterea vârstei, a fost ziarist și funcționar la ministerul nostru de instrucție. S-a uitat însă de unii titlul lui de căpetenie pentru recunoștința noastră, frumoasa-i carte despre românii din Munții Apuseni, despre falnicii, cerbi-coșii, neînduplecării moți, în cari pare că trăiește eroismul răbdător și îndărătnic al străbunilor daci, fruntașii neamurilor dunărene, aceia cari fugiră de robie prin porțile largi ale morții. Frîncu își scrisese cartea împreună cu alt moț, blindul și blondul Candrea, pe care o răceală-l doborî, în deplină tinerețe, pe cînd căuta în străinătate, la Graz, odihna plăcută a vacanțelor : cetitorii își vor fi aducînd aminte de sîrguința pioasă cu care prietenii lui au izbutit să-i ridice un modest monument în cimitirul depărtatului oraș unde l-a prins moartea. Cartea, ai cărei autori nu mai sunt astăzi nici unul vii, e una din cele mai bune lucrări de etnografie ce avem pînă astăzi cu privire la poporul nostru, cu care ne fălim sau de care ne batem joc (de multe ori facem întiul lucru pentru solemnități și publicitate, iar celălalt în intimitate), fără să-l cunoaștem cît e de plin de interes, de culoare, de energie — de viață în manifestațiile ei felurite. Cei doi moți au scris cu pricepere și cu drag despre moții lor — așa cum

nu și-a mai amintit la noi nimeni despre ai lui din satul, din ținutul lui, după ce pașii i s-au pierdut pe drumul de înstrăinare al traiului.¹

Ei, moșii, și uită mai greu decît alții ; adică nu uită nimic. Cărturarii ce se ivesc între dinșii și trebuie să-i părăsească, rămîn totuși necontenit cu gîndul spre casă, spre văile înguste, spre munții cu suișurile grele, spre gospodăriile curate, mulțămite în sărăcia lor muncitoare... Ca și vechii daci din aceleași cuprinsuri, cari și ei au pornit din această cetățuie, au cîrmuit dintr-însa popoarele supuse și s-au înmormîntat în zidurile ei, sub giulgiul cerului curat și rece, de un albastru ca al ochilor, cînd pașnici în urmărirea idealelor depărtate, cînd străbătuți de licăriri de mînie, de sete de luptă, ai acelor ce trăiesc și astăzi pe acolo.

Întîmplarea a adus pe Frîncu la noi, dar el nu s-a deprins niciodată, deși a stat atîția ani aici, cu apucăturile noastre de vorbă multă și ușoară, de glumă care nu prea alege oamenii și lucrurile, de mulțumire cu plăcerea din fiecare clipă. Niciodată nu și-a putut el călca pe suflet ca să recunoască frați români în lighioanele pripășite care alcătuiesc în mare parte națiunea politică în regatul român, dacă nu temelul neamului în românime. Cînd vorbea de acești speculatori ai unei patrii de care-i leagă numai interesul, ochii moșului, ochii albaștri, mărunți, scăpărau răutăcios, și fața-i căpăta o înfățișare crudă. Cînd însă se convingea că înaintea lui are un om de ispravă, care crede în legea lui națională, altă lumină-i venea în priviri și, în graiul lui apăsător, stătea bucuros de vorbă despre ce-i era mai la inimă, despre idealul pentru care de două ori acei munți ai vitejiei s-au încruntat de sîngele jertfei și al răzbunării.

¹ Titlul cărții : *Românii din Munții Apuseni* (1888). Împreună cu George Candrea (1862—1889), T. Frîncu a mai publicat *Rotacismul la moș și la istrieni* (1886).

Nu-l știam bolnav cînd l-am văzut, acum vreo zece zile, căutînd cu lăcomie soarele înaintea cafenelei hotelului unde zăcuse de piept trei luni în capăt, după o zi de vifor ce-l prinsese nepregătit. Era aproape de nerecunoscut; figura-i era scăzută ca a unui copil, și în ochii plini odată de atîta putere se oglindea duioșia nepusă a celor ce se sting, știind aceasta. Mi-a spus de suferințele lui, de slăbiciunea ce-l stăpînește, de apropiata lui plecare acasă. De această plecare vorbea mai bucuros ca de orice. Acolo, departe, în munți, își are încă locul: pămîntul părinților și al moșilor și al strămoșilor, pămîntul neasemănat de scump prin două mii de ani de luptă și de muncă ai celor ce au vorbit și ei tot graiul ce îngheța acum pe buzele lui. O moșioară, pe care n-a vîndut-o, o căsuță pe care a păstrat-o, și unde locuia fratele lui, care fusese ofițer, străbătuse țările străinilor, dar simțise și el nevoia neînduplecată de a se întoarce la acea moșioară și la căsuța aceea. Va sta acolo, dacă-i va fi să mai trăiască: cu pensia ce i se cuvine, va trăi acolo fără să-i lipsească nimic, mulțumit, fericit... Și, ridicîndu-se glumeț în picioare, ducîndu-și mîna la pălărie: „Mai bine decît un profesor de Universitate în București...” Iar, dacă nu se va putea întrema, el a lăsat casa lui — școlii.

Și școala se va așeza acum în căsuța pe care atîta timp o încunjurase de departe cu dorul lui moțul înstrăinat. Iar de pe băncile ei se vor ridica, în ciuda tuturor străinilor de pe lume, rînd pe rînd, an de an, tineri ca dînsul, cu sufletul curat și drept, cu inima neînduplecată, cu ochii scăpărători de mînie în fața nedreptății sau a ușurinței, și scâlțați în lacrimi de bucurie înaintea mijirii îndepărtate a idealului românesc...

25 mai 1903

(I)

Acum cîteva zile s-a dezvălît, înaintea cîtorva profesori, un mic bust de marmură, lucrat cu îngrijire și — după cît se zice — plin de asemănare, care e chemat să amintească și copiilor din școala vecină, și puștinilor trecători din acel unghi al Bucureștilor numele și faptele lui August Treboniu Laurian.

August Treboniu Laurian ? ! Pentru cine cunoaște trecutul de deunăzi al literaturii românești, aceste trei nume, curat, căutat, pompos latinești — o adevărată proclamație, ascunzînd cine știe ce apelative obișnuite prin satele de dincolo — cheamă în memorie cărți care nu se cetesc de mult, sau care nu s-au întrebuițat niciodată de localnici sau de străini. *Tentamen criticum*¹ — un îndrăzneț *tentamen*, o absurdă fantazie de limbă, care avea drept scop să puie temelia unei noi ortografii, unei noi elegeri, unei curățiri a cuvintelor, ce ar fi făcut din româneasca de la 1830, o limbă atît de adînc „coruptă“, vrednica fiică a limbii latine cu care s-ar fi asemănat cu desăvîrșire. Apoi *Istoria românilor*, trei volume îndesate de nume, de date, de fapte, pornind de la leagănul lui Romul, ca să se oprească numai la instalarea în România de la 1866, în secolul al douăzeci și șaptelea *ab urbe condita*², a principelui străin : operă ciudată, în care neamul nostru apare ca prelungirea firească a marelui popor roman, ce trăiește în al nostru cu toate însușirile lui ; așa ceva ca unul din acele decrete romane de marmură pierdute în tinda vreunei biserici dunărene sau bucovinene și în josul scrisului sigur al căruia un biet cioplitor, țărănesc și barbar, de cruci de morminte a zgîriat semnele creștine ale veșniciei sufletului răscumpărat de moarte. *Harta Daciei*, splendid lu-

¹ *Incercare critică despre originea, derivarea și forma limbii române dezvoltată în ambele Dacii.*

² *De la fundarea orașului (Romel) (lat.).*

crată pentru școlile Daciei nouă, liberă între hotarele cu rîuri late, cu șira muntoasă a Carpaților sprijinind-o la mijloc ; Dacia viitorului nebun și a visului albastru, ca și a trecutului vechi de două mii de ani, pe care-l pomenesc nume de astăzi scrise cu etimologii neînchipuite : Tîrgul Vasului (Vaslui), Romnicul (Rîmnicul), Romanaii celor născuți în Roma (*Romă nati*). În sfîrșit, *Dicționarul*, care era menit să fie îndreptariul limbii nouă, dicționarul cu cuvintele sucite pe care nici nu le-a spus vreodată, nici nu era să le spună o limbă omenească, dicționarul de contrafaceri romane — ca medalii antice false, ce ar fi fost bătute, însă, nu pentru cîștig, ci din pietate — pe lîngă cele două monumentale volume ale căruia se ascunde sfios, în umbră, vistieria — totuși purificată temeinic și ea — a vorbelor proaste, vulgare, avînd pe ele, neștersă, nu rugina timpurilor de decădere, ci tina fără nici o cinste a barbariei — *Glosariul*¹.

Iți trec toate acestea prin minte : cărți moarte de mult sau cărți care n-au trăit niciodată, și zîmbești — dacă ochii nu ți se opresc la figura de marmură aspră, severă, mîndră, decît care mai săpat în marmură se zice a fi fost chipul bătrînului neînfrînt, care a mûrit crezîndu-se învins de neînțelegerea timpului său.

Învișilor nu li se ridică statui, nici busturi, nu li se cîntă laude, ci numai pe mormîntul uitat picură din cînd în cînd o lacrimă pioasă de la un tovarăș de luptă și de suferință, pe care nu l-a cosit înfrîngerea. Dacă bustul s-a înălțat, totuși, dacă priviri serioase și mișcate l-au primit la desfacerea lui în deplina lumină glorioasă a lui iulie, ce l-a cuprins deodată în aureolă, dacă de pretutindenii au venit glasuri care cuprindeau, cu mai multă sau mai puțină cunoștință, o recunoaștere duioasă — aceasta înseamnă că purtătorul celor trei nume ro-

¹ *Dicționarul limbii române* (1871—1876) și *Glosariul* (1871) au fost redactate de Laurian în colaborare cu I. C. Massim.

mane, creatorul de limbă nebună și iluzii zadarnice n-a fost, în toate urmările faptei sale, un adevărat învins.

Căci pedestalul adevărat al monumentului său e greșeala ce a făcut, în care și-a închis, și-a zidit viața, sufletul — această mare și sfântă greșală.

Știți legenda : o mare clădire se înalță ; este tot ce s-ar părea că ajunge : var, nisip, cărămidă, piatră și marmură ; sunt minile lucrătorilor, este rîvna ctitorului și priceperea meșterului. Dar noaptea surpă ceea ce se înalță ziua. Mai lipsește ceva, care nu e nici ban, nici material, nici plan măiestrit : trebuie jertfa unui suflet, care se fură aici sau se jertfește aici, și prin care se încheagă pietrele una peste alta, pînă se poate încununa cu flori și steaguri vîrfurile săvîrșit.

Pe cînd a venit Laurian la noi, inginer, filozof și latinist, istoric, geograf și arheolog din Viena, biet prooroc rătăcitor de felul celui alt ardelean — Lazăr — pe atunci, la 1830—40, se făceau șosele și felinare, ferme-model și numere pentru case, fîntîni, grădini, școli, biblioteci, sub cîrmuirea unor domni funcționari turci, în jurul cărora se adunau puterile din țară ca funcționari munteni sau moldoveni. Gustul de trai bun, de înaintare, de faimă ușoară robise pe fruntași, un Eliad, un Asachi, cari putrezeau de vii. Tinerii se zbăteau să-și descopere o conștiință a lor, din cîte lucruri citiseră, auziseră și văzuseră. Lipsea o îndrăzneală, un ideal mare, care să smulgă această societate și s-o arunce mai departe.

Laurian a fost acest mare îndrăzneț. Visul lui era crearea unei Rome nouă cu acest material românesc pe care-l credea vrednic să dea o asemenea operă. Prin limbă, prin amintiri era să se facă această minune. Și, spre a imprima mișcarea, el își alege, ca și Lazăr, singurul punct de plecare solid pentru o asemenea faptă : școala. Începu cu cele muntene, și sub Grigore vodă Ghica el căpătă în mîna sa pe ale Moldovei. Energia lui predomni mai tîr-

ziu în acea școală înaltă pentru oamenii mai care trebuia să fie Academia Română.

Și, cât se putea prinde din ideile sale, cât nu era sămînță moartă culeasă în urne antice, prinse. O mîndrie, capabilă de multe rătăcirii, dar și de multe cuceriri trainice, se coborî în sufletele umilite din care, cu cîțiva ani în urmă, se înălțase fumul de tămîie recunoscător către *Regulamentul organic* și către măria-sa împărătească țarul Nicolae. Credința că suntem mai mult decît eram ne scăpă de o singură pieire.

Lui, însă, vizionarului, nu-i ajungea aceasta, și sufletul prins se zbătea dureros în clădirea întemeiată prin jertfa lui. Limba rămăsese vulgară, scrisul se păstrase barbar, Roma viitoare tot nu se apropia de pămînt. Sufletul se lovi de această realitate nevrednică, și se stinse.

Dar, răzimată pe realitate trainică, trăiește clădirea; lucrători tot mai mulți îi adîncesc temeliiile și, în margine, străjeri, vizionari ca dinsul, păzesc și așteaptă... ¹

13 iulie 1903

(I)

ANGHEL DEMETRIESCU

Acum cîteva zile a murit la Karlsbad profesorul Anghel Demetriescu.

¹ *August Treboniu Laurian* (1810—1881) s-a aflat, la București, în preajma lui N. Bălcescu, cu care a înființat și condus *Magazinul istoric pentru Dacia* (1845—1847). A luat parte la revoluția de la 1848 din Țara Românească. Mai tîrziu, devenind profesor la Universitatea din București, a publicat colecții de documente și lucrări istorice.

Celor mai mulți le va rămânea amintirea unui uriaș cu înfățișarea energică și ochii strălucitori de bunătate, a unui convorbitor puternic, variat, adînc adeseori și de cele mai multe ori original, totdeauna ales în cuvintele ce întrebuița și în felul cum ele i se orînduiau în graiul elocvent. Mulți nu vor uita pe profesorul lor, de la liceu, de la seminar, de la școala particulară pe care o întemeiasă și a condus-o pînă la urmă : un profesor învățat îndestul pentru a nu fi lăudăros, pretențios, trufaș ; un profesor în stare să înțeleagă sufletele și destul de bun pentru a încerca aceasta cu toată seriozitatea și dragostea față de sufletele nelămurite, șovăitoare încă, ale școlariilor săi ; un profesor hotărît, spre care se putea privi numai cu respect¹. Cîndva, în cuvinte mișcate, cineva ca Delavrancea a plătit datoria de recunoștință, caracterizînd pe acest adevărat învățător.

Anghel Demetriescu era cunoscut apoi ca un om cu o largă și solidă cultură clasică, un înțelegător de latinește și grecește cum nu se întîmpină adesea, un degustator fin al vechii literaturi de cumpătare, măsură și înalt meșteșug în formă, un apreciator călduros al unor literaturi moderne, pe atît de frumoase și de bogate, pe cît de morale, înălțătoare de suflet, cum sunt literatura engleză și cea germană ; un spirit doritor de a ști tot ce se scrie mai de căpetenie în lume, de la volumul de versuri sau de nuvele pînă la studiile speciale ale marilor învățați ; un amator de cărți care se găsea mîndru și mulțămît, ca într-un cerc de vechi prieteni, fără uitare și fără moarte, în biblioteca strînsă cu dragoste timp de treizeci de ani, bucățică de bucățică.

Așa fiind, avînd sufletul astfel înzestrat, Anghel Demetriescu trebuia să răspundă prin scris propriu la scrisul

¹ Profesor de istorie și geografie, *Anghel Demetriescu* (1847—1903) a fost director al liceului particular „Sf. Gheorghe”, unde au predat Odobescu, Vlahuță, Caragiale.

altora, care-și strecura atît de deplin înțelcsul în sufletul lui primitor de cunoștințe și frumusețe.

A făcut întii trei cărți de școală. Apoi Academia, care începuse din veniturile fondului Zappa a tipări traduceri din clasici, îi dădu sarcina de a tălmăci pe un istoric grec al Romei imperiale, care nu e, fără îndoială, tocmai ușor de înțeles și de prefăcut în altă limbă : pe retorul Dio Cassius ¹. Traducerea lui Anghel Demetriescu a apărut în 1878 : e și o adevărată icoană a originalului, și o povestire curgătoare ce se cetește cu plăcere. Mai e de ținut seamă, spre lauda lui Demetriescu, și numărul mic, caracterul sobru, judicios al notelor lămuritoare ; pe atunci era obiceiul, introdus de d-l Hasdeu, de a se uimi lumea cu citații potrivite și nepotrivite, cu reproduceri de texte în multe limbi, și, făcînd altfel, tînărul scriitor dovedea cît de bine se folosise de studiile și cetirile sale în străinătate, unde fusese trimis cu o bursă de filologie. Era pe atunci o îndrăzneală să nu fie cineva luxurios în podoabe scumpe și ieftine !

Cu cît știa, cu firea-i de om de autoritate, cu ușurința-i de a vorbi răs-picat și lapidar, cu gustul său literar, Anghel Demetriescu ar fi fost un foarte potrivit profesor de filologie sau de istoria antică la Universitate, unde era nevoie, pentru învățatura și educația studenților, de *astfel* de puteri. Un loc de profesor pentru istoria antică se deschise peste puțin și, pentru a-l ocupa, alergă în străinătate un alt tînăr bursier al statului român, aducînd ca dovadă a destoiniciei sale științifice un enorm volum, tipărit tot de Academia Română, *premiat* de dînsa : *Dacia înainte de romani*, cea mai voluminoasă operă de erudiție alcătuită vreodată de un român. Tînărul acesta de-al doi-

¹ Din istoria Imperiului roman scrisă de *Dio Cassius Cocceianus* (cca. 155—cca. 235) și păstrată fragmentar ne-au parvenit știri despre războaiele romano-dace.

lea, cu cartea groasă, se chema Gr. G. Tocilescu¹. El se mai ocupase cu epoca lui Mihai Viteazul, cu dreptul, cu istoria dreptului, cu limbile slave și cu antidinasticismul, sub conducerea supremă a d-lui Hasdeu.

Nu i-a trebuit multă vreme unui om ca Anghel Demetriescu, ca să vadă adevăratul preț al lucrării din care concurentul său își făcuse piedestalul către faimă și leafă. În octomvrie 1881, apărea în *România liberă* un foileton despre *Dacia înainte de romani*, intitulat — titlul era cum nu se poate mai potrivit — : *Știința de contrabandă*, și iscălit cu un pseudonim foarte transparent, care nu ascundea de loc pe autor. După acest foileton mai urmă unul. Era în ele, într-o formă desăvârșită, turnată după modelele clasice, o strivire completă². Criticul arăta, fără puțința unei replici, că d-l Tocilescu plagiasse, și plagiasse stîngaci, naiv, grosolan, stricînd unde socotea că drege și descoperindu-se cînd credea că se pitește mai bine.

Dar foiletoanele n-au fost urmate. Cu toate că însuși profesorul și sprijinitorul lui Tocilescu, d-l Hasdeu, primise cartea cu aceleași învinuiri dezonorante, în public nu se produse o mișcare care să poată învinge aspectul învățat al operei-piedestal. Pentru *Dacia înainte de romani*, pentru frazele ei împrumutate și citatele ei strămutate, d-l Tocilescu ajunsese profesor universitar, apoi membru al Academiei și director al Muzeului de antichități,

Uriașul Demetriescu, desăvârșitul cunoscător al trecutului clasic, omul de gust și știlistul, nu era însă un luptător. El lăsă reputația zguduită de dînsul să se cîrpească și spoiască în umbră. Dacă nu se făcu, ca d-l Hasdeu, bunul prieten și camaradul de luptă al omului pe care-l atacase în onoarea lui, el nu mai risipi nici un

¹ Istoricul Grigore Tocilescu (1850—1909) a publicat marea colecție de folclor *Materialuri folcloristice* (3 vol., 1900).

² Același autor îndurase, în mart-april al aceluiași an, alta magistrală, de la Hasdeu (în ziarul *Binele public*) (n.a.).

cuvînt de înfruntare. De acum înainte, timp de douăzeci de ani, el tipări discursurile lui Barbu Catargiu¹, după rugămintea familiei, traduse discursurile lui Macaulay², pentru spiritul larg, variat, pentru forma strălucitoare, bogată în perioade, atît de clasică și atît de modernă, a căruia avea un adevărat cult; publică ici și colo studii asupra antichității, fără mare valoare, precum și pagini, acelea în adevăr frumoase, despre oameni politici pe cari-i văzuse lucrînd și, mai ales, îi auzise vorbind. Activitatea lui, puțină, se risipi în ziare, în reviste, mai ales în *Literatură și artă română*. Cele din urmă rînduri ale lui sunt o recenzie despre *Cuza vodă* al d-lui Xenopol, în *Convorbirile literare* pe iunie. Ajunsese un elegant eclectic, influențat și de relațiile sale personale; apreciind fals — a văzut doar în Take Ionescu fruntașul oratoriei moderne³! — scriind cînd într-un sens, cînd într-altul, și aceasta într-o epocă de prefacere violentă, de luptă învierșunată între curențele de piere și de înviere.

Dacă s-a ales așa de puțin lucru durabil de la un om atît de capabil și de inteligent, vina e, fără îndoială, și a celor cari au înălțat pe d-l Tocilescu la Universitate, Academie și Muzeu. Dar nu numai a lor. Împrejurările exterioare nu hotărăsc în activitatea unui scriitor, mai ales a unui învățat, și acesta se preocupă foarte puțin de cîți cetesc și întrebuițează acum adevărul pe care l-a fixat, poate și într-o formă frumoasă, pentru a răspunde unei necesități superioare a sufletului său, pentru a mărturisi. Ceea ce decide nu sunt nici puterile intelectuale, care se pot pierde în lecturi, în convorbiri, în

¹ Barbu Catargiu (1807—1862) — șef al partidului conservator, a fost asasinat în timp ce era prim-ministru.

² Thomas B. lord Macaulay (1800—1859) — om politic englez, fruntaș al partidului liberal, autor al unei *Istории a Angliet*.

³ Oratoria acestuia a căpătat numai în lupta pentru idealul de întregire a nației strălucirea care lipsea pînă atunci unei prezintări clare și precise, dar nu și calde (1934) (n.a.).

petreceri sau în reverii singuratice și disprețuitoare. Varga de oțel, puterea neînvinsă e alta : încrederea în scopul căruia ți-ai închinat viața, și ce e mai rar la oamenii aleși prin darurile spiritului e mărgăritarul acela moral din adîncul tainic al sufletului, în care luminează scîlpîrile idealului. Dacă nestimata se află acolo, ce-ți pasă, în largul avînt al aripilor deschise pentru un drum lung cît viața, de cei de jos, de cei din cale, asupra cărora treci, tot mai sus și mai departe !

Și aceasta a lipsit lui Demetriescu, această singură însușire hotărîtoare : avîntul spre o țintă în care să i se încheie viața. O învățătură serioasă stă în aceste puteri de înțîia mină, mai mult pierdute decît cheltuite spre binele tuturoră.

3 august 1903

(I)

UN „IDEALIST“ : APOSTOL MĂRGĂRIT

De două lucruri are parte românul din partea alor săi : în viață, de cîte ori nu încapе cineva de dînsul, îl stampilează îndată — se potrivește ori nu se potrivește — ca trădător de țară, vînzător de neam, rău patriot și rău naționalist¹. Iar, cînd face loc în sfîrșit, murînd — totdeauna cu mult prea tîrziu pentru cei ce așteaptă afară — se zice din toate părțile, cu o duioasă unanimitate a prietenilor cari nu știu cum să laude, a dușmanilor cari, încercînd să spuie o vorbă bună, simt oarecum că prin aceasta-și îngroapă și mai adînc adver-

¹ Aici, ca și în alte articole, cuvîntul „naționalist“ este întrebuințat cu sensul original de „iubitor al națiunii“.

sarul, și a indiferențelor, cei născuți, cari totuși nu vreau să tacă la ocazii mari ; se zice : „oricum, a fost un bun patriot !“

Acest gând îmi trecea prin minte cînd comparăm la moartea, întîmplată deunăzi, a lui Apostol Mărgărit, strigătul de ură de odinioară, pîrile deputaților, călătoria de tînguire ale localnicilor macedoneni (veniți la București, cum s-ar duce la Stambul „cu rogojina în cap“, ca să-și arate focul), artileria zgomotoasă și grosolană a ziarelor de partid, care-și aveau scopurile lor, și, acum, înaintea celui ce nu mai poate jigă și împiedeca pe nimeni, complimentul funerar de „bun patriot“, aruncat în treacăt de „organele opiniei publice“, cum a fost aruncat, desigur, și de atîția, în judecăți spuse prin grai.

Din aceste două prețuiri, diametral opuse, care e cea adevărată ? Se spune deseori că „în focul luptei“ scapă osinde prea aspre, lovituri mînioase, care aduc pe urmă păreri de rău. Și se spune iarăși că la moartea cuiva trebuie să zici totdeauna ceva de bine ; poate chiar dacă ea nu este în viața celui ce a dispărut, trebuie să descoperi acea însușire sau faptă bună în închipuirea ta miloasă, de creștin.

Amîndouă îndreptățirile n-au nici un temei adevărat. Nici oamenii politici, nici cugetătorii, nici scriitorii vrednici de acest nume nu se aprind în acel sens încît să nedreptățească în loc să distrugă nedreptatea. Și nici un om cinstit nu-și poate schimba judecata asupra unei personalități îndată ce aceasta nu mai cade sub simțuri, cu toate că înrîurirea ei nu pornește din ceea ce se poate îngropa.

De fapt, Mărgărit a suferit pe nedrept, fără ca pentru aceasta să trebuiască a scotoci marmură pentru statuia lui. Căci el n-a fost — păstrînd umilele proporții — nici Iuda și nici Hristosul mișcării naționale din Macedonia (cîtă a fost, și cîtă este).

Înainte de dînsul, fuseseră dascălii, studenții, negustorii iubitori de neam din Pesta și Vicna : oamenii îmbătați de ideea nouă a romanității, și nu a „românismului“, mecenați, tipăritori de cărți înainte de toate — fără gînd însă la izvorirea unui curent de cultură românească în provincia de unde ei porniseră. Apoi urmă un al doilea rînd de „frați macedoneni“ : negustori și călugări veniți în Bucureștii ce se străduiau către civilizația Apusului, ei cerură bani pentru școli, care, puține la număr, se lăsară în căutarea sau necăutarea cui se găsea la fața locului. A treia perioadă o deschide Apostol Mărgărit, și ea a fost așa cum a înțeles și a voit el.

Era un om ager și hotărît, cum se găsesc în Orient mai mulți decît în Apus, cu toată școala, disciplina și organizația acestuia. Cînd i se ivi în minte ideea că se poate crea o conștiință, o cauză, un viitor românesc în Balcani, cu elementele romanice, el își găsi îndată drumul și ajutoarele. Așa, fără carte multă, fără creștere aleasă, fără cunoștință de lume cum era, el izbuti să se impue respectului, să deștepte încredere, să încălzească simpatii. Regele Carol a crezut în cinstea și destoinicia acestui om simplu, venit de departe ; vorba lui avea o mare trecere în cercurile înalte ale dregătorilor turcești ; consulii, misionarii catolici vedeau cu ochi buni silințele lui „latine“ : un cunoscător ca d-l Weigand a socotit cauza românească bine reprezentată printr-însul. E sigur că pe urma lui, dacă s-au încasat banii noștri, au răsărit școlile noastre.

★

Acțiunea lui n-a fost cea mai bună ce se poate închipui. Dar, cînd stai s-o judeci, trebuie să ții seamă de două lucruri, care au fost uitate. Întîi că era un orientat, lucrînd între orientali, și apoi că și-a început și urmat lupta sub influența normelor de propagandă grecești.

La București, unde păcatele se acopăr cu mânuși franțuzești de fățarnicie vicleană, se auzea cu indignare despre tirania lui Apostol Mărgărit, despre risipa lui Apostol Mărgărit, despre desfriul lui Apostol Mărgărit. E evident că ar fi fost mai bine ca inspectorul atotputernic al școlilor românești din Macedonia, reprezentantul politic neoficial și omul de încredere al guvernului român să fi avut toate virtuțile unui apostol : și blindeța, și iubirea de sărăcie, și castitatea unui apostol. Dar el nu era un apostol, și nu s-a înfățișat niciodată în această calitate. Era *un om de ispravă* răsăritean, cum e călăuzul unei caravane, păzitorul vieții unui sultan, apărătorul unei mărimi amenințate, uneltitorul sau potolitorul unei răscoale. El garantează de succes : caravana va ajunge la țintă, nimeni nu se va atinge de viața stăpînului, dușmanii nu vor ruina situația amenințată, va fi liniștea sau neliniștea dorită. Dar să se lase toate lucrurile pe seama lui, și să nu se ia socoteli ! Cu atît mai puțin să i se impuie un cod de maniere sau un catehism de moralitate privată, să i se poruncească sfințenie sau cuviință. Era destul că-și punea viața lui în primejdie : încolo, în pîrile, în prigonirile, în cheltuielile și chefurile lui să nu se amestece nimeni. Ii trebuia adică întreaga stăpînire asupra unui fond secret al Macedoniei.

În utilizarea acestui fond, în toată combinația mișcărilor sale, el avea înaintea întrecerea cu grecii. Aceștia voiau toată provincia, unde nu cunoșteau încă pe atunci alt popor decît al Ior, alte drepturi naționale și istorice decît ale elenismului, vechi ca Omer, trecînd prin Constantin cel Mare. Spiritele trebuiau pregătite pentru ceasul cînd Europa va da Eladei regelui Gheorghe Macedonia lui Filip și Alexandru cel Mare. Apostol Mărgărit știa geografia și vedea bine că de la el pînă la Dunăre mai sunt hotare, dar, numai pentru că idealul lui cuprindea o și mai mare iluzie romantică, doar nu era să se dea învins, să se facă de batjocură, cerînd și sfătuind

nimicuri ca școli primare în dialect și îndemnul spre emigrația economică în România. Se jucă și el cu sutele de mii de oameni, născoci cifre și aruncă banii „poetic“, pentru forme și închipuiri.

Se găsiră însă alții, printre foștii lui ucenici, cari găsiră că banii noștri se pot împărți altfel și, după mult zgomot, Apostol Mărgărit căzu, pentru „imoralitatea“ sa, și fu uitat.

Dar sistemul lui rămase. Statul român îl luă în regie și pretinse a face de la București ceea ce nu se putuse face de la Bitolia, și nu se poate face nici din cer, nici din iad. Așa se începu a patra fază a chestiei române din Macedonia, al cărei rezultat îl vedem cu ochii.

Dar ceea ce a fost la o anumită persoană un joc de bursă al politicii, iar, la cele cari n-au apucăturile politice, dezorientare, era la Apostol Mărgărit desigur idealism. Acesta e meritul lui. ¹

19 octomvrie 1903

(I)

DOCTORUL DAVILA

Acum câteva zile s-a ridicat în fața frumoasei, dar dositei Facultăți de medicină de la Cotroceni, o statuie generalului-doctor Davila. S-au ținut cu acest prilej cuvântările de rigoare, dar prin meșteșugul de vorbă, mai mare sau mai mic, al oratorilor de sărbătoare se desfăcea

¹ Profesorul Apostol Mărgărit (1834—1903) a publicat și unele lucrări despre românii macedoneni, aflați pe atunci sub stăpânire otomană : *Les Grecs, les Valaques, les Albanais et L'Empire Ottoman* (Bruxelles, 1886), *Școalele române din Macedonia* (1895).

neconținut — cum se desfăcea și la discursurile de la îngroparea lui Davila, acum nouăsprezece ani — o notă de sinceritate, de caldă recunoștință, de înaltă admirație, de adevărată iubire. Ba încă, pe lângă bătrînii de astăzi ai învățămîntului medical de la noi, a venit de peste Dunărea vrăjmașă, pentru a mărturisi aceleași sentimente de recunoștință, un bulgar, care și el păstra în amintirile lui depărtate ale tinereții sale petrecute la noi icoana binefăcătoare a doctorului Davila.

Davila a fost și profesor la facultatea înainte a căreia se va vedea de acum înainte chipul său, dar fără îndoială că această facultate a avut profesori mai străluciți, cărora însă nici un om cu măsură nu se va gândi vreodată să le ridice o statuie. El a inventat, pe vremuri de holeră, în războaie ce se desfășurau și pe pămîntul nostru, vestitele, neplăcutele „picături“, care au rămas în spișeria română, dar adevărata holeră trece lesne, în mersul ei ucigător, peste acest dușman, și alții, cari nu sunt meniți la onoruri postume, se pot lăuda cu descoperiri mai frumoase, în cursul cercetărilor lor metodice și stăruitoare. El a scris, înainte de a veni la noi, o bună teză de doctorat despre anumite boale, însă activitatea lui de învățat s-a oprit aici, și marele doctor Davila n-are bibliografie, pe cînd alții cari o au, și încă îmbielșugată, nu vor primi nici un bust măcar, de la o posteritate recunoscătoare în piatră cioplită sau în bronz vărsat.

Fără Carol Davila, care e vrednic totuși de glorificarea ce i s-a făcut, am fi avut, neapărat, o facultate de medicină, o școală de veterinărie, o școală pentru farmaciști, aziluri pentru copiii schilozi și fetele fără părinți, am fi avut, pentru binele științei, muzee medicale și o grădină botanică. Orice civilizație organizată are nevoie de asemenea așezăminte pentru a răspunde nevoilor ei mai înalte, demnității ei, sau nevoilor practice, zilnice; și noi, pe vremea activității creatoare a doctorului Da-

vila, eram îndreptați, prin necesități geografice, istorice, economice mai tari decât voia oamenilor conducători, spre reproducerea civilizației Apusului. Dar fără inițiativa îndrăznească, fără lărgimea de vederi, fără talentul de a aduce pe ceilalți la părerile sale folositoare, de a-i încălzi pentru sentimentele sale de iubire a oamenilor, fără priceperea-i, adevărat franceză, de a face multe și trainice lucruri din bani puțini, toate aceste instituții medicale, care sunt *cea mai netăgăduită faimă a noastră astăzi*, toate aceste stabilimente-model ale mii de aproapele sărac sau fără de puteri, în care iarăși se vedește ce e mai bun în firea compătimitoare, jertfitoare, a adevăratului român, n-ar fi fost *atunci*. Și, în graba năvalnică a popoarelor, care deosebește epoca noastră, în prefacerea văzută cu ochii a țărilor, înseamnă ceva să fi câștigat un pas mai înainte decât alții. Și, iarăși, fără el toate aceste temeieri de viață orînduită și de mîndrie națională n-ar fi fost *astfel*.

Căci, în întemeierea care ne-a apropiat de vechea Europă muncitoare și răsplătită pentru munca ei, se descopăr repede două mari avînturi, despărțite printr-o perioadă de preocupări aproape numai politice. La ultimul avînt au fost de față și tinerii de astăzi: am auzit și noi vîjiitul prin văzduh al ploii milioanei împrumutate, ploaie căzînd pe țarini roditoare ca și pe stînca goală a trufiei și a interesului particular, și am văzut răsărind oastea în stare să apere patria și să-i cinstească numele, școlile elementare ale orașelor și satelor, drumurile de fier care ne leagă cu lumea și pe care se pot mișca în voie bogățiile noastre, podurile și porturile, în același timp cu palate babilonice, urite și nepractice, pentru lucruri care nu sunt, sau, fiind, se puteau mulțumi cu mai puțin, cu instituții pentru nevoia celui mai zgomotos sau a celui mai folositor în lupta politică. În această vreme, cînd anume miniștri te trăgeau de mîneacă pentru a primi ceva din aurul rămas în fundul lăzilor risipei, a *întemeia*

ajunsesse o ocupație ministerială care, aducând laude de organizator, nu cerea nici jertfe, nici muncă, nici cunoștinți, nici pricepere.

Dar Davila a fundat în alte timpuri, în timpurile umilinții, sărăciei și nepriceperii, când puțini înțelegeau, când nimeni nu vedea viitorul cu încredere (așteptam a fi anexați din zi în zi !) și banii se drăcăluiau de o mie de ori pînă să iasă la lumină, chiar pentru cea mai vajnică nevoie. Atunci nu era în stare să întemeieze, pentru gloria sa, orice omuleț de rînd care avea una din cheile vistieriei de împrumut.

Davila a venit în țară, ca „ștab-doctor“, doctor militar, în 1853, martie. În toată Muntenia erau numai cîțiva medici sași, nemți, greci, cari tămăduiau cu arginți pentru folosul lor propriu ; școala pentru „felceri“, pentru ofițeri sanitari-ajutători a meritosului dr. Kretzulescu¹ trebuise să se închidă, satele trăiau și mureau în voia lui Dumnezeu și a babelor. La 3 aprilie încă, apare în *Buletin* legea pentru organizarea sanitară, care instituie medici de plasă cu un ajutor și un felcer. La 22 iunie gazeta oficială dă lista celor numiți : români sunt numai printre felceri. Dar, în dechemvrie al anului următor, Davila întemeiază la Mihai Vodă — o ruină bună pentru orice — „un muzeu de anatomie și chirurgie“, pentru studenți, și anume „cu a sa cheltuială“. Nu trece mult, și cîrmuirea lui vodă Știrbei ia asupra-și muzeul, ajuns o școală de „meșteșugul felceriei“. Peste doi ani, Davila călătorește în Franța și capătă de la guvernul împărațesc deschiderea pentru absolvenții săi a porților facultății franceze. Restul a venit de la sine.

¹ Nicolae A. Kretzulescu (1812—1900) — medic și om politic, părtaș la revoluția din 1848 ; a fost unul dintre ctitorii învățămîntului medical din țara noastră, domeniu în care a colaborat cu doctorul Carol Davila.

Acestea — și altele — s-au făcut într-o vreme cînd nu se dădeau lefi, sau ele erau mici, cînd nu se asigurau pensii, cînd nu se împărțeau decorații, cînd nu erau ziare ca să cînte lauda celor buni, pe lîngă a celor răi. Și nu merită să fie amintit nici un lucru care nu pornește din inimă curată, dintr-o simțire altruistă.

Davila era un străin : născut lîngă Parma, crescut în Angers, un străin care n-a avut vreme să învețe românește în peste treizeci de ani ce a stat la noi. *El n-a spus nici o singură dată că ne iubește.*

Dar aici stă al doilea merit al său. Mai tîrziu au venit, îmbrățișînd pe toate cărările, sărutînd și aerul românesc — numai buze lacome și brațe deschise — filoromâni, cari au făcut bani și au escaladat situații, căci brațele aveau gheare și buzele acopereau fălci harnice. El, Davila, a venit *chemat* și a făcut înzecit isprava pentru care-l chemaseră. Dacă ne-a iubit, ne-a iubit *pe urmă*, pentru binele pe care ni-l făcuse — și, mai ales, n-a spus-o nimănui.

Dar el are și un al treilea merit, care nu e cel mai mic. A fost un învățător — ceea ce e mai mult decît un învățat — un sfătuitoare pentru exemplu și un călăuz.

Nu prin discursuri și prin cărți, nu atîta chiar prin lecții. Văzutul și nevăzutul *sunt* deopotrivă și se amestecă neconținut în lucrurile omenești. Cei mai mulți îndeplinesc ceea ce se vede, se aude, cade sub simțuri. Dar, la pușini de tot, pe lîngă fapta materială, pe lîngă *orice* faptă materială a lor, se mai adaugă ceva, o emanație neconținută a sufletului lor mare și bun, care

înaltă fapta, o idealizează. Și acest prisos personal, de aur curat, cade adînc în inimă, și alcătuieste aici o statuie, pe care numai foarte slab o pot imita pe urmă — cînd se ridică și *dacă* se ridică — statuile de piatră sau de bronz.

26 octomvrie 1903

(I)

MOMMSEN

Un amănunt de fiziologie, ruptura unei artere osificate de bătrînețe, a înlăturat din viața intelectuală a mării Germanii sufletul de înțelegere deplină, de caldă simpatie, de neobosită luptă pentru adevăr al minunatului moșneag Mommsen. Un loc a rămas liber pe care altul îl va ocupa, dar nu-l va putea cuprinde, jilțul de stîncă al unui uriaș. Neamul german, care după Bismarck recunoscuse în învățatul de la Berlin pe cel dintîi dintre mai mării săi, va fi silit să se coboare mult pentru a găsi o frunte pe care s-o încununare cu aceeași glorioasă coroană de „întîi german“. Și, pe cînd adevărul bătut în monetă universală cu efigia lui — ideile, constatările, lămuririle lui — vor circula mai departe îmbogățind, între sufletele admiratorilor și sufletul lui se va întinde de-acum înainte tragica perdea prin care nu poate străbate lumina noastră.

Între un nou minister unguresc, o întrevvedere împăratească și un răspuns al sultanului din Constantinopol la cererile de reforme ale Europei milostive — lucruri

mari care interesează trupurile oamenilor, ce trebuie ori nu tăiate — patriarhul gândului, care în viața lui n-a cunoscut Canaanurile¹ de odihnă, a fost fulgerat în cale.

În timpurile noastre, cea mai bogată biografie o au aventurierii și aceia dintre oamenii politici cari seamănă cu dînșii. Rostul material al unei vieți ca a lui Mommsen se încheie în puține cuvinte. S-a născut în Schleswig-Holstein, în acele ținuturi aproape scandinave în care cresc oameni cu oasele tari și sîngele bogat, pregătiți la munca îndărătnică oriunde-i aruncă întîmplarea sau îi așază chemarea lor. Dintre frații lui, Tycho a fost o frumoasă inteligență, iar August și-a deschis un drum de îndrăzneț în știință². Teodor, care a dat numelui părintesc un răsunset de glorie, a învățat dreptul la Universitatea din Kiel, universitate a regelui Danemarcei, în locul căruia tinerimea înflăcărată din cele două provincii dorea un stăpînitor german. A scris o teză de doctorat în latinește despre un subiect de antichități. Peste un an, în 1844, a atacat, într-un scurt și substanțial studiu despre triburile romane, o teorie a lui Niebuhr, care-l cucerise întii și pe dînsul. S-a ocupat apoi de dialectul oscilor³ și, urmînd aceste studii de filologie, a scris mai tîrziu o lucrare definitivă asupra tuturor dialectelor italiene din sudul peninsulei. Între aceste studii, flacăra de liberalism sentimental și zgomotos a anului 1848 a strălucit și pentru dînsul ca stilpul de foc aprins ca să lumineze veșnic drumul popoarelor dezrobite: în imnurile de triumf ce răsuna pretutindeni de la altare fără trăinicie i s-a părut că aude și o chemare către viitorul național, german, al micii sale patrii încătușate.

¹ *Canaan* — în legenda biblică, „țara făgăduinții“.

² Frații lui T. Mommsen, *Tycho* (1819—1900) și *August* (1821—1913), au fost apreciați specialiști în filologia clasică.

³ *Osci* — populație pelasgică din vechea Italie.

La 1856 i se oferi să scrie o istorie a romanilor, și el înălță din bogățiile de știință ce îngrămădise nu o practică lucrare de fier și ciment, ci un strălucit monument de marmură, în armonioasa desfășurare a căruia se vădi un mare artist.

Dar în sufletul lui de lucrător fără odihnă, de următor al adevărurilor nouă, lauda entuziastă a întregii lumi învățate nu trezi nici o mândrie moleșitoare, și înviatorul vechii Rome nu-și găsi în acest triumf Capua¹. Și mai mult: i se păru că, mergînd înainte, el ar duce pe drumuri mai puțin sigure, și avu curajul superior de a-și întoarce ochii de la ispita frumosului ce-i răsărea tot mai departe înainte. Aruncă jos mistria meșterului și luă iarăși, cu jertfire de sine, sapa muncitorului ce caută marmura.

De atunci pînă în clipa neprevăzută a morții, grijile, bucuriile și răsplătirile lui fură grijile mari, bucuriile cu prisos meritare și răsplătirile puține ale erudiției, care îngrădește cîmpuri mici pentru a scoate toată roada pe care pot să o dea, sau sfarmă realitatea vie și înșelătoare prin farmecul ei în fragmente abstracte, a căror taină se poate găsi numai prin pironirea îndelungată a unor priviri străbătătoare. Studiile lui, strînse apoi la un loc, dădură opere clasice, de care nici un cercetător al Romei antice nu se poate despărți: *Istoria monedei romane și a instituțiilor romane*.

De la o vreme, dîndu-i fericirea lui și a omenirii lungile zile care s-au încheiat ieri, cînd le începuse înainte de 1820, Mommsen ajunsse stăpînul, familiarul, intimul vieții romane întregi. Mîntea lui avea unghiuri pentru cele mai mărunte probleme ale trecutului Romei. Cînd

¹ Oraș italian, considerat în antichitate ca sălaș al desfătărilor.

Academia din Berlin se hotărî să tipărească într-un *Corpus* inscripțiile romane, „Academia“ nu putea să însemne decît, în rîndul întîi, Mommsen, și el porni vesel pentru o muncă titanică, al cărei sfîrșit nu se putea prevedea. A și îndeplinit-o.

Aceasta e viața lui Mommsen.

A fost un scriitor, un artist, atîta timp cît aripile i se destinseră întregi în aerul luminos al frumuseții, dar el își opri zborul și se închise iarăși în umila chilie de jertfă din care pornise. Cei ce nu sunt specialiști nu-l vor cunoaște decît prin volumele de *Istorie romană*, de a căror scriere, cu cît vedea ceea ce mai este încă de descoperit, i-a părut rău, fără îndoială, uitînd că pe lîngă fapte e înțelegerea lor, care fulgeră, din mai mult sau mai puțin, înaintea celui chemat să înțeleagă.

A fost un cugetător, în acel sens că, în principala sa operă, nici un lucru nu i s-a înfățișat vreodată deosebit, smuls din pămîntul său, din mijlocul vecinătăților sale, de sub cerul care-l chemase la viață și-l hrănise cu lumina sa. Printre miile de umili răbdători cari pricep și spun abstract puncte de vedere și soluții parțiale, el a primit organic și a reprodus organic subiectul său, în toată ramificația delicată și puternică pe care subiectul o avuse, cînd *fusesse*.

A fost un sfătuitoare al vremii sale, ieșind adeseori dintre coloanele templului său de marmură antică pentru a spune în furtunile vremii, care se potoleau o clipă la glasul lui curat, lăsînd mulțimilor răgaz ca să-l asculte, cuvinte oraculare. Dar de atîtea ori, și fiindcă era prea mult mărginit într-o singură epocă, într-un singur popor al omenirii, părerea lui a fost falsă, și ascultătorii nu s-au ținut de dînsa. Pentru Mommsen, englezii nu s-au înfrățit cu germanii cari rîvnesc și ei o dominație eco-

nomică asupra lumii, și austriacii nemți n-au părăsit tendințele lor de unire cu imperiul german.

★

Ca artist, cugetător și profet, Mommsen, care întrece pe un Curtius¹, pe un Droysen², cercetătorii antichității grecești, nu ajunge pe un Ranke³, care acesta a murit în timpuri când germanii erau mai puțin cultivați, deci mai puțin recunoscători. E mai mare însă decât oricine prin cuceririle făcute în câmpul său de cercetare, prin formidabila sa muncă de învățat.

Și, astfel, când atletul binefăcător ajunsese la acea vîrstă care ridică pe un om mare mai presus de rîndurile tuturor celorlalți tovarăși ai lui, îl *impersonalizează*, îl preface într-un simbol de venerat, când asupra lui, deslușitorul lor, se revarsă această mai înaltă favoare a zeilor vechimii, o bătrînețe sănătoasă și însetată de muncă nouă, poporul german recunoscuse în Mommsen, cum recunoscuse în Bismarck, cea mai admirabilă din însușirile sale: stăruința orînduită, îndărătnicia metodică. Astfel ceremonia funebră de la Charlottenburg, înaintea viitorului împărat al Germaniei unite, n-a fost îngroparea obișnuită a unui om mare, ci, în înfrățirea tuturor inimilor ce bat acolo pentru ideilele înalte ale omenirii,

¹ *Georg Curtius* (1820—1885) — filolog german, specialist în limbile clasice, pe care le-a studiat după metoda comparativ-istorică.

² *Johann Gustav Droysen* (1808—1884) — istoric și om politic german de orientare liberală; a publicat, între altele, o lucrare asupra lui Alexandru cel Mare.

³ *Leopold Ranke* (1795—1886) — istoric german, exponent al intereselor burgheziei și moșierimii prusace. A ignorat determinările social-economice ale proceselor istorice și a restrîns obiectul istoriei universale la istoria popoarelor germanice și romanice. Lucrările sale se caracterizează printr-o mare erudiție și printr-un stil strălucitor.

un imn către însușirile, către munca și către viitorul națiunii întregi.¹

2 noiembrie 1903

(I)

STATUIA LUI CUZA VODĂ

O statuie lui Cuza vodă! Suntem, ce e dreptul, în epoca ridicării de statui. Cîțiva oameni mari le au pînă acum — precum și cîțiva oameni mai mici. Va veni rîndul altora, dintre cei dintii, și mai ales dintre cei de-ai doilea. Mulți oameni cu avere și cu grijă de faima lor după moarte vor prevedea în testament suma trebuitoare pentru cumpărarea locului, pentru plata sculptorului francez la care se va face comanda, pentru trenul delegațiilor, pentru coroane, pentru oratori, pentru fotografi și litografi, pentru editori de cărți poștale ilustrate, pentru ziariști și pentru paznicii nemuririlor în bronz sau de marmură. Se vor vedea în toate părțile domni înduioșați cari vor saluta cu respect, mergînd la aface-rile zilei, pe răposatul lor oferit admirației trecătorilor. Iar străinul care va străbate stradele noastre între sta-tuile din dreapta și din stînga — poate că locul nu va

¹ Pentru lucrările fundamentale *Istoria Romei și Corpus-ul inscripțiilor latine*, publicat, sub conducerea lui, în 12 volume, Theodor Mommsen (1817—1903) a primit în 1902 Premiul Nobel. De notat că, în interpretarea evenimentelor, marele istoric german aplică teoria subiectivistă a ciclului istoric și idealizează nemotivat epoci din istoria Imperiului roman.

Spre clarificarea paralelei pe care N. Iorga o face între Mommsen și Bismarck, trebuie spus că cel dintii, ca reprezentant al burgheziei liberale, a fost un adversar al dictatorului prusian.

mai ajunge, și atunci se va lua numai cu chirie, pe cinci, pe zece ani, după expirarea cărora alt binefăcător al patriei va fi aburcat pe pedestalul gloriei — străinul acela, uimit de ciți zei se află în acest Olimp istoric românesc, va zice: „E drept că românii sunt un popor care nedreptățește, clevețește, huiduiește, ponegrește și, uneori, ucide pe mai marii săi, dar fie că la urmă aceste păcate sunt ispășite prin dărnicia lor în monumente de expiație nemuritoare. Ce popor capabil de recunoștință!“

Să fie așa? Suntem noi, românii, adică aceia cari au răgaz să se gîndească la înmulțirea statuilor, un popor care să regrete loviturile crude date în mijlocul luptei și să puie cu căință în suflet temelii monumentelor răscumpărătoare?

E vădit că nu. Oricine e privit aici, de mulțime, sub unghiul interesului personal, și e astfel foarte mare sau foarte mic, genial sau idiot, arhanghel al providenței sau iazmă răsărită din iad, după cum întrebii pe primitivul X sau pe primitivul Y, ale căror poftes sunt diametral opuse. Dacă moartea ar rupe legăturile acestea, singurele în adevăr trainice, ale interesului, numele, amintirea s-ar astupa de aceeași țărîină grăbită care ascunde respingătoarele rămășițe ale unei ființe omenești.

Dar morții nu mor totdeauna întregi, fiindcă trăiește, prin urmările ei, fapta lor, și aceste urmări se întind tot mai departe în timpuri pe care mortul nu le mai vede. Sunt oameni sau grupe de oameni cari se sprijină pe morminte. Și cultul adus acestora e pentru ei o măsură egoistă de conservare proprie. Și, iarăși, sunt morți cari se întorc înapoi în vâlmășagul vieții, pentru a face, pe răspunderea altora, bine sau rău, pentru a păgubi și folosi. Vezi, de aceea e așa de recunoscător poporul român, reprezentat prin cărturarii și oamenii săi politici...

Mai bine decît în orice se vede aceasta din cazul statuii lui Cuza vodă.

La 1859, Unirea stătea să se coboare în faptă. Puterile întemeietoare ale viitorului românesc n-o încuvîințaseră, dar se putea trece pe lingă voința lor. Moldova avea să aleagă întîi un domn, pe care-l putea alege apoi și Muntenia. Pentru ca acest din urmă lucru să fie cu puțință, trebuia un *om nou*, fără trecut și fără legături, dar ager, energic și avînd o putere în mină. Alexandru Cuza, din boierimea moldovenească de a doua treaptă, om cult și încă tînăr, glumeț și original, emigrat de la 1848, apoi colonel din creațiunea fulgerător de repede a caimacacumului antiunionist Vogorîdi, ispravnic al aceluiași, dar demisionat cu zgomot ca ó protestare împotriva ingerințelor căimăcămești, loçtiitor al ministrului de război, părea căzut din cer anume pentru o asemenea alegere. După moldoveni, muntenii îl proclamară cu unanimitatea alegătorilor.

Și el ajunse Alexandru vodă, Alexandru Ioan I (după datina domnilor de pînă atunci de a pomeni după numele lor de botez pe acela al părintelui). Un principe cavaleresc, impunător în frumoasa-i uniformă cu brandeburguri ; un excelent om de salon și un convorbitor cu vorba strălucitoare și incisivă, caustică și crudă, un prieten sigur și fără pretenții, îndatoritor și plin de iertare ca în zilele de sărăcie și obscuritate, un frate bun cu cei mai umili din neamul său, spre cari se cobora adeseaori necunoscut, și vădindu-se deodată prin darul domnesc, împărătesc al dreptății și facerii de bine ; un înțelegător al celor mai înalte ideale, în stare să fie, pentru apărarea lor, pieptul înaintea dușmanilor ; un vrednic campion al țării, a cărei demnitate a exprimat-o în cuvinte de mîndrie ce nu se pot uita. Aceasta pentru ceilalți : prietenii, oropsiții și patria, cărora li-a dat — cu ajutorul altora, dar cu riscul său — situații și onoruri, mica proprietate rurală, pămînturile

mănăstirești, o armată — și o conștiință de mândrie pe care n-o aveau. Iar el pentru el a fost rău, fără îngrijire și cruțare, cam leneș și terfelindu-se în vicii¹, de la care pornea exemplul rău pentru alții, iar pentru dînsul neorînduială, nemulțămire și bătrîneță precoce. Într-un cuvînt, un boier moldovean al timpului său, cu însușirile și păcatele tipului — cu o loialitate simplă, însă și o mărinimie fără răbuș, care erau numai ale lui.

Pentru ce a făcut el, bine și rău, țara, cufundată încă în incultură, a rămas nepăsătoare, afară de țăranul care a primit pămînt și a binecuvîntat numele celui ce i-l dăduse cu primejdia tronului său. Partidelor și individualităților nu le convenea: fiindcă era prea original, prea stăpîn pe cei întrebuițați de dînsul, prea incalculabil și prea *jenant*. După o lungă campanie de nepotolită ură, toți oamenii marcanți ai țării, cari nu puteau să încapă de dînsul, l-au răsturnat, pe o cale ce a pătat un număr de ofițeri, cari s-au făcut vinovați de trădare.

El s-a dus. A lăsat tronul și a lăsat și petrecerile. A pornit în largul lumii străine, sprijinit de desăvîrșita iertare a sufletului nobil care fusese mai sîngeros jignit de rătăcirile lui. Acest singur suflet l-a iertat; el a iertat pe toți. A murit repede, poate de greșelile sale, poate de dor. L-au îngropat cu multă pompă într-un colț de țară, la Ruginoasa, unde stă și acuma, mi se pare, un arendaș [...]. Apoi l-au uitat.

Doar cîte un cîredincios a mai plîns pentru dînsul lacrimi de amărăciune răzbunătoare, care nu plac morților. Deunăzi un bătrîn istoric, d-l Xenopol, i-a consacrat o carte slabă, în care lipsește mai ales, în locul laudei raționaliste, o caldă suflare de simpatie înțele-

¹ E o datorie de onestitate să păstrezi neschimbat tot ce ai scris: astăzi însă anumite mărturisiri explică într-un chip care nu se poate da încă publicității și acea legătură neîngăduită pe care cu atîta fariseism au exploatat-o și împotriva memoriei lui vodă Cuza dușmanii lui neîmpăcați (n.a.).

gătoare. Totuși cartea a fost citită cu interes, și un comitet s-a înjghebat la Iași pentru ridicarea statuii lui Cuza.

Cea mai bună statuie, aceea pe care ar fi primit-o el, ar fi un pios monument, fără parade pretențioase, pe singuratecul lui mormînt, păzit de acum înainte de orice profanare, o rugăciune tainică în colțul de umbră unde el a voit să se coboare. Dar nu! aceasta ar fi pentru dînsul, și sunt și oameni cari voiesc ca marea statuie impunătoare a lui Cuza vodă să fie pentru dînșii, pentru setea lor de cîrmuire, pentru speranțele lor și pentru amenințările pe care le miriie spre înălțimi unde asemenea zgomote nu pătrund.

Și ațițătorii de turburări n-au nemerit la mormîntul care le trebuie. Omul care, cu desăvîrșită resignare, a înțeles să clădească, pe piatra morții sale politice, edificiul viitor al patriei, nu e dintre strigoii care se cheamă, prin urite farmece, ca să facă rău.¹

9 noiembrie 1903

(I)

EMINESCU ȘI GENERAȚIA DE ASTĂZI

Cu prilejul unei cărți nouă²

E un lucru hotărît astăzi că fiecare generație, fiecare „rînd de oameni“, cum se zicea odată și în scris, și se

¹ Astăzi neamul nostru întreg, prin cei mici și mulți ai săi și prin cei de departe neliberi, a risipit urita negură a patimilor politice: el a scăpat încă o dată pe Cuza vodă de dușmanii lui, ajunși și dușmanii urmașului lui, din aceleași motive; el vede în statuia lui vodă Cuza așezată în Piața Unirii din Iași plata unei vechi datorii de recunoștință și un îndemn către viitorul de energie și demnitate pe care îl dorește (n.a.).

² Ioan Scurtu, *Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften*, Leipzig, 1903; 158 pp. în 8°. E cea dintîi bună biografie a unui scriitor român (n.a.).

zice astăzi numai în graiul neprefăcut al țărănimii, vede altfel lumea, judecă altfel, în problemele de căpetenie ca și în lucrurile mici, și are, pentru oameni și natură, o simțire deosebită. Logica de evoluție ce se află în orice proces de cultură și felul particular în care generațiile se pregătesc pentru viață cer această neconținută prefacere.

Faima ca și felul de înțelegere ale unui scriitor cresc sau descresc și se preschimbă în această frământare de idei și sentimente nouă a unor mulțimi omenești înnoite. Măruntele articole de modă intelectuală picrd orice căutare, și fabricanții lor își înecă, într-un faliment definitiv, reputația. Operele mari și trainice pot să aibă o eclipsă, o întunecare, ce corespunde cu o încetineală sau o oprire în mersul civilizației naționale, dar lumina lor călăuzitoare tot învinge la sfârșit. Sufletele văd și se dezvoltă la această lumină, dar într-un timp se deosebesc unele linii în focarul binefăcător și i se dau unele explicații, iar, în timpurile ce urmează, altele. Bogăția ei pare că nu poate fi cuprinsă deodată, și se desfac părți pentru a fi înțelese. Iar începutul e totdeauna același pentru mărimile dominante: soarele a răsărit, iar veghetorul întârziat care scrie slove mici la raza roșiatică a lămpii se simte îndemnat a coborî perdelele ca să împiedice intrarea crudă a luminii albe, care-l turbură. Peste câteva clipe însă, lumea întreagă va cânta imnuri de recunoștință astrului triumfător.

*

Ce vicisitudini și în soarta reputației și tălmăcirii lui Eminescu !

Acum treizeci de ani *Convorbirile literare*, pe atunci o foaie din Iași, o foaie revoluționară în materie de limbă, de orientare culturală și de prețuire a trecutului și prezentului literar, tipăreau din când în când, în pagi-

nile lor lungărețe, poezii de M. Eminescu. Un nume simplu, *schlicht*, subț rînduri iarăși simple, populare, se poate zice, în care se exprimau toate adîncurile tragice și toată gingășia de colori superficiale ale sentimentelor, toată înțelepciunea unei minți cu experiența largă și nenorocită, toată bogăția unui spirit de o vastă și felurită cultură, toată noutatea strălucitoare a unui gînd deprins a străbate pînă la capăt, neînriurit și neînfricoșat. Așa cum vorbea el, în ritmuri de o muzică îmbătătoare și tainică, oricine dintre cei umili putea să se mîngîie și să se îndemne, să învețe și să fie mai bun : rostul armonios al lumilor găsise încă un glas omenesc prin care să se învedereze, întru cît e îngăduit aceasta.

Și în ce stătea mulțămita față de acela care n-o cerea, care, într-o mișcare de mîndrie, se făcea a o răspinge chiar, dar care s-ar fi încălzit, desigur, de dînsa ?

Cei de aproape, membrii „Junimii“ — afară de unul singur — găseau că tînărul sărac, care părea străin în mijlocul lor și a cărui prietenie cu Creangă era legată mai mult prin păharul cu vin și prin gluma rustică, are ceva talent, dar că nu e încă stăpîn pe un scris limpede și că păcătuiește în privința limbii și a gustului ; ca idei îl găseau cam înapoiat. Ca oameni cu priință pentru dînsul și pentru literatura românească, acești prieteni de o dată pe săptămînă își dădeau osteneală pentru a-i pieptăna stilul, și erau oarecum jigniți cînd îl vedeau că, în loc de a fi recunoscător, se îndărătnicește. Cînd poeziile apăreau, i se răspundea de la București — unde unul din corifei era d-l Hasdeu, plîn de un adînc dispreț pentru Eminescu — prin hohote de rîs batjocoritoare. Iar omul trecea înainte, înfășurat în platoșa sa de diamant, iscodind necontentit, în cursul zilelor sale singuratece, și aruncînd apoi, nepăsător, în urmă aurul uimitor al frumuseții nouă.

Intr-o zi, nebunî — de nebunia unei boale urite, de nebunia neamului său fără noroc, de nebunia oboselilor unei munci de gazetar făcută cu prea multă sinceritate, cu prea multă jertfă și cu o uitare așa de desăvîrșită de sine însuși, încît dădea dreptul oricui să-l uite. D-l Maiorescu făcu atunci să apară un volum de poezii alese ale lui Mihail Eminescu. În toată țara spiritele romantice ale tinerilor de amîndouă sexele se entuziasmară pentru poetul nebun : băietanii și băiețoii își lăsară plete, vorbiră gros, se uitară crunt, împărtășiră cu scumpătate gînduri tenebroase și sentimente oculte, se prefăcură că au halucinații și porniri bolnăvicioase ; iar, pe de altă parte, ei strînseră ceva bani pentru a avea dreptul să se numere între binefăcătorii poetului, ale cărui versuri le declamau cu atîta admirație pentru... sine înșiși.

Dușmanii literari primiră, firește, cu alte sentimente noutatea fatală pentru literatura noastră. În nebunia lui Eminescu ei vedeau ca o sfințire a nerecunoașterii lor. Mîntea încilcîtă a poetastrului trebuia să fie cuprinsă odată de acest mare întuneric. Unii o spuseră prostește și cinic, alții, mai isteți, dar nu mai puțin bucuroși, nu uitară să adauge de acum înainte, la vorbe de laude care nu le ieșiseră din gură pînă atunci, calificativul injurios de „nenorocit“, care se dă cu mîndria milei. Acești oameni nu s-au dezmințit nici pînă astăzi.

Dar o generație nouă de scriitori se ridica. Unii se iviră în zodia lui Eminescu și călcară intrucîtva pe urmele lui. Alții scriseră cu totul neatîrnat, arătînd însă cu orice prilej cultul lor pentru Eminescu și căutînd în viața lui norme pentru viața lor artistică, în modul de producție al lui canoane pentru artă. Ei înțeleseră pe Eminescu ca pe un romantic : din voia lui el se despărțise de lume, pe care „artistul“ — termen importat, cu nouă teorii estetice, din Franța — are dreptul și datorîia de a o disprețui, iar, întîmplător, chiar de a o minți,

exploata și înșela. Trăise cu toată demnitatea schivnicului într-un „turn de fildeș“, „nepăsător și rece“, cum singur s-a zugrăvit. Avea oarecare simpatie pentru vremi de tot vechi, compătimire pentru cei de tot săraci și, incolo, dorise pentru neamul omenesc distrugerea pe care o merită. Scrisese puțin și greu, amestecînd blestemul pentru realitate în rugăciunile sale către Ideal. Un zeu sinistru, tăiat în marmură neagră. Cît rău a făcut această concepție — nu se poate spune îndeajuns.

Însă iată că ea se dovedește falsă. Se scot la lumină articolele poetului, și se vede că el nu le-a scris pentru pîne, făcîndu-și rîs de cei ce i-o dădeau cu o cumpănă prea mică, ci din căldura adevărată a unui suflet ce voia să facă bine, nu șie însuși, nu prietenilor de cafea și berărie, nu membrilor unui cenaclu literar, ci neamului întreg, mai pîresus de clase și mai pîresus de hotare. Se destăinuiesc scrieri ale lui pierdute prin ziare, se comunică o sumă de caiete, în care se cuprinde poezia și proza pe care nu le-a tipărit. *Dar nici nu le-a distrus*, căci el știa bine că sunt în ele diamante care așteaptă numai ceva mai multă tăietură pentru a străluci deplin. Se văzu astfel că Eminescu, marele cetitor, era și un mare comunicativ, un foarte harnic scriitor, și se înțelese că el nu s-a născut beteag în aripile voinții sale de a produce, ci că aceste aripi au fost frînte prin dușmănie, și mai ales prin acea prietenie neînțelegătoare care le distruge mai sigur.

Un nou Eminescu apăru: minte setoasă de a ști, suflet doritor de a se împărtăși altora, inimă revărsîndu-se în bunătate, ochi puternici țintind neconținut idealul.

Și tinerii timpului nou, dezmorțiți de beția formulelor mizantropice și individualiste, simțînd, o dată cu puterile unei rase sănătoase, nevoia de a le exercita pentru izbînda unei culturi adevărate, au primit cu bucurie solia cea

bună. La lupta lor ei au mai găsit un îndemn în icoana, curățită astăzi de ceață, a celui mai strălucit reprezentant al minții românești creatoare, în timpurile moderne.

16 noiembrie 1903

(I)

ȘTEFAN ORĂȘANU

Miercuri, în 12 noiembrie 1903, s-a stins la București, unde se întorsese sfărîmat de boală după un an petrecut în străinătate, Ștefan Orășanu, critic și istoric.

Dacă strălucitele însușiri ale acestui suflet ales s-ar fi întrupat într-un lanț de lucrări răspîndite pretutindeni, dacă numele lui ar fi în gîndul tuturor celor ce înțeleg și iubesc știința cinstită, dacă viața lui ar fi fost mai lungă și mai puțin retrasă, așa încît mai mulți să fi avut prilejul de a cunoaște spiritul lui neobișnuit de viu și inima lui deosebit de bună, n-aș fi scris aceste rînduri care, într-un moment cînd căldura luminoasă a minții lui superioare pare că ne împresură încă, îmi par curioase și mă înspăimînta. Plîngîndu-l în singurătatea durerii mele, aș fi îndeplinit și dorința nemărturisită a prietenului care s-a ascuns înaintea oricărei recunoașteri a meritelor sale și a adormit cerînd de la cei ce-l încunjurau : pace și liniște.

Dar, cînd viața lui s-a strecurat astfel, în margini înguste și prin mari greutăți și suferințe, cei ce l-au cunoscut și pot să facă astfel dreptate pentru dînsul, înscriindu-i numele printre cei mai destoinici ai generației lui, n-au dreptul să tacă. Dacă morții nu mai cer nimic, din lumea lor nestrăbătută, o cere rostul bun și cuvîncios al lucrurilor de aici.

Orășanu a început scriind versuri, sub influența unei școli care ispitea, în tinereța lui, pe mai toți tinerii de talent. În numărul jubiliar al *Convorbirilor literare* se află două din poeziile lui, iscălite cu pseudonimul Z. Miron. Făcea versuri muzicale și plastice, care n-ar fi trecut așa de puțin observate, dacă el nu s-ar fi smuls de pe această cale pentru a urmări cu ochii lui străbătători, în locul minunii frumosului, severa culme a adevărului.

Întîmplarea i-a dat un loc la Biblioteca Academiei, și el ajunsese ceva mai tîrziu și funcționar al Fundației Carol. Ațiția dintre colegii săi de universitate își luară licența, se risipiră în străinătate și se întoarseră de acolo pentru a ocupa locuri în învățămîntul superior. Orășanu ar fi putut face ușor același lucru, dar dragostea de a cunoaște și de a descoperi, nevoia de a se lumina asupra întrebărilor celor mai felurite ale științei, de a se împărtăși de cît mai multă frumuseță din scrisesele celor mari și aleși ai omenirii îl opriră în loc, făcîndu-l să uite că el își datorește lui însuși și tuturor celor ce ar fi putut să învețe de la dînsul o carieră. În țara nemulțumiților pe cari i-au copleșit totuși, din copilărie încă, toate binefacerile lumii, el nu găsea nici un motiv de plîngere împotriva vreunei nedreptăți ce ar suferi și nu cheltuia nici o silință pentru a-și dobîndi un loc mai potrivit cu valoarea lui. Avea opt ceasuri de birou pe zi, ceasuri de muncă materială pentru alții, de lecturi personale întrerupte prin cererea cărților și lămuririlor, așa că lui nu-i rămîneau pentru studii liniștite decît serile, a căror întrebuițare costă scump, adesea. În cursul lor și-a strîns el totuși o bogăție uimitoare de cunoștințe, deplin organizate în limpedea lui inteligență. Le avea la îndemîna, așa cum un altul are, după multă trudă, un biet colțisor de specialitate ; fără să fi cercetat un *seminariu* de pregătire în țară sau străinătate, o școală de erudiție care învață cu critica, el era stăpîn pe metoda modernă de

cercetări, și spiritul lui pătrunzător nemerea fără îndoielă adevărul. Își dădea seamă cu totul de puterile sale, rîdea cu o minunată vervă de slăbiciunile de știință, de judecată și de gust ale altora — dar nu scria. Între altele, și fiindcă se simțea foarte străin.

Tîrziu de tot și-a găsit tovarășii, cărora nu le-a jertfit decît cu greu sfiala sa de a-și împărtăși altora cugetul intim. Pe încetul însă s-a lăsat atras la scris și la luptă, pentru a face buna alegere între falsele păreri și între lucrurile care sunt și rămîn.

★

Și atunci, însă, el nu vroia să apară cu o carte, cu o cercetare care să pară venite din dorința lui de a i se recunoaște și atribui ceva. În aparență, el nu făcea decît dări de seamă. Revolta contra insuficienței sub toate formele ei îl scotea din umbra în care ar fi fost bucuros să trăiască și mai departe, cetind cărți bune, strîngînd note, redactînd capitole, închise apoi cu scumpătate, glumind cu prietenii pe cari-i iubea frățeste, din toată inima sa bogată în sentimente nespuse de delicate. Darea de seamă însă, care distrugea cu siguranță, printr-o logică implacabilă, de o puritate liniștită cum nu se mai găsește la altul, toată confuzia și toată minciuna, nu se încheia niciodată negativ. Alături de concluziile nimicitoare, el amesteca lucrarea sa de înălțare a clădirii adevărate, și rămîneau uimit cînd o vedeai desfăcîndu-se întreaga la capătul luptei. Iar el se înfățișa pînă la capăt ca și cum n-ar face decît a curăți terenul de o zidire netrebnică.

Logicianul fără greș, raționalistul puternic era în același timp — însușire care amintește pe ruda lui, polemistul politic Nicolae Orășanu — un desăvîrșit om de spirit, un sarcastic corosiv. Și aici însă fără violență, cu conștiința că, dacă prostia trebuie sfărîmată din cauza urmărilor ei, prostul nu e vinovat de dînsa. Humorul lui, nou totdeauna, avea aceeași discreție aristocratică, aceeași

nuanță aleasă care colora orice gând, orice spusă, oricare din sentimentele și oricare din faptele lui.

Pentru cine nu-l cunoștea personal, admirabilele lui studii critice despre cărțile d-lui Bengescu¹, d-lui Damé, lui Eliade, d-lui Gideiu, tinărului O. Lecca², cercetarea lui despre botanica populară, erau uimitoare. Un necunoscut aproape, fără nici o situație din acelea care impun respectul, apare, azi pe un teren, miine pe altul, și vădește oricând și pretutindenii o competență perfectă. Dar noi, cci ce-l cunoșteam, știam cât de puțin sunt aceste studii, întâmplătoare mai mult, față de tot ce ar putea să mai deie încă.

Pentru că niciodată în literatura noastră o boală grozavă, o moarte înainte de vreme n-au distrus mai mult. Orășanu nu-și luase de aici titlul universitar pe care de multă vreme îl putea privi ca al său, deși nu voia să întindă mâna ca să-l primească, el ținuse câteva săptămîni la Universitate prelegeri care arătaseră toată bogăția științii sale ; o bursă în Germania-i dăduse mijlocul de a cunoaște de aproape știința apuseană, de la care el n-avea să mai ia decît orientări și îndemnuri. Nu vedeam nimic prea greu și prea sus pentru dînsul. Față de boala lui, grija noastră dureroasă nu pornea numai din iubirea ce aveam pentru cel mai bun și sigur prieten, ci și din frica de a pierde un astfel de tovarăș de studii.

El se știa lovit de moarte, dar i se păru că nu trebuie să vorbească de teribila sa taină, care-l privea numai

¹ *George Bengescu* (1848—1922) — memorialist și bibliograf ; a publicat, între altele, volumul *Cîteva suvenire ale carierei mele : Ion Ghica, V. Alecsandri, Al. Lahovari* (1899), o bibliografie în patru volume a operei lui Voltaire și alte lucrări despre marele scriitor francez, *Bibliografia franco-română* (Paris, 1907).

² *Octavian G. Lecca* (n. 1881) — istoric, autor al unor lucrări de genealogie, printre care : *Familia Lecca, Familiile bolerești române, Cei din tîl Basarabi*. În 1937 a publicat un *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*.

pe dinsul. Pînă dăunăzi vorba lui atîngea, uneori glumeață, orice alte subiecte, asupra cărora se oprea sufletul lui tot vioi și puternic, și din ce în ce mai clar, mai senin. Pînă ce, într-o dimineață de odihnă, după lungi zile de chinuri, el se duse în pacea, în odihna pe care o dorea de mult.

Și, cînd sicriul alb a pornit sus, în lumina de apunere a soarelui blînd de toamnă — cu atîta din trecutul nostru, din fericirea și din sufletul nostru — simțeam că înmormîntăm și o largă parte din viitorul științific al neamului nostru.¹

23 noiembrie 1903

(I)

UN ROMAN DE EMINESCU

Era foarte frumos să se știe că Eminescu a scris șasezeci de poezii „perfecte” — pe care alții aveau însă toată voia să le găsească mai puțin „perfecte”. Despre poetul însuși, se povestea acum cincisprezece ani, cînd studențimea se închina — mai mult sau mai puțin serios — în numele lui, că, atunci cînd geniala frunte îi răsărea din nou din haoticele neguri ale nebuniei, ar fi luat în mîna eleganta cărticică, ar fi privit-o lung ca o neplăcută amintire a vremurilor cînd avea și el dreptul la aceleași bucurii ca toți oamenii, și ar fi rupt-o în bucăți cu furia mulțumită a celui ce distruge un păcat. Înainte de nenoro-

¹ Ștefan Orășanu (1869—1903) a publicat articole și dări de seamă, semnate cu pseudonimul Polit, în *România literară*, *Literatorul*, *Revista poporului*. Dintre volumele sale cităm: *Cronica moldoveni din secolul al XVII-lea* (1899), *Botanica populară. Note critice* (1900).

cirea lui, el avea, fără îndoială, cu conștiința neobișnuitelor puteri, și credința că scrisese lui întrec cu mult literatura poetică a timpului, dar, ca un spirit mare ce era, nu vedea cele îndeplinite de dînsul decît în legătura, umbritoare, cu frumusețile pe care-și simțea menirea de a le întrupa în cuvinte. Și în cele șasezeci de bucăți „perfecte“ el ar fi ales, ar fi înlăturat, și ar fi ales poate și înlăturat *rău*.

Însă poezia lui Eminescu n-a căzut din ceruri binefăcătoare în piatra neagră a unei solii dumnezeiești. Cu strălucirea, bogăția, adîncimea și fermecătoarea ei taină, cu tragicele ei lupte interioare, cu credința, cu deznădejdea și supunerea ei, această operă superioară s-a înălțat din societatea pe care a rezumat-o, dacă n-a putut s-o stăpînească și s-o conducă. Poetul acesta nici n-a fost *numai* un poet, așa un poet naiv și copilăresc — rămînînd oricît voiți de mare — care să fi vînat tablouri, senzații, sunete. Astfel de poeți se ivesc în vremuri sigure și liniștite, la popoare cu o cultură orientată și armonioasă. El a fost, *cel puțin* în aceeași măsură, un cugetător, un luptător, un profet — da, un profet, ca profeții vechei Iudee, biciuind și arzînd, de o parte, sfătuind și revelînd, de alta, în numele aceluiași dumnezeu al înțelepciunii. Pricina curat sufletească a nebuniei lui nici n-a fost tragedia zilnică a celor cari se avîntă spre culmile scăldate în aur ale unei Frumuseți ce nu se poate atinge, și cad, cînd mai sus, cînd mai jos, pe ascuțiturile stîncii, ci zădărnicia luptei de cugetător într-o societate trîndavă și robită plăcerilor : puterile mari, care puteau revoluționa înafară, zăvorite înăuntru prin indiferența mediului de plumb, au distrus.

Așa fiind, Eminescu nu se poate înțelege ca un esteta al Franței sau al Italiei secolului al XIX-lea, ca autorul, fără înțelegere omenească, socială, al propriei sale antologii, ca rezumătorul sufletului său în șasezeci de bucăți rimate. Un astfel de suflet, cald, comunicativ, războinic.

a trebuit să se răspîndească. Și orice a rezultat din neconținută activitate a acestui suflet ales merită să fie cunoscut — pentru însușirile ce neapărat trebuie să aibă, și pentru lumina ce aruncă asupra unor lucrări mai desăvîrșite ale aceluiași maestru.

E bine deci că s-a tipărit romanul *Geniu pustiu* pe care Eminescu îl scria între nouăsprezece și douăzeci de ani, ca student la Viena. Să n-aibă grijă nimeni : nici un fir de iarbă de pe mormîntul poetului nu se va mișca de indignare la această „divulgare“ a gîndului încă nesigur, a simțirii ce nu-și găsea totdeauna întruparea statornică și adevărată. Nu, ci, dacă, peste hotarele vieții, se schimbă ceva între cei ce sunt și cei ce au fost, cel mai mare cîntăreț al neamului nostru va primi aceasta ca o solie duioasă a tinerețelor sale de vultur ce-și încearcă aripile pentru a pluti înflăcăș dată.

★

Iată ce e romanul.

Cineva rățăcește prin urîtele mahalale bucureștene scăldate în ploaie putredă, la vreme de noapte. Într-o cafenea — cum se găsesc însă mai curînd la Viena decît spre marginea Capitalei noastre — el întîlnește un emigrant ardelean. E un suflet-frate și, în grandiosul neprevăzut al vieții de *bohême*, cei doi prieteni își schimbă gînduri, care zboară departe de fața pămîntului, și de aceea și sunt, îndrăznește desigur, dar șterse, reci, neorînduite, ca orice se desface prea mult de izvorul veșnic al vieții, de cîrmuitorul sigur prin legi neapărate. Un avînt de pribegie romantică duce pe Toma Nour — numele se potrivește — tocmai la Copenhaga, apoi tocmai la Turin, și de aici, unde eroul se află — ca mai totdeauna — pe pragul morții, Ioan, căruia i-am putea zice Negură, primește un manuscript, care formează a doua parte a cărții.

Toma a crescut fără mamă. Pentru învățătură a mers la Cluj. Aici trebuia să găsească ceea ce este menit, în

legea romantică, oricărui tânăr de vîrsta sa : sufletul-frate al prietenului. Prietenul se cheamă Ioan, și iubește neapărat o femeie-înger. Aceasta moare, fără îndoială, după aceleași legi. Pentru desăvîrșirea armoniei, ea are o soră — Eminescu îi zice Poesis, și aceasta înseamnă : „nu credeți : sunt visuri ; luați-le ca visuri, și veți vedea că sunt frumoase“ — și Toma iubește pe acea soră. Ea are un tată bătrîn, care e muzicant și sărac ; el cade bolnav și, după normele romantice, Poesis îl îngrijește cu banul de jertfă al viciului. Ioan, deși bolnav — ați înțeles : ftizic — plecase în lume. E anul 1848 ; el se luptă contra ungurilor. Prietenii sunt despărțiți ; dar Toma află trădarea iubitei sale, și aleargă și el sub steaguri, unde întîmplarea îl face să-și descopere fratele. Se descriu, cu o putere uimitoare, scene de grozăvie din revoluție, care i-a fost povestită lui Eminescu în astfel de episoade de colegii lui de gimnaziu din Blaj. Ioan moare, și Toma, întors la Cluj, află — final de împăcare și armonie — scrisoarea de explicații a frumoasei Poesis, moartă.

Povestea are totdeauna însemnătatea ei, dar ea nu e cea mai mare. Lîngă dînsa e forma și e țesătura împlecticită a ideilor.

Judecată astfel, opera de întîie tinerețe a lui Eminescu e vrednică de poezia pe care o cunoaștem, și cu anume părți din care e și *contemporană*. Ce limbă frumoasă, ce putere de icoane, ce avînt adesea ! Dacă nerealitatea jig-nește aici, motivul e numai că ritmul prozei nu liberează de legăturile vieții cu aceeași desăvîrșire ca farmecul de cristal al versului.

Fondul ideal nu e nici el străin de credințele durabile pe care le-a manifestat poetul în maturitatea sa : e aceeași convingere că numai din viața celor mulți și curați, a țărănilor, se poate desface și vitejia, și frumusețea, și partea a doua e o epopee țărănească în limba minunată

de la țară. Pentru stăpînitorii noștri, el avea și la 1870 disprețul de mai tîrziu, și cum se poate spune mai bine despre inconștiența lor de maimuțe-papagali decît că : „ei sînt, cum o spun înșiși, români de naștere, francezi în inimă și, dacă Franța li-ar procura semidoctilor noștri avantajele pe care li le dă nefericita lor patrie, ei ar fi emigrat de mult — cu toții“ ?

Și — ad g m noi : cum n-a dat Dumnezeu !

11 ianuarie 1904

(I)

ALEXANDRU ODOBESCU

Cu prilejul tipării unei scrisori din adolescența lui

Sunt aproape zece ani de când a murit Alexandru Odobescu, cea mai desăvirșită inf ișare a eleganței în literatură și în știința românească, cel mai aristocratic spirit printre scriitorii noștri și, în același timp, unul dintre cei mai buni cunoscători ai graiului românesc, al graiului de la țară, bogat în cuvinte, mlădios în legătura lor vioaie și plin de înțelesuri cuminți, tot aș  de potrivit pentru săgetarea glumii ca și pentru deschiderea ad ncurilor înțelepte.

Odobescu a scris puțin, deși mai mult dec t a pus în m na publicului ediția într-ales (aleasă de dînsul cu o zg rcenie neobișnuită) făcută acum vreo douăzeci de ani de librăria Socec. Avea toate însușirile unui nuvelist istoric : cunoștea ca arheolog, înțelegea ca om de gust și putea chema la viață nouă ca poet priveliștea amănunțită și colorată a vieții altor timpuri, care sînt pentru unii o fantezie strălucitoare, iar pentru alții nume și date. Condeii lui ușor, penelul lui delicat, cu tonuri bl nde și

discrete, romantismul lui dulce și plin de o taină străvezie, erau potrivite să dea chipuri plutind între ceea ce se întoarce din mormîntul realității și ceea ce se înalță din gîndul creator al cîntărețului. Dar el n-a scris decît două nuvele.~

Cercetător artist al antichității, el avea simțul frumuseții, care trebuie mai mult decît orice învățătură pentru ca să cuteze cineva a proiecta lumina lămuririlor asupra corpului de curată și veșnică marmură al artei grecești. El ajunsese arheolog — pentru el cuvîntul sună oarecum pedant și s-ar putea zice mai cu dreptate că el avea o *catedră* de arheologie — prin iubire, și astfel rămăsese totdeauna, căutînd a înțelege mai mult, ca să poată admira mai deplin ceea ce i se impunea de la început prin neîntrecutul farmec al celei mai senine armonii, al măsurii celei mai matematic exacte, al cumpătării celei mai aspre cu sine însăși. Dar el n-a dat decît o serie de lecții universitare, care sunt — mai degrabă decît *Istoria arheologiei*, cum se intitulează — o convorbire spirituală, strălucitoare prin digresii dibaci împletite, asupra întinsului domeniu al artei de acum cîteva sute sau de acum două mii de ani. Același caracter de diletantism pasionat, de șagă adîncă, de dezordine foarte meșter orînduită, de trecere în fugă fără ca nimic de căpetenie să scape din vedere, o are și marea sa lucrare franceză asupra *Tezaurului de la Pietroasa*, care nu e o carte de știință obiectivă, ci o lucrare cu totul personală, cu mult mai mult a autorului decît a subiectului.

Acest închinător al idealului elin, care nu vede sufletul decît prin trup, era totuși un înțelegător, credincios pînă la înduioșare, al idealului artei creștine, care urmărește ținta imposibilă de a găsi o frumusețe nouă, *numai* sufletească. Pe o vreme cînd înstrăinarea claselor noastre conducătoare ajunsese foarte departe, el, care pornise din ele și trăia în mijlocul lor, a descoperit, se poate zice, comorile de artă în clădire, săpături și zugrăveală,

care sunt mănăstirile noastre, în care se văzuseră pînă atunci numai venituri și pisanii. El a cercetat toate lăcașurile mai însemnate, notînd tot ce merită a fi admirat sau cunoscut. El a fost pînă acum, și în această *arheologie* mai puțin arhaică, singurul care, în același timp, să știe, să simtă și să poată scrie într-un chip vrednic de știința și simțirea sa aplicate la rămășițele artistice ale vieții noastre de demult. Dar rapoartele sale către minister n-au văzut lumina decît într-o mică parte și, cînd a stat să-și adune *Operele*, el a jertfit și din puținul care fusese publicat.

Odobescu avea ca puțini alții talentul de cronicar, acela de a prinde lucrurile ce se strecoară sub unghiul cel mai interesant și de a spune despre dînsule așa, încît oricine să se poată lumina, să le vadă mai adevărat, mai fntreg și mai frumos, fără să simtă umilința că primește o dojană sau măcar o învățătură, socotind mai mult că a găsit un tovarăș de păreri în acest priceput convorbitor care, zîmbind, își urmărea neconținut scopul de a instrui, de a convinge, de a îndrepta. Dar n-a colaborat decît puțină vreme la unul din ziarele mari de pe la 1870—80, și apoi nu s-a mai văzut un rînd al lui în presa zilnică, de care a fost acoperit de ocări în anii din urmă ai vieții lui.

Era prea cochet pentru ca să fie un scriitor cu stăruință. Ținea prea puțin la metodă — care stă la îndemîna oricui — la disciplină — care e din darurile ce se capătă — ca să fie un învățat sistematic. Era prea ironic pentru a crede în el sau în alții. Nu era de loc ambițios, și mîndria lui, marea lui mîndrie, care nu voia însă să stăpînească pe cei mulți, cari-i vor fi părut vulgari, era mai mult un „nu te atinge de mine“. Iubirea sa pentru frumos se mulțumea prin sine însăși, prin fulgerul trecător al admirăției, și n-avea nevoie de scris. Prin societatea noastră legată de pămînt cu multe fire, el a trecut doar, fără să disprețuiască de loc lucrurile de aici, căci

el era, ca anticii săi, un idealist al materiei, un entuziașt al vieții prin tot ce are ea mai frumos, pînă în clipa cînd a sfărîmat însuși paharul golit al vieții, fără nici o părere de rău.

Scriitorul murise mai de mult încă — și el, nu din nevoie, ci din voință. Lumea l-a uitat repede, și din multe lucruri netipărite ce au mai rămas de la el, nici un rînd n-a văzut pînă astăzi lumina.¹

Îndeosebi n-avem în tipar nici o scrisoare a acestui om care povestea cu atîta drag și știa așa de bine să se facă plăcut. Bunătatea d-nei Ana Odobescu, cumnata scriitorului, mă face să pot da astăzi o scrisoare a lui care înfățișează îndoitul interes de a fi bine scrisă și de a fi fost făcută la... *paisprezece ani*.

Căci ea poartă data de iulie 1847, și însemnările de familie ale tatălui său, colonelul reacționar de la 1848, spun așa :

„1834, iunie 23, s-au născut fiu-meu Alexandru, la 6 ceasuri dimineața, în zio de sîmbătă.

1834, septembrie 14, s-au botezat Alexandru.“

Scrisoarea e redactată într-o franțuzească bunișoară — noi dăm, firește, o traducere — și totuși Alexandru Odobescu — numele pare a-i fi fost dat după al domnului din 1834, Alexandru Ghica, prietenul „polcovnicului“ său, căruia i-a adresat o sumă de scrisori, păstrate — nu ieșise încă din țară și numai la 13 dechemvrie 1853, după o scrisoare din 14, el a trecut la Paris bacalaureatul în

¹ Le însemn aici : amintiri dintr-o călătorie de tinerețe la Londra, pagini, ilustrate frumos, din călătoriile lui la mănăstiri, o conferință de cuprins pedagogic și interesante scrisori. D-na Odobescu mi le-a încredințat pentru a găsi un editor ; ginerele lui Odobescu, d-l Damian, le-a reclamat însă după puțin timp. Unele scrisori le-a dat răposatul V. A. Urechii într-un *Anuar* al Facultății de litere din București (*n.a.*).

litere înaintea unei comisiuni prezidate de vestitul St.-Marc Girardin.¹

Mama lui Odobescu, către care era adresată scrisoarea, era Catinca, fata doctorului scriitor Caracaș², și una din cele mai frumoase și mai culte femei ale timpului.

„Balta Albă, satul Grădiștea din Vale ;
miercuri, 8 iulie 1847

Dragă mamă,

Va să zică iată-ne și la Balta Albă, unde suntem de o săptămână aproape : din fericire, suntem foarte bine cu toții și tatei îi este mai bine la mână. Copiez în această scrisoare jurnalul meu din săptămîna trecută. Iată-l :

„Joi, 2 iulie, am plecat la Călăreți cu poșta și am stat acolo o parte din zi și, se poate zice, o parte din noapte, căci am plecat vineri, în ziua de 3 iulie, la 5 ceasuri dimineața, și știi că, pentru ca să poți pleca la 5, trebuie să fii sculat de la 3 și jumătate. Drumul a fost foarte lung. După cinci poște grozave am sosit la Buzău, unde am prînzit la d. Perticari (ispravnicul). Pornind din nou, am ajuns seara la Rîmnic. Nu era chip să mergem mai departe : nu era lună, și noaptea era întunecoasă. Deci ne-am dus la d. Niculescu (le maître de grăces³), la

¹ Saint-Marc Girardin (1801—1873) — critic literar și profesor francez, autor al unui *Curs de literatură dramatică* ; în 1836, a vizitat țările românești.

² Doctorul Constantin Caracaș (1773—1828) a jucat un rol însemnat în organizarea asistenței medicale în Țara Românească. A publicat *Topografia Valahiei*, dar „scriitor“ poate fi numit mai curînd tatal său, Dimitrie, medic și el, autor al unui poem medical în limba greacă.

³ Aluzie la lucruri pe care nu le putem lămuri astăzi (*n.a.*).

Lucrurile se pot lămuri totuși, datorită lui Ion Ghica. În scrisoarea *Un bal la curte în 1827*, memorialistul îl evocă pe clucerul Alecu Nicolescu din Rîmnic, care avea o orchestră organizată de „celebrul maestru de grații Cocoratu“. Acest „maestru de grații“ îi învâța pe tineri buna ținută în societate.

care am petrecut noaptea. Drumul a fost foarte frumos, însă cam lung. De o parte vedeam munții, pînă la cari era o jumătate de poștă, de alta, un șes întins și roditor. Am trecut și multe riuri, dar cele mai multe erau secate. Țin minte și trei sate foarte frumoșele.

În sfîrșit, sîmbătă (4 iulie), după o poștă destul de lungă, am sosit în satul Balta Albă, care e departe de lac un șfert de ceas. Satul e plin de lume : munteni, moldoveni, ori evrei și nemți. Pe lîngă casele țăranilor, s-au clădit barace de lemn, care seamănă de departe a grajduri ; comparație care poate măguli mult pe locuitorii lor.

Lacul e foarte întins. Dar în jurul lui nu sunt adăposturi trainice, așa încît bolnavii și cei sănătoși (cari sunt mai mulți decît ceilalți) au fost siliți să-și înalțe pe mal căsuțe de scinduri, ori să-și întindă corturi. E foarte ciudat să vezi acest șir lung de astfel de locuinți, așa de hazliu alcătuite.

Vezi acum în ele prăvălii de mode, cofetari și alți negustori, cari vin să-și vîndă vechiturile la oamenii din tîrgurile de primprejur. Stradei acesteia i se zice Podul Mogoșoaii al Bălții Albe. În această înșirare de colibe, fiecare neam se deosebește : așa încît nu vezi într-o parte decît munteni, în alta decît moldoveni și așa mai departe.

Apa lacului e sărată-amară, noroioasă în fund și foarte limpede în față. Se află și multe buruieni de apă, așa încît nu poți înota pînă la mijlocul bălții, unde e foarte adînc, de teamă să nu ți se prindă de picioare ori de mîni. Nici mirosul apei nu e foarte plăcut : e de pucioasă.

Am uitat să spun că în satul Balta Albă este de două ori pe săptămînă bal mascat și o reprezentație de circ.

Dar trebuie să ne întoarcem la povestea noastră, adecă să povestim ce am făcut și unde am fost sîmbătă. Astfel dar, după ce trecurăm cum am spus, acea alee de case de lemn și de corturi, am sosit în satul Grădiștea din Vale sau Turtoiu, mai aproape de apa Buzăului decît de Balta Albă. Colonelul Engel (comandantul Brăilei) ne-a primit

acolo : el pregătise o odaie pentru noi în casa unde stă. Erau abia 10 ceasuri ; cele trei, care ne rămânneau pînă la prînz, trecură cu îmbrăcatul, cu orînduirea odăii și primirea vizitei colonelului Horbațchi (Garbatzki), care sta într-un sat lîngă al nostru. La 1 am prînzit : pînă la 6 am dormit, am învățat și m-am plimbat. Apoi la 6 plecarăm spre Balta Albă : atunci am luat cea dintîi baie ; apa era foarte caldă, dar, din păcate, neplăcută prin adîncimea ei mică, prin miros și prin gust. După o baie de douăzeci de minute (căci doctorii nu te lasă să stai mai mult), am ieșit și am făcut o plimbare prin așa-zisul Pod al Mogoșoaii. La întorsul acasă, am cînat și m-am dus să mă culc ; tata și colonelul Engel au mai rămas.

Duminecă, 6 iulie. Ziua aceasta nu e prea însemnată : a plouat după amiazi. Am petrecut seara la d-l Harbațchi, de la care ne-am întors pe jos, și, fiind foarte obosit, m-am culcat îndată.

Luni, la 7, colonelul Engel a plecat la Brăila, unde mă voi duce și eu cu dînsul, luna cealaltă. După obișnuita baie de la 6 ceasuri, ne-am întors acasă ; și colonelul s-a întors îndată : mi-a adus o pușcă, cu careucid în fiecare zi vrăbii ; pun să le frigă și le mîncăm cu multă poftă. Aș fi vrut să-ți trimit și ție, dar păcat că nu se poate. Pușca asta e acum pentru mine o distracție foarte bună ; merg foarte des la vînat, dar totdeauna cu cîte cineva.

Miercuri, maiorul Lenz a prînzit la noi. M-a luat cu el seara și am petrecut noaptea în satul Balta Albă. Acolo se face danș în fiecare seară și bal în toată forma de două ori pe săptămînă. Petrekerile, balurile acestea se dau într-un cazino, o sală lungă de scînduri acoperită cu postav. Acolo se joacă cărțile, biliardul, se dăntuiește și se prînzește. Așadar, seara am mers la petrecere, dar danșul n-a început decît tocmai cînd plecăm eu : erau acum 11 ceasuri.

A doua zi am stat tot la vînat. Tata a prînzit la Balta Albă. Prînzul era destul de bun, dar trebuie să ai o strașnică răbdare ca să aștepti felurile. Pe cînd stăteam la masă, a început o ploaie tare. Ni era frică să nu ne facă un duș, căci ploua în sală prin mai multe locuri, ceea ce nu e așa de mirare, căci acoperișul e de pînză ; dar avurăm norocul că, în partea unde eram, ploaia n-a răzbătut. După-amiaza a fost foarte tristă din pricina ploii acesteia păcătoase : de aceea am dormit numai. Sara era bal, dar noi am plecat înainte de a se începe. Noaptea aceasta era minunată : de aceea am și făcut o descriere foarte romantică :

Ne întorcem de la Balta Albă. Luna-și desfășura farmecul pe un cer albastru stropit de nori fini (nuancés) ; stelele erau puține, și acele pe care le vedeai chiar aveau strălucirea lor slăbită de a lunii, care-și răsfrîngea razele de aur în apele lacului, pe care un vîntușor blînd le făcea să se zbeguiască grațios. De jur-împrejurul lacului se mai zăreau focuri mărunte, care păreau că-i fac o cunună de stele. Fulgere slabe țîșneau ici și colo din toate părțile și păreau niște vulcani depărtați în mișcare.

Dar părăsim malul și, în curînd, printr-un șes sterp, sosim acasă. Mă miram cum se poate ca un lucru care e așa de material la lumina soarelui, să fie așa de romantic sub lună. Așa încît, dragă mamă, vezi cum ne trecem vremea. Pe Micul nu l-am văzut de zece zile, dar cînd l-am lăsat era foarte bine. D-l Arnold mi-a făgăduit că, dacă Micul s-ar îmbolnăvi, mi-ar scrie îndată, dar, din fericire, nu mi-a scris încă și doresc ca nici să nu-mi scrie, adică doresc ca Micul să fie sănătos. Sărut de mii de ori pe draga mica Marie¹. Dați-mi, vă rog, știri despre voi. D-l Engel îți înfățișează complimentele sale : el tri-

¹ Sora lui Alexandru Odobescu, d-na Adolphe d'Avril, soția cunoscutului scriitor (n.a.).

mete răspuns Mariei să-i aducă ceva de la Paris și să nu-l uite. Adio, dragă mamă.

Fiul tău foarte devotat :
ALEXANDRU“

7 martie 1904
(I)

ȘTIRBEI VODĂ

Cu prilejul tipăririi corespondenței lui ¹

Domnia lui Știrbei vodă e, pentru prieteni, pentru dușmani și pentru istoricul nepărtenitor o perioadă, deși scurtă, dar interesantă din istoria noastră contemporană.

Acești cinci-șase ani reprezintă întâi un regim special, acela al convenției încătușătoare de la Balta-Liman, al tiraniei celor două suzeranități bănuitoare. Domni numiți, domni cu soroc, divane ad-hoc, chemate numai pentru luarea socotelilor sau pentru împrejurări neobișnuite. Acesta e cadrul vieții politice, care se zbuțumă mai mult decât oricând, zguduită de patimi ce urmăresc bietul „tron“ de îndoită vasalitate ori locurile de trufie sau de câștig din apropierea lui.

Apoi în acești ani cade rătăcirea pribegilor de la 1848 în lumea largă a Apusului, apostolatul lor, când folositor, când serios numai, când mai puțin decât serios, dar totdeauna călduros, dezinteresat, patriotic. Atunci se scriu pentru a pregăti viitorul cărțile, articolele de revistă, coloanele de gazetă care au răspîdit în Europa cunoașterea numelui românesc, a trecutului și a idealelor românești, și au făcut astfel mult bine.

¹ Formează prefața la : *Correspondența lui Știrbei voda. I. Correspondența politică*, București, 1904, în 8 (n.a.).

Tot în această perioadă se face în țară o excelentă politică practică. Apărîndu-se față de străinătatea cotropitoare prin cea mai corectă și mai politicoasă — dar nu umilită — dintre purtări, domnii Convenției, veniți după domnii, ceva mai puțin nenorociți, ai *Regulamentului organic*, caută gospodărește de trebile mărunte și de problemele cele mari : de carantine, de jandarmerie, de grăniceri, de oastea cea nouă, care trebuia să-i asigure și de primejdia unei răsturnări ca a Bibescuului la 1848 ; se îngrijesc de muniții, de tunuri, cumpărate unele, cerute altele de la stăpînul din sus sau de la stăpînul din jos, de școli mici și de școli înalte, de instituții boierești pentru învățătura copiilor bogați și de ferme-model, de șosele, de căi ferate chiar — de care se vorbește acum întia oară — de poduri, de flotilă și de atîtea altele. Dar, în același timp, ei au curajul trebuit ca să se apropie, așa șubrezi cum se simțeau ei, de întrebări atît de grele cum era legea agrară, care a fost prefăcută de dînșii, ca situația călugărilor greci și a mănăstirilor închinată către locurile sfinte și chestia vămilor după tratatele nouă.

Țărișoarele din care s-au alcătuit, peste cîțiva ani după plecarea lui Grigore Ghica din Moldova și a lui Barbu Știrbei din Țara Românească, Principatele Unite, adică România una și nedespărțită, s-au folosit fără îndoială de pe urma aceștei cîrmuiri, prea stingherită și supravegheată, prea mărginită ca să poată îndrăzni ceva strălucitor, dar destul de luminată, de harnică, de iubitoare pentru ca să nu lase nici o singură zi neîntrebuințată în cercul îngust de activitate pe care-l trăsese, după înăbușirea revoluției de la 1848, sabia muscalului și a turcului.

De Grigore Ghica, un luptător pentru unire și o frumoasă figură de visător nenorocit, căruia prigoniri nemeritate i-au pus mai tîrziu pistolul la tîmplă, de Grigore

Ghica, prietenul revoluționarilor cari au impus felul lor de a vedea și în judecarea evenimentelor trecutului, posteritatea și-a adus aminte, și cununa laudelor nu se usucă niciodată pe mormîntul lui înstrăinat, unde s-a aruncat însuși în clipa desperării.

Ea a fost mai aspră cu Știrbei, asupra căruia căzuse neconținut, în cursul celor cîțiva ani de stăpînire, batjocura aruncată de Eliad, care avea să-și răzbune prăbușirea sa din Olimpul republicii române, și de Bolintineanu chiar. El a fost în ochii urmașilor un „gospodar“, trăind din mila rușilor, în tovărășia rușilor, cu gîndul la îmbogățire și la păstrarea cît mai mult timp în scaun : un om al fiecărei zile și al fiecărui ceas, fără scopuri depărtate și cu totul lipsit de pasiune, de poezie ; pe lîngă aceasta, îndărătnic prigonitor al oamenilor de la 1848, pe cari nu i-a lăsat sa se apropie de pămîntul patriei, nici atunci cînd ochii lor lacomi de lumina zărilor de acasă se acopereau de negurile nopții, ca Bălcescu. Dacă n-ar fi Bibescu și mai urgisit, nu s-ar recunoaște poate lui Știrbei nici guvernul lui priceput și activ, *gospodăria* bună a răului „gospodar“.

Judecata aceasta, care se înțelege de altmintrelea, e nedreaptă. Suntem destul de departe ca să o spuncm.

Știrbei avea mari însușiri, care trebuie ținute în seamă cel puțin cît defectele. Era unul dintre cei mai luminați oameni ai generației sale, era un lucrător de o hărnicie deosebită și avea o conștiință a datoriei sale cum numai foarte puțini se întîmplă s-o aibă ; pe lîngă aceasta, spiritul de bună și cuminte orînduială îl stăpînea în toate împrejurările, făcîndu-l să înceapă numai lucruri pe care le putea duce la capăt bun. Sentimentele sale le exprima fără nehotărîre, și se putea răzîma cineva pe prietenia lui. Era, desigur, un perfect om de onoare, într-un timp cînd intriga plăcută orientalilor, minciuna lăudată ca o dibăcie, reaua-credință prefăcută într-o putere, rămășițe

ale veacurilor rele, erau încă în toată înflorirea lor și se putea vedea un Suțachi, director al unei foarte însemnate instituții de caritate, coborîtor al unei familii domnești, luînd calea hotarului cu bani de haram sub haina sa stropită cu decorații.

Sentimente de apostol n-avea, ce-i dreptul, și el credea să i se plătească pînă într-un ban lista civilă, precum el plătea tuturor pînă într-un ban. Ținea la putere, poate și fiindcă era încredințat că o întrebuițează mai bine decît altul. Masurile lui sunt aspre uneori pînă la cruzime, dar aceasta venea din nemlădierea principiilor din care porneau. În societatea internațională a marilor centre el se simțea prea mult acasă, dar cine n-avea atunci astfel de aplecări, care trebuie să se condamne cu toată energia cînd e vorba de oamenii de astăzi, trăind în statul român și în mijlocul culturii române, care lipseau deopotrivă la 1840—50 ?

El era un fiu de boier, crescut în Franța restaurației, ocrotit apoi de Kiselev. Trei împrejurări care explică îndeajuns spiritul său conservator fără șovăire, cultul său pentru ordine, pentru disciplina, pentru orînduiala necîlîntită în toate lucrurile ; adevărata groază pe care o avea față de orice însemna sau amintea revoluția. Nu era, desigur, mai puțin patriot decît alții — măcar pentru munca pe care o cheltuise în folosul țării sale — dar se temea de vorbele mari așa de mult, încît nu zicea decît „limbă valahă“, „limbă moldovenească“, văzînd în cuvîntul „român, românesc“, un fel de steag tricolor al anarhiei. Gîndul lui mergea pînă la unirea principatelor, pînă la răscumpărarea de la turci printr-o plată pentru totdeauna, dar pentru ca să ajungă acolo el știa o singură cale : a stabilității roditoare, a siguranței statornice în toate. Deosebirea între el și revoluționarii pe cari nu i-a iertat niciodată, poate, era aceea că lui i se părea mai grabnică întemeierea înlauntru decît liberarea de legăturile cu

străinul, pe cînd ceilalți înțelegeau să încapă întii cu aceasta, nefiind timp de așteptat între fălcile deschise.

Ei au fost — cu toată tinerețea lor — cei cu dreptatea, dar au uitat prea mult pe urmă, după izbîndă, programul de muncă modestă în interior pe care-l desfășurase și începuse a-l realiza Știrbei. În fața biruinții lor, domnul de la 1849—56 s-a retras în umbră, căutînd în străinătate, la care ținea desigur prea mult, odihna bătrînețelor sale. Dar, cînd pe tronul românesc stătu principele Carol, el se întoarse în țară și sprijini din toate puterile sale, prin el și prin fiii săi, stăpînirea cea nouă, de la care aștepta — și nu s-a înșelat — împlinirea idealului său : *stabilitatea* ¹.

14 martie 1904

(I)

ANTON PANN

Tipografia „Minerva“ a pus în vînzare volumul întii dintr-o nouă ediție a operelor (fiind vorba de *acest om*, eu aș zice mai bucuros : scrierilor) lui Anton Pann.

A ! știm, vor zice unii, cei mai mulți, știm ce e Anton Pann : un poet pentru baietii de bîcănîe, un cîntăreț de glume nesărate, reprezentantul literar al mahalalelor și tejghelelor, al stranelor, în care țircovnicul cîntă lui Dumnezeu, trăgînd cu ochiul la cele mai gingașe din fapturile lui, al cîrciumelor îndosite, unde fețele mai simandicoase beau vin vechi în odaia din fund, cu perdelele

¹ Carol I a realizat într-adevăr „stabilitatea“. Dar această „stabilitate“ nu reprezintă în sine un „ideal“ vrednic de elogiu, cîta vreme se sprijina, ca în cazul domnitorului, pe o politică reacționară.

trase. Acela e Anton Pann. Pe vremea lui, cînd calfele și ucenicii nu erau încă romantici, nu vorbeau cu neologisme franțuzești, va fi avut și el rostul lui, pentru astfel de cetitori, cam de o seamă cu dînsul. Astăzi însă i s-a încheiat rostul și acolo. Publicul său de odinioară a trecut la istoria haiducilor, și s-a înălțat de acolo la foiletoanele feroase ale gazetelor, de care nu prea erau pe vremea lui Anton Pann, iar literatura umoristică a aceluiași public disprețuiește uneori *Șapte fete p-un flăcău*, ca să cetească o dată pe săptămînă ziarul ilustrat *Veselia*. Atunci pentru cine o ediție nouă a lui Pann? Amatorii de literatură veche și istoricii literari vor găsi doar la Academie cărțile lui cu buchi, care pot cîștiga oarecare farmec măcar prin această înfățișare bătrînă a lor.

Alții, cei puțini, foarte puțini, își vor fi aducînd aminte de inscripția pusă de Eminescu pe mormîntul literar al bietului Pann :

(*Anton Pann*), *finul Pezelei, cel isteț ca un proverb*, și vor socoti cu totul altfel. Anton Pann? Dar el e una din întrupările cele mai bogate și mai depline ale literaturii populare, căreia îi stă poate mai bine în anteriorul de paracliser al acestuia, decît în haina boierească, croită nemțește, a lui Alecsandri. Rareori s-a văzut așa o albină de folclorist! În ce părți din românime n-a mers el, ca să adune comoara de cîntece, povești, snoave, zicale, cuvînte, credinți și datini ale poporului : mai că s-ar zice că de aceea a cîntat el ca băietan în biserica rusească din Chișinăul Basarabiei, că de aceea a colindat drumurile de țară și bilciurile muntene, că de aceea a fugit la Brașov cu Anica, frumoasa nepoată a stăriței, că de aceea, în sfîrșit, a răsărit o dată, tipărindu-și cărți, la Sibiu. Cine nu crede ce factor de cultură a fost, în vremea sa, Anton Pann, n-are decît să cetească bibliografia analitică, de nu mai puțin decît 133 de pagini, pe care i-a alcătuit-o în 1891 cel mai mare lăudător, descoperitorul lui în multe privințe, răposatul G. Dem. Teodorescu !

Întru adevăr, Anton Pann n-a fost nici una, nici alta — sau, dacă voiți, a fost și una, și alta.

★

Biograful lui, Teodoresu, ni-l infățișează ca român, fiul adică al unui căldărar român, așezat în Bulgaria, la Slivden, și al unei grecoaice, Tomaida. Ne e îngăduit însă să ne îndoim de românitatea căldărarilor de la Slivden. Sau poate această românitate era macedoneană, căci se știe că în unele țări balcanice, ca în Bosnia, căldărarii aromâni se află în mare număr. El, Anton, avea însă figura grecească a mamei sale, care a trăit pînă tîrziu în București lîngă fiul ei *Antonachi*. Iar sufletul lui nu era nici bulgăresc, nici macedonean, nici grecesc, ci întocmai ca al țaranului și mahalagiului român de pe malul nostru al Dunării. Dacă în adevăr a venit în București, fugind din Rusia, unde fugise din Turcia, după război — abia în 1812, cînd avea 18 ani, apoi trebuie să recunoaștem că rareori s-a văzut un om care să se prefacă mai desăvîrșit, să se identifice mai deplin cu aceia în mijlocul cărora soarta l-a făcut să trăiască. El, care face haz de felul de vorbă al grecului și al sasului, se ferește a glumi pe seama bulgarilor și nu uită să spuie că e „străin“ : dar se poate zice că nici un scriitor de atunci, afară de Eliad în scrierile lui în proză, n-a avut o sintaxă așa de *adevărată* — mlădioasă, limpede, mirosind a flori de cîmp și a vîzdoage de psalt — ca dînsul ; pe lîngă el, atîția mari scriitori din acciași ani pare că scriu într-un jargon schilod, tîrîndu-se în cîrje franțuzești !

Anton Pann a fost cîntăreț la mai multe biserici din București, profesor de muzică — *musiche* ! — la seminarul din Rîmnic și la cel din București. Muzicant și psalt a fost și alt scriitor român din Bucureștii cu multe și urite biserici : Filimon. Dar Filimon a fost înainte de

toate scriitor, critic, nuvelist, romancier, pe cînd Anton Pann era cîntăreț de strană înainte de toate.

Pann mărturisește el singur că făcea cărțile sale de literatură, cu care a început foarte tîrziu, ca să-și treacă vremea — „scriind cîte ceva, mi se pare că-mi petrec vremea foarte dulce” — și ca să cîștige și bani albi pentru nevoile casei, pentru petrecerile, la vin bun, cu prietenii și pentru modele răsăritene sau apusene ale nevestelor și Țiitoarelor sale, persoane foarte cheltuitoare, după însăși mărturia victimei lor. Astfel de lucrări, calendare, cîntece de lume, povești în versuri, i se pareau, de altmintelega, o nimica toată, „lucruri mici”: li dădea așa de puțină însemnătate, nu din dispreț pentru sine, ci din dispreț pentru literatura ușoară a orișicui, încît, publicînd *Spitalul amorului*, el n-a însemnat totdeauna supt fêluritele poezii numele alcătuitorului, judecînd că, pe un astfel de teren, totuna e dacă poporul, sau mahalaua, sau un poet vechi, sau el însuși, sau altul din zilele lui a aruncat în lume cîntecul de dragoste.

Dar ia să fi poftit cineva să-i tăgăduiască drepturile de autor asupra melodiilor pe care le înseamnă cu note bisericești, vă rog, la sfîrșitul fiecărui caiețel — și nici n-ar fi primit el asupra-și răspunderca unei melodii închipuie de altul! Marea lui dragoste și marea lui mîndrie au fost întotdeauna muzica. Întii cea bisericească, în slujba căreia a stătut nu mai puțin de patruzeci și patru de ani, cîntînd condace și irmoase¹ din copilărie pînă în cele din urmă timpuri ale vieții sale, și căreia i-a consacrat o mulțime de publicații teoretice, lucrute și prelucrate, în tipărituri speciale, în *magazine*, *antologii*, *gramatici* și *principii*. El a început a trăi într-o vreme cînd muzica bisericească suferea, ca atîtea alte lucruri, sub înrîurirea nouă a ideilor Apusului, o schimbare hotărîtoare. Revoluția muzicală a fost patronată îndată în Moldova de marele Veniamin, iar în Țara

¹ *Condace* și *irmoase* — cîntări bisericești.

Româncască de mitropolitul Dionisie Lupu¹. S-au trimes tineri în străinătate ca să învețe noua *musichie*, și, după istoricul Dionisie Fotino² — care a fost, cel puțin în aceeași măsură, și muzicant — vestitul Macarie³ a tipărit luxos, în Austria, anumite cărți de cîntari. Pribeagul fecior de căldărar, care, cum se plînge singur, nu cercetase niciodată vreo școală, învătă noul meșteșug al cîntecului de la „Dionisache Moreotul“ (adică Fotino). O psaltichie scrisă de dînsul la 1823 recunoaște această ucenicie : în ea Anton fiul lui Pann își deslușește numele cărturărește, Anton Pantaleon, adăogînd, de bună seamă după locul de origine al tatălui său : „Petrovanu“.

Începu să dea cărțicelele sale literare, spre scrierea mai departe a cărora îl îndemna tot mai tare mulțimca cumpărătorilor, dintr-un împătrit motiv.

El moștenise manuscrise de la dascălul Dionisachi și, știind bine grecește, se gîndi firește a le tălmăci după obiceiul timpului. Astfel traduse, pe lîngă atîtea tratate de muzică, și *Noul Erotocrit*, care ieși la Sibiu în cinci volume la 1837.

Ca un alcătuitor de melodii profane, Pann trebui să simtă nevoia de a da lumii și cuvintele : de aici micile lui culegeri de cîntări și cîntece, care pornesc de la 1822 și se încheie cu *Spitalul amorului*.

Scriitori ardeleni, pe cari Pann i-a cunoscut desigur, trezisera gustul de cetire în popor prin povestiri, luate

¹ *Dionisie Lupu* (1769—1831) — mitropolit al Țării Românești între 1819 și 1823 ; membru al Eteriei și sprijinitor al răscoalei lui Tudor Vladimirescu.

² *Dionisie Fotino* (1769—1821) — istoric și compozitor de muzică bisericească grec ; stabilit în Țara Românească, a scris *Istoria vechii Dacii* și a prelucrat în versuri *Noul Erotocrit*.

³ Ieromonahul Macarie a tradus între 1818 și 1820 toate cîntările bisericești în limba română și le-a tipărit, punîndu-le în circulație. Contemporanii l-au considerat drept „reformatorul muzicii eclesiastice românești“.

tot de la popor sau prelucrate după deosebite cărți. Astfel și-au câștigat o faimă care ține pînă în zilele noastre Vasile Aaron și Ioan Barac. Pann se luă pe urmele lor. El traduse în proză isprăvile lui Nastratin Hogeia, după originalul turcesc. El puse în versuri lungi, presărate cu o mare bogăție de proverbe (care, nu trebuie să uităm, se strîngeau pe atunci și de marele boier Iordache Golescu) fel de fel de snoave românești, de fabule (e vremea lui Donici și lui Grigore Alexandrescu), de apologuri orientale și de închipuiri proprii, în cărțile care au format la sfîrșit *Povestea vorbei* (1851—53). El a pus în versuri de același fel cîteva povești, ale noastre și răsăritene, în cadrul unei șezători, intitulîndu-le *O șezătoare la țară* (1851—52).

În sfîrșit, Pann, un om al bisericii, avea aplecări spre misiunea de moralist, și-l vedem traducînd o dată o *Hristoitie*, adică o carte a purtărilor bune. În *Povestea vorbei* și în alte lucrări de acest fel, el înțelegea și aceea ca să învețe pe oameni a fi harnici, blînzi, fără vicii, fără superstiții, primitori, darnici, foarte supuși oricărei cîrmuirii, fie a „măriciei-sale Iorgu Bibescu“, fie a revoluției de la 1848. pe care i-a cîntat deopotrivă :

*Ce nu ar face crăimea de n-ar fi stăpînitori,
De n-ar fi temnițe, ocne și n-ar fi pedepsitori !
De aceea totdeauna trebuie să mulțămim
Stăpînirii cei înalte, cărui supuși ne numim.*

★

Care e acum valoarea scrierilor literare ale lui Anton Pann ?

Foarte amestecată. Limba e totdeauna bună, spiritul vioi, naivitatea atrăgătoare, versul corect. Însă unele bucăți din *Povestea vorbei* sunt prea lungi, multe se mîntuie stîngaci ; dar sunt cîteva care întrec cu mult toate încercările de literatură populară făcute în urmă

de un Speranță sau un Dulfu ; ele sunt adevărate mici capodopere, cum e *Vinatorul fără cap* sau *Căsătoria vulpii*. Sunt și versuri cărturărești care ne miră, așa sunt de bune :

*Zguduî îndată toată frunza vîntul,
Cît de groază multă jos se scuturară :
Păsările-n aer de prin craci zburară.*

Judecata strugurelui e plină de o nouitate fermecătoare, și lui Pann i-a trebuit o minte îndrăzneată ca sa dea chip, înrudire și acțiune tuturor buruienilor și fructelor de pe lume — gîndiți-vă numai la jupîneasa Ceapă, care :

*Se-mbrăcă îndată iute cu minie,
Dousprezece haine puse, de dimie,
Și cămăși atîtea, albe, suptîrele,
Îmbrăcînd binișul roșu peste ele,
Pieptănînd și barba albă și bătrînă,
Scuturînd-o bine de pămînt, țărînă...*

Cea mai desăvîrșită dintre lucrările lui — și care se pare noua pînă astăzi — e *Șezătoarea* : aici povestirea drumului, vorbele schimbate, tonul, basmele ce se înșiră. formează un tot armonios și una din cele mai bune scrieri românești.

El a fost astfel povestitor, popular, dar nu vulgar, vesel, dar nu batjocoritor, simplu, dar nu monoton. Versurile lirice, afară de cutare pomenire de plimbări

*Seara, pe lună, de mîină...,
Cu vorbă dulce și lină,*

sunt mai toate plicticoase, false, fără putere și cu totul fără avînt. Melodiile lui, cine le mai cîntă ? Povestirile lui, acelea vor rămînea : pentru popor — dar nu numai pentru popor !

25 aprilie 1904
(1)

GHEORGHE BARIȚIU

Cu ocazia inaugurării monumentului

Sunt abia optsprezece ani de cînd a murit Gheorghe Barițiu, care a fost atîta vreme fruntașul pe toate terenurile și conducătorul românilor din Ardeal, și totuși se pare că poporul nostru s-a despărțit de foarte multă vreme de dînsul. Însa la 12 mai 1892 el primea încă, la a optzecea aniversare a nașterii sale, urări venite din foarte multe părți, dacă nu din toate părțile românești (căci neînțelegerca și nerecunoașterea între sine a fost totdeauna cel mai mare păcat al românilor); cu cîtva timp înainte, în 1891, el vorbea la prînzul dat de rege Academiei Române, care împlinea douăzeci și cinci de ani, și el aducea regalei scriitoare mulțumirea femeilor din Ardeal pentru paginile pe care le-a dat și literaturii române. Alțiia, printre acei cari nu sunt bătrîni, își mai pot aduce aminte de moșul cu fruntea înalta, ochii vioi și nasul în vînt, un nas de glumă și de istețime. Dar, de cîte ori se aude numele lui, i se pare oricui că acest nume e cules dintr-un capitol mai depărtat al istoriei literaturii noastre; el a fost în prezentul culturii noastre, dar venea dintr-un trecut pentru care puțini aveau înțelegere.

Aceasta, pentru că scrierile lui Barițiu nu erau în mîna nimănui. Poet n-a fost, nuvele n-a scris, în istorie n-a dat pînă în anii din urmă decît puține memorii de erudiție, în care nimic nu cheamă și nu reține pe cititor. Pentru publicul cel mare, și chiar pentru acea parte din publicul cel mic căruia i se poate vorbi numai prin frumuseță, n-a rămas nimic de la dînsul. Numele lui singur plutește deasupra operei care pare înecată, dar slujește de temelie pentru ceea ce se vede la suprafață.

Și totuși acest scriitor, căruia uitarea i-a luat operele complete, a fost un foarte harnic om de condei, care a scris fără întrerupere, zi de zi aproape, de la douăzeci și șase pînă la optzeci și unu de ani. Enorme volume s-ar înfățișa într-o lungă serie dacă ar fi să se cuprindă la un loc tot ceea ce el a împărtășit pe încetul, din cunoștințele, părerile și simțirile lui, românilor de dincolo, iar, în anumită vreme, și în oarecare măsură și mai tîrziu, celor de dincoace.

Căci Gheorghe Barițiu a fost un gazetar. Nu, bincînțeles, un gazetar al intereselor celui ce plătește, ci un gazetar al conștiinții și al idealelor sale și, pe lîngă aceasta, ca o întregire neapărată, fiindcă e vorba de un spirit așa de înțelegător și de cuminte, un gazetar „pentru toți“, gazetarul poporului român supus în Ardeal unei stăpîniri străine. A scos pe rînd, de la 1838 înainte, *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, apoi *Gazeta de Transilvania*, care trăiește și astăzi în Brașov, sub un nume puțin schimbat, și la sfîrșit, *Observatoriul*. În aceste foi s-a cules învățătură în formă ușoară și plăcută, sfătuirii morale, îndreptări naționale. îndrumări de călăuz încercat în nesiguranțele și primejdiile unui popor care se luptă zilnic cu grele împrejurări. De la o vreme, alții, de vîrsta lui sau mai tineri decît dînsul, au arătat alte căi și au înțeles altfel ținta lungii călătorii de muncă și osteneli, dar, pînă în apropierea anului de deșteptare și de prefacere 1848, el a fost marele duhovnic al poporului său.

Deci scrisul lui Barițiu, așa de îmbelșugat, a fost practic și trecător : el a fost ca acea parte din apa cerurilor pe care pămîntul o înghite fără a mai da riuri veșnice, dar din care se înalță pe cîmpiile de catifea verde și de aur palid hrana miilor de oameni, cari adesea uită să mulțumească. Sunt oameni a căror chemare e

de a fi ziaristi : oameni cari înțeleg repede, se inflăcărează o clipă, vorbesc cu convingere și ușurință, dar nu păstrează totdeauna pe a doua zi ideile care păreau că-i stăpînesc și sentimentele de care se aratau zguduiți. Cu Barițiu nu e însă așa. El era o fire adevărat româncască și țărănească, avînd o reflexivitate adîncă, îndărătnic în urmărirea scopurilor sale, o deplină consecvență și darul de „a ținea minte“ din care se întemeiaza caracterele puternice și vrednice de respect. Avea în adevăr talent literar : un talent foarte sobru, cu multă pază în alegerea și orînduirea cuvintelor, puînd să miște însă foarte mult atunci cînd un sentiment de revoltă sau un avînt ce nu se mai poate opri rupea zăgazul cel tare. În chestii culturale foarte înalte și gingașe, el avea de mult părerile care au învins pe urmă, tîrziu de tot, în zilele noastre : încă din 1865 el striga, în *Calendarul pentru poporul român*, împotriva „stricării limbii“ și era în stare să cuprindă într-un articol de trei pagini critica întregă a pornirilor spre latinește, franțuzește, nemțește și ungurește, care împestrițau vocabularul și corupeau sintaxa. Ar fi putut să se manifeste pe orice tîren cu onoare și, cînd Academia l-a invitat, pe dînsul, septuagenarul, să-și însemne amintirile, puînd în același timp vremea sa în legătură cu vremile trecute, el a dovedit că poate descoperi și strînge toată informația, că o poate preface într-o povestire netedă și că se poate feri de orice patimă în expunerea lucrurilor în care fusese acea *magna pars*¹ de care vorbește vechiul cîntăreț.

Dar el a știut să descopere totdeauna locul, punctul unde trebuia dusă lupta pentru neamul său și să se înfățișeze acolo cu steagul în mîină, jertfind odihna sa, interesul său și, ceea ce e și mai mult, jertfind soarta re-

¹ Partașul principal (lat.).

putației sale după moarte. În aceasta-i stă meritul cel mare.

Era în 1835—36. Pleiada marilor scriitori ardeleni se stinsese. Ei lăsaseră cărți, dar nu erau școli. Cele mici, din vremea lui Iosif al II-lea, erau în decădere ; cele mari se rezumau încă în școala înaltă din Blaj. Pentru cei ce nu erau de confesiune unită, și se fereau de dînsa, pentru cei ce nu încăpeau la Blaj, pentru cei ce voiau să știe și lucruri care nu se predau acolo, erau școlile străine (și Barițiu a învățat la Cluj), cu toate urmările lor. „Școli sunt de lipsă, școli“, proclamă în 1835 tînărul profesor de fizică din Blaj, exprimînd cea dintîi nevoie a timpului. Unit, el primi să fie dascăl la neuniții din Brașov, nu pentru leafă, care era sărăcăcioasă, ci pentru însemnătatea aceluia centru românesc din Brașov și pentru foloasele ce trebuiau să izvorească pentru neam din aducerea la crezul național a acestui vechi cuib de negustori interesați și de dreptcredincioși înainte de toate. Barițiu fu învățătorul brașovenilor cît a fost de nevoie, și la 1844 el nu stătu pe gînduri să dea altuia locul unde prezența lui nu mai era neapărată.

O altă necesitate a timpului era presa de literatură ușoară, dar cu miez moral și cu orientare națională : un fel de școală a celor ce nu mai puteau veni pe băncile ucenicilor și erau răspîndiți în tot cuprinsul românimii. *Foaia* lui, mai populară, mai puțin personală decît publicațiile periodice, ceva mai vechi, ale lui Eliad și Asachi, cu care el trebuie pus în același rînd, a răspîndit gustul de citire și a pregătit condițiile materiale ale literaturii de mai tîrziu. A fost o vreme cînd ea, rămînînd singură, a cîștigat și cetitori din Principate.

La 1848 și după această dată, activitatea politică venea pe planul întii pentru românii din Ardeal. El se supuse și veni și la acest asalt, în rîndul întii. Și, iarăși, pe cînd Asachi făcea mătănii înaintea sfinților-lor muscalii, iar Eliad, pierzîndu-și cumpătul, se improviza

dictator revoluționar și semizeu în numele Libertății, Barițiu fu omul poporului.

Un „om reprezentativ“, o expresie a nevoilor neamului său, o personalitate binefăcătoare care n-a crezut niciodată că are drepturi și asupra sa însăși, acesta a fost Barițiu. Și de aceea el e așa de greu de deslușit pentru cei ce caută în el omul și atât de lesne de respectat pentru acei cari-i văd munca.¹

9 mai 1904

(I)

CORRESPONDENȚA LUI ALECSANDRI

Întia parte din corespondența lui Vasile Alecsandri a apărut sub îngrijirea d-lui Il. Chendi și a d-rei E. Carcalechi.²

¹ Patriot și democrat, George Barițiu (1812—1893), a fost secretar și președinte al „ASTREI“, a participat la revoluția de la 1848 din Transilvania, a devenit membru al Societății Academice Romane în anul înființării ei (1866). A publicat numeroase articole și, între altele, lucrarea *Parți alese din istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani din urmă. (1889—1891)*. Ca istoric, are meritul de a fi relevat rolul maselor în istorie.

² Socec, 1904. Se dau și note folositoare. O bibliografie foarte completă și îngrijită se află înaintea volumului. Al doilea trebuie să cuprindă scrisorile franceze, multe la număr, ale poetului. Cred că n-ar trebui să se reproducă, precum s-a făcut cu corespondența lui M. Kogălniceanu, apărută în *Convorbiri literare*, chiar textul în limbă străină, căci, oricât de multă obișnuință ar fi avut Alecsandri în vorbirea limbei franceze, el o scria slab și fără culoare; dacă s-ar face altfel, alți cititori n-ar putea deschide volumul. O ediție franceză cu traducere ar costa prea mult și n-ar rascumpara cheltuiala

Cine s-ar aștepta să găsească păreri ale poetului asupra chemării sale literare, ideile sale asupra marilor întrebări ale vieții, portrete bine schițate ale contemporanilor, descrieri meșteșugite, judecăți despre cărțile văzute de dînsul, s-ar înșela. Alecsandri făcuse studii foarte ușoare, pe care nu le-a completat niciodată, într-un trai din care distracțiile luau cea mai mare parte. Cetirea lui era de tot restrînsă; vara întrocă și-o petrecea privind din cerdacul casei din Mircești frumusețea, totdeauna aceeași, dar veșnic nouă, a cerurilor de iulie și august. Cărțile clasice ale tuturor literaturilor au rămas închise pentru dînsul, și din literaturile contemporane el cunoștea numai, într-un chip ușor, pe cea franceză, începînd de la romanticii cei mari, pe cari a căutat, după puteri, să-i imite. Cărțile erau pentru dînsul un mijloc de trecere a timpului: niciodată ele nu i-au stors un strigăt de admirație, niciodată ele nu i-au impus să cugete mai multă vreme la înțelesul lor, să scoată din ele învățăminte și îndreptări. Veselul ciripitor n-avea privirea pătrunzătoare a vulturului, nici nevoile accușate de aer mult, de lumină bogată de înălțime, spațiu și raze.

Nici oamenii nu-i erau bine cunoscuți, afară de un mic cerc de prieteni, între cari se simțea bine și pe care-i chema cu bucurie acasă la dînsul, în zîmbitoarea-i locuință de țară. Politică a făcut puțină și fără multă tragere de inimă: îl încălzea doar cutare chestie specială [...].

N-a prea călătorit. În străinătate a căutat numai o-rașelc unde se duc de obicei boierii noștri și care-i erau așa de cunoscute, încît nu mai vedea nimic în ele.

printr-un mare folos. Desigur că la sfîrșit vom avea și un indice de nume.

Astfel pentru întia oară se va înfățișa într-un chip cu totul vrednic corespondența unui scriitor român (n.a.).

Pagini ca acelea ale schițelor de drum în Maroc, alcătuite în tinerețe, nu se mai întâlnesc în opera lui. Îi plăcea să se strămute numai în locurile unde era sigur să găsească tot confortul și mulțumiri fine pe care nu le putea da țara.

Tot boier *moldovean* tipic era el și în ceea ce privește legaturile sale cu trecutul și cu acea parte a prezentului care e viața țărănimii. Scrierile istorice le privea ca făcînd parte din domeniile specialității. Cu sătenii lui va fi fost bun, dar mîndria stapînului de pămînt, a domnului de oameni nu l-a lasat să-și plece privirea pînă la smerita bogăție de simțiri a țăranului. Cel ce a strîns și a prelucrat poezia populară n-a știut, de fapt, ce se petrece în inima celor de care a fost încunjurat mai mult în viața.

Deci corespondența lui trebuie să aibă mai mult un interes biografic, decît unul literar. Și așa și este.

Ea se împarte în acest dintii volum, astfel: scrisori către d-l Maiorescu, scrisori către d-l Iacob Negruzzi, scrisori către Papadopol-Calimah și scrisori către d-na Paulina Alecsandri.

Cele dintii sunt de tot puține. Alecsandri s-a raliat la mișcarea *Convorbirilor*, dar n-a avut legături personale cu conducătorul „Junimii“. El se adresează d-lui Maiorescu, mai mult ca ministrului, cerîndu-i anumite măsuri și hotărîri. Scrisoarea-raport despre biserica română din Paris, scrisoarea-schița despre biserica din Mircești sunt dintre cele mai întinse și mai îngrijite ale colecției Chendi-Carcalechi.

Dimpotrivă, poetul a scris foarte des d-lui Negruzzi, ca redactorului *Convorbirilor*. Pentru producția literară a lui Alecsandri chiar, pentru felul cum el judeca scrisesele altora — în general într-un chip foarte ușor, dar mai totdeauna prietenos pe cît se putea, chiar iertător cînd era vorba de cineva care-l jignise — aceste scrisori au

o mare însemnătate. Se vede mai ales cît de fără pregătire, fără cugetări îndelungate asupra unui subiect și felului cum el s-ar putea lucra mai bine, începea Alecsandri scrierile sale. Se vede însă iarăși ce însemnătate punea el pe unele semne de recunoaștere din partea lumii care de cele mai multe ori n-au nici un preț: complimente de salon, laude ale confrăților ș.a.m.d. I s-a părut totdeauna că premiarea de felibrii din sudul Franței, cari — fără a discuta seriozitatea lor — aclamau pe un latin de foarte departe, i s-a părut că această premiare e o mare izbîndă și un mare noroc, nu numai pentru el, ci și pentru țara sa, pentru neamul său. Trezari de uimire cînd îl vezi punînd o dată alături luarea Plevnei și încoronarea lui la Montpellier.

Papadopol-Calimah era, în adevăr, un prieten intim, și, față de acest coborîtor de domn, Alecsandri ia un ton mai cald și se spovedește mai deplin. Iarăși, foarte multe știri despre viața zi de zi a poetului. Multe aprecieri cam exagerate ale însemnătății literare a corespondentului. Plîngeri mișcătoare, din anii din urmă, pentru moartea fratelui Iancu, pentru boala lui proprie, pentru neplăcerile șederii în Paris sub cerul rău, fără lumină, al iernii nordice, în izolarea strașnică a marilor mulțimi străine, în ocupația fără plăcere a vizitelor goale, a prînzurilor de gală, în care el, ministrul unui stat mic și privit cu bănuială, se simțea așa de puțin, pe cînd era deprins să fie așa de mult în palatul din Sinaia al regelui României, unde regina-cîntăreață îl privea ca pe un maestru în arta amîndurora. Ceva displăcut e, aici, stăruința cu care Alecsandri cere lui Papadopol-Calimah să-i dovedească în public presupusa — și cu totul neadevărată — obîrșie din nobilii Alecsandri ai Veneției.

Față de d-na Paulina Alecsandri, poetul se arată un soț plin de cea mai adevărată iubire și de îngrijirile cele mai delicate. Scrisorile vin din străinătate, din Sinaia, din București pentru a face ca soția rămasă în Mircești

să se bucure și ea de cinstea ce se face soțului glorios, de izbândește pe care el le câștiga.

Cetitorii volumului I din aceasta *Corespondență* nu vor afla un Alecsandri nou, dar, alături de multe noutăți din viața lui Alecsandri, colțuri simpatice din sufletul celui mai bogat și mai zîmbitor dintre poeții literaturii noastre vechi.

1 august 1904

(I)

O ICOANĂ CURATĂ : MITROPOLITUL VENIAMIN COSTACHI

Cu prilejul pomenirii sale

Comemorațiile nu învie morții. Dar ele scot din colțul lor de nemurire, unde arde înaintea lor numai lumina săracă a recunoașterii din partea celor puțini, chipurile mari ale trecutului și le aduc, în lumina făcliilor de pomenire, înaintea atîtora cari pînă atunci sau nu știau nimic despre acei oameni, sau îi uitaseră. Și poporul întreg pentru care se face comemorația (și nu pentru mortul de cîțiva ani sau de cîteva veacuri) se simte în adevăr trăind mai puternic în clipele procesiunilor, rugăciunilor și cuvîntărilor, căci la puterea lui se adaugă atunci, în ceasul de recunoștință, puterea, păstrată în scrise, așczăminte și fapte, a celui care se pomenește.

De aceea a fost bine că, în anul închinat lui Ștefan cel Mare, un gînd pios s-a îndreptat către Veniamin Costachi, arhipăstor al „Moldaviei și Sucevei“, a căru

școală de profeție a împlinit la 1 ianuarie trecut cel de-al sutălea „an nou“.

El n-a fost, ca unii episcopi și mitropoliți ardeleni, o întrupare a neamului nostru, în nevoile și speranțele lui și n-a luptat în rîndurile mirenilor sau în fruntea lor pentru învierea și nealîrnarea țării și poporului său. N-a fost un om al războiului care cucerește și mîntuie, și dușmanii noștri nu s-au temut înaintea lui. Scaunul lui de arhieru n-a ajuns un înlocuitor al vechilor tronuri mîndre din vremea vitează. Energia, hotărîrea, ca și asprimea soldatului au fost străine de dînsul.

Nici scrisesele lui, multe, foarte multe tîlmăciri — dintre care una e sa vadă lumina acum, prin îngrijirea părintelui Atanasic, episcopul Rîmnicului — nici aceste cărți sau prefețele la cutare lucrări — prefețe ce s-au strîns iarăși cu acest prilej — n-au însemnătate literară. Oricît ai vrea, nu vei putea găsi o mare pagină caldă, clară, nemuritoare, lamură veșnică a sufletului bun și curat, pe care s-o torni în bronz, scriindu-i dedesubt numele ca pe soclul unei statui. Ca și purtarea și firea lui întregă, scrisul harnicului tîlmăcitor era smerit și sfios. Tablele legii pentru vremi noi nu le putea da el.

Însă, dacă ai fi întrebat acum șaiszeci-șaptezeci de ani, în Iașii lui Mihai Sturdza voievod, în care trăiau însă, pe lîngă mulți tembeli și zvăpăiați, și atîția oameni cu frumos caracter și cu multă rîvnă pentru cele bune, atîția batrîni cumiști și atîția tineri gata de multe jertfe, dacă ai fi întrebat pe boierul de modă veche ca și pe studentul din Paris, pe creștinul dreptcredincios ca și pe evreu chiar, cine e omul cel mai bun din Moldova, el ar fi răspuns într-un glas : „părintele Veniamin“. Dacă ai fi cercetat pe lîngă acciași oameni care e omul cel mai harnic din țară, acel care nu lasă nici o clipă fără o întrebuițare folositoare altora, și s-ar fi arătat în căsuța săracă a vechii mitropolii darăpănate un bătrîn călugăr de aproape optzeci de ani care-și mai aprindea candela

vegherilor pentru a câștiga și a împărtăși învățătura scripturilor, care i se părea lui călăuza cea mai sigură pe grelele drumuri ale vieții. Dacă ai fi vrut să știi care e cel mai sarac, cel mai lipsit, cel mai vîndut de dator dintre făcătorii binelui care se vede și ai multului bine pe care nu-l știe nimeni, ți s-ar fi șoptit același nume venerat al octogenarului mitropolit. Într-atîta lume amestecată și împărțită în ceea ce privește judecățile, era înțelegere deplină în această singură privință. Pentru că avea o alta părere — sau poate tocmai pentru că împărtașea părerea tuturor — deșteptul, dar egoistul și lacomul voievod goni pe arhipăstorul Moldovei din scaunul lui și, într-o aspra zi de iarnă, din ianuarie 1842, ieșenii vedeau pe atît de batrînul mitropolit luînd drumul munților, unde, la Slatina, în vechea mănăstire a lui Alexandru Lăpușneanu, îl aștepta chilia simplă în care sufletul său putea porni în liniște către „veșnicile lacășuri“ la care rîvnea el de mult. Și, adunînd și cernînd aici cu mintea toate cîte le făcuse și le îndurase, el scria cu o mîină tremurătoare, în voința sa de pe urmă, această mărturisire, smulsă din cea mai deplină și curată conștiință a vieții sale : *„Totul ce mi-a stat prin putință am făcut, și cu sfatul și cu sapta, ca să sporesc, și sufletește și materialicește, înflorirea sfintei biserici și patriei“*. Acolo a și murit, în 1846, și oasele sale obosite s-au așezat, după datina smerită a celor mai mari înaintași ai lui, *afară* din biserică unde se rugase în cei de la sfîrșit ani ai vieții lui, la dreapta lîngă zid, unde se vede și acum simpla piatră cu inițialele numelui și dregătoriei lui bisericesti.

★

Veniamin nu venise din bordei țărănesc sau de peste munți, ca atîția dintre cei mai mari păstori ai bisericii moldovene. Leagănul lui fusese pus, în mijlocul sărbătorilor de iarnă ale anului 1768, sub un acoperămînt

boieresc din Roșiești, în ținutul Fălciului. Tatăl pruncului Vasile se chema Grigore Costachi, un boier ca oricare, coborîtor, prin străbuni îndrăzneți și lacomi de putere, de moșii și averi, din răzăși de la Tutova. Copilul era să samene însă în partea mamei, o Cantacuzină, Maria, al cărei tată, Dinu, venise de la munteni : în acest neam de împărătească obîrșie, ambiția faptelor mari și aplecarea spre binefaceri fusese o moștenire obișnuită, și strămoșii Mariei, Constantin postelnicul și Elena, fiica lui Radu vodă Șerban — din care, astfel, se cobora Veniamin — se înfățișează urmașilor ca o pereche sfîntă.

Vasile trăi pînă la vîrsta de șase ani în frămîntările războiului, căci turcii și rușii se urmau în Iași, aruncînd pe boieri prin casele lor de la țară. Mamă-sa muri, apoi, cînd băiatul avea acum șaisprezece ani, tatăl. Vasile rămase sub epitropia episcopului de Huși, Iacov Stamati, care a fost apoi un vestit mitropolit. Cu puțin înainte, el fugise spre mănăstirea Neamțului, unde starețul Paisie făcuse o harnică școală mănăstirească : *voia sa fie că-lvaâr*. Iacov nu se îndură să-i împiedece chemarea și, astfel, în același an cînd rămăsese orfan, frumosul copilandru cu părul balan și ochii albaștri luă la Huși, din mîinile epitropului sau, rasa călugărilor, și cu dînsa numele, potrivit cu vîrsta și fapturna lui, dulcele nume de Veniamin. Peste cinci ani el era vlădică la Sfîntul Spiridon și, îndată, mîna dreaptă a noului mitropolit Iacov. După ce pastori la Huși și Roman, el ajunsese la 1803, pentru aproape patruzeci de ani, mitropolit al Moldovei.

Găsisc o mișcare spre tălmăcirea întregă, de iznoavă, pe o limbă „nouă”, mai buna, a tuturor cărților biseri-cești. Paisie o începuse, și nemțenii, cari aveau și o tipografie — a doua fiind la Iași — lucrau necurmat pentru acest scop. Mitropolitul le dădu tot ajutorul său, ca patron și ca traducător el însuși. În același timp, după modelcele din Ardeal și Rusia, el făcea, la 1804. seminar în mănăstirea Socolei.

Dar Veniamin nu căpătă desăvîrșirea sufletului său decît după 1821, cînd cuvîntul „patric“ suna pretutindeni ca o muștrare și un îndemn. Atunci întii el sfărîma pereții înguști ai cugetării călugărești și răsufală aerul limpede al întinderilor largi deschise înaintea lui. „Părintele Veniamin“ se făcu „patriot“ și așa rămase pînă la sfîrșitul zilelor sale.

Abia au trecut șasezeci de ani de la moartea lui, și trăiesc încă bătrîni cari l-au văzut în copilăria lor. De la dînsul a pornit o puternică mișcare de morală și cărturărie religioasă, care a trecut și peste Milcov. Un mitropolit Grigoric al Ungrovlahiei, un Chesarie de Rîmnic și, mai încoace, un învățat ca Melchisedec de Roman, un sfînt ca răposatul mitropolit Iosif al Moldovei vin toți de la Veniamin. Și cine știe dacă la vreunul dintre copiii cei mulți, învățacei de preoți, cari, la serbarea de la seminar, ascultau rugăciunile privind chipul din marmură al bătrînului mitropolit, nu se trezea o conștiință de puteri și chemarea de a fi acel nou Veniamin Costachi pe care-l așteptăm pentru a împăca iarăși, prin bunătate și înțelegere, biserica veșnică și ideile de astăzi ale poporului nostru ? ¹

17 octomvrie 1904

(I)

¹ Amintirea luminoasă a lui Veniamin Costachi (1768—1846), mitropolit al Moldovei la 1803—1808 și 1812—1842, se justifică mai ales prin meritele lui în sprijinirea propășirii culturale naționale. Intervenția sa a fost foarte utilă în acțiunea ce-a dus la înființarea teatrului în limba română la Iași și la crearea a numeroase școli cu limba de predare română.

Sub raportul frecventării ședinților, membrii Academiei Române se pot împărți în patru categorii : cei cari, nefiind în București, nu vin decît întimplător sau la sesiunea generală din martie ; cei cari, fiind totuși în București, s-au deprins a nu veni niciodată ; cei cari vin regulat, încasează diurne și, după ce au stat o clipă, merg acasă sau pe la afaceri ; și, în sfîrșit, acei cari își fac datoria pînă la sfîrșitul ședinților.

Unul dintre aceștia nu se va mai vedea la ședințele de vineri. Pușinii ascultători din tribune nu vor mai recunoaște pe bătrînul foarte alb, curat și îngrijit, cu favoritele blajine și strălucitorii ochi buni, care venea sprinten, strîns în redingota lui neagră, zguduia puternic, din toată inima, mîna acelora dintre colegi cari-i plăceau și se așeza la un colț deoparte, cetind iute, nervos în vreo carte nouă, ale cărui foi le tăia cu vitejie. Căci, de multă vreme, bătrînul academician conștiincios nu auzea decît cu ochii, pe cari îi îndrepta mulțamiți, bucuroși, îndemnători către acel vorbitor despre care știa ca spune lucruri folositoare, cu scopuri cinstite. O alegere în secția științifică va da raposatului doctor Felix un succes, mai rău sau poate și mai bun, dar pentru cîți l-au cunoscut pe dînsul și l-au iubit pentru însușirile lui alese, ascunse totuși cu atîta discreție, el nu va fi înlocuit niciodată. Ei vor căuta și de acum înainte senina frunte lucie aplecată cu o sîrguință tînără asupra cărții nouă.

Și iarăși, sub raportul frecventării bibliotecii, sunt mai multe categorii de membri ai Academiei Române.

Unii află prin raportul anual al d-lui Bianu că această bibliotecă tot mai există, ba chiar se îmbogățește din an în an. Alții împrumută de la dînsa multe cărți, pe care le folosesc sau ba.

Mai rareori se vede însă cîte unul în sala cea mare, lucrînd de-a valma cu oaspeții străini, cu studenții și studentele, preocupați de lucrările seminariilor și de examene, sub ochii funcționarului de serviciu. Măcar vinerea, după ședință, erai sigur să vezi printre acești lucrători obișnuiți, fără titluri și situații, pe dr. Felix. De departe i se auzea glasul cînd cerea, în odaia catalogului, cărțile de care avea nevoie. Și, o dată ce le ținea în mîină, venea cu dînsule în mijlocul celor mulți și tineri din Universitatea unde fusese profesor pînă dăunăzi și, la aceastăaltă masă, începea iarăși răsfoirea energică, și fruntea plină de atenție se pleca asupra rîndurilor.

După cît spune toată lumea, d-rul Felix a fost, pretutindeni și totdeauna, omul datoriei sale. Aceasta e încă destul de rar la noi. Dar nu numai pentru atîta se cuvine a i se pomeni cu respect numele și a se păstra o duioasă amintire despre bătrînul care ne-a lasat. În viața și în scrisul său științific el a dat dovadă de sentimente înalte și curate, pe care le-a exprimat — cu toată sfiiala ce era în fundul naturii sale — deschis, pe față. În cugetarea sa a fost pătrundere și în cuvintele sale, care mărturiseau necurmat, la orice prilej, unul din cele mai mari rele de care suferă societatea românească, stătea un grăunte de eroism.

D-rul Felix era un străin. Fusese adus cu contract din Boemia, unde se născuse. Aceasta era prin anii 1860 : e timp de-atunci ! Tînărul doctor, învățat, muncitor, cinstit și amabil, avea frumoase perspective de viitor. Ele s-au și îndeplinit : Felix a fost medic al Capitalei, profesor la Universitate, director al Serviciului sanitar și membru al Academiei Române.

Străinii științifici cari vin la noi sunt, pînă în ziua de astăzi, oameni ambițioși, lacomi și totuși pururea nemulțămiiți. Cutare sas, doctor de ochi, care a căpătat la noi o clientelă bună, desigur ceva avere și s-a împărtă-

șit și de funcții oficiale, dr. Fischer, a scris dăunăzi, rămînînd de altmînterea în București, una din cărțile cele mai pline de ură față de noi care să fi ieșit în ultimele timpuri. Principiul cel vechi al aventurierilor rămîne încă neatins : exploatezi pe valah, faci bani din încrederea și din prostia lui, îl batjocurești între ai tai și-l dai dracului cu toate ale lui, cît poți mai iute. Căci doar nu ești în zădar reprezentantul înaltei, nobilei, binefăcătoarei și milostivei civilizații europene... Ca și Davila, a cărui energie aristocratică nu o avea, doctorul Felix nu a fost printre acești *conquistadores* asupra „barbarilor”. El nu a înțeles să vie în țara noastră pentru scopurile sale, ci să primească în sine, pentru scopurile ei, această țară, cu limba ei, cu aspirațiile ei, cu durerile și ștrașnicele ei nevoi. Ca puțini dintre doctorii timpurilor noastre, el nu făcuse în inima sa o zărăfie, ci un altar pentru buna zeiță Caritas. Pentru dînsul fapta și scrisul porneau deopotrivă de la acea milă de oameni, care e muza inspirătoare a artei sale.

Cînd vrîsta și infirmitățile ei l-au scos din slujba statului și a școlii, el nu și-a dat dreptul de a muri în trîndăvie. O nouă activitate științifică, cea mai buna poate, începe pentru dînsul atunci. Fusese profesor de igienă, venise ca igienist la direcția Serviciului sanitar, și el se gîndi astfel să cerceteze acum în toată istoria noastră igiena publică, dezvoltarea îngrijirii ce s-a dat pe vremuri sănătății tuturor. Astfel apărură în *Analele Academiei Române* un șir de studii care formează la un loc o mare carte bogată și aproape definilivă, care își îndreptățește titlul : *Istoria igienei în România*.

Acest medic bătrîn, fără atingeri cu erudiția istorică, s-a priceput totuși, cu vechea și buna sa metodă germană, să găsească prin cărțile noastre, pe care a ajuns astfel să le cunoască și să le prețuiască, mai tot ce-i era de nevoie. Cartea e bine informată și scrisă curgător. Între lucrările de „istorie științifică“ e, desigur, cea mai

bun. Dar și din alt punct de vedere ca se impune, nu numai lăurii-aminte a învățatului, ci și a oricărui om de bine.

Căci și în această lucrare, ca și în toate celelalte ale lui, el mai are un scop, pe lângă cel științific. Înțelegînd și iubind în același timp țara noastră și neamul ei, el vedea bine că nimic trainic nu se poate răzima decît pe sănătatea, bogăția și bucuria de viață și de lucru a țăranelui. Și în mijlocul atîtor prefaceri, îndreptățite și neîndreptățite, a atîtor creațiuni, în parte fără viitor, a atîtor jertfe pentru lucruri necugetate sau netrebnice unori, în mijlocul acestei revoluții culturale, zgomotoase, risipitoare și încrezute, el vedea că faptul care s-a uitat mai mult e prezența în România a peste patru milioane de țărani foarte săraci, foarte întunecați la minte și amenințați de toate bolile trupului și ale sufletului. Și, pe cînd atîția români neași cîntau biruința din trîmbițele ușurătății sau prefăcătoriei, pe acest om din Horschitz îl durea inima într-adevăr de durerea neștiută a acelor patruzeci de sute de mii nenorocite.

Nu mai departe, acum cîteva zile ieșea o cărticică de medicina populară, *Almanahul Hygeia*, în prefața cărcia doctorul Felix, care nu era scump la sfaturi și la scris, tipărea aceste rînduri, datate din decembrie 1904, deci cu cîteva săptămîni înaintea morții sale :

„Toți membrii națiunii formează o singură familie ; oricît de diferită sa fie pozițiunea lor culturală și economică, ei se influențează reciproc unii pe alții, și soarta acelor care muncesc cu brațele înrîurește și asupra traiului prezent și viitor al acelor care nu lucrează și trăiesc din averile moștenite.

A trecut timpul cînd acest principiu economic a putut sa fie ignorat ; astăzi stratul cult al societății a început a se interesa mai mult de soarta celei mai numeroase făpturi a națiunii, care ne hrănește pe toți cu munca sa, a îndemna pe muncitorul de pămînt spre o activitate

mai roditoare, a-i da educațiune profesională, dar toate silințele cercurilor cîrmuitoare vor fi zădărnice, dacă condițiile muncii nu vor fi îmbunătățite.“

În doctorul Felix țaranul român pierde pe unul din puținii săi prieteni adevărați, și lacrima pe care, în neștiința lui de oameni și lucruri, nu poate să o verse el însuși, o plîngem aici noi, cărturarii tineri, cari gîndim și scriem pentru dînsul și în numele lui. ¹

30 ianuarie 1905

(II)

UN ORATOR AL GENERAȚIEI BĂTRÎNE : NICOLAE IONESCU

A murit Nicolae Ionescu, oratorul generației înălbite astăzi, tribunul unor lupte uitate de multă vreme, șeful liberal al unor prefaceri care s-au săvîrșit cu totul.

E ciudat că a mai fost vorba o dată, acum cîteva luni, de moartea acestui om, atunci cînd de mult el nu mai trăia cu adevărat. Căci nu era trai, nici pentru un om de o solemnă indolență ca a lui, ațipirea în odaia rău îngrijită de la cel mai ieftin rînd al unui otel bucureștean, alegerea la Cameră sau la Senat, după multe stăruinți umilite și fără ca alesul să se fi putut mișca pînă la alegători, să fi putut dezmorți o clipă coardele de aramă ale vestitului, ale *unicului* său glas, pierderea

¹ Contribuția principală a dr. *Iacob Felix* (1832—1905) constă în așezarea bazelor igienei științifice din România. Dintre lucrările, pătrunse de spirit democratic, ale profesorului de la Facultatea de medicină din București se impun cu deosebire : *Tratat de igienă și poliție sanitară* (1870—1880) și *Profilaxia pelagrei* (1883).

fără gânduri și fără simțire în marea viață roditoare a cîmpului, subt cine știe ce șopron de șindrilă veche, la o răzășie părăginită din Roman și, iarăși, țintuirea într-un scaun la Academie — era așa de bătrîn, de scortos, de pecetluit în încheieturi, încît pentru dînsul părea cu totul nepotrivită așa o jucarie de lemn cum sunt acelea din sala sărăcăcioasă a ședințelor, ci vedeai bine ca i s-ar fi cuvenit un mare jilț de piatră aspră, cu care să se fi făcut una trupul său împietrit. Nici ca agitator, nici ca orator parlamentar, nici ca profesor — a fost profesor de istorie universală la Universitatea din Iași — nici ca om în societate, el nu mai era de mult între cei vii. Îl amintea numai celor puțini cari-l știuseră în viață acel chip de pustnic părăsit, înnodat în articulații și cu graiul mort, acea fața de o gălbeneală de ceară, foarte liniștită, acei ochi stinși subt ochelarii batrînești cari păreau înfipti în carne și părul buhos, mișos, care în bogăția și neorînduiala lui dădea acestei fețe de patriarh încremenit și o iluzie de tinereță zglobie.

Sunt oameni la mormîntul carora nu poți vorbi decît de viață, de viața întrupată odată în ei, care n-a zburat de la dînsii decît în clipa din urmă, aruncînd în urmă trupul zdrobit al învinsului, și care, pecetluită cu firea, cu numele lui, va merge și de acolo înainte ani și zeci de ani încă, stăpînind mințile, încălzind inimile, îndemnînd și poruncind. Așa, în acest înțeles, mor și tineri de douăzeci de ani, și bătrîni cari au ajuns cele din urmă hotare ale traiului. Dar sunt și alții, altfel oameni cari au avut un nume, o glorie, înaintea cărora s-au descoperit capetele mulțimilor admiratoare, și pe cari moartea-i găsește morți și-i ia, nu numai fără luptă, dar fără bărbăteasca supunere senină, îi ia cu un fel de deziluzie, ca din mormînt. Departe trebuie să te cobori în urmă, îmbrăcînd formele de cugetare și de simțire ale unei epoci cu totul stinse, pentru ca să poți înțelege întrucîtva și spune care a fost pentru acel om rostul ce i-a dat

numele, faima și admirația celor ce-l așteaptă, în cea mai mare parte, de mult în lumea morților.

★

Neculai Ionescu sună foarte puțin boierește; e un nume șters, răspîdit pretutindeni în mulțimile țîrgoveților. Înseamnă Neculai fiul lui Ion. A fost deci, în Roman, un preot Ion, care a botezat Nicolae pe unul din feciorii săi. Altul s-a chemat tot Ion ca tatăl său, și, pentru a se dovedi de atîția alții cu numele lui, și-a zis mai tîrziu, după locul unde-și dovedise la urmă, după multe rătăcirii economice și politice prin lumea largă, cunoștințele de agronom, Ion Ionescu *de la Brad*.

Era pe vremea cînd Ion, fratele mai mare, și Nicolae, fratele cel mic, au ajuns tineri, o clipă de prefacere în ceea ce privește stratele societății noastre. De la 1821, boierii noștri făceau liberalism, dar tot între boieri, vorbind de constituție, cerînd senate parlamentare și învinuindu-se de *ciocoinicie* și de *carvunarism* (carbonarism).

Fiii acestor boieri au făcut revoluția de la „patruzeci și opt“, revoluția pentru Drepturile Omului, așa cum le vestiseră și le cuceriseră luptătorii francezi de la 1789: ei vorbeau de îndreptățirea tuturor oamenilor la stăpînirea pămînturilor și la stăpînirea societăților. Pe cerul tînar al sufletului lor pluteau ușoare neguri albe, ca niște aripi de îngeri, și multora li se părea că sunt de fapt îngeri cari vin miloși, cu trîmbița dezrobirii pe buze.

Se făcuseră școli la noi, sub regimul, european ca norme, al *Regulamentului organic*. Cu multă pază și sfială se învățau și lucruri bune în ele. Feciori de țărani, de țîrgoveți nevoiași, de preoți fără avere, primiți într-însele, se pregăteau pentru o viață care nu fusese îngăduită de multă vreme lăstarilor sărăcimii. Cîte unul a mers și în străinătate cu bursa cîrmuirii. Și astfel, printre frazele sunătoare ale boierilor tineri din București, stăpîni la 1848 pe „România“ regenerată, se auzi și graiul lui Ion

Ionescu moldoveanul, un grai așa de frumos, de cuminte și de bun, așa de priincios muncitorilor încătușați ai cîmpului, încît nu poate să-l creadă nimeni pînă nu l-a cedit.

Ion era agronom, economist, om de știință și de practică. Nicolae nu s-a ales așa. În curînd el a înțeles că în gitlejul sau e o muzică rară, puternică și felurită, care poate fermeca oamenii. S-a descoperit cuvîntător. Pe cînd Ion, izgonit din țară ca revoluționar, era pus să administreze nu știu ce averi ale vizirului prin Asia Mică, Nicolae, ramas în Moldova, se pregătea pentru cariera unui om politic în stil mare, cum îi înfățișa pe atunci Franța, modelul nostru, în persoana de vizionar vibrant a unui Lamartine. El a scris și în ziare, ba a întemeiat ziare, dar chiar pentru acele timpuri scrisul său părea slab. Învațase franțuzește, englezește chiar, cetea mult, dar învățătura nu era chemarea lui. Avea glasul : deprinse gestul, larg sau energic, mersul solemn, atitudinea de dictator. El desăvîrșea pe încetul *mijloacele dinafară* ale oratorului. Din ce în ce mai mult, lumca le cunoștea și le admira.

Dar pe atunci, prin anii 1850, cînd el atinsese treizeci de ani și deplinătatea însușirilor și puterii sale, noi n-aveam Cameră, Senat, întruniri publice, care i-ar fi trebuit lui. Domnul liberal al Moldovei, Grigore Ghica, se încunjurase de „tineri din popor“ : un Codrescu, un Vasile Alexandrescu, un Nicolae Ionescu. pe cari-i întrebuinta la gazetărie și corespondență. Ghica fiind capetenia mișcării pentru reforma situației românești cu ajutorul Europei. Peste cîțiva ani se ajunsese însă la „întrebarea“ de această Europă a „locuitorilor Principatelor“ : în fierberea celei dintii mari lupte dintre partide, celei dintii mari frămîntări a mulțimilor, Nicolae Ionescu se arătă în sfîrșit ceea ce dorea să fie : fermecătorul pentru frumoasele idei mari ale deșteptării neamului, ale neatîrnării și împodobirii lui cu toate așezămintele de libertate,

egalitate și fraternitate pe care le cunoștea lumea. *Cauza* învinse : România se făcu, și mîndrul Alexandru Ioan I răsări din figura de om șters și stors a colonelului Cuza

Acum e vremea lui Nicolae Ionescu, vor fi zis atîția.

Și se înșelau : era vremea lui Ion. Omul practic și inimos care înțelegea că, fără alt țăran decît al vremilor de umilită robie, România nu înseamnă decît o pană de papagal într-o căciulă spartă, își încordă toate puterile pînă se ajunse la împroprietărirea țăranului. În acel timp, Nicolae căuta ce trebuie să facă. Și, neînțelegînd ca, fără de iubire către oameni, un mare talent de orator e o mare primejdie, el se opri ascultîndu-și cîntecul, același cîntec : întii duios și nou, apoi cunoscut, nesuferit pe urmă, iar, la sfîrșit, ridicol. Cînd înțelese și el aceasta, tăcu. Și pentru el tăcerca era moartea, căci Universitatea, știința, studiile istorice, de care trebuia să-l lege catedra lui, acestea nu-l putcau stăpîni niciodată. Așa a trăit Nicolae Ionescu de prin 1880, de cînd l-am cunoscut, cînd ne făcea trei lecții pe an, pînă acum, în 1905.

Pentru tinerii de astăzi este un învățămînt în trista carieră a acestui meșter al cuvîntului — al cuvîntului *sterp*.¹

6 februarie 1905

(I)

¹ Oratoria găunoasă a lui Nicolae Ionescu (1820—1905) a fost supusă unei critici nimicitoare de către Titu Maiorescu, în articolul *Oratori, retori și limbui* (1902).

UN SCRIITOR PENTRU POPOR : I. POP-RETEGANUL

În satul Reteg, din ținutul Bistriței ardelene — sat în care acum aproape șase sute de ani au cîrmuit dregătorii lui Petru Rareș, domn al Moldovei, și asupra căruia s-au întins drepturile celății Ciceului, pe care Ștefan cel Mare a căpătat-o de la Matiaș Corvinul, rege al Ungariei — a murit, sunt cîteva zile, Ioan Pop-Rcteganul, adecă Ioan fiul lui Pop din Reteg. Pe la noi nu s-a prea auzit de dînsul, cu toate că *Noua revistă română* a tipărit în vremuri cîte o schiță din ale lui. O dată chiar numele lui, care se părea ciudat într-o țară unde poreclele grecești și bulgărești au un oarecare gust ales aristocratic, a fost luat în batjocură de un scriitor al cărui spirit se arata, din fericire, de cele mai multe ori altfel. În Ardeal, însă, el era printre cei mai cunoscuți, mai căutați și mai iubiți.

Să nu se creadă pentru aceasta că Ion Reteganul a avut „o viață literară“, că dădea interviuri la gazetă, că avea teorii artistice, că încerca să creeze o școală, că rîvnea la demnități academice și la venituri potrivite cu talentul ce avea, că se uita cu ură la aceia cari lucrau în ogorul de lîngă al lui, că-i acoperea cu batjocuri ca să-i smomească de la munca lor. Nu, fecior de țăran, „*venit pe lume la patru ani după ștergerea iobăgiei*“, cum scrie însuși, ca ușurat de o grea povară, el n-a călătorit în copilărie la școli mai înalte decît cea din Năsăud, centrul cel mare românesc al acelor locuri, și preparandiile pentru învățători din Gherla și Deva. S-a întors ca să învețe copiii satului său de naștere, ceea ce a făcut pînă la vîrsta de patruzeci de ani. Apoi ieși la pensie, ca „*biet dascăl sărac, care trăiește din mica pensie de 26 coroane lunar, cu șapte membri*“, spunea el într-o scrisoare. A mai trăit zece ani acolo, trecînd abia de vîrsta de cincizeci de ani. O viață mai tăcută și mai smerită decît aceasta, nu se putca închipui.

Scriitor n  l-a făcut ambi ia — căci, zice el, „in mine fudulia nu s-a putut nădăjdui : am fost pururea mult mai ocupat decit să mă g ndesc la fudulii“ — nici lăcomia de bani, căci a trăit toate zilele sale in acea sărăcie grea pe care ne-a arătat-o mai sus, tot el, in același grai moale  i supus ca al poporului său intreg ; l-a făcut scriitor destăinuirea ce a primit incă din cea mai fragedă copilărie despre frumuse ile de inchipuire pe care le păstrează in sufletele lor intuncate cei mulți  i umili i din acest neam.  coal  de g ndit, simțit  i scris, facultate de litere  i „cerc literar“ i-au fost lui pe r nd c su ele Retegului, unde me terii spuneau povești. „C nd eram incă mic,  i pînă mă instr inai de acasă, veneau la noi in serile de iarnă vecini, pricteni de ai tatei,  i stau in < povești   pînă c nd trebuia dat de cină la vite.  i auzeam deci cum puneau la cale trebile economiei, cum p r ndau pre ul vitelor, al bucatelor, al lemnelor, umblarea vremii  .a. Apoi, c nd prindeau a căsca, in semn că- i gătiseră pove tile zilnice, incepea unul ori altul : — Spune i careva o poveste, să ni treacă somnul.“

Cu c tiva ani in urmă, alt fecior de țaran asculta dincoace de munte, in Humule tii Neam ului din Moldova, tot povești de acestea „ca să treacă somnul“  i le păstra  i el in minte pentru a le face cunoscute apoi cărturarilor de la orașe, cari au povestitori „ca să li vie somnul“. Intre Ioan Reteganul  i celalt Ion din sat, Ion Creangă, era o mare deosebire, cu toate că, dacă s-ar fi intilnit vreodată, s-ar fi privit ca fra i  i ar fi inecat grani ele in c teva p hare cu vin vechi. Reteganul nu era un poet, n-avea nici inchipuire  i nici puterea de a idealiza, ridic nd lucrurile din aceasta lume spre des v r irea altor lumi care nu sunt decit in dorința  i in av ntul inimilor noastre. Dar el știa povestea a a de bine, cit o poate  ti cineva,  i cunoștea graiul  aranilor din ținutul său, care-i plăcea a a cum era  i pe care n-ar fi cutezat să-l indrepte

sau să-l îmbogățească. Un grai scurt, noduros, înfrînat, desigur aspru, dar pecetluind puternic luarea-aminte, și nu se văd oare urmele accestui grai în felurita și îmbelșugata poezie a lui Coșbuc, care ne-a venit tot de acolo, coborîtor al sătenilor din Hîrdău ?

Reteganul era și un om foarte harnic, cu o viață măsurată și cuminte. E o uimire ce a strîns el într-o viață destul de scurtă și plină de atîtea greutăți. Broșurile sale de literatură a poporului — cea mai bună e cea apărută la Pesta în „Biblioteca poporului român“, sub titlul : *De la moară, povești și snoave* — înfățișează o minimă parte din tot ce avea în lada lui de acasă : „manuscrise multe-multe, care conțin vreo 4 000 de poezii populare, apoi multe legende...“

El nu înțelegea rostul acestor lucruri în alt chip decît ca o cetire potrivita cu mintea poporului, ca o cetire sănătoasă și morală. El nu era *povestaș*, cît scriitor poporan, moralist pentru cei cari primesc cu mai multă dragoste buna morală creștină. Pe această cale el urma unor înaintași cărora de mult li se plătește cu recunoștință osteneala ce au cheltuit : Barac și Vasile Aron, cei ce au pus cartea „de lume“ în mîna poporului, care nu știa pînă atunci decît de cartea bisericască. Pentru aceea a tîlmăcit și alcătuit el nuvele luate din viața satelor (o culegere din ele ar împodobi orice bibliotecă pentru popor). Pentru aceea a făcut el „foița“ — noi zicem foiletonul — la atîtea gazete de peste munți, pentru aceea a scos el *Revista ilustrată*, care n-a mers, și a primit să ajute la *Gazeta duminicii* din Șimlău.

★

Acum vreo două săptămîni am primit din Ungaria o lungă scrisoare, așternută în slove groase, rare, pe hîrtie de format mare, de la Reteganul, pe care nu-l cunoșteam. El cetise *Sămănătorul* și-i plăcuse ; ca pe unul ce căpătase astfel încredințarea că sunt un om de omenie și un

om cumsecade, „îl prinsese un dor de a-mi scrie câteva șire“. Îmi arata ce viață duce : „acu-s uitat aci la poalele Ciceului, mai mocoșesc cît pot, dar nu cît aș vrea și cît m-ar trage inima ; necazurile de multe feluri s-au ridicat pe umerii mei slabi de mă mai cotropesc. Dar bun e Domnul : cît pot, nu mă dau răului !“ Iar, ca să-mi facă o bucurie, el îmi făgăduia să mă ducă la Ciceu, sus la cetate, la Ștefan vodă, la dreptatea cea veche de demult, spre care se uita el în fiecare dimineață : „dacă la vara viitoare ai fi bun să mă cauți, nu atît pentru mine, cît mai mult pentru ruinele și împrejurimile Ciceului“. Aceasta, firește, dacă el va mai fi acolo, subt cetate, căci „în mîna zeilor din Olimp e soarta muritorilor“.

I-am trimes *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, ca unuia dintre aceia pentru cari fusese scrisă, apoi exemplarul meu din *Sumanătorul*, pe care-l ceruse (pînă atunci îl cetise numai cînd mergea la tîrg). Mi-a trimes o legendă pentru revistă și mi-a mulțămînit de două ori ; în cel din urmă răvaș, de la 19 mart trecut, el amintea iarăși drumul la Ciceu : „De-abia aștept să vină vara, doar voi avea norocul să te văd aci, să mergem la Ciceu“.

Și nu i s-a făcut pe voic. La Ciceu nu vom merge niciodată, dar, dacă este ceva după viață, tot îl voi vedea cîndva, acolo unde el a crezut că pleacă spre a aduce stăpînului din Ciceu vestea durerii neprecurmate a poporului său nenorocit. ¹

3 aprilie 1905

(I)

¹ Dintre culegerile de folclor ale lui Ioan Pop-Releganul (1853—1905), cea mai cunoscută a devenit suita de cinci volume *Povești ardelenesti* (1888). Alte cărți : *Trandafiri și viorele* (1886) *Starostele sau datine de la nunțile românilor ardeleni* (1891), *Bocete* (1906), *Nuvele* (1901).

D-l D. Anghel, care scrie de vreo cincisprezece ani și s-a ridicat astăzi mult mai sus decât începuturile sale sfoase, de tînăr eminescian supus, la *Contemporanul* din Iași, e un poet, în bine și, întrucîtva, și în rău. În acești cincisprezece ani d-sa s-a gîndit neîncetat la rafinarea simțirii sale pentru frumusețile naturii, pentru mișcările tainice, trecătoare, fugare ale sufletului și la meșteșugita turnare a unui vers aromitor, străveziu. plin de un farmec blînd și dulce, a unui vers în simplitatea părută a căruia este atita voință și mîncă. A izbutit. În cartea sa de astăzi, *În grădină*, sunt flori pe care nu le privești numai din treacăt, ci vrei să le ai lîngă tine. bucurîndu-ți simțirile de însușirile rare ce sunt cuprinse în ele. Nu o dată ești silit să cetești de mai multe ori versul frumos, după care vine altul, rareori tot așa de frumos, dar totdeauna măiestru alcătuit, răbdător și cu o nesfîrșită dragoste lucrat. Oamenii fără gust și fără simț muzical, cari se prăpădesc după defilarile de silabe ale d-lui Haralamb Lecca¹, să-și dea osteneala să compare. Dar cărți cum e aceasta se scriu numai o dată. Pe urmă trebuie să vie altceva. Ce anume? Poetul acestei îmbelșugate grădini, care e o grădină boicrească, o grădină scumpă, o grădină pentru oameni avuți, trebuie să-și amintească totdeauna că bogăția unui suflet de scriitor poate să aibă numai două izvoare: sau o cetire foarte întinsă, neconținut înnoită și aducînd o cugetare spornică de toate zilele, sau coborîrea, umilirea sufletului către natura întregă și către toți oamenii, contopirea cu întreaga făptură. D-l Anghel n-are decît să aleagă.

10 aprilie 1905

(II)

¹ Haralamb G. Lecca (1873—1920) — poet și dramaturg; Iorga se referă la versurile de factură simbolistă ale poetului.

SERBĂRILE PENTRU SCHILLER

Întreg neamul german a pomenit printr-o măreață serbare, care s-a întins, se poate zice, de la un capăt al Europei la celălalt, a încălzit o parte din America nouă și a găsit răsunset în atâtea puncte din alte continente — deci o serbare universal-germanică — ziua cînd a murit Schiller, în mijlocul activității sale producătoare, într-o epocă de maturitate bucuroasă, bogată în idei nouă și în planuri înalte. Dintre cîte popoare trăiesc pe lume, nu e unul care să aibă o viață mai armonică, mai echilibrată, și printr-aceea că la dînsul curentul spre bunurile materiale ale vieții e totdeauna precumpănit de iubirea statornică, în forme necentenit nouă, pentru ideal: pentru adevărul cugetării, pentru elaborarea științii, pentru îndeplinirea frumuseții. Aici nu e ca în America de Nord, unde un biet suflet de împrumut tremură ticălos într-un uriaș trup, care se luptă pentru tot mai multă hrană. Nu e iarăși ca în cutare Spanie decăzută, unde focul sălbatec pentru ideale moarte, sau care nu se vor atinge niciodată, mistuie o carne săracă. În clipa cînd bate mai puternic inima de fier a industriei, a negoșului german, cînd, după produsele slabe ale literaturii, dacă nu și ale artei de astăzi, mulți ar putea crede — și atîția se grăbesc să și proclame — că s-a dus pentru totdeauna dulcea fecioară Germania cu umezii ochi albaștri și părul bălai îmbălsămat de toate florile primăverii, în acea clipă Germania cea mare, întinsă cu mult și peste hotarele largi ale împărăției, uită grijile aspre și lupta necruțătoare și, parcă întinerind cu o sută de ani, simțindu-se ca în vremile blînde, de prietenie și filozofie umanitară ale lui Schiller, încunjură acest mormînt, care e, ca toate mormintele oamenilor mari, și un altar.

Frumoasă priveliște, care pe unii îi va îndemna să facă și ei tot astfel, iar pe alții — nu se apropie oare serbarea

lui Vasile Alecsandri, n-a trecut oare, destul de ștearsă, cît privește pe orașeni, pomenirea lui Ștefan vodă cel Mare ? — pe alții îi va umplea de părerea de rău că nu pot face tot așa, fie și în măsura restrînsă a unei puteri mai mici.

★

Cu prilejul acestei serbări s-au scris o sumedenie de articole, s-au dezgropat și împărțășit publicului biografii, chipuri de rude uitate ale poetului — multora li va fi fost jale că nu pot publica și chipurile autentice ale bucătăreselor lui Schiller — s-au făcut ediții noi, la înălțimea criticei de astăzi, în același timp și tipărituri frumoase și cărți așa de ieftine, apărînd și în fascicule, pentru mai multa ușurință a cumpărătorilor, încît ele s-ar putea găsi în casele celor mai umili cetitori ; orașele, mari și mici, [...], editorii, societățile au lucrat pe întrecutele pentru a se glorifica după cuviință „marele german“.

Și aici vine întrebarea : ce fel de „mare german“ a fost Schiller ? Ceca ce înseamnă : intrucît merită el ca poporul german să fi trăit cîteva zile sub raza întinerită, strălucitoare a stelei lui ?

★

Două feluri de spirite nu s-au încălzit nici acum de numele și amintirea lui Schiller. Spuind care sunt ele, se vede lesne ce a fost el.

Înainte de toate, nu-l iubesc și nu l-au iubit, de vreo jumătate de veac încoace, scriitorii Germaniei noi, cu poezii în frunte. Ei sunt, de atunci înainte, oamenii artei, preoții Frumosului, ai frumuseții care se chibzuiește, se pregătește și, cînd apare, nu îngăduie nimic lîngă dînsa. Dacă au nevoie de un înaintaș, ei îl caută sus de tot, în marele, în luminosul Olimp rece, unde tronează pe un scaun de diamant, zeu cu stăpînirea fără de margini în loc și timp, Goethe : „Schiller și Goethe“, mormăie autorii de manuale, în stupiditatea tradițională a meșteșugului

lor. De ce „Schiller și Goethe“ ? Unul ajunge pentru un urmaș oricît de mare. Acest adevărat părinte a atins toate coardele lirei veșnice și nu s-a coborît să zbirnie struncle din mațe de oaie, pe care cîntă, la bucuriile și durerile oamenilor, poezii-lăutari. Schiller a fost întrucîtva dintre aceștia. Oricît a făcut filozofie estetică, oricît a dezbatut principii cu Goethe, oricît a asudat în baia de abur a metafizicei, el a rămas visătorul, idealistul din speța pe care Napoleon I, un Goethe al cuceririlor, a înfierat-o „ideologi“ ; el a murit umanitarul cu ochii în lacrimi. Pentru acel sfîrșit al veacului al XVIII-lea și al vechiului regim, în care aleșii vărsau lacrimi de apă dulce, cari nu înroșesc ochii, nebanuind că așteaptă la ușă vremea plînetelor de sînge, el era omul *chemat* și care venise la ceasul lui. Primind de la Goethe cel tînăr revolta, sorbind în el toată compătimirea, cam pregătită și ușuratecă, a saloanelor, a cercurilor de „prieteni“, a cugetătorilor asupra „mecanismului de stat“, distilînd dintr-însa un nectar de dulce adormire visătoare, el a fost recunoscut îndată, iubit foarte mult și plîns amar, la moartea-i înainte de timp.

Veni însă îndată epoca de bronz, în care el trăi zece ani și mai bine din scurta lui viață. În zgomotul sălbatec al armelor învălmășite i se păru însă că aude zurnăiala triumfătoare a lanțurilor care cad, și el voi să creadă că groparii ce lucrau pe urma bătăliilor celor mari nu fac decît sa sape la temeliiile statuii noua a libertății. Cei ce luptau, însă, credeau altfel.

Alți tineri veniră însă la rîndul lor, cu altă primăvară a oamenilor, după ce acum barbarii trecuseră, și ei își găsiră destulă umbră sub ramurile ocrotitoare ale poeziei lui Schiller. Apoi iarăși frămîntările unei vremi nouă. Și tot așa se merse, pacea visătoare înlocuind încrușișarea armelor, pînă ce la urmă nu se mai găsiră tineri pentru Schiller, buni tineri cu inima podidind de iubire,

cu gîndul pierdut în smirna albăstrie a visurilor, ci tineri atleți ce se încingeau pentru întîiele lupte.

Cei ce se războiesc astăzi pentru dreptate au altă temelie a credinții lor și întrebuințează alte mijloace de izbîndă. Acel cîntec frumos e prea depărtat de dînșii.

★

Dar toți cei cari înțleg că o stare de spirite pregătește pe alta, nu pot face nedreptate *tînărului* Schiller, așa de bătrîn astăzi. Iar în abstracțiile lui blinde, și alții decît adolescenții pot să găsească un adăpost și o mîngîiere.

15 mai 1905

(I)

CÎTEVA RÎNDURI DE „DINCOACE“ ÎN AMINTIREA LUI TIMOTEI CIPARIU

Se facu, acum cîteva săptămîni, și sărbătorirea lui Timotei Cipariu. Cum e și firesc la oameni cari trăiesc în împrejurările fraților noștri de dincolo, n-a fost nici o solemnitate mare, nici un amestec oficial sau măcar oficial-bisericesc. S-a facut un parastas, rugăciuni de pomenire, care erau și de mulțămîtă, într-un biet sat al Ardealului apusean, de unde a pornit spre școala din Blaj, spre munca de ani îndelungați în acest centru de cultură. spre o curată glorie în toate colțurile românimii care cugetă, copilul care era să fie canonicul metropolitan Cipariu. În Blaj chiar, alt luminat om al bisericii și al neamului, alt priceput și harnic, canonicul Augustin Bunea a vorbit, cald, însă cuminte, despre începătorul adevăratelor studii științifice cu privire la limbă, cultură

și istorie în Ardealul românesc. Aud că s-a scris și o broșură, de profesorul Rațiu din Blaj. Apoi vizitatorii aceluia sat smerit și sălac s-au întors înapoi, înconjurați de bune amintiri, îndemnătoare și mîngîietoare pentru toate timpurile.

Cetind pîna aici, cutare animal de gazetă bucureșteană sau ieșeană se va întreba cu indignare : „Și cine e acest Cipariu, despre care se cutează a vorbi astfel? Nu e preotul acela ciudat care-și scria numele într-un fel și-l cetea în altul? Am auzit doar că a voit să strice limba și ortografia, ca a scris lucruri la care, cum te-ai uitat, și pu'nești de rîs... N-a fost el învins, strivit și înmormîntat în batjocură de cei cari au venit după dînsul? Atunci de ce să ținem isonul celor cîțiva cari, din interes de clopotniță, i-au făcut serbare în satul Panade?”

Nu animalului de gazetă care, să vrea, și tot nu poate înțelege deplin, adică și cu sufletul, și cu inima, ci publicului celui mare românesc — către care, ori de asculta, ori de nu, am căpătat deprinderea să vorbim — se pot da aceste lămuriri.

Școala cea mare a ardelenilor din veacul al XVIII-lea, aparători ai romanității desăvîrșite și nepătate, eterne și imutabile ca însăși Roma, își găsise în Petru Maior și reprezentantul cel mai logic, mai sistematic — și cel din urmă reprezentant. Căci toți cari au apărut pe urmă aceste idei, fie și Laurian, meșterul dicționarului limbii care *trebuia să fie*, toți aceștia nu se pot asemăna cu înaintașii lor în ceea ce privește însemnătatea lor adevărată în mișcarea poporului românesc.

Ca oricare altul din anii 1810—20, cînd a învățat Cipariu la școala mică și la cea mare, copilul din Pănade a primit, din grai și din scris, ideile intransigente. Gîndul la Roma — și atît. Dar, cînd el ajunsese a judeca fără epitropie și constrîngere, Cipariu avu și simțul că limba românească, de a căreia îndreptare și întocmire din nou, de a căreia schilodire se tot vorbea, ca deci această limbă

trebuie să fie cum este. Urmărind-o în timp și în spațiu, peste veacuri și peste țări, cu iubire de fiu și nu cu dispreț de pedagog, el o văzu în toată întinderea ei largă și vechimea ei venerabilă, în toată mărimea ei. Ea nu mai era un derivat fără preț, o rătăcire vrednică de compătimire a limbii latine, un copil pierdut care se duce înapoi la vatră, spășit și cu ochii în pământ, ci un voinic ce-și croise drumul în lume, pe care-l știau multe plaiuri și prin care se îndepliniseră multe isprăvi. După toți aceia cari tămiiaseră înaintea sepulcrului¹ antic al limbii latine, crezând că de acolo se va înălța viitorul nostru, el, Cipariu, înțelese că viitorul se desface întâi din viața care este, și deci o îmbrățișa cu iubire pe aceasta.

Astfel autorul *Principiilor* și al *Gramaticii* fu apropiat de trecutul cel nou, românesc mai mult decât oricare înaintea lui. Școala cea veche latinistă se cufundase în cronici, pentru a da povestirea ușoară a lui Clain și anelele masive ale lui Șincai, numai la începutul ei, când nu i se deslușiseră încă însușirile deosebitoare. Pentru un Petru Maior, însă, nu mai aveau nici un interes povestirile despre voievozii sălbateci, cari semănau așa de puțin a cezari, și, dacă el a vorbit despre vlădicii necărturari și grosolani în *Istoria bisericească*, aceasta a făcut-o cu alte scopuri, și nu de hatîrul lor numai. Pentru Cipariu, care înțelegea pe deplin și gusta, întrebuințînd-o științific, limba vechilor scriitori, și chipurile însemnate de dînșii trebuiau să trăiască. Lui i-au plăcut episcopii ardeleni din vremile mai puțin luminate, pentru cunoașterea cărora a lucrat și el. Viața românească de la Dunăre îi vorbea apoi, de-a dreptul, de la suflet la suflet.

¹ Sepulcru — mormînt.

Cercetînd deosebirile de grai de la un ţinut la altul, interesîndu-se de dialecte, care aveau mare preţ pentru acest începător al studiului lor, Cipariu se apropia în sfîrşit, acum cînd era un mare cîrturar, şi de viaţa poporului românesc de pretutindenî, care se poate zice că nu i-a fost străin în nici una din manifestările sale. Mîntea lui se *complecta* astfel necontenit.

De noi, ceşti de dincoace, nu i-a fost ruşine niciodată, ca altora. În vremuri grele, la 1836, a călătorit în principatul muntean şi a avut bunătatea să ducă înapoi cu dînsul numai amintirile cele bune. A venit bucuros la deschiderea Academiei Romîne, pe care ar fi ajutat-o şi mai mult, dacă n-ar fi învins de la început rigiditatea latină a lui Laurian, care era în România, unde Cipariu venise numai ca oaspete, acasă la el.

Şi o inteligenţă mică poate folosi dacă lucrează cu disciplină într-un cîmp potrivit cu dînsa : ea poate chiar apleca pînă la sine arborii cei mai înalţi prin vîrfurile ramurilor de jos. N-a fost aşa Cipariu. Cine a străbătut vreodată salele, astăzi prăfoase şi părăsite ale bibliotecii lui, a trebuit să rămîie uimit de largă rază a interesului său ştiinţific, a interesului său literar şi, mai bine, a interesului său *uman*. De la manuscriptul de cronici a Moldovci, pînă la versurile arabe legate în marochin roşu şi pînă la poezia lirică a timpului său — n-a făcut şi el versuri? — totul se întîmpină acolo. În aceste încăperi a cetit el mulţi ani de zile după ce noi nu mai ştiam să-i cerem a scrie. Stătea închis în frăţia cu duhurile morţilor celor mari, şi nu-i păsa de lumea care judecă migălos, cu o cumpănă de spiţer, greşelile făuritorilor de înalte clădiri ale minţii avîntate. În bătrîneţa ca şi în tinereţa lui, el n-avea nevoie decît de foarte puţină odihnă, şi cei ce l-au cunoscut ştiu să spuie despre uşurinţa cu care trecea de mai multe ori pe noapte de la

întunericul somnului la lumina cetirilor de învățătură și de frumusețe, în odaia unde lampa — ca un simbol ! — nu se stingea niciodată.

Acesta a fost bătrînul cu ochii vioi sub fruntea înaltă pe care ni-l înfățișează chipurile : un muncitor, un cuge-tător și un om deplin. O știu aceasta blăjenii, cari vorbesc despre dînsul pînă astăzi, și ar trebui s-o știe și alții. Căci puterea unui popor vine și din conștiința limpede a tuturor oamenilor aleși pe cari i-a avut și-i are și din cultul dezinteresat al acestor „eroi“.¹

26 iunie 1906

(I)

C. NEGRUZZI

Cu prilejul unei ediții nouă a operelor lui în proză

„Minerva“ a început, sub îngrijirea d-lui Il. Chendi și d-rei E. Carcalechi, o ediție nouă și, data aceasta, în adevăr completă a operelor lui C. Negruzzi, povestitor măsurat, fin și clasic, unul din întemeietorii prozei noastre moderne. Volumul I a apărut de cîteva săptămîni și cuprinde întreaga *Proză* a acestui autor. Se scot din uitare și unele lucruri mai mici pe care nu le găsiseră editorii de mai înainte. *Proza* lui Negruzzi e însă tăria, însemnătatea, valoarea lui de căpetenie. În acest volum

¹ *Timotei Cipariu* (1805—1887), totuși adept al etimologismului, a înființat cea dintîi revistă de filologie din România : *Arhivul pentru filologie și istorie* (1867—1872). *Lucrări* : *Crestomașia sau Analecte literare* (1858), *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi* (1854), *Principia de limbă și scriptură* (1866), *Gramatica limbii române* (1869, 1877).

avem ce-i trebuie mai mult publicului din toate scrierile lui, destul de felurite, deși foarte puține la număr.

Sunt rari scriitorii clasici pe cari școlarii să-i înțeleagă și să-i guste, la cari să se gândească apoi cu plăcere și după amintirile din clasă. Nu-mi aduc aminte să ne fi mișcat Alecsandri, care suna și trecea ca o muzică, nici chiar Bolintineanu, cu toți eroii lui tăiați grosolan, colorați tare și încăierăți sălbatec. Deci, când profesorul de română din clasa a IV-a a liceului din Botoșani, un ardelean entuziast, care păstra acasă la el ca o comoară vechea ediție Socec, legată scump, a scriitorilor noștri celor mari, când deci acest aspru profesor de inimă deschise volumul elegant al lui Negruzzi și alese pentru citire pe *Alexandru Lăpușneanu*, nu eram mai bucuroși decât de o citire obișnuită — adică nu eram de loc bucuroși. Pe încetul însă acele fraze simple, cumiști, pe care-ți venea să le cetești cu un glas potolit, parcă aveai să spui o taină, acele fraze de toate zilele, fără o comparație, fără o exclamație, fără un meșteșug și o șiretenie, acea poveste lină ca de martur bătrîn al vechilor împrejurări puse stăpînire pe noi. Sufletul copilului e cinstit : el nu poate fi cucerit de orice, dar se dă întreg. Copiii urăsc citirea în ea însăși și o iubesc numai cînd ea nu mai este o citire, ci fereasta limpede prin care anumite lucruri mari, strașnice, minunate, se văd. Și iarăși copiii au în inima lor bogată puțința, care lipsește celor mai mulți dintre oamenii mari, de a înțelege, de a admira și, întimplător, de a îndeplini *eroismul*. Cîte suflete de viteji și feți-frumoși nu sugrumă școala și nu îngroapă viața ! Iar cei ce rămîn viteji și feți-frumoși, aceia — uitați-vă la nedestoinicia lor pentru înșelare, pentru trădare, pentru lingușire, pentru socoteli, pentru *izbîndă* — aceia au rămas copii.

Deci atunci, într-una din odăile de slugi ale unei vechi case boierești din Botoșani, unde era clasa noastră

și unde acum stau slujbași de-ai poliției acelu oraș, am văzut noi — vreo douăzeci de copii, cari pot fi oricînd martori despre aceasta — pe Alexandru vodă Lăpușneanu — groaznic om ! — și pe fricoasa doamnă Ruxanda, care poate însă să-și otrăvească bărbatul cu învoirea și binecuvîntarea mitropolitului, pe Moțoc vornicul, care se zbate așa de dureros înaintea morții prin sfîșierea de către norod — noi îl vedem ca un șarpe căruia stă să i se zdrobească capul ! — și cîte unul din ceilalți. Vedeam cămări de prînz, în care vinul roșu se amesteca în revărsarea încleștărilor cu sîngele roșu pentru ca să îmbete deopotrivă, pînă la nebunie, pe tiran, vedeam tăcuta odaie de umbră în care bolnavul nelegiuit hîrcîia asupra morții, năpădit de sîngeroase vedenii, și aveam un suspin de ușurare cînd aflam că s-a îndeplinit fapta, că a murit acel voievod rău, cu hohotul de rîs al dracului în gîtlej.

Și profesorul ni dădu să hem mai departe din băutura visurilor.

Parcă cetesc astăzi pe *Sobieski și românii*. Iarăși, nu îndeplinim aceasta treabă mecanică de a depăna slove negre în odaia cu mirosul de muced, ci privim de pe culmile de ziduri negre ale Cetății Neamțului, cum vine regele, „riga“, și hatmanul, și stolul strălucitor de oaste către cuibul nostru de plăieși, așa de puțini numai pentru ca să fie așa de mari. Rîdem cu dispreț, noi, toți cei douăzeci din clasa a IV-a, cînd crainicul cu trîmbița lungă ne îndeamnă spre închinare. Și stăm noi așa zi de zi împotriva mulțimilor, tot mai flămînzi și tot mai eroici, pînă ni se îngaduie de Sobieski, uimit, ieșirea cu cîste din cetatea moldovenească. Și ne cresc aripi, aripi mari cît idealul, cînd putem spune cotropitorului regal ca suntem numai șase oameni, după ce „zece din noi au pierit din mila măriei-tale“.

Ba am pătruns și hazul de ghiduș, foarte istoric, de altfel și îmbătrînit, din descrierea provincialului de la Iași, sau alte chipuri și scene ale *Scrisorilor la un prieten*.

Acel afurisit stil limpede, ușor, care începea ca în gramatica lui Manliu sau ca în *Războiul* lui Weiss, pînă te lua întreg în brațe, acela ne momea. Și doar atunci întiași dată învățam istoria românilor, cu un bun profesor molliu, care dormea cînd nu ne adormea, așa încît nimic, dar nimic nu ni se prindea de inimă ! Și doar atunci am mers să vedem mănăstirea Păpăușii a lui Ștefan cel Mare și ne-am întors de acolo ca și cum am fi văzut la țară niște vechi grajduri dărîmate ! Numai prin Negruzzi am avut multă vreme vedenia trecutului.

Peste doi ani ceteam pe Eminescu și pe... d-l C. Mille. Ceva mai tîrziu, pușinii cetitori dintre noi dădeau iama prin noutățile librăriei franceze. Ce departe rămăsese în urmă Cetatea Neamțului și iatacul de agonie al Lăpușneanului !

Cînd, pe urmă, am cetit, cu ochi „critic“, data aceasta, pe C. Negruzzi, am găsit, o dată cu slova lui, și impresiile, vedeniile mele. Numai în *Scrisori* zîmbetul ăra cam veștejit de vreme ; rîsul acela bațjocoritor și rău al satiricului fără îndrăzneală, fără ideal, îmi hihia la ureche prea bătrînește. Mă întrebam din cînd în cînd, dezmoșindu-mă de monotonia aceluia scepticism ușuratic, totdeauna asemenea cu sine însuși, mă întrebam dacă pe acel timp de prefaceri mari, în acele zile de luptă încordată, cînd ne făurcam viitorul, nu era și cîte ceva care să zguduie sufletul, să miște inima într-un ritm larg, să înțepească de seriozitatea patimii acea față mică, bătrînicioasă, răutăcios-zîmbitoare pe care o vedeam în locul portretului cunoscut al lui Negruzzi. *Flora română*, scrisorile acelea cam prețioase, alcătuite din rămășișurile anilor din urmă, mi se părură cu totul uscate. În *Zoe* — povestea unci fele care moare de iubire — în *Alegarea de cai*, un cadru de moravuri romantice, ușoare și spirituale, care s-ar potrivi desigur mai bine în Parisul din 1830 decît în Chișinăul Basarabiei, cu eroi din Rusia și

din Moldova, în acestelalte două mari *nuvele*, m-a respins sentimentalitatea falsă, cuvîntări reci pentru patimă caldă. Mai deunăzi aflai printr-un articol al celui mai bun cunoscător de scrieri din acest timp, d-l G. Bogdan-Duică, că vestita schiță *Cum am învățat românește* e pregătită, nesinceră și neadevărată și că a făcut multă durcere unui biet dascăl cumsecade, care n-a uitat-o pînă la moarte. Scrisorile, pe care le dau editorii cei noi, n-au nici concentrare a sufletului, nici lumină. Iar din articolele foi oficioase, conduse de Negruzzi, îl văd că avea cea mai proastă idee despre țărănimea din vremea sa.

★

Toate acestea se explică desigur. N-a fost în străinătate ca alții ; a cctit la întîmplare. A trăit ca mic funcționar. A scris după stăruința prietenilor : a lui Eliad, a lui Asachi, a lui Kogălniceanu. Și n-a avut public. N-a avut ideal. Dar toate timpurile și toate vîrstele vor arăta aceeași admirație pentru *Alexandru Lăpușneanu*, pentru *Sobieski și românii*.

3 iulie 1905

(I)

CEL DINTII VOLUM DIN OPERELE ÎN PROZĂ ALE LUI EMINESCU

A fost cîndva un Eminescu de o învățătură, de o bogăție, de o sinceritate și de o putere uimitoare. El a scris versuri de cîteva feluri și proză de foarte multe feluri. Numai cele dintii au fost luate în seamă, și o îngrijire prea scumpă a prietenilor alesese într-un timp,

pentru a le răspîndi, numai o mică parte, cea socotită fără slăbiciuni și pete, a versurilor poetului. Tinerimea de prin 1880—90 a fost robită de farmecul măiestru al acestui cîntec de iubire neobișnuit de cuceritor pentru inimi, de voluptatea amară a strigătului de revoltă, de deznădăjduire, de blestem aruncat asupra oamenilor și vieții, de sfînta seninătate, împăcată cu neajunsurile și mărgenirile ursite omenirii, pe care cugetarea înaltă o așternuse asupra patimilor obosite. S-a mai întîmplat, pe lîngă întîmplarea acestei publicații parțiale, nebunia marelui scriitor. Și aceasta a mers de-a dreptul la inimă tinerilor romantici ai unor timpuri neașezate și neînțelepte. S-a ivit atunci în închipuirile aprinse și nestăpînite idolul furtunatec și rău al genialului nenorocit, al uriașului fără conștiință și fără îndreptare, al mărețului demonic, care ispîtea spre un scris cu toane și spre o viață rea. Mulți oameni s-au nenorocit, la o vîrstă fragedă, prin acest păcat de închipuire, și pe altarul lui Eminescu, ca și pe al lui Byron, al lui Musset, la alte popoare, s-au jertfit suflete, dintre care nu toate erau netrebnice.

Din fericire pentru dînsul, Eminescu n-a fost martor al acestei rătăcirii, pe care altfel ar fi căutat din răsuputeri s-o înlature, reclamîndu-și personalitatea cea adevărată, impuind conștiinții publicului adevăratele sale păreri și scopurile sale adevărate. El n-ar fi primit nici într-un chip să rămînă un tip al poetului nimicniciei, al mucenicului unui *eu* nestăpînit. Și încă mai puțin ar fi putut el să se învoiască cu părerea că ale lui sunt numai acele versuri cu limba, cu ritmul îmbătătoare și că tot ce a scris prin ziare e numai lucru de meșteșugar plătit și desprețuit, de suflet vîndut sau închiriat, de insultător și proslăvitor cu simbrie, ca dumnealor cei mulți din spurcătorii ziarelor zilei de astăzi. Nici ca să se înalțe pe cerul negru unde trece Hyperion cu zîmbetul de durere și dispreț al razei sale, nici ca să se împietrească în chipul unui sublim zeu fără legături cu toate ale

pămîntului, nici pentru această mare glorie falsă n-ar fi jertfit el ceea ce trebuia să prețuiască mai mult decît orice : conștiința sa deplină de om care știe, crede, înțelege, iubește și urăște și care, deci, pînă la sfîrșitul zilelor ce-i sunt îngăduite, alege, propovăduiește și luptă. Nu, el n-ar fi consimțit, de dragul nici unei teorii și nici unui ideal estetic, să se izoleze din viața întregă a poporului său, dintre cei pe cari-i avea materialicește lîngă dînsul, dintre șirurile înaintașilor, de la poarta viitorului prin care zărea așa de departe ; el n-ar fi simțit plăcere să se rupă din curentul îndelung, așa de firesc și de binefăcător, care de la întîia licărire a sufletului românesc duce pînă în zilele noastre, trecînd de la un ales al neamului la celălalt.

★

Cine, ca d-l I. Scurtu, editorul *Scrierilor politice și literare* ale lui Eminescu, din care avem astăzi înaintea noastră cel dintîi volum, în cea mai mare parte nou, cine deci cercetează, întregeste și scoate la iveală scrierile necunoscute sau nerăspîndite ale celui ce n-a fost numai poet, fiind totuși așa de poet în toate, acela restituie pe Eminescu continuității sufletești, desfășurării literare a neamului românesc ; el ajută să ni se dea înapoi cu totul. E o faptă așa de bună aceasta, încît în Olimpul de oțel și gheață al supraoamenilor poate să lipsească un oaspete rătăcit pe nedrept.

Ce vedem, în adevăr, din volumul ce s-a publicat deunăzi și se va împrăștia în măsură ce va izbîndi curentul sănătos și în cugetarea noastră de astăzi ?

Un student care a lăsat Moldova, de care-l leagă numai anii celei dintîi copilării, pentru a culege învățatură, după voia lui și pe căile lui de adevărat *om mare*, la Cernăuți, la Blaj, la Viena, la Berlin. În fiecare din aceste locuri, sufletul lui alege cîte o anumită înrîurire, care e cea mai bună. Din Bucovina ia, pe lîngă cunoștințe

de limbă folositoare, idealismul curat al lui Pumnul, fără a-i lua rătăcirile; în Ardeal se pătrunde și mai mult de conștiința luptătoare a rasei; în Viena, în Berlin gustă cu patimă filozofia germană curentă, pe care a cetit-o în chip întins și a pătruns-o așa de bine, încît a făcut din ea un element al sufletului său, un element menit să se amestece de acum înainte în tot ce va gândi, simți și exprima el, de la generalitățile politice și sociale pînă la nuvela fantastică, pînă la versuri în care fierb închegările și desfacerile lumilor.

Scrierile în proză din acea vreme privesc mai mult chestii de drept ale poporului nostru; ele pleacă de la principii generale, urmează într-o formă strînsă și fără podoabe, și după o logică strictă caută a stabili principii ideale. E siguranță și avînt fără îndoială; ai neconținut conștiința lecturii întinse și aptitudinii pentru minuirea abstracțiilor ce posedă foarte tînărul scriitor, care publica fără iscălitura prin diferite foi de „dincolo“ sau își uita scrierile în saltar. Dar forma e încă rece și grea, cu construcții silite și cite un cuvînt care nu era menit să rămînă în limba.

Aceasta era prin anii 1869—73. Pe urmă studentul se întoarce în Moldova sa, de care-l leagă deocamdata numai foarte puțin. Schimbă un mediu de aspirații ideale curate, de iubire pentru știință cu altul în care se fac fraze, se croiesc fețe de împrejurare, se scriu cărți și ziare fără miez, se urmăresc situații materiale și bănești sau se ertesc utopii împrumutate cu neînțelegere de la francezi, în altfel de ani de studii decît ai lui Eminescu. Oamenii cu cari el să se poata înțelege sunt foarte puțini, iar ca să-l înțeleagă pe el, toate puterile ce erau gata în sufletul și inima lui — cine? N-avea nici diploma, nici cunoștințe personale; puterea de a înșela i-a lipsit totdeauna. I-ar fi trebuit un noroc excepțional, care n-a venit. A fost deci pe rînd director de bibliotecă fără rost, revizor de cîteva luni, destituit motivat la schimba-

rea de guvern, și redactor al părții neoficiale dintr-o gazetă de încunoștiințari judecătorești, *Curierul de Iași*, din care nu se cetea decît partea oficială.

Cu cîta cinste și conștiință a fost atunci redactor cel dintîi om din generația sa ! Ființa sa se întregise acum, într-un chip așa de larg și de cuminte, încît amintește pe Mihai Kogălniceanu în maturitatea lui. E o uimire cîtă bogăție, noutate, logică, prevedere, căldură, cîtă mare și curată înțelepciune de om superior, genial, se cuprinde în acele buletine politice, dări de seamă teatrale, notițe despre cărți, care aveau singura menire de a umplea coloanele goale ale bieteii foite ieșene. La fiecare moment, marca lui putere de intuiție fixează puncte sau deschide perspective cu totul nouă. Din viața de mai înainte cunoștea tot prezentul românilor, în cîțiva ani căpatase o vedere clară asupra trecutului lor întreg, păstrase toată vigoarea spiritului sau filozofic și, oricînd, el stăpînea subiectul său, fie și atins în treacăt, de la o uimitoare înălțime. El avea în mîna în orice clipă toate legăturile românești și omenesti ale subiectului.

Și aceste strălucite pagini nu erau cetite de nimeni. De nimeni în cel mai deplin și mai grozav înțeles al cuvîntului. Și moarte au zăcut ele pînă în clipa de față, fără ca de la dîsele să fi plecat, într-o epocă de rătăcirii primejdioase și de criză strașnică, cea mai mica influență asupra vieții culturale românești.

Ce soartă tragică !

10 iulie 1905

(I)

LAMPRECHT DESPRE ROLURILE NAȚIONALE

Marele istoric german Lamprecht, aflându-se la Salzburg, în Austria, la deschiderea cursurilor Universității de acolo, a fost rugat să le inaugureze printr-o cuvîntare. Din ea scoatem unele păreri și îndemnuri care par rostite anume pentru împrejurările noastre.

„Cînd pe deasupra Germaniei, spune unul din cei mai sănătos moderni din cugetătorii ei, și pe deasupra Austriei privim departe, la milioanele de frați ai noștri cari trăiesc dincolo de oceane, atunci descoperim că mai presus de unitatea politică stă una și mai mare, a culturii. Dumneavoastră, domnilor profesori, sunteți chemați în rîndul întîi a fi purtători de cultură pentru poporul d-voastră. Numai națiunea care poate înfățișa mari puteri morale are un viitor...

Puterea pe care avem s-o combatem nu poate fi învinsă printr-un liberalism fără credință, ci prin credința curată în ideal, prin această libertate disciplinată.

Noi căutăm adevărul : nu ajunge să socotim adevărul ca adevăr, dacă nu voim să rămînem o ființă mizerabilă (*ein erbrämlicher Wicht*). Cea ce se străduiește după adevăr, trebuie să fie viteaz. Astăzi, cînd iubirea de carieră (*Strebertum*) și bizantinismul se răsfață la noi, împotriva lor avem o datorie de a sta de sine...

Chemarea noastră e a ne apăra comorile moștenite de la strămoși, a le îngriji și dezvolta mai departe. Nu toate straturile poporului nostru pot face aceasta ; înaintarea națiunilor mari stă totdeauna în mîna cclor puțini numai, a conducătorilor. D-voastră însă, domnilor, care vă mîndriți că faceți parte dintre dînșii, luați în păstrare aceste comori și nu credeți numai, ci făptuiți, în libertate germană și în adevăr german.“

Voi cari „aveți urechi ca să auziți“, cum judecați aceste cuvinte ale unui om mare din țară străină, care poate fi deci proroc și pentru noi ?¹

11 sept. 1905

(II)

LA DEZVELIREA MONUMENTULUI LUI ALECSANDRI

(Fragment)

...Sigur de sine însuși, de ușurința creațiunii sale, de farmecul său cuceritor, de neapărata simpatie pentru dînsul a celor mulți și celor mari, el [Alecsandri] a purtat o coroană fără spini și a strălucit fără să sufere și fără să se mistuie. Și-a trăit viața toată, și lucrul său de scriitor, în loc să i-o fi scurtat prin chinurile iscodirii de gînduri și făptuiri de cuvinte, prin străduințele grele întru lămurirea simțirii, i-a prelungit-o poate prin conștiința stăpînitoare a unei glorii cîștigate repede și pe care pînă la bătrînețe a știut să o păstreze.

Cine a cîrțit împotriva lui ? Vreun nemernic a cărui lipsă de talent și de caracter lua orice preț spuselor sale. Cine l-a tăgăduit ? Vreun tînăr, pe care nu-l asculta

¹ Reprezentant de frunte al tendinței cultural-istorice în istoriografia germană, *Karl Lamprecht* (1856—1915) a studiat cu deosebire epoca evului mediu. Intuirea legității istorice, relevarea necesității luării în considerare a factorilor social-economici, convingerile sale liberale definesc poziția avansată a savantului. Lamprecht a înființat la Leipzig, în 1909, Institutul pentru cultură și istorie universală. Opere: *Viața economică germană în evul mediu* (4 vol., 1885—1886), *Istoria Germaniei* (19 vol., 1891—1908).

mai nimeni, și încă acela cu cît încunjur cu cită sfială și pietate !

Și nu i s-a întîmplat măcar ceea ce se întîmplă rarilor scriitori cu bătrînețe lungă pe cari mai multe șiruri de contemporani îi recunosc pe rînd. Nici după moartea lui critica n-a cutezat a vorbi răspicat, a tăgădui veșnicia semizeului. Dimpotrivă, poetul mort a fost răzbunat foarte repede și de acele ușoare atacuri pe care avuse a le suferi fără a păgubi nimic prin ele. Pe încetul, lumea, condusă de scriitorii și de criticii de meșteșug, s-a întors la vechea părere de închinare fără rezervă înaintea lui. El a rămas astfel și de acum înainte, cu toată întregirea culturii noastre, cu toată adîncirea sufletului nostru, cu toată creșterea simțului pentru adevărata limbă românească, așa cum o vorbește și o înțelege acel ce a făptuit-o : poporul, el a rămas, deci, descriitorul fericit al naturii și al oamenilor de la noi, armonizatorul măiestru al cîntecului popular, vrăjitorul trecutului eroic, aedul renașterii noastre, al luptelor și triumfurilor din urmă, într-un cuvînt întruparea poetică a genului național...

Un altul, foarte nenorocit de la un capăt la altul al vieții sale, creînd cu greutate, din măduva și sîngele său, opere care l-au înveninat totdeauna de deznădejdea idealului neîndeplinit, un altul care n-a aflat măcar în iubirea frățească a tovarășilor, într-o înțelegere largă și deplină a publicului mîngiere pentru această mare și veșnică suferință, un altul pe care dușmanii nu l-au cruțat, pe care proștii nu l-au iertat, prietenii nu l-au respectat, pe care nimeni nu l-a înțeles în întregimea lui, un oarecare Mihail Eminescu, de profesie, rînd pe rînd, actor, revizor, gazetar și nebun, căruia cîțiva admiratori din cei guralivi l-au închinat caricatura de bolovani într-o piață botușăneană și un bust, ca acela de pe mormîntul oamenilor cu avere, la Ateneul din București, acela a numit pe Alecsandri, în cea mai scurtă și mai bună caracterizare : „veșnic tînăr și fericit“. Pe cînd el,

sărmanul, care lăuda așa de frumos, fără nici un gând de rivalitate, a fost bătrîn în cugetarea sa cu mult înainte de vreme și, prin urmarea firească a unor uriașe însușiri nestăpînite, de el însuși sau de mediu : „veșnic neferice“.

Și iată-mă ajuns, cum se va întîmpla totdeauna ori-caruia din generația mea, care va fi adus a vorbi despre Alecsandri, la neapărata comparație cu Eminescu. Ori cu cît simț istoric ne-am înarma, oricît am prețui liniștea și seninatatea, oricît am dori să nu jignim păreri respectabile, nu putem da lui Alecsandri, a cărui faptă o înțelegem și o prețuim, inima noastră, pe care *Eminescu* o stăpînește.

Însa iarăși înțelegem foarte bine, și prin urmare nu învinuim, pe ceilalți cari iubesc pe Alecsandri în același timp în care îi recunosc meritele. Cei ce fac un sport din iubirea pentru popor, din iubirea pentru trecut, din iubirea pentru neam, din arta sfîntă a poeziei, aceia nu pot cere mai mult decît ce le da acest bogat și strălucit dilectant care a fost Alecsandri. Și iarăși *exteriorii* prudenți, cumpătați, măsurăți, pieptănați, gătiți, solemnii și pompoșii nu pot găsi în toată literatura românească un altul din scriitorii mari care să-i mulțumească atît. Că e un scriitor mare, nu încapă vorbă. Dar la el nu va jigni niciodată și pe nimeni un gând adînc și obscur, o simțire care să uimească și să arunce în lături, o comparație care să izbucnească, un strigăt care să zguduie, un cuvînt măcar care să nu se poată auzi oricînd. Acesta e un perfect om de societate, un respectos al tuturor formelor și convențiilor, un eminent „nici prea-prea, nici foarte-foarte“.

Așa fiind, și lui i s-a consacrat ce i se cuvenea mai mult, și admiratorii lui, cari nu dispun de inima lor pentru literatură, i-au dat ce-i puteau da mai scump, cînd s-a ridicat statuia de marmură de la Iași.

Toți aceia cari pot face o deosebire hotărîta între însemnătatea istorică a unui scriitor și valoarea lui actuală, toți aceia cari cred că asemenea subiecte trebuie atinse, nu cu meșteșug de vorbe înflorite, ci cu deplină seriozitate de suflet și cu un înalt simț de răspundere, în sfîrșit toți cei cari au despre un scriitor aceeași părere și în zilele obișnuite, și în cele extraordinare, vor iscăli această părere.

28 octomvrie 1905

(I)

UN SCRITOR ARDELEAN : TITU CHITUL

La Chetiu, în părțile nord-estice ale Ardealului, a fost îngropat zilele trecute Tit Chitul, autor de romane istorice. Cine a cetit, în foile de dincolo, discursul, foarte mișcător, rostit asupra mormîntului lui Chitul de avocatul Gavrilă Tripon din Bistrița, a putut afla din ce sarmană viață chinuită de beteag fără nădejde, ologit și incremenit din cea dintîie tinereță, purtat pe mîni în viață ca și la groapă, au răsărit acele scrieri : *O fată de tarabostos* și *Steaua Orientului*, care, tipărite fără supraveghere de stil și în condiții cu totul neprielnice, la tipografia arhidiecezană. cu ortografie cipariană, de la Gherla, și în revista *Familia* de acuma, au fost abia cunoscute în Ardeal, iar aiurea, de loc. Din cîte pagine ale lui am răsfoit, am putut vedea că acest stîngaci, de multe ori banal — fiindcă îi și lipsea experiența vieții și mediul literar ! — avea puterea de a descrie și un netăgăduit talent de a istorisi. Cred că, prin alegeri și îndreptari, ceea ce a rămas pe urma lui ar putea

fi apropiat de public măcar acum, după moartea lui, într-o ediție mai omenească.

30 octombrie 1905

(II)

CARTEA UNUI DISPĂRUT : FETE DE I. D. MANOLACHE

În spiritul literaturii românești se produce de cîtva timp o nelăgăduită schimbare, ce se datorește multor motive, care nu se pot desluși încă pe deplin. Astfel se întîmplă că unele cărți, în care fără îndoiala este putere și talent, se înfățișează ca învechite, cu toate că a trecut numai puțină vreme de la apariția lor. Este într-însele ceva care nu mai cîștiga astăzi, pe cînd cîștiga așa de mult încă în ajun, ceva care nu-ți place, te jignește, te îndepărtează de dînsule, pe cînd acelcași însușiri ar fi fost cele mai gustate pentru cetitorii zilei de ieri.

Și nu e vorba aici de un antagonism între două generații sau, mai bine, nu e vorba numai de dînsul. Scriitorii aceștia, cari nu ți se pot lipi de suflet, sunt mulți dintre dînșii oameni încă tineri, alții au murit dăunăzi plini de tinereță. Ceea ce era pînă mai ieri un semn al îndrăznelii biruitoare, al noutății care cutează e acum o pată de boală, un stigmat de decădere.

La aceste lucruri trebuie să te gîndești cînd strabați multele pagini cu litere mărunte din care se alcătuieste volumul *Fete* al lui I. Manolache ; — I. D. Manolache, cum își zicea el, sau, cum văd că i se spune astazi numele, I. Manolache-Holda.

Autorul acestei cărți nu mai trăiește. Boala de piept l-a luat din mijlocul sărăciei acum cîteva luni de zile.

S-a dus în amare dureri ale sufletului, cu conștiința că lasă pe ai săi fără ajutor, după o scurtă încreștare fără noroc cu soarta.

Ieșit din școală, a bătut la uși care nu i s-au deschis, fiindcă n-a știut să le aleagă. Cîtva timp a fost corectorul *Revistei idealiste* a d-lui Holban. Dar nu mai era în stare să se ție de nici un lucru ; puterea, viața se stingeau într-însul.

L-au dus la țară, cu siguranța, pe care o avea și el, că nici frăția bună cu natura nu-l poate lecu. Pe urma lui au rămas nuvele risipite prin reviste, cînd la *Convorbiri literare*, cînd la *Literatură și artă*, cînd închinat d-lui Maiorescu, cînd puse sub ocrotirea d-lui Pătrașcu¹ și ceva manuscrite. Văduva lui le adună astăzi în volumul pe care-l tipărește „Minerva”.

Manolache copilărise în Bîrlad, într-un oraș cu mahalale multe întru toate asemenea cu satele. Aici ochiul lui pătrunzător s-a deprins a cunoaște în același timp două feluri de viață cu totul deosebite : a țărănimii sărace, cu sufletul curat și cu buncele datini vechi, de o parte, iar, de alta, a meșteșugarilor rămași în urma altor vremuri, oameni cu sîngele amestecat, cu limba împes-trițată și cu setea de cîștig în vine. Mai tîrziu a căpătat și cunoștința traiului ușuratec și pretențios al funcționarilor de tot felul, pe cari i-au creat timpurile noastre.

În sfîrșit, el a venit la București ca student, și aici a avut înaintea sa zgomotul, risipă de vorbe cinice, lipsa de orice disciplină serioasă a studențimii din epoca sa, și a d-lui Tocilescu. Acestea sunt elementele de realitate care-i stăteau la îndemînă pentru ca din ele să-și țese povestirile spre scrierea cărora îl chema un netăgăduit talent.

¹ Frate al pictorului Gh. Petrașcu, publicistul *Nico'ae Petrașcu* (1859—1944) a editat revista *Literatură și artă română* și a scris numeroase lucrări de istorie literară și memorialistice, interesante întrucîtva numai sub aspect documentar.

Astăzi însă un scriitor nu porcede numai din experiența sa, ci și din cărțile pe care a dorit sau s-a întîmplat să le citească.

Cetirea tinerilor de prin anii 1890 se mărginea însă numai la literatura franceză modernă, și anume la acea parte, mai bogată și mai bine cunoscută dintr-însa, care desfășura luptele, plăcerile și suferințele unor oameni pătimiși și nenorociți, unor biete suflete schiloade și slabe, menite să piară într-un chip nevrednic. Din asemenea cetire se desfăcea iarăși neîncrederea față de viață, batjocura față de ideale ce se pot atinge sau măcar servi și mari avînturi dureroase către acele culmi care stau dincolo de marginile puterilor și chemării noastre.

Dacă ar fi fost un om sănătos, bucuros de trupul său, sigur de o viață mai îndelungată, el ar fi stăpînit cîndva pe deplin materialul său de experiență, și poate chiar pe acela de cetire, și ar fi dat din bogăția lor opere armonioase, care să-i afirme sufletul în forma lui definitivă.

Astfel însă, el a scris, în cuvinte frumoase, meșteșugit legate între sine, ciudate vedenii simbolice, care te mișcă uneori, te farmecă ici și colo, dar te orbesc mai mult și te lasă cu o impresie de nedumerire și amărăciune, care se poate preface în compătimire personală. Altădată a luat condeiul pentru a înșira povești de o ironie neașteptată, grea, uncori vulgară, ca în bucata unde ca substrat al creațiunii femeii se descopere, în locul coastei biblice a lui Adam, coada modernă a dracului.

Cîte o scenă a vieții de astăzi, văzută și înțeleasă de el numai în aparențe, trece apoi fără rost și fără sfîrșit într-un hohot de rîs, care-ți face rău și pentru subiect, și pentru autor. În cutare poemă-n proză e un sentimentalism așa de diafan, încît el nu se poate prinde de mintea cetitorului.

Și totuși ce potrivite ar fi fost acum cîțiva ani aceste vedenii de demoni și îngeri, acest panteism palid,

această satiră care blastă o societate întreagă, în oameni și așezăminte, cuprinzându-se într-însa orice afară de țărănimea căreia i se plînge de milă !

De patru ori I. D. Manolache a săpat cu energie și siguranță, în subiectul său, un bloc mai rezistent. O dată e vorba de o biată ființă schiloadă, de o fetiță cocoșată pe care o urăște și mamă-sa, zicîndu-i „moș Gheban“, dar pe care o iubește, pînă la moartea lui, un tată tot așa de prigonit de ursită.

A doua oară, un țăran osîndit pe jumătate cu dreptate e primit la ieșirea din ocnă de un bun boier bătrîn și se face cel mai cu rîvnă păzitor al averii lui.

A treia oară — și, în ordinea înșirării, scade și însemnatatea nuvelor — un sergent amoretat de nevasta unui bătrîn arde casa acestuia pentru a-și răzbuna de împărțirea înjositoare a ființei iubite și capătă pe neașteptate, în locul urii din partea ei, o iubire mărturisită înaintea tuturora, pentru că vinovatul a scos din flăcări un copil care e al lui.

În sfîrșit *Dihorul*, care a fost foarte mult lăudată, cuprinde pățaniile tragi-comice ale unui cojocar bătrîn, care se folosea de isprăvile unui dihor adevărat ca să se îngrașe din găinile vecinilor.

În aceste bucăți află și observație, și stil, și putere dramatică. Ceea ce le strică, însă, e, nu atîta neputința de a le mintui, cît aplicarea scriitorului de a trăsni la capăt cu un mare efect sentimental sau tragic.

Fetița cea urîtă, care a trăit ca o mucenică și a simțit ca o sfînta, ucide la sfîrșit pe sora ei frumoasă.

Fostul ocnaș care ajunge de apară așa de credincios averea boierească se înfățișează la urmă într-o năprasnică revărsare de lacrimi. Bietul moșneguș-dihor moare lovit în cap cu parul. Și sfîrșitul de la nuvela *Pojarnicii*, cu prinderca de gîl a iubiților înaintea casei care se mistuie în flăcări, nu e cel mai firesc.

Astfel un curent nenorocit, o școală fără folos moral, prietenii rătăcitoare și blăstămii bolii au putut întuneca însușiri care n-au fost din cele obișnuite. Nici pe departe n-am avut de la acest scriitor ce ar fi fost în stare să dca.

6 noiembrie 1905

(II)

LICIU ȘI TEATRUL LUI ALECSANDRI

Pe cînd teatrul, așa de bine condus formal de un director care-și știe meșteșugul și e mulțumit cu atîta, dă *Sherlock Holmes* și operele autorilor evreo-francezi ai literaturii pariziene, Liciu cutreieră provincia. Pretutindeni e bine primit și, prin talentul său, prin școala sa superioară și prin deosebitul său simț de datorie, merită o asemenea primire. E altă întrebare dacă piesele de efect, foarte moderne, pe care le alege, sunt potrivite pentru un public care trebuie educat către artă — d-sale i-o spun aceasta ; d-lui Davila însă nu, fiindcă ar fi în zădar — și, mai ales, dacă ele sunt vrednice de talentul interpretului. Căci cea mai înaltă datorie a unui artist e să nu consimtă pentru nimic a se coborî mai jos decît chemarea sa firească.

L-am văzut pe cel mai cult dintre actorii noștri la o reprezentație a *Pietrei din casă* și apoi la aceea a *Lipitorilor satului*. În amîndouă rîndurile am avut o în-doită uimire plăcută. Pe de o parte, era înaintea mea un artist care ar fi în frunte la orice teatru din lume : sigur, mlădios, demn și adeseori chiar tragic în mijlocul unor situații care s-ar părea că nu pot da decît efecte

comice. Pe de alta, vedeam cît adevăr, cîtă culoare, cîtă informație folositoare, îmbrăcată în veșmîntul literar care dă trîinicia, se găsesc în acele comedii pe care Alecsandri le scria mai mult jucîndu-se în Iașul anilor 1840 și 1850.

Iaca noi ne-am deprins cu literaturi rafinate, cu risuri subțiri și rele, cu rînjiri dureroase ; am avut mai adesea înaintea noastră imitații moderne, expuse crud de o școală franceză nemiloasă, care a fost imitată în toată Europa ; ne-am învățat a ne chinui înaintea unor probleme care se aduc pe teatru, fără a li se da, după bunul sfat al vechiului Aristotele, acea soluție definitivă care să ni îngăduie a pleca de acolo cu gîndul împăcat și sufletul adus înapoi în stare de armonie. De la această înălțime ne uităm desprețuitori la farsa naivă a vechiului poet moldovean, care închide și deschide dulapurile, face pe oameni a se bate pe-ntunec și aduce, spre recunoașteri și împăcări, pe eroii săi din toate colțurile.

Mulți vorbesc rău de Alecsandri, mai ales ca autor dramatic. Ațîția nici nu l-au cetit. Dar chiar dintre cei ce l-au avut în mîină. Cred însă că oricine va vedea acest teatru, în care toți au mișcarea așa de sprintenă și de sprețară, vorba atît de iute, zîmbetul atît de bun și hohotul așa din toată inima, dar mai ales înfățișează într-o formă așa de simpatică o veche societate dispărută, pe urma căreia au venit însă părinții sau bunicii noștri, oricine din acești privitori își va schimba părerea. Nu, acesta nu e un repertoriu de uitat, de aruncat. Pentru învățatura ca și pentru placerea noastră, el trebuie chemat iarăși la viața.

Pentru a reda figurile lui Alecsandri se cere însă o bunătate adevărată și, pe lîngă dînsa, puțința de închipuire simpatică a trecutului. în legătură cu o deosebită cultură ; interpretul trebuie să aibă sînge moldovenesc curat, sfiala aceea față de lucrurile însemnate, care deosebește neamul nostru.

Și, așa fiind, cine ar fi mai potrivit pentru învierea și purtarea prin largul țării a întregului teatru al lui Alecsandri decît Petru Liciu ?

Îl văd, parcă, împreună cu tineri entuziaști, avînd în vedere, nu succesul zgomotos și cîștigul și reclama de actori, ci arta și țara lor. Prin el și ai lui ar învia toți acei buni cunoscuți ai ieșenilor de pe vrîmuri, de la Iorgu de la Sadagura pînă la cocoana Chirița. Ar fi o veselie, un rîs sănătos și senin, o voie bună fără păreche : bătrînii s-ar simți tineri și ar rîde de-a valma cu tineretul cel mai nou.

Și, în același timp, s-ar afla că moda de înstrăinare, cu snobismul ce tîrăște după dînsa, e pe sfîrșite, și că înnodăm iarăși legătura, neapărată în orice cultură serioasă, cu tradiția.

(I)

JUBILEUL D-LUI P. PONI

Dumineca trecută, fruntașii intelectuali ai Iașilor și cîțiva reprezentanți ai societăților științifice din București — între ei, bătrînul secretar al Academiei Române, d-l D. A. Sturdza — se adunau la Iași pentru a sărbători jubileul de profesor și învățat al d-lui Petru Poni. Au fost mulți de față, deși unii numai cu trupul ; au fost însă foarte mulți cari au lipsit. Oricum, cu toate lipsurile și stingăciile, a fost desigur una din cele mai frumoase sărbători culturale, din cele mai limpezi fapte bune, și, fiindcă d-l Poni, fostul ministru, nu va mai fi, cum nici nu voicște să fie, un ministru, a fost și una din cele mai curate mulțumiri pe care le poate primi un om în

vîrstă de la foștii săi școlari, de la toți aceia cărora le-a folosit suflulește prin activitatea sa, de la publicul științific al țării lor.

D-l Petru Poni a fost de două ori, scurtă vreme, ministru al Instrucției Publice, demnitate pe care a primit-o fiindcă dorea să aducă la îndeplinire un proiect de reformă a învățămîntului. A fost ales multă vreme senator al Universității din Iași, pînă ce majoritatea profesorilor Universității au căpătat, și au împărtășit-o prin votul lor și altora, încredințarea că d-l I. Găvănescul, cunoscutul pedagog dulce, îi poate reprezenta mult mai bine. A vorbit însă foarte rar, și numai în chestie de învățămînt. Om politic, în înțelesul de om care se lăcomește după putere și o primește oricînd și prin orice mijloace, n-a fost niciodată, cu toate că a avut totdeauna o mare autoritate în clubul liberal din Iași.

D-l Poni a scris și cărți de știință, și cărți pentru școală. Academia Română, al cărei președinte a fost, a tipărit un întins studiu al lui asupra petrolului, și specialiștii aduc cele mai mari laude acestui studiu, în care se adună un îndelungat șir de cercetări de amănunte. Școlarii din generația mea au avut în mîină cele două cărți de fizică și chimie ale d-lui Poni, și ei nu vor uita niciodată forma exterioară plăcută, tiparul îngrijit, împărțirea metodică și bogata ilustrație a acestor manuale, cu care puține puteau să se asemene, precum ei vor ținea minte totdeauna bielsugul acestor cărți, care le cădea cam greu, și scurtîmea unui stil științific, care nu încărca, dar nu împodobește și nu ușura înțelegerea unor lucruri dîstul de grele. Dar desigur era de vină și vechiul program, care voia să facă din copii niște specialiști în toate ramurile enciclopediei, și firea pedantă, neiertătoare și necruțătoare a multor profesori de pe vremuri, cari cereau cu atît mai mult, cu cît ei înșiși înțelegeau mai puțin.

O altă față din personalitatea d-lui Poni am cunoscut-o noi însă numai cînd am intrat în universitate. Pe atunci erau foarte puțini studenți și încă mai puține studente. Nu se pomenea pe atunci de împărțirea Facultății de litere în atîtea și atîtea secțiuni, care, alcătuite și îndreptate prost, trebuiau să ajungă a-și fi rivale și chiar dușmane. Nu numai că privirea studenților „de la litere“ se întindea asupra tuturor ramurilor de studii cuprinse în facultate, dar aveam un oarecare interes și pentru alte facultăți. Ca niște tineri simpli și foarte aplecați spre admirație ce eram (unde mai sunt astăzi asemenea suflete de *ucenici* buni, plini de sfială copilărească și de cuviință fiască!), cercetam adesea pe colegii din alte facultăți despre profesorii lor, mai ales despre aceia ale căror nume le cetisem întii cu respect pe titlul cărților scrise de dinșii. Așteptam cu nerăbdare, cu bătaie de inimă, să-i vedem și, în loc să scoatem ochii cu țigara, ca studenții de astăzi, „profesorilor străini“,¹ ne făceam o cinste să ne descoperim în fața lor.

Despre nimeni dintre învățătorii lor nu vorbeau „cei de la științe“ ca despre „domnul Poni“. Ciraci n-avea, lingușitori nu puteau să-l încunjure, șireți nu puteau să-l înșele la examene, limbuți nu puteau să-l uimească; prin nici un mijloc nimeni nu putea să-l clinească de la dreptatea care-i împodobește sufletul. Mai erau ca d-l Poni profesori cari nu lipseau niciodată de la ora lor (puțini erau ceilalți — o, timpuri! — cari făceau altfel), mai erau profesori care-și aminteau și se opreau în chipul cel mai sever de la gluma prea tare, de la critica necuviincioasă, de la orice spontaneitate originală, greșind, desigur, în această din urmă privință; mai erau dascăli de aceștia cu fața senină, cu mersul încet, cu o înaltă demnitate impunătoare în toate mișcărilor și vorbele

¹ Din fericire o educație morală îngrijită a făcut ca aceste moravuri să fi dispărut astăzi cu totul. O spun cu o deosebită bucurie (n.a.).

lor. Însă o dreptate așa de sigură, așa de *inexorabilă* ca la profesorul de fizică și chimie nu se mai afla la altul. Cunoscutul zîmbet rece și vestita exclamație „păcatele mele!“ sublinia la examene orice încercare de șiretenie ca și orice dovadă de neștiință. Cine o pățea o dată, pleca hotărît să nu mai încerce fără o pregătire deplină. Astfel se înălța în ochii studenților și profesorul, și materia lui, și știința însăși.

Învinșii de la examene vor fi avut poate necaz, dar numai pe dinșii. Biruitorii plecau cu siguranța că nu li s-a dat nimic de pomană. Și unii, și alții căpătau la începutul carierei lor încredințarea că munca sfîntă nu se poate înlătura, nici încunjura.

★

Și desigur că prin această însușire a lui mai ales jubilarul de astăzi a strîns în juru-i acel public de oameni învățați cari-i mulțumeau aclamîndu-l: prin această magistratură a profesorului pe care a reprezentat-o. Va mai trece multă vreme pînă ce o serbare culturală de recunoștință va putea să plece de la acest sentiment.¹

22 ianuarie 1906

(I)

¹ Autor al celor dintîi manuale de chimie și fizică în limba română, *Petru Poni* (1841—1920) a fost un savant cu merite remarcabile în chimie și mineralogie. A descoperit „broștenita“ și „badenita“, minerale necunoscute pînă la el, a publicat înția monografie despre mineralele din România, a întreprins studii asupra apelor minerale, petrolului etc. Numele lui e legat de înființarea primelor laboratoare de chimie și a unor societăți științifice.

Ce slabe erau pînă ieri legăturile dintre românii deosebitelor ținuturi ! Pe cînd în Cernăuți abia dacă pătrundea în casele românești cîte o carte de-a scriitorilor noștri celor mai buni, pe cînd nu se simțea nici o nevoie de o librărie românească, care nu s-a întemeiat acolo, în haosul limbilor și veneticilor, nici pînă acum, cu toate că mica Suceavă are astăzi una — în acest timp deci, nimic din scrisul bucovinean, răspîdit prin ziarele de acolo, nu ajungea pînă la noi, unde, de altminterea, nimeni n-avea gîndul că s-ar cuveni să-l trimcată. Parcă nici n-ar fi fost timpurile cînd Alecsandri era primit ca un tînăr zeu biruitor în casele și cercurile românești din Bucovina, cînd scriitorii moldoveni cari treceau deseori de gîrlița Molnei se simțeau ca acasă la dînșii pe acest petec înstrăinat al pămîntului nostru ; parcă n-ar fi trăit niciodată un Petrino¹, tot așa de prețuit pentru cînturile sale în Moldova de dincoace și în acea Bucovină, Moldovă de dincolo, din care plecase. Parcă nici n-ar fi trăit Hurmuzăcheștii, moldovenii trecuți din Bucovina, cari, iubind două țări românești, aveau o îndoită iubire pentru neamul nostru, întemcietor și împodobitor al amîndurora !

Prin anii 1880—90 abia dacă trezeau oarecare luare amînte la noi năzdrăvăniile prigonitoare ale cutăror guvernatori ai Bucovinei sau confiscațiile și ciocîrtirile, caraghioase prin desimea și neîndreptățirea lor, împotriva unora din ziarele noastre bucovinene, ale căror coloane albe pomeneau zi de zi o grosolană încătușare a cugetării. Încolo, despre oamenii de frunte, ca și despre împreju-

¹ *Dimitrie Petrino* (1844—1879) — înlocuitorul și acuzatorul lui Eminescu la Biblioteca centrală din Iași ; a adus în poezia provinciei sale un vers relativ cursiv, dar puțin talent.

rările însemnate de acolo, nu se știa și nu se vorbea nimic.

De aceea în 1902 nu s-a găsit nimeni să scrie câteva rânduri cu înțeles și simțire la vestea morții ziaristului și scriitorului Mihail Teliman, care se stinsese de ofița unei biete vieți sărace, umile, singuratice, cu rostul sfărîmat. Ce puteam noi ști despre frumusețile literare de mîna întii care se perindau, abia ținute în seamă și acolo, acasă, în foiletonul unei foi care nu ajungea aici decît în mîna cîtorva bucovineni deșterați, ce-și mai aduceau aminte de obîrșia lor ! Cele cîteva cuvinte de plîngere, pe care le-au scris bucovinenii înșiși, au fost reproduse și la noi, tot așa cum se reproduce buletinul funebru al unei celebrități din Asia răsăriteană. Și fi-rește atît.

Ba, o clipă, și bietul Teliman și-a avut norocul literar în România. *Convorbirile literare* din 1899 erau în cea mai desăvîrșită neînțelegere cu toată literatura tînără din regat, pe care în ruptul capului nu voiau s-o recunoască. Scriitorilor celor noi din țară li s-au scos deci înainte, cu o deosebită bucurie, scriitorii de dincolo, unde se spunea că se află adevăratul izvor al literaturii viitorului. Ca mărturie a fost adus și Teliman. El a fost înfățișat cu o schiță din cele mai slabe ale lui, o glumă cu privire la o greșeală de tipar, și încă din acea schiță, pentru unitate, s-a scos partea de la început, nepotrivită, desigur, cu cea din urmă, dar cu mult mai bine scrisă. S-a întîmplat că paginile reproduse mai cuprindeau și cîte un cuvînt de întrebuintare locală, care la noi suna ciudat. Așa încît pentru acea bucată din *Moartea lui Dule* nimeni dintre cetitorii pușini ai *Convorbirilor* din 1899 n-a păstrat numele lui Teliman. Cîteva pagini în care s-ar fi vorbit cu căldură despre scrisul lui întreg ar fi fost neapărat cu mult mai folositoare decît o asemenea retipărire.

Tinerii bucovineni cari ceteau pe băncile școlilor schițele și atacurile, glumele și blestemele lui Teliman n-au uitat însă de dînsul. Acești tineri au astăzi merite însemnate față de cultura românească ; ei au urmărit cu sîrguință și iubire toată literatura nouă a neamului lor din toate părțile; ei au izbutit să se adune în jurul unei noi reviste românești pentru bucovineni, unde orice scînteiere de talent e binevenită și ajutată. Pentru a dovedi, pe de o parte, că, în timpurile noi chiar, bucovinenii au totuși o literatură și pentru a zgudui încă o dată pe amorțiții și adormiții, pe ghiftuiții și cocoțații de acolo, pentru a dezmetici pe năuci și a pedepsi pe vînzători, s-a pus la cale stringerea într-un volum a celor mai bune foiletoane ale lui, Teliman. D. G. Tofan¹, care se dezvoltă ca spiritul conducător în noua generație bucovineană, a făcut acest lucru cu hărnicie și cu gust și a pus înaintea scrierilor lui Teliman o notiță, foarte bine orînduită, foarte limpede scrisă, în care se vede puterea de a înțelege și de a caracteriza o epocă de cultură sau o individualitate literară.

Nu pot să-mi dau samă de felul cum va fi primit acest dar de către bucovinenii înșiși ; dacă ei, de la baron pînă la învățător și pînă la studentul sărac, se vor grăbi să ia cartea pentru a-și hrăni sufletul dintr-însa, dacă vor îndemna astfel la culegerea altui volum din schițele lui Teliman, ei vor dovedi, mai cu folos de cum încearcă s-o facă d. Tofan în prefața sa, că este în adevăr la bucovinenii de astăzi acea iubire pentru cartea românească în care se recunoaște cea mai senină formă a dragostei de neam.

¹ *George Tofan* (1880—1920) — redactor al revistei *Junimea literară*, autor de articole și recenzii. Volumele postume ale lui *Mihail Teliman* (1863—1902) : *Foiletoane* (1906) și *Nuvelor umoristice* (1909).

Dacă nu, constatările pe care le-am făcut de curînd cu mai multă durere de cum au simțit aceia cari le-au cetit, se vor întări încă.

Cetind pe Teliman, nimeni nu va face o jertfă a timpului său. Din două-trei rînduri culese oriunde se desface îndată un om cu gînd adînc și cumpănit, asemenea, în mai mic, cu al lui Eminescu (și firile lor nu se aseamănă numai întru aceasta), un cetitor cu stăruință al bunelor opere din literaturile străine, un înfocat iubitor al neamului său așa de nenorocit, un descoperitor fără silință al celor mai strălucitoare icoane, un umorist, un ironist cu totul nou ale căruia apropieri de idei, a cărui închipuire răsturnătoare a legăturilor obișnuite dintre lucruri, a cărui putere caustică arzînd fulgerător, ar fi făcut cinste oricărei literaturi. Cu mai multă cunoaștere a vechiului scris românesc, într-un mediu zilnic mai puțin înstrăinat, între prieteni și prețuitori adevărați, nu se poate afirma îndeajuns că el s-ar fi ridicat pînă la mari înălțimi.

Așa cum a fost, el trebuie privit ca unul din acei mucenici ai sufletului lor puternic și neînduplecat, care se întîmpină la micile individualități etnice osîndite. Orice rînd al lui, orice scăpărătură a acestui mare duh vioi ne interesează. Și cerem d-lui Tofan, cerem indirect bucovinenilor, să caute și mai departe într-o zgură de proză gazetărească unde sunt încă fără îndoială strălucitoare diamante.

9 aprilie 1906

(I)

UN EROU MODERN : HENRIK IBSEN

Norvegia are un doliu literar *național* (în România nu se știe ce înseamnă aceasta : înseamnă că un neam întreg plînge ca pe un părinte, ca pe un frate, pe un bun prieten, de mult iubit, pe unul din tagma aceea a scriitorilor, care e întrebuițată la noi de guverne pentru făcutul și împodobitul gazetelor, pentru cărți de ocazie, pentru îndeplinirea unor anumite funcțiuni de birou). A murit Henrik Ibsen. Era de mult bolnav bătrînul cu ochii pătrunzători sub ochelari, cu favoritele răsfirate ca barba unui viking, unui rege al mării bătut de vîntul vrăjmaș, cu părul alb ridicat pe frunte în neorînduială ca aureola de zăpadă a unui sălbatec zeu de sub cenușiile ceruri ale miazănoptii, cu gura tăiată ca de sabie, deslușită în rostul ei de energie neînfrîntă prin buza de sus rasă. Boala veche îl strămută pe mulți ani de zile în buna Italie caldă, care cruță pe omul plăpînd, înfășurîndu-i slăbiciunea în raze și flori. Apoi, mînat, pare că, de presimțirea sfîrșitului, el se întoarce la el acasă, în Kristiana norvegiană, cu apa de leșie și aerul aspru. Avu norocirea să vadă ceea ce dorise în tinerețe : neatîrnarea țării sale, desfăcută de acea unire cu Suedia pe care patrioții norvegieni au privit-o totdeauna ca o umilință. Sub ochii lui obosiți a fluturat în sfîrșit steagul leului nordic fără de lanțuri. Apoi, după această ultimă răsplată a silinților sale, moartea cu ochii de gheață a prins în giulgiul ei alb pe bătrîn și l-a lăsat, după o clipă de străbateră a lumilor, în cerurile veșnice ale lui Odin străbunul, ca pe un luptător tînăr și vînjos, care de la sine și-a luat locul la cupele de mied spumegător, lîngă mării războinici din toate timpurile, cari povestesc și cîntă, unul în auzul altuia, faptele mari săvîrșite de dînșii în viață pentru Norvegia oamenilor de fier.

Și e vrednic de această tovarășie a tuturor eroilor cari n-au râvnit triumful, ci au iubit lupta, au iubit-o fără de margini și înainte de toate înțelegînd că ea este pentru viața morală ceea ce este tragerea aerului viu în plămîni pentru viața fizică. Un războinic cu arme totdeauna gata, un asaltator al idealului, un râvnitor, nu prin visuri, ci prin faptă, nu prin șoaptă, ci prin strigăt, prin comandă, un închinător prin jertfa care suferă — acela a fost Henrik Ibsen. Vechii haiduci de mare, cari n-aveau altă odihnă decît aceea pe care o legănau valurile, cari n-aveau alt sălaș decît pinza luntrii sau pinza cortului, cutreierătorii tuturor țarmurilor, aceia cari alegeau ca patrie libertatea și ca neam pe tovarășii de isprăvi, aceia îl pot recunoaște, fără să scadă ei și fără a-l face pe dînsul să scadă. Niciodată un om n-a făcut parte mai mult din poporul său, cu tot trecutul acestuia, decît bătrînul demon al cugetării moderne care s-a stins în depărtata capitală nordică.

A fost poet? Da, în tinerețe a scris versuri, care alcătuiau bucăți lirice scurte, sau lungi, foarte lungi drame istorice sau fantastice, *Comedia iubirii*, *Brand*, *Peer* (Petru) *Gynt*. A fost lăudat pentru că prin el limba norvegiană a căpătat, cu sila, frămîntată de vînjoasa mîină a uriașului, o formă nouă, de încă mai mare energie. A fost un dramaturg? Da, a scris acele drame ale *vikingilor* vechi și ale noilor rătăciți pe lumea fără minuni și fără farmec. A scris apoi, în al doilea avînt al sufletului său, acel care a ținut pînă la urmă, drame moderne, într-un stil scurt, smucit, chinuit, de proză puternică și neobișnuită. În ele a discutat, cu o îndrăzneală, o lipsă de cruțare unică, pentru orice și oricine, viața omului în toate legăturile ei cu ai săi, în familie și în societate și, iarăși, în legătură cu idealul moral, cu legea de fier a *necesității* morale, înaintea căreia își ard toate averile și fericirea aceia cari sunt eroii săi.

Firește că bucățile lui în versuri sunt poezii, că scrierile lui pentru teatru sunt drame, care s-au și reprezentat în fața salcelor europene, pe rînd înduioșate, zguduite sau aprinse de minie față de noutatea cugetării revoluționare a acestui om. Dar el n-a cîntat niciodată frumusețile naturii pentru ele însele, mișcările sufletului omenesc pentru durerea, dorul sau duișia ce se cuprinde în ele. Și, iarăși, el n-a pregătit în dramele sale efecte, n-a făcut din ele alcătuirii meșteșugite, n-a urmărit scopul de a covîrși prin potriviri dibace sufletul ascultătorilor. Pe de altă parte, el n-a înfățișat patimile omenești pentru plăcerea ce ar fi avut de a cerceta și desluși, de a înfățișa expresiv și puternic aceste fapte. Și el ar fi putut spune, în alt înțeles : „Ce-mi este mie Hecuba !“ — bătrîna regină care a pierdut pe toți ai săi și care rătăcește prin lumea străinilor, învinsă, roabă, sfărîmată. Lui îi era, în adevăr, nu de durerea sau de fericirea omenească în sine, privită naiv sau lămurită cu artă ; lui îi era de altceva : de motivele durerii, de ținta spre care se îndreaptă omul stăpînit de dînsa și care trebuie să fie și înviorat, înnoit de crizele ei.

N-a fost deci un Sardou¹, meseriaș mare al teatrului, n-a fost un Cossa², trezitor al vieții trecute, n-a fost un Sudermann³, ale cărui drame, înainte de toate reale, trăite, să se poată tălmăci într-un fel și în altul. Și, în lumi mai apropiate de a lui, n-a fost nici ca un Gerhart Hauptmann⁴, căutînd durerea mulțimilor sau durerea

¹ *Victorien Sardou* (1831—1908) — dramaturg francez, autor al pieselor *Madame Sans-Gêne*, *Fedora*, *Tosca* etc.

² *Pietro Cossa* (1830—1881) — scriitor italian, autor de tragedii cu subiect istoric (*Nero*, *Mesalina*, *Iulian Apostatul* etc).

³ *Hermann Sudermann* (1857—1928) — scriitor german, autor de drame (*Onoarea*, *Patria*) și romane (*Scara pisicilor*, *Profesorul nebul*).

⁴ *Gerhart Hauptmann* (1862—1946) — dramaturg și prozator german. A scris dramele *Înainte de răsăritul soarelui*, *Țesătorii*, *Clopotul scufundat* etc.

fiecăruia pentru a-i da un glas nou, nici ca un Alexandre Dumas-fiul, expert de morală al unei societăți îmbătrinite. El era, el se privea însuși, ca întâia căpetenie, menită tuturor urletelor și tuturor săgeților, a celei mai înaintate cete de luptători pentru prefacerea lumii întregi după norme de adevăr și de dreptate, de cea mai deplină și nemiloasă stăpînire a dreptății și a adevărului.

Revoluțiile care dau altă înfățișare societăților nu-i ziceau nimic : partidele răzbunării și prefacerii nu-l mișcau. Sămăna cu Tolstoi în această privință și, ca și el, aștepta totul numai de la prefacerea *înlauntru* a fiecărui om din societățile noastre năpădite de tot felul de datine, împiedicate de deprinderea tuturor concesiilor și compromisurilor, stăpînite de vechi stafii răufăcătoare, ca acea corabie, cîntată de dînsul, care-și ducea pe scînduri, tot mai departe, morții.

Dar, pe cînd Tolstoi cere omului numai să iubească după propovedania frățească a legii creștine, să iubească și să se roage, Ibsen are ochii numai asupra pămîntului, și acesta-i pare un cîmp de luptă pentru desăvîrșirea erei de libertate. Va fi ea vreodată ajunsă în adevăr ? El nu credea. Dar, și atunci, el nu putea să înțeleagă seninătatea odihnei sau a muncii mulțumite, ci lupte noi erau prevăzute pentru altă formă și mai înaltă, a libertății sufletului oamenilor. Libertatea — în ea se adună toate însușirile ; de la ea pleacă, firește, de sine, acea *dreptate* căreia i se închinau în rîndul întii frații de gîndire ai lui, radicalul creștin Carlyle¹ și Multatuli², anarhistul fără Dumnezeu.

¹ *Thomas Carlyle* (1795—1881) — istoric și filozof idealist englez, reprezentant al teoriei reacționare a „eroilor“ pe care, negînd rolul maselor, îi considera drept făuritori ai istoriei.

² *Multatuli* („Mult am pătimit“) — pseudonim al lui Edward Doues Dekker (1820—1887) — scriitor olandez, denunțător al colonialismului.

Și de aceea nu-l putem vedea după moarte în Pantheonul creștin al mînilor încrucișate pe piepturi, al ochilor ridicați spre lumină, ci în pătina Walhalla a celor cari urăsc mai mult pacea decît înfrîngerea însăși, fiindcă și din înfrîngere, și din robia brațelor sufletul își hrănește libertatea.

21 mai 1906

(I)

UN POET DIN VREMILE NEHOTĂRÎTE: N. NICOLEANU

D-l G. Bogdan-Duică dă în culegerea de autori mai vechi, de „clasici“ a „Minervei“ o ediție-model, după care vor trebui să se ia de acum înainte și ceilalți cari fac astfel de publicații pentru casa de editură bucureșteană. Într-un singur volum se cuprinde, pe lîngă multe pagini de informație literară, întreaga operă a lui Cîrlova și a lui N. Nicoleanu, precum și bucăți alese din scrierile lui Stamati basarabeanul.

Despre Cîrlova a mai fost vorba aici, cu prilejul studiului pe care i l-a închinat d-l I. Rațiu, și cele mai bune lămuriri asupra lui rămîn acelea pe care le-a dat tot d-l Bogdan-Duică în această revistă¹. Despre Stamati va fi vorba într-un număr viitor. Să încercăm astăzi a statornici chipul de scriitor al lui Nicoleanu.

Acesta e, printre scriitorii de acum jumătate de veac, cari nu se mai cetesc de nimeni, unul cu o mai bună reputație. Ne amintim cu milă de viața lui zvînturată, pe rînd băiețaș oploșit la o episcopie unde se minca

¹ Sămănătorul (n.a.).

puțin sub un vlădică zgîrcit, apoi dascăl de franțuzește pe la casele oamenilor cu dare de mînă, mai pe urmă student în Paris, pe socoteala nu știu cui, după aceasta, în curs numai de șapte ani (1861—68), revizor financiar rătăcitor al rolurilor de plată ale contribuabililor, director de liceu și de internat în Iași; pentru oda ce închină răsturnătorilor lui Cuza vodă, el e făcut apoi de oamenii din februarie, cîrmuitorii cei noi ai țării, revizor școlar, secretar la arhive. Nu se uită așa de ușor ca versurile lui soarta grozavă a nebuniei care atinse la începutul anului 1868 pe acest tînăr care abia trecuse de treizeci de ani, orî întunerecul desăvîrșit al zilelor din urmă. Rămîne înfipt în minte și chipul lui neobișnuit, de romantic luptător: părul zburlit în șuvițe revoltate deasupra înaltei frunți albe, privirea cam nehotărîtă și tulbure de visător care nu se încrede în el, șfichiurile zburdalnice ale mustăților și barbișonului după moda lui Napoleon al III-lea. Din scrierile lui au rămas anume avînturi de mînie, bogată în fraze retorice, anume porniri de indignare, anume gesturi de răspingere neiertătoare a ticăloșiilor și slăbiciunilor omenești. Tînăr, frumos, nenorocit, pletos, purtîndu-și cravata ca un steag, gata să fulgere împotriva „tiraniei“, împotriva „lașității“, a „trădării“, a „corupției“ — așa se înfățișează el înaintea noastră. Cu toate multele schimbări săvîrșite din vremea lui pînă astăzi, cu toată raritatea scrierilor lui puține, cu toată deprinderea altor cetiri stăpînitore, ceva din el a trăit, încunjurat de cearcănul de lumină cu care iubirea oamenilor împodobește totdeauna fruntea celor ce au pățimit și n-au ajuns să stăpînească vrcodată, celor ce au murit ducînd cu dinșii talantul pe care n-au putut să-l facă a rodi pe lume așa cum s-ar fi cuvenit.

El se zicea craiovean, și într-una din bucățile sale a pus alături cele trei capitale pe care le-au avut românii de dincoace, alegînd din ele Craiova, care ar vorbi mai

mult sufletului său prin biruitoarele amintiri ale copilăriei și tinereții. Aiurea el spune deslușit că „a văzut lumina zilei, a scos primul său suspin“ :

Lîng-a Oltului măreață, iute, falnică șoptire.

Un ardelean, însă, profesorul Țircă (ce se scria Circa), asigura că ar fi copilărit cu cel ce era să fie poetul Nicolcanu, pe vremea cînd acesta era numai Neagoe, băiatul lui Tomoșoiu, țăran din Cernat, unul dintre cele șapte sate ale Săcelelor din marginea de munte a Brașovului. Ar fi trecut cu ai lui, la vîrsta de treisprezece ani numai, pentru a hoinări prin țară, pînă ce nemeri într-o chilie de la Buzău, unde alt fecior de mocan, al lui Perșoiu, ajunsese vlădică : Filotei, cel cu punga legată strîns la gură. Numai pe urmă, profesorul Caloianu l-ar fi luat cu dînsul la Craiova, unde era școala cea bună a lui Ioan Maiorescu.

Pare că aceste știri sunt cu totul vrednice de crezare. Nimic ardelenesc n-a rămas totuși în sufletul pribcagului din satul mocanilor. Nicolescu scriitorul nu amintește prin nimic pe Tomoșoiu cel de acasă. Abia dacă e vreo legătură între dînsul și viața românească de dincoace de munte chiar. A trăit la o parte, ferit de oameni ; a trăit puțin. Întîmplarea cîte unei slujbe îl ducea doar prin Roman. [...].

Tot acestor călătorii de funcționar le datorește el și șederea în Iași, unde avu norocul să fie unul dintre cei dinții scriitori cari se strînseseră în jurul steagului „Junimii“. Întipărirea ce a purtat-o el totdeauna a fost însă aceea a literaturii franceze din anii 1850 : o primise cetînd mult în țară și trăind cîtva timp în mediul Parisului, de unde s-a întors așa cum era să rămînă toată viața. A tradus ceva din Musset ; în cutare bucată se vede limpede imitația vestitului sonet al lui Arvers¹ ;

¹ Alexis-Felix Arvers (1806—1850) — poet și dramaturg francez.

e și ceva din Lamartine în unele bucăți ale lui mai scune, ca acelea pe care le închinase lui Cîmpineanu, sau fraților Golești. Dar Musset îl stăpînește mai mult, și anume prin partea de vehemență în aruncarea cuvintelor abstracte, de vijelioasă luptă cu entitățile metafizice. „Geniu“, „mormint“, „sărăcie“, „bogăție“, „libertate“, „tiranie“, „iubire“, „voluptate“, „speranță“, „proscris“ sunt cuvintele cu care el se joacă mai bucuros, în lungi versuri de cele mai multe ori șterse, rareori aprinse de un foc ce se stinge îndată în ghețurile abstracției incolore și insipide. Morți înainte de vreme :

*A candeliei lucire dodată tremură,
Iar dulcea creatură tăcu și expiră,*

iubiri sfărîmate de trădare, desfășurarea obrăzniciei care întovărășește puterea și bogăția nemeritată, cam acestea sunt temele sale.

Ar mai merge încă dacă Nicoleanu — care punca de altminterea foarte puțin temei pe scrierile sale și pe chemarea care-l îndemna la ele — dacă tinărul romantic de moda franceză ar avea o limbă bogată, vînjoasă, nouă. Din nenorocire, însă, e jargonul acela boieresc, curățit, frizat și parfumat, adus în acea vreme de o strivitoare înriurare franceză, care ne făcea să ne rușinăm de tot ce e mai vioid, mai adevărat și mai frumos în graiul pe care-l vorbesc milioane de oameni cu suflete răspicate și focoase. Se mai adaugă în sfîrșit și un simț foarte slab al armoniei, care nu-l împiedică de a schilodi foarte adeseori intonația firească a cuvintelor.

Astfel se înfățișează el în cărticica iscălită modest N. N., pe care o scotea la Iași în 1865 și în care turna la un loc, fără a ține în seamă timpul, cîtece de tot vechi, de prin anii 1850, foarte slabe acestea, lîngă altele,

cu mai multă înțelegere a armoniei, cu o mai puternică suflare, care făceau să se prevadă în el un adevărat poet¹.

La 1866, cînd d-l Hasdcu începe a scoate ziarul *Satirul*, ai cărui colaboratori se iscăleau cu pseudonime chinezești, sufletul lui Nicoleanu se desăvîrșise în foarte multe privinți. El era în stare acum să înțeleagă și greutatea, și menirea cea mare a cîntecului. În notița lui despre o piesă proastă a lui Pantazi Ghica vezi un om de gust, în conferința de la Ateneu se dezvăluie un deplin înțelegător al legăturilor neapărate ce trebuie să aibă arta cu societatea, atît în originile ei, cît și în acea înrîurire pe care, orice-ar face, o va exercita asupra oamenilor. Păstrînd aceeași aplecare către satira omenească generală, fără privire la o anume vreme și la un popor deosebit, rămînînd lipsit de comparații, de icoane, de coloare și de realitate, el dă, din februarie pînă în iunie 1866, în paginile *Satirului*, singurele lui bucăți desăvîrșite, singurele care ar trebui puse înaintea altora decît istoricii literari : de la frumosul *În carnaval* pînă la *Oda către biruitoarii din februarie*. Ici și colo e o putere eminesciană în unele versuri și îmbinări de versuri, deși, pentru a putea fi comparat cu Eminescu, i-ar fi trebuit lui Nicoleanu acele mari însușiri care sunt o cultură largă, multă cunoștință de oameni și locuri, vederea realităților, puterea de străbatere în adîncul temeiurilor lumii și meșteșugul ce se cere pentru a frămînta deplin o limbă pe care romanticul acesta de moda franceză o atinge numai ușor.

Cînd Nicoleanu își pierdu mințile, o întregă viață părea că i se deschide încă înainte, și cine știe ce roade

¹ Volumul antum al lui Nicolae Nicoleanu (1835--1871) : *Poezii*.

de poezie ar fi putut el culege într-o maturitate de care nu i-a fost dat să aibă parte ¹.

25 iunie 1906

(I)

LA MORMÎNTUL LUI KOGĂLNICEANU

O parte din liberalii din Iași au făcut drumul pînă la cimitir pentru a se închina amintirii lui Mihail Kogălniceanu.

Odată partidul făcea „pelerinagii” la mormîntul lui Brătianu, la al lui Rosetti. De o bucată de vreme, ele au încetat. Marelui organizator și om de ispravă, ca și visătorului cu viața cinstită, politicianului fără arginți, rămas pînă la capăt puțin poet, nu mai are nimeni să le ceară sfaturi. E bine că măcar mormîntul lui Kogălniceanu e privit încă drept un izvor de inspirație. Dacă toți cei ce au mers să-l vadă s-au apropiat cu inima curată a omului ce vine să se înnoiască prin pomenirea

¹ „Un strănepot al poetului Nicoleanu vine să confirme știrile d-lui din *Sămănătorul* de la 25 octomvrie privitoare la nașterea, ce era aproape o taină, a acestui poet. Căci Nicoleanu, Neagoe Tomoșoiu cu adevăratu-i nume, s-a născut la 9 mart 1833 în Cernatul Săcelelor, în casa unde astăzi e școala românească din Cernat (în tîrg, în fața bisericii celei mari, Sf. Adormire). Părinții lui : Ion Tomoșolu și Paraschiva, născută Chițu, l-au avut ca al optulea copil, gemen cu Nicolae, mort curînd, și al cărul nume probabil că l-a luat fratele său Neagoe, mai tîrziu Nicoleanu. Părinții lui, oameni gospodari (un flu, Gheorghe, era cel mai avut din toate Săcelele) l-au dus la carte, la seminarul ce era alipit pe lîngă episcopia din Buzău, în 1846, de unde în 1849 plecă la Craiova, condus de profesorul Vasile Caloianu.”

(Din *Sămănătorul*) (n.a.).

faptelor însemnate ale unui mai mare decât sine, atunci oracolul venit de peste pragul vieții a putut spune vorbe ca acestea :

Că nu este un adevărat om politic, patriotic și bine-făcător, înțelegător al timpului său și pregătitor al viitorului decât acela care, ca Mihail Kogălniceanu, începe întâi printr-o largă cultură modernă pe care el, Kogălniceanu, și-o câștigase în Germania stăpînită de marele curent idealist de la începutul veacului.

Că a fi liberal sau conservator, ori a se zice numai liberal sau conservator, n-are nici o însemnătate la un biet popor care se luptă să se ridice din cele mai strașnice adîncuri ale sărăciei și lipsei de lumină, dar că are o mare însemnătate pentru un om politic calitatea, puterea naționalismului său, iubirii sale pentru neam. Prin aceasta găsești de la sine drumuri, pe care nu le poți descoperi cu felinarul chior și fumegător al formulei liberale, ori cu iasca seacă a datinei conservatoare.

Că nu poate fi un neam trainic acela care se alcătuiește cu adevărat numai din spuma de sus, care, chiar dacă nu e murdară, se va murdări de tot praful pe care-l mătură deasupra-i vînturile cele mari ale lumii. Ci un adevărat neam e acela ce cuprinde în sine toată viața, veșnic mișcată, totdeauna înnoită și pe deplin curată a mulțimilor muncitoare și cinstite.

Că nu e om politic vrednic de acest nume meșterul care știe să câștige dușmanii, să ocolească piedicile, să cruțe munca și să scape de primejdie. Ci este numai acela care, văzînd o neclintită și luminoasă țintă, merge îndrăzneț către dînsa, înfruntînd dușmanii, mișcînd din loc piedicile, primind în piept primejdiile, cu siguranța că, pierind chiar în cale, tot drumul ce a putut să-l facă e câștigat pentru urmașii ce vor veni neapărat după vitejia lui. Așa a judecat Kogălniceanu atacînd, în vremi foarte nesigure și amenințătoare, chestii ca averea de

moșii a străinilor din mănăstirile grecești și ca lipsa de ogor și de neatîrnare a țăranului.

Și, din ce n-a făcut el, acuma se desface și această ultimă învățătură : că un om politic trebuie să-și sprijine fapta pe o viață personală cu desăvîrșire curată, căci altfel va fi învins ușor, stăpînit și întrebuițat de alții, mai slabi, mai puțin chemați decît dînsul, cari însă n-au păcate sau știu să le ascundă mai bine. Și astfel, din nenorocire, o țară, un neam vor pierde pe cîrmaciul cel mai bun cînd ar avea mai multă nevoie de dînsul.

Pentru cine poate auzi — acestea le spune mormîntul lui Mihail Kogălniceanu.

29 iunie 1906

(I)

UN POET BASARABEAN : C. STAMATI

I

D. Bogdan-Duică dă numai o parte din opera, foarte întinsă și foarte neegală, a poetului basarabean C. Stamatî. Ce a apucat să se tipărească și s-a păstrat deci din scrierile lui e, iarăși, numai o parte din manuscriptele pe care acest om harnic, cu multă tragere de inimă și mult răgaz, le îngrămădisise pe încetul, într-o muncă literară de o jumătate de veac aproape. Stamatî, care ne-a lăsat șase sute de pagini de literatură amestecată, era mult mai bogat decît atîta.

Din multe puncte de vedere, această figură literară, care n-a fost pentru public tocmai vie niciodată și care a

ajuns astăzi ștearsă ca o foarte veche fotografie¹, e vrednică de luare aminte.

Nu atita din punctul de vedere al vieții pe care a dus-o scriitorul. Despre această viață, fără schimbări și fără strălucire, de altminterea, se știe foarte puțin. Era nepotul mitropolitului Iacob Stamati, care, luînd, în 1792, scaunul arhipăstoresc al Moldovei, își chemase din Ardeal, din cercurile țărănimii de acolo, un frate, din care făcu un păharnic, și un văr primare, pe care-l făcu să fie numit vel șătrar², Simion Stamati. Costachi, scriitorul, era fiul păharnicului Toma, despre care, de altminterea, n-avem nici un fel de lămurire, și al unei femei din boierimea moldovenească.

A trăit un timp în vechea Moldovă, în prietenia feciorilor de boieri risipitori, bătauși și obraznici, fără nici un fel de înțelegere pentru învățătură, pe cari-i descrie într-un clasic dialog dintre cocoana-mamă și bietul dascăl de plată mică, adăogînd că și el a auzit în tinerețe așa ceva, „din tinda casei“ tovarășului său de vîrstă și, poate, de petreceri.

La 1812, rușii luară, ca o fărîmă din zdrențele turcești, Basarabia. Boierii avură voie să aleagă între pămîntul împărătesc și acela care se ținea încă de turci. Cei mari se hotărîră, fără deosebire, pentru Moldova rămasă în vechile ei daține și pentru domnescul scaun de stăpînire al Iașilor. Dintre cei mărunței, mulți aleseră însă noua Basarabie, bine rînduită, cu privilegiu și regulamente polițienești. Între aceia a fost și păharnicul Toma, cunoscut numai prin fratele și fiul său. Îl oprise la stînga Prutului vreo moșioară căpătată din bunăvoința mărini-moasă a fratelui mitropolitul. Feciorul de țăran din

¹ De curînd, d-na Eufrosina Dvoicenco, într-o teză de doctorat la București, ni l-a prezintat omenește întreg și viu (1934) (n.a.).

² Șătrar — dregător care avea în grijă corturile taberelor militare.

Ardeal n-avea pentru pământul și roștul moldovenesc acea deosebită iubire care oprea dincoace de apa despărțitoare pe atîția din urmașii adevăratei boierimi.

Costachi n-a mai făcut școală rusească. Desigur, încă din Moldova, știa atîta grecească, încît să poată copia, la întîmplare, asemănările lui Omer, și atîta franțuzească, încît să poată ceti curenți, cu înțelegere și simțire, pe noii poeți ai școlii romantice. La 1830 el făcu, pînă la iarmarocul din Folticeni, o călătorie moldovenească din care se alese cu credința că acea cultură a Apusului pe care, împreună cu cultul lui Napoleon, o atacau cu aprindere scriitorii ruși, a adus în Moldova numai atîta folos că a nimicit vechea evlavie și curăție și a creat un tineret de vorbe ușoare, de trufie multă și de fapte desfrinate. La 1834 vestea morții soției sale, Tinca, îl află în Moldova, unde el cînta, în *Străjerul taberei*, începutul oștirii noi. Și în 1839 el a mers în Bucovina, unde alți Stamatești, poate niște rude, aveau moșie, la satul Stroeștilor. Aici a văzut Suceava și Putna, poate Cernăuții. A avut a face cu Ilie Ilschi, neam de mazil, al cărui părinte iscălea lîngă sătrarul C. Stamati din 1760—70, pe un Stîrcea și pe frații Hurmuzăchești, căpeteniile vieții românești culturale și politice, din acești ani de criză a sufletelor. Prin Costachi Hurmuzachi a ajuns el, fost colaborator al *Albinei* lui Asachi, a tipări o poezie în *Dacia* lui Kogălniceanu, din 1840. În 1843 el publică la Iași *Povestea poveștilor*, editată tot de Kogălniceanu.

De atunci n-a mai venit pe la noi. Trăia în Basarabia, unde o decorație, cu care e înfățișat în portrete, îi dăduse titlul de cavaler și unde, prin 1850, era pameșcic, subprefect, pe la Hotin, credem. Era un burlac, fără copii, trăind mai mult pe la prieteni. Din cînd în cînd mai trimetea ceva pe la ziarele moldovenești din acești ani 1850. La 1863, manuscriptele lui ajunseră în stăpînirea lui I. M. Codrescu, proprietar al tipografiei *Buciumul român*, care începu o ediție, sub titlul de *Muza româ-*

nească, oprită la vol. I. Cartea se ceti puțin, dar îndestul ca să facă pe autor, în 1866, membru basarabean al Academiei. Nu primi această cinste, care-l făcea să se teamă de prigoniri. În curînd se auzi că a murit, dar sfîrșitul său zăbovi pînă la 1870.

II

Stamati era un foarte harnic cetitor, de cărți franceze firește, fiindcă nemțește nu pare să fi știut, și cercul unei cetiri românești era foarte îngust ; cît despre literatura rusească, deși a tradus dintr-însa o schiță satirică, după Sincovschi, el pare s-o fi cunoscut foarte puțin numai. Cetînd, el lua condeiul în mîină și traducea sau prefăcea, fără să arăte autorul — între altele, și fiindcă nu credea că încercările sale vor fi vreodată tipărite. Întrebuința un grai liniștit, bătrîncios, dar plin de cuvînte pe atît de potrivite, pe cît de rare ; uneori cite un vers bine închegat sclipește din mijlocul mării moarte a stihurilor înginate, ca o diră de argint în plumbul topit :

Căci eternul suflet nu îmbătrînește,

Sau :

*Te văd în oglinda lacurilor line
Și, suflînd zefirul, glasul tău îmi pare,*

Ori, iarăși :

Și s-aude vîntul suspinînd din munte.

Așa a „imitat“ — e cuvîntul întrebuițat de dînsul — după Lamartine (trei *Meditații*), după Hugo (măcar două bucăți), după Alfred de Vigny (p. 508 și urm. din *Muză* — *Grandeur et décadence*¹, p. 256 și urm.), după La Fontaine

¹ Mărire și decadență.

(în multe din fabulele lui, alcătuite după 1850), după Musset și Béranger și alții, desigur. Ba o dată găsim două strofe din marele liric irlandez al iubirii, Moore, dar nedeplin înțelese și apăsător tilcuite, după vreun tălmăcitor francez.

Uneori, el își dădea osteneala, care nu era prea grea pentru dînsul, de a sorbi poezia străină în sufletul său, plin de vechi amintiri din viața moldovenească, din poveștile veșnice, din străvechi letopisețe. Așa *Silful* lui Hugo ajunsese frumoasa legendă românească a *Zburătorului*, din care se desfac versuri ca acestea :

Cînd fetele care fac clacă de furcă,

ce nu se pot întîmpina în originalul francez, și ceva mai departe :

*Frații mei mai ageri s-au dus după soare,
Alții ce rămase, prin flori se culcară...
Văd că joacă morții cu lină săltare,
Și luna senină holbat îi privește...*

De la o vreme, el îndrăzni să se încerce cu puterile sale chiar, fără a părăsi însă vechiul meșteșug al pefacerilor și potrivirilor, mărturisite numai în genere. Odată, inspirîndu-se din *Orientalele*, așa de pline de culoare, ale lui Hugo, el cîntă, într-o bucată aproape desăvîrșită, baia cucoanei moldovence. Altă dată, după străbaterea strofelor săltărețe ale lui Ariosto, din *Orlando furioso*, el începe a povesti în versuri fără silă și strînsoare despre Dragoș vodă, care

*...Umblă singur prin cetate :
Adînc întunerec, tăcere mocnită,
Numai prin ferestre vîjje vîntul,*

despre dezrobitorul Dochiei, ce merge culezător prin locuri unde :

*...Lilieci, stance, cucuveici și buhne
Zburau ca un nour deasupra cetății,*

până ce apare iubita domnească :

*Iat-obrajii rumeni ca bujorii proaspeți,
Iată ochisorii plini de drăgănele,
Iată o guriță ca cireasa coaptă,
Ce ademenește sărutarea dulce.
Iată coame negre chiar ca urșinicul
Îi învelesc pieptul, spatele și boiul,
Ce prin el se vede chiar zăpadă albă ;
Iar statul ei gingaș ca molidul tânăr.*

În alt ritm, și mai sprinten, el zice apoi despre vodă Bogdan tinerelul, cules și din romanele versificate ale Apusului, și din cronici, și din basm :

*Lîngă el șezu :
Un bătrîn cu barba țapoșă, ciudată
Cu ochi scînteiași,
Grebănos de spate, avînd căngi și coadă,
Coarne și un băț ;*

cu meștere legături de vers ce arată cum :

*Pădurea vuieste, iar lupul, în lunci,
Tremura urlînd,*

Ori :

*Clocotul stăpînește,
Din pămînt zbucnește
Dracu-nfricoșat.*

În alt rînd, Byron, cu alaiul său de blestemați și pecetluiți de soartă fără milă, îi dă avîntul demonic ce trebuie pentru a scrie *Păgînul și fiicele sale*, istoria unui bătrîn sălbatec ce s-a vîndut dracului, el și sufletele nevinovate de lîngă el.

Asemenea bucăți rămîn întregi, prin forma plină și vie, care cucerește sufletul, prin amestecul dibaci al credințelor și închipuirilor noastre, prin atâtea note de adevăr prinse din lumea trecutului pe care acuma o știe foarte bine cîntărețul.

Tot așa rămîn înțeleptele fabule, în care metrul se rupe, se zbeuguie, se adună iarăși ca în maestrul La Fontaine. Și chiar unele bucăți în proză, pline și de putere, și de învățăminte, ca descrierea ironică a Folticenilor sau evocarea înduioșată a Sucevei voievozilor ce se mîntuie însă printr-o altă „imitație“, foarte vădită, despre strălucirea pierdută a Romei cezarilor¹. Altfel, elementul personal e de tot slab și abia tremură în versurile din 1834 pentru soția pierdută :

*Uneori îmi pare că te văd umblind,
Îți aud și pașii, ce-i cunosc prea bine.*

Deși a murit abia la 1870, cu douăzeci de ani înainte menirea lui Stamatî era încheiată : fabulele au fost ultima lui scriere, desigur. El începuse ca un răsunset slab și grosolan al poeziei romantice franceze, cu care i se confundă sufletul, fără să o facă însă mai adevărată și mai felurită. O îmbinare cu viața și firea lui se săvîrșise apoi în baladele de fantezie glumeață sau de închipuire strașnică. Dacă ar fi trăit chiar în Moldova, între prieteni și înțelegători, el putea merge departe pe acest drum. În Basarabia, n-avea din ce-și hrăni verva. Cînd i-au venit apoi de peste Prut veștile că acolo prin imitarea limbii latine s-a născut o „linguă nouă“, deosebită de graiul „slavo-român“, de „idiomul vechi rustic“, el s-a simțit cu umilință un „autor popular“, cu totul înapoiat : s-a mulțumit să scoală, în etimologii fantastice, din lati-

¹ Am să mulțumesc d-lui Em. Gîrleanu pentru comunicarea *Calendarului* pe 1854 (al *Bucutumului român*), în care se află, întreagă, bucata *Suceava* (p. 1. și urm.) și pentru a celui pe 1855, cu poezia *Stecjarul singuratec* (p. 62 și urm.) (n.a.).

nește pină și „cinstea“ („de la Spania chiste“) și „slava“ (de la „solvo“), și n-a mai cutezat a scrie pe înțelesul țaranilor și țirgoveților fără învățătură. Din această umilință a bătrînețelor lui i se trage deci încetarea scrisului, care, deși aproape fără urmări, nu e și fără însemnătate ¹.

2 iulie 1906

(I)

O PERSONALITATE CULTURALĂ DIN ARDEAL: IOAN LĂPĂDATU

(1844—1878)

Asociația ardeleană a tipărit din nou, pentru cetirea poporului, în două volume, îngrijite de d-l Andrei Birseanu, *Nuvelele istorice* ale lui Ioan Lăpădatu, unul dintre cei mai buni profesori pe cari i-a avut buna școală românească înaltă a Brașovului. Cărțile vor pătrunde desigur; ele vor fi citite cu plăcere, căci spun lamurit, limpede, foarte răspicat și cuminte, pe înțelesul oricui aproape, despre vechi lucruri românești pe care, puțin supus schimbărilor, cum a fost, poporul le înțelege, le prețuiește și e în stare a le iubi cu mult mai mult decât atîția dintre cărturarii foarte „moderni“ din zilele noastre.

Și de acești cărturari și de alții, cari mai pot să-și aducă aminte de faptul că suntem și noi un popor, cu adînci rădăcini în trecut și cu o puternică tendință firească de a ne întinde și desfășura în viitor, n-a fost ținută în seamă cîtuși de puțin această retipărire, care este pentru generația de astăzi ca o scoatere din mormînt.

¹ Am dat o alegere din scrierile lui Stamatii în *Poezii române de sub stăpînirea rusească*, Vălenii de Munte, 1910 (n.a.).

Cîți au avut chiar în mină *Nuvelele istorice*, înnoite ca ortografie și tipar, nu vor fi mers prea departe în răsfoirea lor. Dacă e limba de astăzi, și o îngrijită, o melodiasă limbă — anumite semne ale unor timpuri cu totul șterse îi vor fi răspins: declamația sentimentală ce se întîmpină pe alocurea, dar mai mult decît dînsa, naivitatea, nevinovăția pe care cătau pe atunci s-o dea scrierilor lor și autorii cu viața îndoielnică și cu gîndul necurat și care pornea de la sine din sufletul iubitor, prietenos, gata la muncă și la jertfă, în cel mai înalt înțeles al cuvîntului, al dascălului brașovean. Și, astăzi, rînjește cineva mai bucuros decît să fie văzut zîmbind părintește, și puțini sunt aceia cari să nu fie bucuroși de a fi crezuți mari bețivi, strașnici înșelători de femei, trădători și făcători de rele în cercul legăturilor lor de intimitate !

Lăpădatu n-a fost un ambițios ; el nu s-a gîndit poate niciodată la prețuirea, la iubirea care-l încunjura, la sentimentele cu totul deosebite pe care le aveau față de dînsul ; el nu și-a dat seama de faptul că era mai bine pregătit decît cei mai mulți pentru sarcina de a fi un bun îndreptător nu numai al școlii, ci și al culturii poporului nostru de peste munți. Cu gîndul numai la o frumuseță artistică pe care o cunoștea din întinsele și feluritele lui cetiri, din îndelungata petrecere pe care a făcut-o în Franța și în Belgia, unde a luat și titlul de doctor, el nu-și ascundea slăbiciunea mijloacelor poetice pe care le avea la îndemină și, cu părere de rău, dar fără amărăciune, el se mărturisea ca o „mediocritate“ folositoare într-un timp în care lipseau cu totul în ținutul său ardelenesc talentele cele mari. Pentru noi, însă, cari avem perspectiva, el se înfățișează altfel — nu numai ca un om simpatic, nu numai ca un harnic muncitor răpus la treizeci și patru de ani de o muncă fără preget și fără cruțare, nu numai ca un excelent om de școală, ci, mai ales, ca o figură interesantă prin înțelegerea

nevoilor unei epoce noi și prin deslușirea acestora cu predicăția învățătorului, ca și cu exemplul scriitorului.

Generația de la 1848, cu puternica ei mândrie latină, cu idealul ei de mare libertate romană, dispăruse. Ce trebuiau să facă tinerii, dintre cari și Lăpădatu, născut din părinți țărani într-un sat din marginea Oltului, la 1844 ? Să repete cuvinte pe care nu le credeau, să scrie pe steag ideale pe care știau bine că nu le pot atinge, să încerce cu puterile scăzute de neîncredere ceea ce nu izbutise aceloră cari închinaseră în serviciul aceleiași cauze o convingere fanatică, din acelea care pot face minuni ? Să îmbrace șarlatanește veșmîntul care stă pe umerii epigonilor ? Și, în același timp, să trăiască închiși în aerul specific ardelean, cam învechit, fără a deschide ferestrele largi curențelor nouă ce băteau de pe plaiurile „țării“ ?

Mulți au și fost de această părere : să fim latini, romani, intransigenți, neîmpăcați ; tot sau nimic : Roma sau Fofeldea ! Alții și-au dat seama că acest popor nu mai poate folosi la nimic, și atunci s-au așezat frumușel lângă mesuța de birt, pe alba față de masă a căreia se tot înnoia halba de bere : ei au trecut astfel de la cele mai înalte neguri romantice în cele mai proaste adincuri ale vieții de burtăverde provincial.

Pe Lăpădatu l-au scăpat de această soartă unele însușiri ale sufletului și unele împrejurări ale vieții. Avea prea mult bun-simț pentru a rosti crezuri gigantice ca ale înaintașilor „cari, dincolo și dincoace de Carpați, au luat giulgiul întins peste sicriul în care zăcea mortul, adică poporul român“. Dar avea prea multă mândrie, demnitate, simț de civilizație și iubire de neam pentru a putea îngădui viața celor mulțumiți cu băutura noastră cea de toate zilele. Se întâmplase apoi că el învățase în orașe latine, la un loc cu studenți din „țară“, că-și căpătase

catedra la Braşov, pe unde e mai largă pentru drumeţi şi pentru idei trecătoare muntelui.

Deci el avu totdeauna înaintea ochilor o *singură* literatură românească, o singură inspiraţie, un singur stil şi o unică ortografie. Între românii de „dincoace“ şi cei de „dincolo“, el nu face nici o deosebire. Scrie la *Familia* d-lui Vulcan, dar şi în *Traian*, de la Bucureşti, al d-lui Hasdeu. Se crede că a imitat în versurile sale, care n-au nici o valoare originală, căci acest suflet cuminte şi înţelegător n-avea nici putere, nici viziune, pe Murăşanu ; poate într-o parte mai mică de cum se bănuieşte. Mult mai strâns se ţine el însă de gingăşia bogată în diminutive, de uşoara glumă de iubire a lui Alecsandri (v.d.ex. *Mirii*), sau de pledoariile înfocate ale lui Grigore Alexandrescu (v. d. ex. *La providenţă*), ori de fantezia romantică a lui Bolintineanu, ba chiar de tînguirea socială a lui Bolliac. De la „mieluşeaua“ şi „floriceaua“, de la „crinul plăpînd“ la oda către *Providenţă*, de aici la umbrele Corvinilor din cetatea Inidorei, şi în sfîrşit la orfani, orfane, la „bolnava mamă“ la „moşneagul sărac“. Cînd încearcă ritmul popular în *Cucul* :

*La umbră de fag şedeam
Şi la mîndra mă gîndeam ;
Dar un cuc, deasupra mea,
Tot cînta şi procoea :
Cuce, cîţi ani îmi vei da
Pînă cînd m-oi însura ?...*

.

Eu plîngeam, cucul zbură.

singura poezie a lui care se poate ceti cu plăcere — e tot o fnrîurire a lui Alecsandri.

Din viaţa ardeleană a anului 1848 el şi-a scos drama *Tribunul*, lupta între iubirea pentru o femeie şi simţirea pentru neam, care cuprinde, pe lîngă un foarte frumos

grai, și unele scene puternice ¹. Dar, cînd începură la noi studiile istorice pe urma edițiilor și lucrărilor d-lui Hasdeu, ca și sub înrîurirea, astfel întărită, a publicatorilor de izvoare din anii 40, Bălcescu, Kogălniceanu, încă o dată scriitorul ardelean se inspiră din mișcarea literaturii de peste munți. În cele două ziare pe care le-a scos între anii 1874 și 1878, *Orientul latin* și *Albina Carpaților*, el a dat rost, mișcare și chiar oarecare culoare vicții trecute a neamului în țările cu domni de la Dunăre sau în împărăția de păstori aromâni a Balcanilor. *Nuvelele* acestea, din vremea lui Tepeș, a Asăneștilor, a Movileștilor, a luptelor pentru stăpînire date de Cantacuzini, vor rămînea desigur. Subiectul e foarte bine studiat, eroii vorbesc frumos românește, după datina vremii lor (Lăpădatu ghi-cește așa de bine tonul, încît uneori ți se pare a ceti un vechi răvaș domnesc) ; ici și colo, ei se mișcă vioi.

Ar fi meritat un mai mare răsunset articolele de îndrumare pe care Lăpădatu le-a strîns în broșura din 1877 *Asupra situațiunii*. Ele cuprind un întreg program de acțiune nouă care ar fi fost îndeplinit măcar în unele puncte, dacă enunțătorul lui nu s-ar fi stîns așa de repede.

Lăpădatu crede că a venit acum epoca de gospodărie, de muncă, de îmbogățire, de consolidare și generalizare a conștiinței. Românii să se ia pe urma sașilor, să se facă meșteri, negustori, să cucerească orașele, să caute a se înțelege între sine, pentru scopuri mai înalte. Spre a deschide calea, cărturarii să lupte cu arma culturii. Să se culeagă, să se facă roditoare arta poporului, să se întrebuințeze adevărata limbă a celor mulți, să se scrie cărțile ce luminează. Să se închege societăți pentru dezvoltarea trupului și a minții. Asociația să-și întindă cercul de acțiune : să facă expoziții pentru națiune, să îndemne la scrisul cărților învățătoare. O întreagă operă de educație

¹ La un loc poeziile, în *Încercări de literatură*, Brașov, 1874 (n.a.).

națională să înceapă astfel pentru „a pune în relief caracterul propriu, fizionomia bine marcată și originală“ ce avem. Prin ea să se capete, în locul vechiului „servilism“, pe care-l biciuiește, noua încredere în sine și avântul ce trebuie pentru a birui.

★

În aceste credințe s-a încheiat viața lui Lăpădatu. Ele sunt astăzi ale celor mai mari scriitori și cugetători. Mine, ele vor fi atmosfera vieții noastre naționale. E vremea să îndreptăm un gând pios către acela care le-a avut de mult și le-a spus, deși știa că puțini îl vor ceti, înțelege și urma.

9 iulie 1906

(I)

UN BĂTRÎN EROU : AXENTIE SEVER

În spitalul săsesc din Brașov, foarte sărac și cam uitat de toată lumea, a murit frumosul bătrîn ce a fost Axentie Sever, una din căpeteniile românilor în mișcarea de la 1848.

Ioan Axentie Sever era un fiu de țăran din Frîna, A învățat la Blaj începînd a da încă de pe băncile școlii dovezi de puternica-i simțire pentru neam și de marea lui energie în sprijinirea ideilor sentimentelor sale. În „patruzeci și opt“ era un tînăr de douăzeci și șapte de ani. La izbucnirea agitației revoluționare nu se afla în Ardeal, ci în țară, unde Treboniu Laurian îl făcuse profesor de latină și română, la Colegiul Sf. Sava, cred. Era de înaintea ciștigat pentru cauza neatîrnării naționale. În împrejurimile Bucureștilor ca și în Oltenia el merse prin

sate propovăduind robilor noua evanghelie de libertate pe care el o va fi înțeles altfel decât domnișorii franțuziți de la București.

Silit a se întoarce în Ardeal după neizbînda republicii de vară a României muntene, el s-a dovedit aici, unde mediul era altul și se găseau săteni cu inima tare și cugetul îndrăzneț, om de faptă. A fost printre cei ce s-au luptat în Munții Apuseni. Și, cînd valurile tulburate se potoliră, a fost iarăși printre aceia cari au răs pins orice răsplată personală din partea împăratului, cerînd numai pentru toți ai săi, frații de sînge și ostașii săi în luptă pentru drepturi și demnitate, o stare de lucruri nouă și despăgubiri pentru toate cele îndurate. Altfel, și-a păstrat toată credința către împărat, pe care, în același an 1852, îl primi în Țara Moșilor, la muntele Găina, ca unul din reprezentanții cei mai îndrituiți ai poporului românesc.

Imprejurările neașteptate de la 1867 îl smulseră din viața politică. Deși nu era încă bătrîn¹, el se dădu la o parte, ciudos, amărit, neîmpăcat, zdrobindu-și ultimele nădejdi.

În jurul lui se organiza viața culturală românească, se dădeau lupte prin ziare pentru pasivismul de protestare sau activismul de înfruntare a dușmanului în instituțiile statului celui nou ; pentru el toată această dezbateră, toată această mărunță muncă roditoare nu avea însemnătate. Era printre uriașii fulgerați cari nu vreau să se tîrască în brinci după ce străbătuseră biruitori pe culmi. Ca o umbră albă trecea prin cărările singuratece ale primblărilor bătrînului Brașov chipul lui puternic, de învins al soartei care nu se dă biruit de oameni.

Pînă ce la urmă energicul corp eroic se culcă pe perna spitalului străin și boala trase lacătul odăiței sale de pomană. Rar, prieteni puteau pătrunde ; pe lîngă „sen-

¹ S-a născut în 1821. În 1867 s-a creat monarhia dualistă austro-ungară, sub care asuprirea națională s-a agravat.

zaționali“ români de dincoace, venea cîte unul de dincolo, un bătrîn de vîrsta lui, cu care se puteau întinde sfaturi lungi despre lucrurile ce nu mai sînt și nu vor putea să mai fie niciodată. În viața prozaică a gîlcevilor brașovene, se deștepta totuși un fior cînd se auzea că a venit cutare din cutare loc depărtat la Axentie. Astfel a fost, cînd din Blajul pe care-l părăsește așa de rar, alt bătrîn alb din vremea visătorilor și eroilor se desprinsese pentru a veni lîngă patul de la spitalul săsesc din Brașov și, ochi în ochi, fără lacrimi de prisos față de aspra fatalitate a vieții, canonicul Ioan Moldovan, alt neînduplecat și neîmpăcat, alt suflet în zale de oțel, vorbi îndelung cu bolnavul despre ce numai ei amîndoi știau, și astăzi știe unul singur.

Din Panteonul viu al bătrînilor celor mari, așa de puțini, s-a mai desfăcut, în această clipă, unul.

6 august 1906

(IV)

LA TRECEREA UNUI EROU

Ultimul dintre Rákóczești, Francisc, s-a răscolat împotriva casei împărățești de Habsburg, stăpîină a Ungariei cucerite de la turci, a urmat cu strălucire exemplul altui „rege ungar“, Emeric Tököly¹, a stăpînit o bucată de vreme nordul Ungariei, a întreținut legături cu anumite state din Apus, ca Franța care-l sprijinea cu căldură ca să

¹ Tököly Emeric a încercat să se înscăuneze principe al Transilvaniei în 1691. Deși ajutat de turci și de către Constantin Brîncoveanu, el n-a putut obține victoria împotriva austrieilor. Trecerea Transilvaniei sub dominația habsburgică avea să fie înscrisă în tratatul de pace de la Karlowitz (1699).

facă în necaz vechilor săi dușmani de la Viena și, la urmă, a trebuit să se recunoască învins. După anul de lichidare 1711, el a luat drumul către țara sprijinitorului său, Ludovic al XIV-lea, dar n-a încăput nici acolo precum ar fi dorit și, la urmă, și-a aflat adăpostul, cu tain de la padișahul, în Turcia, urmînd, și în această privință, pe regele Emeric. Pe pămîntul străin s-a stins el după lungi și dureroși ani de pribegie la 1735 și a fost îngropat la Rodosto, pe malul Mării Negre.

Ungurii nu l-au uitat însă, nici în timpul cînd ascultau de austrieci, nici astăzi. În el acest neam dîrz și sigur de sine a văzut pe luptătorul cavaleresc și îndărătnic, care nu-și părăsește drepturile și nu vrea să-și plece capul față de nimeni. În el au mai respectat pe cel din urmă reprezentant al mării dinastii rákóczești, sub care Ardealul stăpînit ungurește a însemnat ceva în istoria lumii.

De mult încă, ei făcuseră planul patriotic și romantic de a aduce din groapa lui depărtată pe cel din urmă care a purtat o coroană ungurească. Împăratul-rege ¹, care iartă așa de mult pentru el și care poate ierta și pentru strămoșii săi, cari au osîndit la moarte ca trădător pe Francisc Rákóczy, n-a avut nimic de zis împotriva acestei pomeniri naționale. Acum cîteva zile Parlamentul din Pesta a votat reabilitarea, curățirea de osîndă, a memoriei craiului de răscoală. O corabie a marinei austro-ungare a ridicat oasele scumpe ungurilor. Ea s-a oprit joi la Constanța. Un tren special a dus cosciugurile vechiului rege și ale tovarășilor săi pe lingă București, de-a lungul întregului șes al României, prin orașe unde pretutindeni erau libere să-i iasă întru întîmpinare coloniile ungurești cu tricolorul și să răsune astfel accentele limbii maghiare, pînă la Orșova, unde aștepta primirea cea mare.

Francisc Rákóczi nu e o figură antipatică pentru români. În părțile ardelene de sus, în părțile maramureșene,

¹ Franz-Joseph.

el a întâlnit, ca un viteaz ce era, sprijinitori viteji printre țărani noștri. Vlădica român Ion Țircă, pus de dînsul, îi scria ca unui „crai al Țării Ungurești de sus și Ardealului“ și-i ura „să biruiască dușmanii mării sale, cum a biruit David craiu pizmașii săi“. Și astăzi se păstrează în cutare biserică veche steagul sub care țărani noștri, mîndri flăcăi ai muntelui, au luptat pentru craiul „Racolțea“.

Stînd mai mult pe ăiurea, pînă pe la Cașovia, unde-l așteaptă pomposul mormînt al recunoașterii naționale, Rákóczi cel tînăr n-a putut avea legături mai dese cu ai noștri de dincoace. Dar bunicul și străbunicul său, Gheorghe I-iu și al II-lea¹, domni ai Ardealului, au fost buni și statornici prieteni ai lui vodă Matei din Tirgoviște și ai lui vodă Vasile din Iași, și doamna Elina a lui Matei scria bătrînului „crai“ prin care ajunsese la domnie acel care zace acuma în singurătatea de munte de la Arnota olteană, numindu-l cu iubire : „părinte și socotitor și învățător de toate lucrurile noastre“ și iscăbind ca „fată a mării sale“.

Oricîte am suferi de la oricine, e o cinste a neamului acestuia românesc că nu uită binele, măcar vorba bună pe care a primit-o odată, și o cinste și mai mare că el înțelege oriunde și respectă vitejia curată, iubirea de neam, jertfa de sine.

De aceea, dacă nu vor suna acum în satele ardeleni clopotele pe care le cere prin poruncă ministeriul din Pesta, noi toți, și cei de aici, cari am lăsat drum slobod sentimentelor firești ale oaspeților noștri maghiari, și cei de dincolo, capabili să se dcosebească între oamenii cari fac parte din același popor, ne descoperim înaintea sicriului unde un crou doarne, înfiorat în bătrînele sale

¹ Rákóczi Gheorghe I și Rákóczi Gheorghe II au fost principii ai Transilvaniei între 1630—1648 și, respectiv, 1648—1660. Cel dintii l-a ajutat pe Matei Basarab să ia domnia. Și cel de-al doilea a păstrat legături prietenești cu voievodul muntean ; lui Vasile Lupu l-a fost însă ostil.

oase de duhul țării sale, și vom zice viteazului cavaler ce se întoarce : „fie în veci pomenită la toate neamurile amintirea celui ce a luptat, a suferit, a pribegit și murit pentru neamul său“.

Iar a doua zi suntem iarăși noi, noi, și ei, ei ¹.

19 octombrie 1906

(I)

UN PROFESOR : DIMITRIE A. LAURIAN

A murit zilele trecute în București și a fost îngropat în mijlocul deosebitei duiosii a multor colegi de școală, foști școlari și prieteni, Dimitrie August Laurian, un om care se vedea fără ca sub picioarele lui să fie piatra ordinară a unei situații. A fost scriitor cu condeiul ușor și mlădios ziarist cu simț de răspundere, om de carte care făcuse cu strălucire studii înalte, convingător, elegant și armonios, dascăl iubitor de chemarea sa, a cărui însemnătate pentru întemeierea unei noi societăți românești o înțelegea bine ; a fost un om politic, pentru că avea vederile sale lămurite și nu înțelegea să le părăsească pentru o ispită mare sau o ispită mică ; a fost un om în societate, știind să fie dînsul fără a lăsa jigniri în urma sa și, în sfîrșit, a fost pentru acei ce-l cunoșteau bine, bine de tot, un prieten care, precum au spus-o înaintea mormîntului său, nu-l vor uita niciodată.

¹ *Rákóczi Ferenc II* (1676—1735) s-a aflat timp de cîțiva ani (1703—1711) în fruntea unei răscoale împotriva dominației habsburgice. La răscoală au participat și mii de iobagi, ceea ce i-a determinat pe nobilii maghiari să refuze principelui ajutorul lor și să facă act de supunere față de împăratul de la Viena.

Viața acestui om ales e vrednică însă de a fi prinsă și altfel decât într-o scurtă caracterizare generală.

Era fiul lui August Laurian, învățatul cu sufletul tare, cu voința neînduplecată, cu credința nezguduită, cu munca de fier. A fost crescut de dînsul în părerile lui: naționalism românesc înalt, cuprinzînd pe românii de orișiunde, mîndrie ardeleană, conștiință latină, cult pentru limba purificată, pentru ortografia care lasă a se străvedea obîrșia romană, pentru fapta și scrisul vechii Rome; iubire pentru știința care mîntuie, știința naturii și știința celor în afară de dînsa, noile științe naturale și vechea filozofie, care erau și pentru înaintașul lui Laurian bătrînul, și mai bătrînul Lazăr, cercul merit închinăciunii.

A învățat temeinic, la nemți, filologie clasică și „filozofie naturală“. După o teză de cuprins filozofic, el intră la 1872 în viața publică, în același timp ca profesor și ca director, și se face, împreună cu prietenul său de ani îndelungați, Ștefan Mihăilescu, redactor al *Tranzacțiunilor literare și științifice*.

E interesant să se coboare cineva prin această revistă în sufletul, doritor de luptă, necruțător și caustic, al tînărului de acum treizeci de ani care la vîrstă de bătrînețe se duce dintre noi.

Laurian e un ironic care nu primește însă nihilismul dogmatic, afirmarea cu jurămînt că totul nu e vrednic de nimic. Desigur că nu-i place starea politică și socială de după Unire, că descopere, cu toată proslăvirea ce făceau să se audă cei mulțumiți și mîndri de isprava lor, „ceva mic, meschin, pocit și putred în ceea ce avem astăzi“, că vede, în locul pămîntului cu „rîuri de lapte“, dar fără „flori de lumină“, al politicianilor, „o țară de muribunzi, veștejită și în agonie [...]“. Dar el socote că se pot îndrepta lucrurile: în trecut se închină marilor figuri eroice, lui Iancu, „legenda Abrudului“, lui Bolintineanu, lui Eliad; în prezent, el alege tineri cu

aceeași învățătură ca a lui, pe cei mai buni din tinerețea bucureșteană de atunci (Anghel Demetrescu, Gr. Păulescu și câțiva alții) și, împreună cu ei, înțelege să dea lupta cea mare a educației noi, răzimată pe știință. Știința, aceasta îi pare mîntuitoarea; prețuind, cu toate împunsăturile ce-i veneau din cercul de la Iași al *Convorbirilor literare*, curentul literar pozitiv și poporan plecat de acolo, el, înfășat încă în ortografia și stilul unui părinte autoritar și vrednic de admirație, crede că se poate aduce atita folos prin cultivarea științelor exacte și naturale și-și caută tovarășii la opera de reformă, în țară și străinătate, de la Tiberghien la dr. Dăvila.

Revista a mers un an, și acela cu greu. Apoi Laurian și ai lui trecură la *Revista contemporană*, care luptă cu *Convorbirile* și fu învinsă, pentru contemporani ca și pentru urmași. Între prinșii de război cari-și blestemară soarta mai puțin, fu D. A. Laurian, emancipat de puterica părintească.

Și pe urmă? Sunt convingeri fecunde și sunt convingeri, mai puțin convinse, careucid. Polemistul literar se făcu ziarist politic de partid — finul ziarist de la *România liberă* și de la *Constituționalul* — se făcu ziarist fără iscălitură, legiuitor fără răspundere, apoi funcționar fără personalitate, în sfîrșit dezgustatul din ultimii ani.

E adevărat că rămăsese profesorul, colegul, omul de societate, prietenul. Acela a murit acum, mult timp după celălalt.¹

2 noiembrie 1906

(I)

¹ *Dimitrie A. Laurian* (1846—1906), profesor de filozofie la un liceu din București, își luase licența cu teza (redactată în ortografia latinizantă): *Metodul de care debe sa ne servim în determinarea facultăților sufletului și diviziunea lor* (1868). A făcut politică liberală, fiind consilier comunal, deputat, secretar

A murit Vincentiu Babeș, membru al Academiei Române, la o vîrstă foarte înaintată. Era un om învățat și, pe timpurile lui, i se încredinșaseră de românii de dincolo, cari voiau să-și despartă cu totul biserica lor ortodoxă de biserica sîrbilor, misiuni de încredere. A fost mult timp magistrat înalt și deputat în Pesta. A scris puțin și lucruri de mult uitate — între altele în foaia *Albina*. Uitat era și dînsul, care, trecut de optzeci de ani, putea fi privit, de ani de zile, ca scos din rîndul celor vii. Acum vreo șase-șapte ani mai venea încă la ședințele plenare din martie ale Academiei : mărunt, slab, o umbră de om, el păstra însă o mare vioiciune neastîmpărată și glasul puțin subțire desfășura nervos argumentații pasionate.

În politica veche și-a avut partea, cu deosebire în legătură cu bogata familie de magnați Mocioni. În numele acestora mai ales, el și-a spus cuvîntul și în timpurile mai apropiate, cînd mai venea pe la sinoade și consfătuiri. El însuși n-a avut niciodată idei originale, nici ținte proprii — fie măcar și personale. Dar era unul dintre oamenii aceia cărturari și dibaci cari servesc bine cauzele altora. Și dibaci era fără îndoială. Un exemplu : dîndu-i-se la Academie să facă o recenzie despre o carte a unui om pe care-l urau cei mai mulți dintre colegii lui, el a găsit mijlocul să scape din încurcătură, fără să atace valoarea cărții, spunînd că este numai volumul întii — cartea era o culegere de documente cu o lungă prefață, care, aceea, era lucrarea originală și se isprăvea în acest volum dintii. Apoi s-a

general la ministerul de instrucție. Numele lui apare printre cei criticați de Titu Maiorescu în articolul polemic *Beția de cuvinte* în „*Revista contemporană*”.

răspins, firește, și volumul al doilea, pentru că... era numai volumul al doilea.

Ar fi greu de spus dacă era în adevăr pentru „activitate” sau pentru „pasivitate”, dacă-i era simpatică ori antipatică vreo personalitate politică. Îi erau și nu-i erau. Sufletul lui era ferit de toți, chiar de aceia sub steagul cărora stătea, pentru un motiv sau altul: poate chiar că era ferit de sine însuși. Avea un zîmbet rece, cu o strălucire de gheață în ochii fără odihnă, care spunea aceasta: „Cu omul din mine n-aveți a face; n-am a face, cred, eu însumi”.

S-ar săvîrși o nedreptate împotriva memoriei lui, însă, dacă nu s-ar recunoaște că prin cunoștințele sale de drept, de istorie, prin elasticitatea sa de spirit, prin ușurința sa de vorbă și prin talentul de a umbla cu oamenii mari el a reprezentat bine pe românii de confesia și din ținutul lui, și astfel a adus servicii neamului. Din cînd în cînd povestitorul dezvoltării moderne a românilor din monarhia vecină va avea să pomenească și numele lui Babeș. Istoricul literar, mai puțin.¹

29 ianuarie 1907

(I)

O FIGURĂ : VASILE LASCAR

A murit, după o lungă boală, fostul ministru de interne al liberalilor în două perioade de guvernămînt, Vasile Lascar.

¹ Vincențiu Babeș (1821—1907), tatăl savantului Victor Babeș, a fost unul dintre conducătorii partidului național român din Transilvania. A publicat o lucrare despre problema națională în Austro-Ungaria, articole și rapoarte academice.

De loc din Gorj, el a fost primar al Tîrgu-Jiului, apoi, mulți ani de zile, deputat cu deosebită trecere printre ai săi și, în sfîrșit, a fost chemat, pentru energia sa, ca și pentru măsura de care a dat dovadă totdeauna, a conduce departamentul cel mai primejdios și mai gîngaș, într-o țară unde a cîrmui înseamnă a prepara alegerile și a mulțumi, stăpînindu-i totuși — pentru ca să nu dărîme statul — pe partizanii politici. Și a fost un foarte bun ministru, aspru cu funcționarii ce nu-și făceau datoria, cutezînd să-i înfrunte, dacă nu să-i scoată, chiar atunci cînd erau mutre simandicoase de prefecți cu valoare electorală; fără brutalitate și fanfaronadă, a știut să fie tare; fără șiretenie și mici meșteșuguri, s-a priceput să fie amabil cu toți, afară de aceia cari aveau să-i dea seamă pentru greșeli în îndeplinirea funcțiunii lor.

Lascar era avocat, ca optzeci la sută dintre profesioniștii politicii noastre cari se schimbă la guvern. Făcuse foarte bune studii în Paris și era privit ca un cunoscător adînc al dreptului și ca un sigur sprijinitor la judecată. Elocvența de fapte, de logică strînsă, care nu scapă din ghearele subiectului, dar nu poate zbura sus cu dînsul, de proză bine stăpînită, de aluzii usturătoare și de concluzii stringente, a avocatului, a marelui avocat — care nu se coboară la meschinării — a avocatului cinstit care nu falsifică și nu scapă prin tangență și nu zvirle praf în ochi — elocvența aceasta plăcută, distinsă și efectivă a strămutat-o și în domeniul politic, unde era tot așa de greu să-l încurci în argumentație, cum era de neîngăduit să-l întîmpini cu o brutalitate. Figura lui fină, slăbită și îngălbenită curînd de boală, întipărită prea timpuriu de bătrînețe, cu ușoarele barbete albe, influența simpatice pe ascultători.

În ultimii ani ai vieții sale, cînd abia începea să se recunoască de unele individualități izolate din partidul liberal nevoia reformelor care se proclamă astăzi în ur-

letele răscoalei și în bubuitul tunurilor, Vasile Lascar a cutezat să vie cu un program de îndreptări în administrație, program care era, fără îndoială, democratic și venea din cele mai frumoase intenții ale acestui om care pornise, deși de origine boierească, dintr-un ținut de țărănime. A propus o nouă rînduire a comunelor și o nouă poliție, în care să se afle tineri culți, cu soarta asigurată prin inamovibilitate; a plănuit o mare operă sanitară în folosul țaranului. Din nenorocire, el n-a aflat în partidul său, ca și în țară, terenul potrivit pentru asemenea prefaceri. Tinerii liberali înaintați, foști socialiști, l-au combătut cu înviersunare, pentru motive de tactică, învinuindu-l de nesinceritate (s-a spus chiar vorba crudă de „oltean cu două funduri la litră“). Bătrînii reacționari sau oportuniști au lucrat mai cu meșteșug; ei s-au mulțumit să „amendeze“ legile lui Lascar, să le amputeze și crîmpoțească așa încît puțin, prea puțin din construcția plănuită de autorul lor se întruchipă în adevăr.

O decepție și o amărăciune și mai mari fi erau păstrate însă: era mai ușor să se fixeze circumscripțiile „inspectorilor comunali“ cari înlocuiau acum pe vechii subprefecți, să se vâpsească tablele pentru sfaturile sătești și pentru infirmeriile rurale, să se coase uniformele noi ale vardiștilor și ofițerilor de poliție, decît să se afle oamenii ce trebuiau pentru a fi inspectori, agenți sanitari, polițiști moderni. S-au mai adaus și atitea călcări ale legii pentru a se face loc agenților electorali din cele două partide și tuturor căzăturilor neutilizabile. În cele din urmă zile ale sale, Lascar a putut căpăta astfel dureroasa încredințare că administrația și poliția întemeiate de el nu și-au făcut datoria, că n-au putut ajuta pe țaran ca prieteni și nu l-au știut supraveghea ca stăpîni și temniceri; i-a fost dat să audă că un guvern liberal a suspendat, pentru zilele de teroare de jos

și de sus, legea lui de inamovibilitate, pînă la desființarea ei, care se prevede.

Spre amintirea lui se îndreaptă însă simpatiile noastre, ale celor cîțiva izolați, neînțeleși, jigniți și prigoniți neconținut, tocmai pentru această tristeță a bunelor intenții venite înainte de vreme, pe care realitatea, grosolană, tragică uneori, în această țară, le sfarmă grosolan și crud.¹

29 martie 1907

(I)

PAGINILE ALEXANDRINEI MIHĂESCU

(1876—1895)

Intr-o casă de proprietari de la munte în părțile Buzăului — munți dezgoliți, joși, urîți, dintre cari se desfac rîuri prin locuri care se zic pentru aceasta *guri* — la Gura Sărății, ereștea, acum vreo zece-cincisprezece ani, o fată șubredă care, prin exemplul groaznic al surorilor ce se coborau pe rînd la mormînt, era deprinsă a se gîndi la nimicnicia vieții, la zădărnicia așteptărilor, la spaima neagră din groapă. Își vedea moartea apropiindu-se, nu ca mîngîietoarea unei vieți oboșite, stoarse de iluzii, slăbite de lupte, nu ca războinica ce vine să înfrunte puterea, ci ca hoața fără milă ce se repede asupra

¹ Poziția specială a lui Vasile Lascar (1854—1907), mai avansată, în cadrul partidului liberal a fost reală. Conducător al grupării de centru a liberalilor-democrați, V. Lascar a receptat unele revendicări ale maselor muncitoare. Astfel, fiind prim-ministru în ultimele luni ale anului 1896, a realizat legea repausului duminical.

tinereții întii, ce se înviersunează a rupe din rădăcină pomul pe care au înălțit abia florile lui aprilie. Dar, cu tot strașnicul gând ce-i locuia sub fruntea deschisă între vițele părului nesupus, ochii mari, strașnic de mari, se deschideau lacomi culegînd în pripă cîte priveliști putea să înfățișeze acel colț de pămînt, auzul fin prindea toate vorbele ce zburau în toiuul lucrului sau în zgomotoasa bucurie, uneori brutală, a horelor ; sufletul nesățios de viață, în a cării trăinicie nu-i era îngăduit a crede, prindea în sine cît putea din traiul acelora cari mai aveau zile înaintea lor. Și slaba mină albă a copilei însemna grăbit pe bucăți de hîrtie, cu scrisoarea fină pe care i-o dădea mai mult gustul ei firesc decît învățătura a patru clase primare de sat, versuri, schițe, nuvele. Un frate, d-l N. Mihăescu, a destăinuit, descoperindu-le din întâmplare, cîteva din poeziile fetei ; altele au ieșit într-un volumaș care a stîrnit uimire și durere, după moartea ei, la 21 iunie 1895. Acum ele se înfățișează toate în a doua ediție a *Florilor de zăpadă*, pe care o dă librăria Socec.

De moarte se tinguiesc toate versurile ; viața o cîntă toate povestirile și descrierile. Un dualism care se lămu-rește ușor : de o parte setea de a trăi, de altă parte jalea, mărturisită de suflet în singurătate, de *a nu putea trăi mai mult*.

În poeziile, scrise uneori într-o proză tărăgănată, alteori în metrele obișnuite, adesea în acela al poeziei populare, pe care a auzit-o deseori copila de la țară și pe care a și cules-o, jalea morții se cîntă în multe fe-luri, dar în același ton simplu, adînc omenesc, fără nici un meșteșug și pregătire, fără nici o „artă“ învățată :

*Vîntule rău și turbat,
Multe flori ai scuturat !
Moarte, moarte rea, pustie,*

*Mulți ochi plini de veselie
Îi adormi pentru vecie
Supt o galbenă făclie.*

Simți, neapărat, că mintea din care a pornit această tînguire e una care a primit hrana cărților, a conversațiilor „culte“, dar chemarea către vîntul ce scutură frunzele, *generalitatea* durerii, duiosia ferită, vădesc pe cineva care a băut larg la izvorul poeziei poporului :

*Vîntul mi-a stins florile
Și moartea surorile,*

așa se mîntuie această tînguire. Mai desăvîrșită în această gamă e una din puținele bucăți scrise ca pentru viață, acel *Bate vîntul*, în care este totuși stăpînitore nota de tristeță, fără obișnuita perspectivă a sicriului pus pe masă și a cimitirului unde dorm surorile :

*O veni vremea vreodată,
De-o-nfrunzi pădurea toată,
Cînd prin frunzele de nuc,
Mi-o cînta ușor un cuc...*

Miresme eminesciene, dulci și îmbătătoare, se desfac din cutare cîntec de iubire :

*O, lasă-ți brațul sub al meu,
Să mergem împreună ;*

sau din acel *Noapte bună*, care nu e o urare de liniște și pace senină, ci încă o formă de amintire a morții :

*În sicriu e întunerec,
Noapte bună !*

Flori, îngeri, vedenii, raze — în povestiri scurte, foarte curate și albe, cuprinzînd însă în ele același negru grăunte al deznădejdiei, nu vin de nicăiri, sau, mai bine, ele vin din cartea de cetire, dar trecînd prin sufletul adînc al unui copil cum nu se află alții. ' .

Căci, în colțul ei de lume închisă, această neobișnuită fetiță bolnavă se înălțase, tot chinându-și sufletul prin îndelungata oprire dureroasă asupra lui, pînă la vederi filozofice personale, pînă la gânduri asupra rostului lumii, a cărui cheie de suferință o avea :

*Cum de-oi muri acuma,
Acele mii de stele
Vor lumina țărîna
Deasupra groapei mele
Și alți simți-vor vraja
Atîtor nopți frumoase,
Cînd eu voi fi pierdută
Prin bolți întunecoase.*

Sau în aceste patru scurte versuri, bogate în înțeles :

*Flori albastre înflorite,
Cît de trist ați fost ursite :
Ieri înveseleați un munte,
Azi împodobiți o frunte !*

Proza volumașului cuprinde schițe din viața de sate, în coloare romantică de obicei — iubiri între ciobani și domnișoare bogate de la oraș — dar cîte una zugrăvită tare, aspru, cu trăsături de realism energic și conștient. Se găsesc pretutindeni comparații noi și fine — copiii „mărunței ca ulcelele“, luna ce se ivește „curioasă ca o fată la geam“, sălciile care „sărută cu virfurile lor apa străvezie“, stelele ce se sting dimineața „ca niște fluturi argintii ce în ajunul morții mai bat încă din aripi“ — cuvinte care intrupează o psihologie întregă ; „a, de cînd n-am mai băut apă din satul meu“, zice flăcăul întors de departe. O adevărată capodoperă de seriozitate mistică e povestea Maicii Domnului care merge să caute pe Isus coborît de pe cruce : n-am mai văzut o mai desăvîrșită înveșmîntare în frumoase cuvinte poe-

tice a legendelor religioase pe care le știe poporul. Sunt apoi idei poetice schițate în proză ritmată, sunt scrisori care-ți string inima de mila acestui suflet superior care se stinge într-un rece mediu banal, din care nu se află nimeni să-l smulgă — căci în alte împrejurări nenorocita fată ar fi trăit, spre folosul literaturii noastre — sunt pagini de jurnal intim, cu scene de moarte, pagini care nu sunt de loc mai prejos de acelea care au făcut pe Maria Bașkirțev¹, autoarea cunoscutului ziar al vieții ei, întrerupte în tinereță, o scriitoare vestită în toată lumea.

Nu e numai o curiozitate psihologică și literară această cărticică, ci o parte integrantă a literaturii românești mai nouă.

1 aprilie 1907

(I)

UN CERCETĂTOR AL VIEȚII POPORULUI ROMÂNESC : S. FL. MARIAN

A murit părintele Marian, blajinul membru al Academiei, care stătea așa de smerit între colegii săi din România, politicieni mari, profesori mari, bogătași mari, la sesiunea generală din martie și care făcea, în țara noastră de respect pentru situațiile înalte, pentru bogățiile triumfătoare, o așa de ciudată impresie prin haina sa de preot ca oricare altul, fără, măcar, tăietura de „reverendă“ și șireturile roșii ori vinete, căptușelile bățătoare la ochi ale veșmîntului clericilor de dincolo, cari

¹ *Maria Bașkirțev* (1860—1884) — pictoriță rusă, al cărei jurnal intim scris în franceză a fost tipărit postum (în 1885) la Paris, unde a murit.

fac parte din învățata adunare. În fiecare an venea de la Suceava, se înființa de la începutul sesiunii, își vizita prietenii bucovineni, pe Dimitrie Onciul, pe V. Gr. Pop de la Consiliul permanent, care întreba pe toată lumea cu nu știu câte zile înainte dacă a venit „popa Marian, Marian popa“, asculta cu nesfârșită răbdare toate cuvântările, și cele bune și cele rele, și cele ce se auzeau, și cele ce nu se auzeau, nu dormea ca atîția membri din țară, privea cu neturburată seninătate cele mai groase certe din comisiile de premii, vota cu puterea, și pleca mulțumit acasă, fără mîndrie, dar fără dezgust.

Cine nu i-ar fi cetit cărțile — atîția deci din colegii lui chiar — ar fi putut crede că acest biet preot în anterioru negru, care nu făcea niciodată comunicări publice, e unul dintre rătăciții în Academie, că meritul lui e numai că vine din Bucovina, că e unul din scriitorii cari nu scriu. De fapt, însă, nu era așa. Pe cînd alți membri ai Academiei nu făceau măcar o comunicație într-un an, el dădea în fiecare an un volum întreg. Cum îl făcea, cum îl aducea, cum îl prezenta, cum i se vota — nu știa nimeni. Dar deodată apărea încă una din cărțile părintelui Marian. Și atunci îți dădeai seamă că în anul acela toate lucrurile au fost cum trebuie să fie.

Lucra de mult. În tinerețe, sub înfrurirea poeziilor populare, culese și *pregătite* de Alecsandri, și el adunase cîntece și balade din Bucovina, pe care le-a tipărit într-o broșură la Botoșani. Apoi de la cîntare a trecut la povestirea poetică. Fecior de țăran din satul Ilișești, Simion Florea Marian auzise în satul unde se născuse și copilărise atîtea legende și povești și, prin satele unde trecea ca paroh, el strîngea cîtă bogăție de aceasta o mai păstra, în vremile noi, poporul. De la un timp a prins să întrebe și prin alte părți, pe la prieteni, pe la colegi

de preoție, pe la atîția încă, pe cari-i credea în stare și cu voie să-l ajute; întrebările lui s-au întins apoi și în România. Materialele se îngrămădeau și, cînd adunătorului i se păreau destule, lua condeiul și, încetinel, într-un scris îngrijit, cu cîte o floriceică ici și colo, își alcătua cartea.

A început cu cîte spune țăranul nostru despre păsări, pe care le știe anume, le cunoaște una cîte una ca pe niște tovarășe și prietene. Făcînd cele mai mari silințe de stil din viața sa literară, Marian a scris atunci *Ornitologia populară română*, care s-a tipărit acum vreo douăzeci de ani, în două frumoase volume, și pe care a popularizat-o apoi reproducerea în culegerea mică și ieftină a „Bibliotecii pentru toți“.

Apoi, cam în aceeași vreme cu d-ra Sevastos¹, cercetătorul bucovinean a început, îndemnat și de unii factori hotărîtori din Academie, a strînge datinele de la naștere, de la nuntă, de la moarte ale țăranului, dînd astfel capitole din adevărata „psihologie a poporului român“. În volume mari se cuprindeau, într-o rînduială care, dacă nu era cea mai bună, nu era, desigur, nici cea mai rea, sute și mii de știri venite din toate părțile, mai totdeauna de la oameni siguri; mica bibliografie care se adunase asupra deosebitelor puncte era după cuviință întrebuițată. Astăzi nu se poate încerca pătrunderea științifică în sufletul acestui neam fără întrebuițarea integrală a trebuincioaselor cărți pe care le-a pregătit, poate fără a-și da seamă pe deplin de toată însemnătatea lor, harnicul și modestul cleric.

Ici și colo, el încerca și cîte o comparație și cîte o explicare generală. Ca toți oamenii generației sale, el vedea pretutindeni la începuturile noastre pe romani.

¹ Elena Sevastos (1864—1928) — scriitoare și folcloristă din Iași, al cărei volum *Nunta la români* (1889) a fost premiat de Academia Română.

Aceasta trebuia să-l ducă la multe greșeli. Și atitea lămuriri luminoase nu le putea da, în schimb, pentru îndestularea culturii sale. A avut însă bunul-simț care trebuie pentru a ocoli sau a atinge numai ușor chestiile pe care n-avea pregătirea să le elucideze.

Astfel a scăpat de primejdia de a pune la un loc utilul cu ridicolul.

Dar Marian nu s-a închis în această operă. O dată ieșea la lumină o culegere de „farmece“ ale poporului, altă dată dădea o pereche ornitologiei, publicind o adunare a celor ce le spune săteanul despre gizele pământului și ale văzduhului, care îngînă sau se apucă să-istriche lucrul, sau despre dobitoacele care-l ajută ori îi fac pagubă. Povestirile despre Maica Domnului, mai ales despre durerile ei pentru fiul răstignit ca să se ierte oamenii, au mai adus un volum la opera lui. Două volume mari, de tot frumoase, cuprindeau mai de mult calendarul sărbătorilor poporului, celor creștine, prefăcute de dînsul, după părerea și gustul lui, și celor păgîne, pe care le apăra de orice afurisenie bisericească un respect superstițios de două mii de ani. A încercat, cel dintîi, a vorbi despre colorile pe care le întrebuițează meșteșterele din sate, și a scris cromatica poporală. În manuscris se spune că a lăsat o întinsă lucrare de botanică a poporului.

Și să nu uităm încercarea lui de a da Bucovinei o cetire culturală, în care să se amestece totuși și discuția realităților politice, să nu uităm *Revista politică* din Suceava, care a trăit mai puțină vreme de cum merita, și cele cîteva scrieri istorice ale lui.

Printre tinerii din Bucovina văd mulți oameni destoinici și ambițioși, văd și atîția ambițioși fără a fi destoinici, dar între rîndurile acelor cari prin situația lor socială nu pot ambiționa prea mult, nu văd cine ar putea

lua moștenirea liniștitului lucrător pentru cunoașterea poporului nostru care a fost părintele Marian¹.

22 aprilie 1907

(I)

FRÉDÉRIC DAMÉ

A murit Frédéric Damé. Fusese amestecat în Comuna revoluționară din Paris, și-i era greu să rămie în Franța. A fost adus pentru ziarele liberale. Îndată a început însă a întemeia ziare proprii: *La Liberté, l'Indépendance Roumaine*, în parte, și alte câteva publicații franceze au venit din spiritul lui de întreprindere, care nu era servit și de un deoschit talent. A tipărit și un ziar de romane și nuvele traduse din franțuzește, *Cimpoiul*, pe care-l înviase acum în urmă liberalitatea d-lui Take Ionescu, pe seama celor ce aveau afaceri pe la percepții. Ziarul cel vechi era îngrijit și bine ilustrat; se vindea mult; în el am cetit întâi, cu cea mai strășnică emoție, romanul cu avânturi lirice și cu atâtea scene dramatice al lui Hugo, *93*, care astăzi, când se împușcă țărani, ar fi de actualitate în România.

Scriind ușor, a încercat poeme, piese de teatru, nuvele — mediocre. A tradus în franțuzește o parte din *Istoria critică* a d-lui Hasdeu. A scris în colaborație și o carte despre aromâni. I se datorește un dicționar ro-

¹ Volume ale lui *Simion Florea Marian* (1847—1907), creator al etnografiei românești: *Nunta la români* (1890), *Nașterea la români* (1892), *Inmormântarea la români* (1892), *Sărbătorile la români* (1898—1901); culegeri de folclor: *Poezii populare române* (2 vol., 1873—1875), *Descîntece populare române* (1886), *Satire populare române* (1893) etc.

mân-francez și francez-român, care e cel mai bun și care înseamnă și o contribuție la lexicografia românească.

Împrejurări foarte neplăcute pentru el l-au silit să nu se poată întoarce un timp în țara pe care o părăsise într-un chip care uimise. În Paris a scris pentru Alcan o *Istorie a României contemporane*, plină de greșeli și însuflețită de un spirit dușman nouă în multe părți; în altele, el servea pe noii săi stăpîni, conservatorii — mai ales pe țakiști. A fost aspru criticat. Ștefan Orășanu i-a nimicit cartea într-un studiu publicat în *Convorbiri literare*. Și eu am arătat de ce neîngăduite sentimente e întipărită lucrarea, în *România jună*.

La întoarcerea d-lui Take Ionescu ca stăpîn al țării, Damé s-a întors în țară. Firește nu ca profesor; i s-a dat locul de inspector financiar. De fapt, însă, era răsplătit pentru articolele sale din *La Roumanie*, pe care o conducea. Nu pot ști întru cît era răspunzător pentru tonul pe care în atitea chestii l-a avut acest ziar. Se anunța apariția unui *București în 1907*, care trebuie să cuprindă lucruri bune. Sperăm că va ieși.

Dintre străinii ce se așază la noi, pentru a-și face o carieră mai bună decît acasă, Damé a fost, desigur, cel mai harnic, acela pe urma căruia rămîne mai mult scris, și lucruri scrise mai bine.¹

10 mai 1907

(I)

¹ *Frédéric Damé* (1849—1907) este și autorul unei *Incercări de terminologie poporană* (1898). Cum se știe, dramaturgul neinspirat, dar stăruitor, a fost unul dintre detractorii lui I. L. Caragiale, cu care, în 1877, scosese ziarul *Națiunea română*.

GIUSEPPE GARIBALDI

Italia întregă, smulgîndu-se de la nimicurile și ticăloșiile politice de interese, întorcîndu-și fața cu dezgust de la procese ca al lui Nasi, fostul ministru-delapidator care vine ca să fie achitat, și de la afaceri ca a bandei de hoți cu situații înalte, cum e Camorra, asociația pofteilor, și a celor criminale, din provinciile sudice — Italia întregă, deci, de la bătrînii cari au văzut acele zile pînă la tinerii care trebuie să fie idealști, dacă acea frumoasă țară este să aibă un viitor, serbează suta de ani de la nașterea lui Giuseppe Garibaldi.

E una din acele serbări care vin la un popor ca bună ploaie rodnică asupra unor cîmpii secate de arșița sălbatecă. Sufletul oamenilor simpli e primitiv și păstrează bine. Dacă învățații, înțelepții, practicii și hîrșiții, după ce-și vor plasa discursul despre Garibaldi și-și vor juca rolul în serbări, vor fi, ca și înainte, urmăritori de plăceri cu banul pe care nu l-au meritat prin talent și muncă, poporul va ținea minte și mai bine după aceasta pe marele dezinteresat, pe nebunul idealului, pe biruitorul prin credință. Și va zice că, de vreme ce înaintea acestui chip de om nepractic și lipsit de orice viclenie se pleacă așa de adînc cei înzorzonați cu decorații și cusuți în aurul uniformelor, toată oficialitatea trufașă a filistenilor, este ceva superior în nepracticitatea poetică și în sufletul curat de dibăcii și tertipuri. Și se va simți astfel poporul ca după o slujbă bisericească din acelea care strămută în altă lume mai bună și îndeamnă pe cei ce au fost de față să caute a îmbunătăți și ei lumea.

În fiecare carte de cetire pentru școlari și în fiecare manual pentru cetățeni ar trebui să fie un capitol despre Garibaldi. Nu Garibaldi tragicul și pomposul, cel cu vorbe multe și mari, pe care-l cunoștea „cuconu Leonida” cînd

se războia cu „reacțiunea”, ci Garibaldi luptătorul, făcătorul de minuni prin vitejie și spirit de jertfă.

Băiat de căpitan de corabie, care copilărește în portul Genovei cu tradiții republicane, în preajma Franciei liberale pe care a iubit-o pentru că întrupa Revoluția, chiar atunci când se vînzolea cu soldații lui Napoleon al III-lea, prietenul papei și dușmanul libertății italiene. Crește în marele curent revoluționar al lui Mazzini¹. Pe cînd, însă, Mazzini e teoreticianul metodic, cînd nu e sentimentalul exclamațiilor multe, acesta e omul faptei. Înțelege bine acest adevăr elementar, pe care alții nu ajung a-l înțelege niciodată : că în societățile omenești se poate trezi oricînd simțul către ce e nobil, frumos și adevărat, și că acest simț capătă puteri uriașe, în stare să zdrobească cea mai dibace și veche alcătuire materială, cu două condiții. Să fie un om — unul singur — în care să se concentreze avîntul, și acel om să nu predice de pe cuptor, ci să meargă în cele mai depărtate rînduri ale sentinelor pierdute, și dincolo chiar de acele rînduri. Căci, dacă oamenii pot părăsi dreptatea ce suferă și o pot uita chiar în locul ei de zăcare, ei nu sunt așa de mișei încît să nu alerge după dreptatea care se încinge pentru luptă și sare asupra dușmanului.

Imprejurările din Italia nu se par potrivite tînărului care vrea să lucreze. Nu stă pe loc în așteptare. Merge aiurea, peste Ocean, la alți latini, cei din America, între cari face practica eroismului. Întors, el stă gata să lovească viteaz, cu sabia lui răsplătitoare, ori de cîte ori neamul lui încătușat se mișcă. Lumea se deprinde a vedea steagul în minile lui. Oficialii se sperie, își scuipă-n sîn, își borscorodesc la urechi, chiar cei mai geniali dintre

¹ *Giuseppe Mazzini* (1805—1872) — revoluționar și publicist cu merite mari în lupta de eliberare a poporului italian ; evoluția sa a fost negativă, eșuînd în ostilitate față de mișcarea muncitorească.

cuminți. El n-are a face cu dînsul. Ii place doar de regele Victor Emanuel, fiindcă e și dînsul un emancipat, bun ostaș, bun prieten, bun tovarăș, simpatic și în păcatele de risipă și iubire. De ceilalți, tunși, rași, redingotați și împodobiți cu ochelari, ce-i este lui ?

Și valul vine de-l ia. În sfîrșit, Piemontul, casa de Savoia au dovedit că pot „lucra prin sine“... În formele protocoalelor, au făcut război, au încheiat pacea prielnică, au anexat. Se opresc. Prevăd o nouă campanie diplomatică după aliați, zece ani poate de silinți meșteșugite la curțile prietene. Garibaldi dă soluția ; cu „cămășile roșii“ ce-l încunjură, el innebunește sudul napoletan, Sicilia. Mîia lui de ostași se face un mănunchi de legiuni. Cea mai frumoasă parte a Italiei e dăruită regelui nou de acest particular, de acest individualist pe care nu ți-ar fi venit să-l poștești cu cartonul obișnuit la o „recepție“ a curții. Dacă n-a putut lua și Roma, dacă oficialii, urmînd politica lui, trebuiră să trimeată gloanțe acelu care reprezinta, totuși, idealul național al Italiei întregi, el a însemnat prin dîra sîngelui său drumul pe care se poate merge, prin fapta îndrăzneată, la culmea Italiei *una*.

Biografii singuri sunt osîndiți a vorbi despre Garibaldi bătrînul, deputat, luptător pentru Franța învinsă, pustnic la Caprera, insula *lui*. Ne oprim aici, la dovada strălucită a puterilor minunate pe care convingerea le trezește într-o fire eroică, în stare să schimbe de azi pe mine o țară.

Mulți oameni superiori în deosebitele ramuri dă și vremea noastră la deosebitele popoare ! Ei încap în morminte de marmură, în panteonuri naționale, în statui de răspîntie, în capitole de istorie oficială. În Plutarh, însă, nu. Anticitatea eroică pare a fi pecetluit ultima

pagină a bibliei eroismului. Căutîndu-se mai bine, s-a găsit un loc pentru Garibaldi. Pînă acura încă numai pentru el.

28 iunie 1907

(1)

UN ARHIEREU ARTIST : ANASTASIE CRÎMCA

Facultatea de teologie cere ca licențiații ei să-și publice tezele. Pe de altă parte, licența în teologie e o nevoie pentru a ocupa locuri de preoți în orașe. Își poate închipui cineva numărul tezelor de licență ce se tipăresc de parohii noștri orășenești ! Ar fi o adevărată legiune de scriitori bisericești, de maieștri în controverse, de moraliști filozofici, de cazuiști subtili, de istorici ai bisericii române. Mai mulți chiar de cum s-ar cuveni... Căci am ajunge o țară cu preoți autori în toate centrele mari, și pentru aceasta n-ar fi de ajuns, dacă e vorba ca lucrările să fie și bune, nici atunci cînd toți oamenii cu chemare pentru știință sau cu talent pentru literatură ar veni să primcască hirotonia. Și de unde să scoatem pe cei cari lipsesc ?

De fapt însă, pînă mai ieri, teza de teologie a fost o simplă formalitate. Candidatul o lucra, adică o *prelucra*, o copia, o traducea, o cîrpocea ; cu aceasta intra în lumea scriitorilor, și îndată după aceasta ieșea dintr-însa. Preotul cel nou nu era îndemnat măcar a scrie un articol de revistă, o notiță politică în vreun ziar, a ținea cel puțin o predică acelor cari au dreptul s-o aștepte de la el, de la buzele lui curate.

De cîțva timp — nu de mult — Facultatea e însuflețită de un spirit nou. Întîi, s-a văzut la autorii de

teze dorința de a fi originali și folositori. Acuma ei încep a izbuti. Cărticica d-lui C. Partenie despre mitropolitul Anastasie Crîmca e o dovadă despre aceasta. E scrisă limpede, îngrijit, are o împărțire bună, strînge știrile răspîndite cu privire la acest prelat și, ici și colo, aduce acte necunoscute, întregiri prețioase, îndreptări care fac să înainteze știința.

Figura lui Crîmca merită să fie înprospătată.

Era un fiu de bogat negustor din Suceava, rudă, nepot de soră, poate, al vestiților boieri Stroicești, cu atîtea moșii, atîta vază și atîta înrîurire. Pe tatăl său îl chema Ion, pe mamă Cristina, sau, cum se zicea atunci, cînd acest nume era românesc, și nu de împrumut, Cîrstina. Avea un frate, diacul Ilie (căci n-aș crede și eu că acest Ilie, călugărindu-se, s-a prefăcut în Anastasie; numele călugărești începeau cu aceeași slovă ca numele purtat în mirenie). Crîmca bătrînul a murit curînd. Cristina e pomenită singură în 1587, cînd domnul de atunci, Petru Șchiopul, răsplătește pe Ilie pentru slujba bună ce-i făcuse în vremea năvălirilor căzăcești. Tot Ilie, sau Anastasie, o îngropa la 14 decembrie 1594 în bisericuța veche de la Pătrăuți lîngă Suceava, unde și astăzi se vede la scări piatra tot mai ștearsă a „jupănesei“ (cneaghinei) — deci era neam de boieri mari, sora lui Luca Stroici, cred — „Cristina Crîmcoia“.

Anastasie crescuse pe lîngă Stroici, căruia-i împrumută și felul de a-și face, foarte artistic, după moda latină din Polonia, iscălitura. Nu se poate ști unde a intrat el întîi în tagma călugărească, din ce loc adecă, pentru a întrebuița cuvîntul vechi, era „de postrig“. Un Anastasie, grec, era egumen de Galata, mănăstirea lui Petru Șchiopul, clădită pe unul din dealurile ce stăpînesc Iași; acela nu e însă Crîmca: el și-ar fi îngropat mama desigur în mînăstirea lui. La 1600 apoi, Mihai Viteazul, care, cucerind Moldova, nu găsise nici un arhieru, căci toți fugi-

seră cu neamul domnitor al Movileștilor, la care țineau, dădu țării altă ierarhie și puse la Rădăuți ca episcop pe un Anastasie, care-i jură credință, lui și fiului, Nicolae vodă. S-ar crede că nici acest Anastasie nu poate fi Crîmca : Stroiceștii erau și ei în tabăra domnului fugar, și cu greu ar fi putut ajunge Anastasie al nostru arhiereul iubit al Movileștilor după ce ar fi primit semnele vlădiciei de la cel mai strașnic al lor dușman de moarte. Stăpînirea lui Mihai a fost privită, apoi, de frunțașii moldoveni ca o nenorocire, și el n-a putut găsi între dînșii nici un ajutor al politicei sale. Pe vechea bisericuță, azi dărîmată, de la Dragomirna, tot în preajma Sucevei, Anastasie, unul din ctitori, ar fi purtat totuși titlul de „fost episcop de Rădăuți”.

La 1608 însă, domn fiind Constantin Movilă, Anastasie Crîmca ajunge episcop de Roman, unde stă trei ani. Încă din această vreme, dacă nu și mai înainte, el începuse ridicarea bisericii celei noi din Dragomirna, biserică de piatră cu podoabe gotice, ciubuce în stilul Renașterii și rozete orientale. Ea se mîntuie numai la 1610, în primăvară, și e unul din cele mai strălucite monumente ale vechii noastre arhitecturi, iar pentru Crîmca un titlu veșnic de glorie.

La această dată — încă din 1608 — Crîmca era mitropolit, în domnia lui Constantin Movilă ; înaintarea lui se datorește mării puteri pe care o aveau Stroiceștii sub acest tînăr domn. care nu putea cîrmui după ideile și potrivit cu cunoștințele sale. Cît stătură Movileștii în scaun, Anastasie avu aceeași trecere la curte. I-o păstră chiar noul domn, bătrînul Ștefan Tomșa, care, cu toată asprimea lui brutală, nu cuteză să se atingă de dînsul. Cînd însă doamna lui Ieremia trecu Nistrul, aducînd pe tinerelul ei cucon Alexandrel, Crîmca turnă pe pletele acestuia mirul sfințirii ca domn. Doamna nu putu să păstreze scaunul de domnie al Moldovei : ea fu încunjurată de oști turcești venite tiptil, necinstită, prinsă, dusă

în Stambul, unde intră în haremul unui agă. Radu Mihnea, Veniaminul¹ turcilor, îi luă locul, și el sili pe Anastasie să lese cîrja din mîină.

Urmașul lui Radu, croatul, catolicul Gașpar Grațiani, chemă înapoi însă pe mazil. Nu știu ce purtare avu Anastasie în răscoala acestuia împotriva sultanului : de bună seamă, învățat de restriște, se ținu de-o parte. În curînd, avu bucuria să primească un domn nou din sîngele Movileștilor, pe Miron vodă Barnovschi, lingă care stătea evlavioasa lui maică Elisaftha.

După sfatul lui, doamna bătrînă și domnul tînăr clădesc biserici noi, frumoase : Sf. Ioan Botezătorul din „dricul“, din mijlocul Iașului, astăzi cu totul preschimbată, deși durează vechea pisanie, Sîntămăria, nu departe de aceasta, biserica lui Barnovschi de astăzi, și ea rău prefăcută, ba chiar fără inscripție, și, în sfîrșit, măreața Bîrnovă, pe moșia de unde tatăl lui Miron își trăgea numele, căci Barnovschi nu înseamnă alta decît Bîrnoveanul, boierul de la Bîrnova. Pe altă moșie, la Hangu, se ridică iarăși un schit, iar la moșia părintească din Toporăuți o biserică, și ea păstrată rău. Pe toate n-are vreme să le mîntuie ; rămîn începuturi ruinate pe care le desăvirșesc Vasile Lupu, Istrate Dabija, după cîteva zeci de ani.

Și tot gîndul lui Anastasie e în hotărîrea lui Miron de a moraliza clerul din mănăstiri, decăzut de la o vreme, de la moartea marelui mitropolit al veacului al XVI-lea, Teofan. Se introduce pretutindeni felul de viață din Dragomirna. Flăcăi din Ardeal să nu mai între în mănăstiri, pentru a nu se ivi neînțelegeri cu craiul de acolo ; călugării străini să fie adăpostiți numai trei zile. Frații să trăiască, fără avere deosebită, toți laolaltă. Să-și aleagă pe cîte un an, putîndu-l întări și mai departe, un egumen, un număr de stareți pentru administrația întinsului do-

¹ În legenda biblică, Veniamin (Beniamin), fiul lui Iacob, este preferatul tatălui său.

meniu, de metoșari de pe la metoace¹, un eclesiarh, purtător al socotelilor, un econom ; să nu fie primire deasă de mireni, nici ospețe cu vin, ci numai la vizite de domni, la soboare, un păhar-două de „blagoslovie“ și mîncare mai aleasă ; „muerile, țigăncile, călugărițele“ și chiar „coconii“ să-și ia tîlpășița de pe la sfintele lăcașuri (1626). Nu putu opri pe domnul său de a închina biserica Sîntă Măriei sau Adormirii la Sf. Mormînt, dar hotărîse, din parte-i, că Dragomirna nu va fi niciodată și nici unui scaun răsăritean închinată, ci va rămînea locuită numai de călugări moldoveni.

În sfîrșit, pentru Dragomirna sa, Anastasie lucrase cărțile de nevoie, din care se conservă două *Evanghelii*, două *Liturghii* și un *Apostol*, care dovedesc în el unul din cei mai însemnați miniaturişti ai trecutului nostru.

Anastasie nu trăi mai mult decît acest ultim prieten domnesc al său. Cînd capul frumosului Miron vodă cădea la Constantinopol, unde el fusese ispitit cu nădejdi de domnie nouă, trupul mitropolitului zăcea sub lespezile Dragomirnei, unde călugării n-au fost destul de recunoscători, pentru a-i săpa numele pe mormînt și el însuși n-avuse trufia de a-și găti încă din viață piatra de pomenire.²

29 iulie 1907

(I)

¹ Metoc — mănăstire mică, subordonată administrativ alteia mai mari.

² Este interesant de adăugat că mitropolitul Anastasie Crîmca (Crîmcoșci) a împodobit manuscrisele religioase și cu imagini laice : un autoportret, chipul domnului Ștefan Tomșa. Totodată, el a introdus în iconografie detalii realiste și elemente românești. La ctitoria lui, Dragomirna (în actualul raion Suceava) monument arhitectonic de mare valoare, s-a păstrat, pictat de el, și un foarte frumos aer (acoperămînt de pînză).

Una din cele mai mari și mai curate glorii ale patriei și neamului, un mare erou modest al artei, un uriaș lucrător, un intim al naturii cu care vorbea de-a dreptul fără învățător și tălmaci, un suflet românesc de o energie și lumină geniale au dispărut. Pot jubila elevii diplomați ai celebrității apuse, dichisiții și decadenții, profesorii, tehnicienii, diletanții și teoreticienii picturii: marele Grigorescu nu mai este. Și-ți pare în împrejurări de acestea, ca și cum o mînă pizmașă s-ar repezi asupra mantiei de glorie și onoare a țării tale și ar smulge, pentru a nu-l mai da niciodată înapoi, unul din cele mai curate mărgăritare ce o împodobeau.

Ce frumos bătrîn, cu ochii de o strălucire minunată, de străbător diamant negru! Ce aristocratică distincție, ca de prinț, ca de rege, în această față de fiu din popor, care nu era măcar boier și care începuse ca zugrav de icoane! Ce siguranță în mișcări, parc-ar fi fost un tînăr! Ce cumpănire a cuvintelor, luate totdeauna într-ales! Ce bunătate și simplitate desăvîrșită în tonul blînd al glasului care nu se va mai auzi! Ce bucurie în a face bucuria, ce regală munificență în a răsplăti darul minunilor ce-i răsăreau de la sine sub mîna magică! Ce însușiri rare strînse din mila lui Dumnezeu în același suflet mare de simplu genial!

Va veni o vreme cînd se vor scrie volume despre fapta lui care a cuprins jumătate din veac, din anii de încercare ca meșter, de rătăcire în Apus în căutarea tehnicei noi, pînă la zenitul de siguranță și măiestrie, de armonioasă perfecție a artei lui, pînă la seninătatea de idilă a bătrîneței harnice care pe încetul jertfește contururile, formele, topește tot mai mult natura în albastrul visului, parcă ar fi coborît tot mai mult cer asupra pămîntului, pînă ce el însuși, marele singuratec, de mult fără nici o

legătură cu oamenii, s-a dezlipit de pe acesta pentru a se pierde în lumina bună a accluiă, pe care era mândria lui s-o descopere, s-o urmărească, s-o redea.

Se va spune însă oricînd ceea ce se spunea, ieri cu mîndrie, azi cu durere, despre mîndria aceasta națională. Se va spune că prin voia unor puteri mai mari decît noi s-a dat în el acestei țări, acestui neam întreg, omul care să le înțeleagă în toată adîncimea și nevinovăția, în toată mîndria și duiosia, în toată frumuseța și simplitatea, în toată castitatea și poezia lor. El a ajuns astfel cel mai mare poet prin colori al românimii adevărate, al vieții țărănești, al idilei păstorești milenare. Raza ce-i căzuse pe fruntea înaltă, inspirîndu-l pe viață, raza aceea i-a luminat pînă în ultima clipă de lucru, i-a luminat cu aurcolă de ideal pe cei mai mulți, săraci și nevinovați ai acestei nații, cu cari, toți, s-a simțit una și al căror mărș înălțător prin artă a fost.

Nu e nevoie să-ți dorim, bătrîne, ca țărîna să-ți fie ușoară. Cui altuia i-ar putea fi mai dulce decît ție, care ai fost prietenul cel mai călduros al acestei țărîne, cu toate florile ei, cu toată podoaba ei, cu toată viața ce s-a desfășurat pe dînsa ? Pe cine l-ar putea ea învăli mai cu iubire, pe cine l-ar cuprinde mai cald în brațe de mamă, pe cine l-ar feri mai cu îngrijire de tot zvonul și vălmășagul zădarnic al celor ce aleargă deasupra, pentru binele și triumful micii lui ființe ?

Pe malul înflorit al Prahovei, în fața zărilor largi, sub cerul curat al verii, care a fost bucuria ta, în revărsarea de lumină a soarelui, care-ți sărută veșnic pinzcle, dormi, poet alb, dar fără bătrînețe, dormi, muncitor neodihnit, dar fără oboseală ! Nu-ți trebuie fier și bronz, lux și mîndrie, lucruri ale oamenilor, tu care te afli împreună cu zeii cîmpului și pădurii, tu care te-ai dus cu sufletul între geniile idilei românești. Crucea, însă, să fie, crucea datinei pe movilă, și numele tău singur pe dînsa face cît toate strălucirile gloriilor false laolaltă.

În sufletele noastre ai lăsat însă o icoană pe care nimeni nu ne-o poate lua înapoi, și ea va fi o parte scumpă din comoara pe care n-o arătăm nimănui, dar din care hrănim zilnic munca noastră pentru scopuri care au fost și ale tale, pentru ideale cu gândul la care ți s-au închis pleoapele asupra dumnezeieștii lumini a ochilor veșnic tineri.

29 iulie 1907

(1)

B. P. HASDEU

Inclinându-mă înaintea mormîntului lui B. P. Hasdeu, n-am nimic de retras din tot răul și nici din tot binele ce am fost adus a spune, în deosebite prilejuri, despre dînsul.

A fost un om genial — cine i-a putut tăgădui serios această însușire? — a dispus de cunoștințe neobișnuite în toate domeniile, așa încît oricînd putea uimi pe cei mai mulți; a avut un spirit elastic cum cu greu s-ar mai putea găsi altul și, pe lîngă aceasta, pătrunzător, ascuțit; a fost un scriitor îndrăzneț în luptă și de o necruțătoare ironie, a fost un convorbitor care aducea în discuție puncte de vedere noi, și, cînd nu putea lumina, orbea prin scăpărarea scînteilor, și cînd nu putea convinge pe dușman, îl îndepărta prin jignirea crudă a mîndriei celei mai legitime, a sentimentelor celor mai gingașe și a ideilor celor mai îndelung și mai adevărat iubite. Chiar biruit în fața lumii, el își încunjura retragerea de o strălucire meșteșugită, care silea ochii să se închidă și lăsa totdeauna impresia unei superiorități omenești netăgăduite.

A dat culegerilor noastre de izvoare *Arhiva istorică*, cea dintâi carte a slavisticii la români ; a strâns în *Cuvente din bătrâni* probe într-ales din vechea limbă, lucru ce nu se mai făcuse de alții ; a grăbit dezvoltarea studiilor istorice, aruncînd în circulație, mai ales pentru vremile mai vechi, prin *Isotria critică*, o uriașă mulțime de informație nouă ; a cutezat să viseze o mare enciclopedie națională, încercată prin *Magnum Etymologicum*. În atîtea ramuri ale științei istorice și filologice, el a fost un deschizător de cale, care, ce e drept, s-a mulțumit adesea să arate numai drumul.

După încercări poetice și nuvelistice, a izbutit să grupeze de mai multe ori în jurul său un mare număr de scriitori ai epocii sale, de la foițele din Iași pînă la *Revista nouă*. Și în politică el s-a însemnat prin violentele pagini de satiră din ziarul său, *Traian*, închinat luptei contra dinastiei nouă.

A lăsat cîțiva școlari și un număr nesfîrșit de admiratori, deși a murit între slugi și lingușitori de ultima treaptă.

A fost frumos, a fost iubit, a fost mîndru, a gustat larg din mieea cerească a gloriei ; os de domn, s-a visat domn el însuși. A fost și bogat pe vremuri. A trăit mult și a luat vieții tot ce ea poate să deie.

Și de unde vine atunci acel îndelungat zbulcium, acele multe schimbări de ocupație, care au speriat și pe cei mai plecați credincioși ai lui, acea nestatornicie în idei și păreri, acea veșnică înlocuire de prieteni, acea tristă singurătate a zilelor lui din urmă ? De ce tăgăduirea din partea *Convorbirilor literare*, care l-au învins oarecum, de ce îndușmănirea cu toți frunțașii generației lui, de ce întoarcerea-i minioasă împotriva tineretului care înțelegea să ducă mai departe opera lui, de ce atacurile nedrepte care au smuls, care ne-au smuls răspunsuri nerespctuoase, pe care nu le-am fi voit ?

Fiindcă, potrivit cu cel dintii mediu al lui, polon și rusesc — a învățat la Universitatea din Harkov și a venit la noi ca tânăr format — el avea ca normă a vieții romantismul lui Pușkin și Lermontov, individualismul războinic, care dispune capricios, cum vrea, fără milă, dar cu atîta *genială* plăcere, de tot : teorii, idei, sentimente, lucruri, oameni. Sigur și îmbătat de superioritatea sa, el, eroul în sens romantic, a înțeles să-și supuipe, cu orice silințe ale sale și suferințe și pagube ale altora, toate.

Teoriile — pentru el ; știința — pentru el ; pentru el, literatura lirică ; pentru el, viața cu miile de izvoare ale plăcerii ; pentru el, prietenii, gata a se jertfi ca robi vechilor regi barbari. Pentru el, pentru superba lui individualitate, căreia i se închina. Cînd rana adîncă a morții copilei iubite l-a oprit în avîntul biruințelor lui și i-a îndreptat gîndul către alte lumi, el a înlăturat creștinismul pentru toți, legea celor mulți, săraci și orfani, și a făcut, și dincolo de marginile traiului, palatul deosebit al mîndriei sale.

Și, în viață, în simțire, în scris, în gînd, cînd te uiți bine, rămîne mai ales ce ai dat altora, ce ai lăsat de la tine, ce ai jertfit. Prin înstrăinarea de tine însuși capeți și consecvența, și stăruința, și caracterul, și iubirea oamenilor.

Astfel poți rămînea pentru multe timpuri un stilp de lumină caldă în jurul căruia crește și înflorește viața ; *altfel*, bineînțeles, poți să rămii oricît de mare, dar ca statuia de sare a soției lui Loth, uriașă, clară, rece și amară în mijlocul pustiului veșnic.

Așa cum a fost însă, neamul lui nu-l va uita și, chiar refuzîndu-i iubirea, nu-și va opri admirația față de această strălucită minte omenească care a scînteiat între noi, și poate că în creștinescul „Dumnezeu să-l ierte“, rostit la pragul mormîntului ce cuprinde uriașa frunte a cuge-tătorului și lumina ochilor isteți, se vor topi, pentru cei

ce vin după noi, greșelile ai căror martori, plini de supărare uneori, dar mai adesea de durere pentru mărimea celui ce le săvârșea, am fost noi.

2 septembrie 1907

(I)

IOSIF VULCAN

Între membrii de „dincolo“ ai Academiei nu era unul mai nelipsit de la sesiunea generală decît Iosif Vulcan, care și-a vestit, parcă, dinainte moartea, nevenind în martie trecut, pentru întâiași dată într-un lung șir de ani. La locul lui de mult statornicit apărea o dată pe an chipul bătrînului blajin, cu mustățile albe sucite încă dîrz, cum credea el că se cuvine unui membru al Academiei care ia parte la sesiunea generală. Era înalt, sprinten și avea o mare redingotă neagră. Așa stătea și așa se ridica, încît mai mult decît fața chema luarea aminte acel bust impunător și țapăn, iar mai mult decît bustul însuși, redingota. Aducea cîteva rapoarte, tot așa : uscate, mîndre, foarte blajine însă. Ținea să fie bine cu toată lumea, începînd, firește, cu cei mai puternici, pentru cari bunul bătrîn avea un adevărat cult ; dar se gîndea și la zcii mai noi și tineri. Și, Doamne, ce încurcat era dînsul cînd certe, vrăjmășii grozave dezbinau Olimpul, și divinitățile lui, tineri și bătrîni, morali și imorali, cu talent și fără, îi cereau să aleagă ! Se poate atîta cruzime față de un oaspete, își va fi zis el, înțepenindu-se și mai jenat în solemna-i redingotă ! Atunci făcea ce putea : unuia-i vorbea măgulitor, pe altul îl lăuda în scris. Și, dacă totuși se supăra vreunul și mergea cu supărarea pînă acolo încît să-l atace pe el, bie-

tul, care n-avea nici o platoșă, nu-i întorcea răul cu rău. Doar redacta și el, după multă chinuire de sine, două-trei rînduri de tînguire elegiacă și, apoi, cînd înțilnea pe dușman, nu știa cum să se apropie de el, cum să-l descrețească și să-l împace. Avea toată bunătatea slăbiciunii, dar poate și mai mult decît atîta...

Sărmanul bătrîn ! Și era ușor să-i faci plăcere. Nu cerea laude, și ar fi spus însuși că nu i se prea cuvin mari. Îi ajungea o invitație, un semn de atenție. O dată a tipărit o cartă de vizită în revista lui ! Dar, cînd era acasă, între oamenii pe cari-i cunoștea bine, pe cari-i știa că au mai multă bunăvoință de cheltuit cu el și-și aduc aminte mai bine de folosul ce au avut pe urma lui, atunci cînd, la adunările Asociației, ale Asociației pentru fondul de teatru, la alcătuirea căreia avusese o parte însemnată și la care el era acuma orînduitorul și căpetenia recunoscută, se reprezentau piesele lui, și se așeza scaunul lui de președinte, și se aclama persoana lui, o ! atunci redingota se umfla mîndră, mîinile stîngace făceau gesturi largi, cîte o scînteie scăpăra în ochii pașnici și glasul, chiar glasul se auzea. Acolo să fi fost, ca să știi cine e Iosif Vulcan...

★

Raposatului i se va mulțumi pentru îndemnul ce a dat în vederea introducerii la românii din Ardeal și Ungaria a aceluia mijloc minunat de cultură și moralizare care este, care poate fi, dacă se află în mîini bune, teatrul. Cînd se va ridica în vreun centru mai fericit cea dintîi zidire de teatru românesc, aceea va cuprinde poate chipul lui Vulcan, făcut în marmură sau bronz, așa încît el să se cutremure de bucurie în mormîntul său.

În istoria literaturii românești mai nouă, el nu se va însemna prin versurile sentimentale ce a scris, nici prin

cele câteva pagini de proză risipită pe meleagurile uitării a doua zi după ce au fost scrise : un roman, nuvele, piese de teatru, nici prin solemnele-i cuvîntări de ocazie. Meritul lui cel mare e publicarea, timp de mai multe decenii, publicarea îngrijită, gospodărească, în adevăr prietenească, a revistei *Familia*, care a murit deunăzi, luînd cu dînsa rostul, dacă nu sufletul lui Vulcan¹.

Însemnătatea acestei „foi literare“, cu poezii adesea nevinovate, cu povestiri bune de cetit înaintea tuturor, cu știri de tot felul — „Salonul“ lui Vulcan — cu cronica măritişurilor și a răposărilor, cu ilustrații de împrumut, de prin foile neamurilor bogate, și chipuri de „oameni mari“ din româtime, pînă la d-l Sîrbu din Rudăria, premiat al Academiei Române — stă în trei fapte : Întîi a ieșit acolo, în Oradea Mare [...], în părțile acelea răzlețe și primejduite, unde orice publicație românească e ca un steag rămas pe o cetate năpădită de dușmani, steag care prin singură fluturarea lui deșteaptă simțul de onoare și cheamă apărători.

Apoi că a rupt cu rătăcirile latinești, cu ortografia savantă, cu limba învățată și a scris, urmînd mișcării tinerilor din țară, româneasca bună și simplă a poporului, îndemnînd, deci, la întrebuintărea în viață a graiului acestuia ce se dovedea vrednic de literatură.

Și, în sfîrșit, de la tipărirea unei cărți ilustrate, cu chipurile și biografiile măririlor de „dincoace“, pînă la ultimele publicații de cărți de vizită și cronici bucu-reștene, el a ținut legătura cu centrul firesc al culturii neamului, România, despre care niciodată n-a vorbit rău.

Astfel acest om cu puteri modeste, dar cu atîta bunăvoință, a fost unul din predicatorii unității culturale, ceea

¹ Sub conducerea lui Iosif Vulcan (1841—1907), revista *Familia* a apărut din 1865 pînă în 1906.

ce nu trebuie să uite nimeni, și noi, mai ales, cei de aici, nu vom uita.

9 septembrie 1907

(I)

DANTE ÎN ROMĂNEȘTE

Versurile cele mai cuprinzătoare, mai lapidare din orice literatură a oricărui timp, o adâncime pînă în fundul căreia nu răzbate totdeauna nici cetitorul cel mai bine pregătit — și pregătirea în acest caz nu poate însemna altceva decît cunoașterea deplină a scolasticei medievale și a vieții italiene și universale în veacul al XIII-lea — un amestec uriaș de tragedie, de superstiție, de închipuire înflăcărată, de simbole pline de înțeles și de alte simbole, al căror înțeles s-a pierdut de mult, icoane care trec desăvîrșite, în fulgerul unui singur vers adesea, unind lumea noastră cu altă lume care pentru noi e adesea poezie religioasă, iar pentru contemporani înfățișa o realitate îngrozitoare sau plină de mîngîiere, și, pe lîngă toate acestea, revelația unei limbi literare nouă, minunată ca mlădiere, ca energie și puțință de expresie, dar purtînd încă pe dînsa toată roua scînteietoare și nevinovată a tinereții sale — aceasta este opera lui Dante.

Fiecare om cult știe ceva dintr-însa : puțini au străbătut-o întregă ; poate nimănui altuia decît specialistului ea nu i-a lăsat o impresie de total — așa suntem de deosebiți față de cugetarea și simțirea aceluși veac bătrîn ! — ci le-au rămas la cei mai mulți icoanele și mai ales acele dulci versuri de dureroasă plîngere a unor vremi nenorocite.

E o întrebare dacă Dante se poate traduce; o alta, mai îndreptățita, dacă el trebuie tradus. Căci se află oare cine să poată reda versul de bronz, bătut cu ciocanul greu al unei convingeri fanatice, în religie și politică, ce nu se mai întâlnește astăzi? Și se poate păstra acea melodie cu totul particulară ce se desface din strecurarea solemnă a silabelor avînd în ele ceva fatidic. ca destăinuirea zdrumțecată a unci Sibile?

Dacă, totuși, se admite că orice popor are dreptul să-și aibă în limba sa capodoperele literaturii universale, apoi traducătorul lui Dante se cuvine a fi un om în vîrstă, purtînd în suflet melancolia multor încercări grele din viață, multor deziluzii iertate și răni tămăduite, un om bun și blind, înseninat prin lămurirea sufletului său de-a lungul anilor, un singuratic în mijlocul vălmășagului lumii, la care să ia parte numai de formă, și, în același timp, un spirit care să fi păstrat ceva din naivitatea care deosebește vremuri ca ale lui Dante și care la el se avîntă, totuși, spre culmile sublimului.

Între scriitorii noștri, cu greu s-ar fi găsit aceste însușiri la altcineva decît la d-l Gane. Alegînd pentru anii săi de bătrînețe pe Dante, în lumea căruia s-a cufundat cu încredere pentru o călătorie așa de lungă, d-sa n-a greșit. Mai degrabă decît un meșter al formei poetice, îngrijit de efectele unei virtuozițăi superioare, mai degrabă decît un savant, întreg sau pe jumătate, care să trateze ca un șir de probleme ale cugetării și limbii textul marelui florentin, era chemat să încerce o astfel de operă grea un scriitor care să aducă o stare de spirit asemănătoare — prin liniștea-i cam tristă, prin concepția-i de un realism simplu, ce dă de la sine poezia — cu acel model neatins care e poetul celor trei lăcașuri ale sufletelor.

Infernul — i-aș fi zis *Iadul* — iese în a doua ediție a traducerii românești. Cetitorul va găsi armonie egală

cu sine, limpeziciune de formă, pe alocuri energie în imagini sau în exclamații, totdeauna o rimă naturală și sigură, iar, mai presus de toate, o *tinereță*, o spontaneitate nouă care fac cea mai mare cinste traducătorului. În ceea ce a dat generația precedentă, în produsele literaturii mai nouă, cu greu se va găsi o lucrare așa de întinsă, de grea și totuși așa de liniștită și sigură, înfățișată cu așa de puțină pretenție, într-o mișcare așa de firească și cu un zîmbet așa de bun, ca aceasta.

Traducerea *Infernului* nu e un „eveniment literar“, ci o faptă bună și folositoare, pe atât de simplă, pe cât de meritorie. Ea poate și trebuie să fie urmată însă de traducerea celorlalte două părți din *Divina Comedie*. La vîrsta sa înaintată, d-l Gane ni se dovedește destul de tînăr pentru a ni le da.¹

18 noiembrie 1907

(I)

LONGFELLOW

America și, împreună cu dînsa, toată lumea de limbă engleză, serbează o sută de ani de la nașterea lui Henry Wadsworth Longfellow, pe care istoria literaturilor universale îl va pune foarte sus cînd se va judeca, în deplină siguranță, partea ce au avut-o scriitorii în crearea simțirii și moralității vremilor noi.

¹ Ca una dintre primele încercări de tîlmăcire a lui Dante în românește, întreprinderea lui *Nicu Gane* (1838—1916) putea fi întîmpinată cu bunavoință. Traducerea *Infernului* (1906) e însă un eșec. Meritul unei bune versiuni românești a *Divinei Comedii* avea să-i revină lui G. Coșbuc.

Culegerile mai vechi ale operelor sale îl arată ca pe un lănar cu părul mare revoltat, cu pătrunzătorii ochi fără caldură. Așa va fi fost cînd pleca în Europa, nu pentru călătorie de plăcere, ci pentru a învăța de la civilizația ei batrînă, care stăpînește și inima, nemulțumindu-se cu descoperirea celor mai bune mijloace de a studia și întrebuința natura, pentru a deprinde de la societățile acestea cu datine, de la literaturile acestea cu tradiții, de la zidurile acelea cu trecut istoric și de la pămîntul acela cu amintiri un alt fel de a înțelege viața decît cel pe care-l aveau asprii republicani cu firea de oțel, tare, dar rece. A învățat desăvîrșit nemțește, franțuzește, italienește, spaniolește; a văzut peisagii romantice, s-a apropiat de frunțașii cugetării și vieții politice contemporane, a cetit cu răbdare toate literaturile cele mari ale continentului vechi, din care știa o parte pe de rost. Astfel și-a făcut o personalitate poetică fină, bogată, felurită și, pe lîngă toate acestea, deosebit de duioasă, de mihoasă, de bună. Pe cînd își făcea lecțiile de istorie literară la una din universitățile cele mai mari ale Lumii Nouă, el prelucra materialul îmbielșugat pe care-l adusese cu sine. Tot romantismul, cu baladele lui mîndre, cu suspinele lui sentimentale, cu groaza lui de taină, cu jocul lui de cuvinte a fost înfățișat astfel, în cea mai dulce și mai ușoară limbă engleză, de un american pentru americani. Pornind, ca de obicei, de la o temă europeană, el a cîntat, după modelul lui *Hermann și Dorotea*, idila țărănească a marelui Goethe, viața liniștită, de fată de la țară, iubirea curată, lunga rătăcire tristă după cel pierdut, zguduitorul întîlnire a *Evanghelișei*, fiica „pădurii primitive“. Învățîndu-se după Châteaubriand a iubi pe indieni, pe bieții *piei-roșii* prigonîți, el le-a cîntat viața în blotaurile cîntecelor lui *Hiawatha*.

Cu acestea și, în lirica-i de tinerețe, cu vestitul *Excelsior*, așa de bine tradus de St. O. Iosif, el își atinse culmea. Dar pînă la sfîrșit el scria pentru un public plin

de nesfârșită iubire pentru el, poetul poezilor, ale cărui cîntece pătrunseseră pînă în cea mai depărtată colibă a căutătorului de bogăție prin pădurile Vestului. A pus pe Mintuitorul însuși într-o tragedie, foarte curată, destul de sfîntă, plină de versuri armonioase, dar care nu s-a impus. De obicei însă, el lasă să-i cadă de pe buze cîntece. Era acuma un prea frumos bătrîn, cu barba albă, cu ochi foarte buni, și cînd, într-un tîrziu, moartea cutează să-i aducă aminte de drumul cel lung, ea-l găsi cu micrea cîntărilor pe buze.

În altă țară, la un adevărat popor, în alte vremi de avînt al cugetării, el ar fi întreat mai mult sufletul său însuși și ar fi rîvnit mai sus, ar fi gîndit mai bărbătește asupra tainelor. Așa cum era însă, viața lui a fost pentru America engleză o binecuvîntare a inimii tuturorora în numele poeziei.

Și, iată, ea și-a adus aminte.

1907

(I)

LEON TOLSTOI

În Leon Tolstoi, despre moartea căruia s-a vorbit, fără teme, țăunăzi, nu numai Rusia, dar lumea întregă au încă pe unul din cei mai mari oameni ai timpurilor de față — mare prin opera, dar, înainte de toate, prin sufletul său de credință și bunătate, cum nu mai este altul nicăieri în timpurile noastre.

A ajuns la optzeci de ani, vrîstă de patriarh pentru un om care are și fața, și graiul, și viața de patriarh — căci de mulți ani s-a coborît în mijlocul naturii, cerînd de la simplitatea ei sublimă un răspuns simplu la taincele

supreme a căror dezlegare îl chinuise ani îndelungați, și e acuma un frumos țăran bătrîn, cu barbă lungă, sălbatecă, cu plece ca de egumen, cu fața arsă de soare din care se desface pătrunzătoarea întrebare a neliniștitorilor ochi de leu. Și multora li se va părea că este o mare deosebire între acest bogat „om de țara“, a cărui bogație o caută și o țîn alții, între acest predicator și prooroc în haine de țăran, care vede în iubirea creștină, în pacea creștină, în marginirea și cumpătarea creștină a tuturor nevoilor, în cultivarea omului creștin din fiecare singura soluție multămitoare a dureroaselor probleme superioare, și între tinărul ofițer, între puternicul scriitor care coboară în operele lui, cu o putere de evocație fără pereche, o lume, o vreme întregă, cu toate tipurile ei deosebite, dindu-i în același timp întreaga viață morală de care era însuflețit și zguduind-o de toate curente de idei, de toate patimile timpului, în mărețele creațiuni ce sunt, după schițele din Caucaz, *Război și pace* și *Ana Karenina*. Și de pe atîta buze cade cuvîntul de superficiala și lesnicioasă osîndă: decădere, slabire a însușirilor productive, misticism, manie religioasă !

Nu, nu e așa ! Decăderea n-o poți afla, nici oboseala marelui creator. În *Sonata lui Kreutzer*, care vrea să dezguste de iubirea cărnii, în marile scene de durere din romanul de bătrînețe *Învierea*, unde totul trăiește cu o putere de vrajă, de la biserica de sat luminată de făcliile învierii pînă la căsuța păcatului, pînă la temnița crimei și la ispășirea surgunului, în cuprinzătoarele schițe care prezintă pe scurt viața unei nevinovate făpturi cu patru picioare a aceluiași Dumnezeu, sau povestea morții omeneste, pe cîmpul viscolit ori în odaia luxoasă a funcționarului înalt, dar tot așa de smerită, de fricoasă, de chinuită de dorința unui razim, unei mîngîieri, unui îndemn, care nu pot fi din această viață a egoismului ce înflorește pentru împodobirea lumii, în toate e același gest de înviator fericit și măreț. Și nu e nici mis-

ticism rălăcitor, nu e nici complicație de teorii și visări religioase în păreri despre om, despre trai și menirea lui, ci e simplitatea evanghelică, a cărei supunere poate să înalțe mai mult decât mândria.

Și e, desigur, plină de unitate această viață. Vedeți pînzele acelea mari de război, de viață socială scumpă, înaltă, zgomotoasă, felurite. Sunt mulți oameni, sunt atitudini frumoase, sunt mișcări îndrăznețe. Dar simți îndată că nu pentru a le înfățișa e scrisă cartea. Rînd de rînd, pagină de pagină, capitol de capitol, aleargă flacăra întrebării, dezmiertătoare asupra unuia, crudă asupra altuia, arzătoare asupra unui al treilea. Și, la capăt, cînd toți se duc, se resemnează, se topesc, se acopăr de umbra, limba de foc a întrebării se mișcă mai departe, tremurînd dureros în marele întunec. Îi trebuia, înainte de toate, și lui să știe

Ce sînt aceste lucruri ce veșnice n-or fi.

În filozofie a găsit vorbe rare care se ciocnesc, construcții înalte, ridicate pe nori ce plutesc, argumentații care mulțumesc rațiunea unui timp, dar nu pot rodi în inimă, pe care n-o ating; în păreri mistice a găsit creștinismul de origine fără acea simplitate și nevinovăție care sunt însușirile lui cele mari prin care a putut și a trebuit să cucerească lumea.

Atunci el abdică mîndria cugetării, îndrăzneala gîndului răzvrătit cu care se lovide de porțile de aramă ale tainei și, dacă făcu jertfa aceasta, se găsi alături de durerea și bucuria oricui, chiar ale celui mai umil, se înfrăți cu zilele muncite ale celui mai sărac și trăi ani de bătrînețe cum pușini frunțași ai epocii noastre de luptă au putut să-i aibă, pe vreo altă perină de mîngiere.

Și ceea ce are însemnătatea cea mai mare, e că el nu s-a făcut creștin după Evanghelie pentru fericirea sa, pe care l-a ignorat totdeauna, ci pentru suferința acestui iad, în care fără scop văzut se zbate și se stoarce

omenirea învrăjbită, a cărei mîntuire el n-o vede în civilizație — oprit fiind de brutala ei înfățișare materială de astazi.

(I)

TUDOR DE FLONDOR

Din Bucovina sosește știrea tristă a morții cavalerului Tudor de Flondor, componistul căruia încă dăunăzi, la Sibiu ca și la București, i se făceau mari și pe deplin meritate ovații.

Dintr-un neam care se află pomenit în istoria noastră încă din veacul al XVII-lea și care, rămîind în Bucovina la anexare, a căpătat predicatul nobiliar și titlul de cavalier, Tudor de Flondor a avut doi frați: unul din ei, d-l Nicu de Flondor, e cunoscut bucureștenilor din vremea expoziției, cînd a cîștigat simpatia generală prin amabilitatea sa, celălalt e d-l Iancu de Flondor, care a fost odată șeful partidului național român în vechiul ținut moldovenesc.

Tudor de Flondor, fire impresionabilă și delicată, visător incorigibil, trăind într-o lume a lui în care banii și alte nimicuri n-aveau nici o valoare și în care oamenii lunecau ca niște umbre pe care nu le poți recunoaște și numi, a fost din tinerețe un muzicant fanatic și exclusiv, închis în iubirea artei sale. A străbătut-o întregă ca admirator fervent al maștrilor celor mari și, între audițiile sale, a început să scrie, puind deocamdată în muzică versuri de-ale lui Robeanu, adecă Gheorghe Popovici însuși, sau simple cîntece fără valoare. Cine n-a auzit acum douăzeci de ani serenada plină de melancolie lină, *Luna doarme*, a cărei muzică e de Flondor ?

Spre înălțimea mai mare a operetei s-a arătat în *Moș Ciocîrlan*, care a fost pentru românii de pretutindeni o revelație. Operetă țărănească, în care sunt fete frumoase, vînători viteji, greci fricoși și alte ingrediente ale comedii lui Alecsandri, la care Flondor rămăsese în ceea ce privește literatura¹. Compozitorul dovedea strălucit că-și amintea de multe și putea să combine cu succes amintirile sale. Lipsea însă nota populară, care era de așteptat, și lipsea vioiciunea veselă pe care o cerea subiectul și pe care el, pierdut în reveriile sale triste, nu o putea da.

Și asupra acestui sfîrșit discret se lasă ca o umbră mai adîncă din sărbătorirea lui Porumbescu, mort și mai tînăr, dar după ce dăduse glas aspirațiilor unui neam în atitudinea de revoltă a unui Prometeu pe care boala-l roade pe stîncă siguranței în el și în chemarea sa.

18 iunie 1908

(I)

SIMION BĂRNUȚ

Membrii Asociației aveau un gînd, pînă a vorbit reprezentantul guvernului, să adauge la programul de aprobări și banchete, fără măcar, la sfîrșit, un bal frumos, care să pregătească întemeierea cîtorva familii, a face un pelerinaj la mormîntul celui mai mare dintre fiii Sălajului românesc, la locul de odihnă al lui Simion Bărnuc, sau, pentru a-l scrie cum se scria, după norme

¹ Tudor Flondor (1862—1908) a mai scris muzică pe versuri de Eminescu (*Somnoroase păsărele*), valsuri pentru pian și orchestră, coruri etc.

din Roma veche : Barnuțiu. Întrebam, cînd s-a zvonit acest plan, dacă Universitatea din Iași, pe care au înălțat-o cursurile ținute, ani îndelungați, de Bărnuț, se va gîndi la acest nobil învățător și formator de suflete pentru a pune pe piatra lui una din acele cununi care nu pot sa lipsească.

Pelerinajul nu s-a facut, pentru a se dovedi încă o dată ce pașnic, rabdator și supus neam de oameni sunt și acești valahi, de cari totuși nu încape atîta lume. Universitatea din Iași a putut să uite, în dulcea odihnă a verii, turburată doar de jargonul d-lui filolog Hecht, de vestitul învățător al ei pe vremuri. Numai preotul din Bocșa a facut slujbă de odihna sufletului ; au ascultat cîțiva țărani, înțelegînd mai puțin rostul slujbei, iar jandarmii cu pene de cocoș patriotic la pălărie au păzit de o primejdie care n-a existat niciodată.

Și totuși ar fi spus ceva, cu oarecare tilcuire, mormîntul lui Bărnuț. Și mai ales două lucruri.

Cine nu știe vestita lui cuvîntare către adevăratul popor, către miile de săteni doritori de a-și afla vestea mîntuirii din robie și nedreptate — cuvîntare ținută în Cîmpul cel nou al Libertății, la 3 mai 1848 ? Filozofia profesorului de filozofie a trecut fără înriurire, și numai cînd s-a vorbit în viu grai de dureri vii și nădejdi ce înfloreau de fapt în suflete, numai cînd s-a grăit tuturor, în graiul pe care toți îl știu și-l întrebuițează, numai atunci s-a făcut acea sfîntă împărtășenie a sufletelor care creează momentele mari.

Peste cîțiva ani, Bărnuț predica la Iași, în lecții de drept, crezul național românesc, scoțînd din teoriile sale, răbdător dezvoltate, încheierea că suntem un neam și trebuie să clădim toate ale noastre pe conștiința acestei ființi deosebite, firești și legitime a neamului nostru.

Și a venit un filozof mai nou, mai învățat, poate mai ager, d-l T. Maiorescu, și cu vioiciunea tinereței i-a distrus sistemul de argumentare. Aici s-a oprit, însă, neputînd

pune la loc un altul. Și, iată, după trecere de mulți ani nu negația d-lui Maiorescu, ci afirmația lui Bărnăț ne stăpânește; ne luminează și ne încălzește.

Și astfel s-a dovedit încă o dată că ideea însăși rămîne, oricum ea ar fi fost servită într-un timp, prin orice construcții de filozofie și metafizică trecătoare. Căci rădăcina ei se află aiurea, și nimeni n-o poate smulge de acolo.

Și de aceea mărimea lui Bărnăț nu scade cu anii, și memoria lui nu s-a întunecat o dată cu generația ucenicilor săi.¹

6 august 1908

(I)

UNUL DIN ULTIMII MARI BOIERI DE NEAM : ȘTEFAN GRECIANU

Cu Ștefan Grecianu, mort la vîrsta frumoasă de optzeci și patru de ani, dispăre unul dintre cei mai bătrîni în mijlocul bătrînilor, unul dintre cei din urmă reprezentanți ai acelei generații încă fericite din anii 1860, care amesteca totdeauna, cu orice slăbiciuni omeșești, dragostea cetitului, plăcerea pentru colecțiile științifice, rîvna de a scrie pentru a îmbogăți cunoștințele despre trecutul nostru, simțirea pentru neam și țară.

¹ După înfrîngerea revoluției din 1848 a românilor din Transilvania, printre conducătorii căreia s-a aflat, *Simion Bărnățiu* (1808—1864) s-a stabilit în 1855 la Iași, unde a fost profesor universitar de drept public și filozofie. A avut o atitudine social-politică democratică. Bibliografia sa înscrie lucrări de drept, pedagogie, psihologie, logică. Conform concepțiilor sale latiniste, Bărnățiu deriva direct dreptul român din cel roman, idee ale cărei consecințe au fost combătute de Titu Maiorescu în studiul polemic *Contra școlii Bărnățiu* (1868).

A fost un mare proprietar, și poate nu unul dintre cei mai miloși și gata la jertfe — toată acea generație de tineri români din părțile muntene a fost interesată și doritoare de avere tot mai mare. Nu știm cum va fi fost ca tînăr, dar la bătrînețe se spunea pe urma lui că e prea mult legat cu sufletul de banul său și de pămîntul său : ospitalitatea lui Grecianu era totdeauna zimbitoare, ca a unui boier adevărat, dar mult mai puțin largă. Dacă, mergînd la țară la dînsul, mîncaseși bine de-acasă, era și mai bine decît altfel. Dar, cel puțin, ce-ți dădea era din al lui, pe cînd la atîția sardanapali ai ospitalității orientale prînzești din banii lui Mochi Fișer și ai consorțiilor săi.

A făcut politică. Se poate să nu facă politică în România cineva care se bucură de mai multe milioane și care, înrudit cu scriitorii bisericești și istorici din vremea lui vodă Brîncoveanu, s-a mîndrit totdeauna că are sînge de-al Brîncoveanului, ba chiar, mai departe în genealogie, de-al lui Mihai Viteazul el însuși ?

Politica lui însă nu însemna mare lucru nici pentru el, iar pentru alții și mai puțin.

Tînăr încă, abia întors de la studii, Grecianu a început să tipărească. Firește că activitatea lui științifică a fost în legătură cu descendența-i boierească și domnească. Despre Radu Greceanu, cronicarul, despre vodă Brîncoveanu se ocupa el înainte de orice alte personaje din istoria țării.¹

Dăunăzi a dat o ediție nouă a scrierii oficiale a lui Radu despre slăpînirea domnului său.

Pentru aceste studii, Ștefan Grecianu a făcut o culegere de o foarte mare bogăție privitoare la multe din neamurile mari ale Țării Românești, și, cu documentele, copiile

¹ *Viața lui Constantin vodă Brîncoveanu*, cu note și anexe (1906). Ștefan Grecianu (1824—1909) a dedicat străbunului său, Radu Greceanu, studiul *Scrierile lui Radu logofătul cronicarul* (1904).

și notele sale, el putea fi privit ca neîntrecut în cunoștința genealogiilor muntene. Aceste hîrtii vor rămînea, după cît știu, în stăpînirea Academiei Române, care pentru aceste lucrări, făcute stăruitor și pe ascuns de public, îl alesese membru de onoare al ei.

Urmașul lui Brîncoveanu și al lui Mihai Viteazul avea în el o tărie de trup și de suflet care-i vădea singele cel bun. Te uimeai văzînd pe acest octogenar cu fața osoasă și profilul de șoim, cu glasul încet, strîns, zugrumat de astmă, vorbind ceasuri întregi, amintindu-și sigur multe lucruri mărunte, din veacul pe care-l trăise în mare parte și din cetirile sale, făcînd drumuri lungi și răstîndu-se războinic la cine nu-i făcea după voie și nu-i umbla după poruncă.

Mai bun la suflet, mai puțin politicoș — ce îndelung îți strîngea mîinile înainte de a-ți arunca săgeata unei notițe răuvoitoare! — mai darnic pentru știința țării și mai părintesc pentru sătenii săi — căroră știa totuși să li dea hrana cuvenită în zilele lor cele grele — Grecianu ar fi întrupat pe adevăratul boier de viță, cu spiritul hrănit de tradițiile sale familiare și de o aleasă cultură căpătată în Apus, tip a cărui dispariție treptată n-o putem regreta îndeajuns.

8 august 1908
(IV)

D. M. STURDZA

A murit, la Dieppe, Dimitrie M. Sturdza, al doilea fiu al lui Mihai vodă, domn al Moldovei.

Făcuse în tinerețe studii bune, împreună cu fratele său Grigore și cu Mihai Kogălniceanu, la Lunéville, subt

conducerea abatelui Lhommé, un bătrîn cleric de toată bunătatea, fost preceptor al tatălui lor, și apoi la Berlin. Din aceste studii, Mihail Kogălniceanu a ieșit un om genial, cel mai mare conducător cultural și politic pe care l-au avut românii în epoca modernă ; Grigore Sturdza, cel mai mare dintre beizadele, s-a întors ca un iubitor de știință, în problemele căreia s-a cufundat și în visările căreia s-a pierdut, și ca un îndrăzneț în politică, pe care o facea, neapărat — nefiind decît un om distins, și nu unul superior — potrivit cu tradițiile clasei boierești și cu interesele familiei, am zice : ale dinastiei sale.

Dimitrie Mihail Sturdza n-a fost decît un gentleman cu creșterea desăvîrșită și proprietarul unei mari, unei foarte mari averi. Tatăl său a murit între străini fiindcă nu-i plăcea să trăiască în Moldova, care voise să-l gonească la 1848. care-l lăsase să plece la 1849 și care n-a voit să și-l aducă înapoi, domnește, la 1859 ; el, fiul, n-a simțit niciodată dorul de țară și dragostea de neam.

Reprezentant tipic al acelei aristocrații române care, din dorința unei vieți ușoare și plăcute, din deprinderea cu toate rafinarile moderne, din cunoașterea perfectă a limbii franceze, din înrudirca căutată cu nobilii Apusului, coborîtori din cruciați, s-a confundat cu totul în categoria de nobili și bogătași din toate neamurile cari-și petrec viața între Paris, Coasta de Azur și locurile de băi vestite și cari-și hrănesc spiritul cu ziarul francez cel mai scump și cel mai nou roman parizian, Dimitrie M. Sturdza, în străinătate : principele D. M. Sturdza, a lasat în sama vechililor și arendașilor imensa-i avere de moșii, păduri și palate din țară și a trăit, în aer de mare și înaintea valurilor — care nu-i vorbeau de lupta firească pentru orice viață din lumea largă — mai mult la Dieppe.

Acolo a murit. Avea nouăzeci de ani. Cine ar fi crezut ? Numai anii de muncă trec greu.

...Dar se cunoaște că au trecut !

24 august 1908

(IV)

DR. I. RADOVICI

În adîncurile mării albastre de primăvară s-a coborît pentru a-și găsi odihna de durerile sărmanului său trup și de suferințele unui suflet nobil, ale cărui avînturi toate se sfarmau de stîncă bolii crude, d-rul Ioan Radovici. Cu el dispăre una din cele mai nobile figuri ale tineretului nostru, unul din oamenii cei mai aleși prin cultură, inteligență, inimă caldă, prietenie sigură și cavalerism eroic pe cari i-a avut aceasta țară. Prin moartea lui silnică, de om care jertfește o rămășiță de viață pe care n-o mai crede folositoare pentru mulți alții, cărora le închinase toate puterile sale, se desăvîrșește una din cele mai strălucite fapte de altruism pe care le poate pomeni istoria poporului nostru.

Cu lacrimi în ochi pentru pierderea acestui om excepțional, căruia-i păstrăm toată simpatia pe care trebuia s-o trezească sufletul său curat și frumos, amintesc ca un exemplu pentru generațiile ce se ridică istoria sacrificiului pe care l-a făcut dr. Radovici.

Însănătoșat pe deplin, după multe îngrijiri și prin hotărîrea unui caracter de oțel, dr. Radovici se bucura de tot ceea ce viața poate să ofere unei individualități superioare. Tînăr, bogat, încunjurat de iubirea prietenilor și de respectul adversarilor, împăcat în conștiința sa, bucuros de muncă, fericit că poate să ajute pe săraci

întru apărarea și alinarea căroră era totdeauna gata, el primi vestea răscoalelor țărănești din martie 1907, a celor dintii salve în carne vie, a celor dinții nenorociri revărsate asupra țării.

Pentru a cruța pierderi de vieți imense trebuia ca noul guvern să deie județelor conducători experienți, energici, dar mai ales drepti și miloși. Ei nu se puteau afla decît în cele dintii rînduri ale societății românești, printre cei cari nu primesc de obicei un post ca acela de prefect.

Din fericire s-au găsit astfel de oameni, gata să pornească lupta împotriva patimilor dezlănțuite, fără a pedepsi dreptatea răzvrătită în folosul nedreptății apărare de lege și datini. Cei mai mulți erau oameni voinici, cari aveau puteri de cheltuit. Meritul lor, e, desigur, mare, dar pînă la sublimul altruismului se ridică omul șubred, încă bolnăvicios, care începu opera sa de prefect, știind aproape că scrie ultimul capitol al vieții sale minunate. Acela a fost Radovici.

S-a întors din Vaslui, județul lui, unde nu se vărsase o picătură de sînge, cu totul stors de puteri. L-am văzut atunci, și fața lui spunea îndeajuns că sacrificiul era consumat. Noaptea de veghe, grijile îndelungate, luptele crîncene cu destrăbălarea, prostia, ncomenia, chemascră boala înapoi. Lumina frigurilor scînteia în ochii buni și transfigura fața expresivă. Se îmbrăcase în cămașa morții. De atunci nu s-a mai întremat. Cînd, după vacanță, începură, în comisia parlamentară, discuțiile noilor legi agrare, el văzu foarte bine că se înșelase în speranțele pe care le pusese în liberali, atribuindu-le el, fostul socialist fervent, o mare misiune revoluționară în folosul săracilor, îndelung apăsați și chinuiți. Trebui să părăsească țara în curînd, după raza de lumină caldă care mai ține pe bolnavi în trupul căroră viața se stinge încet, și veștile pe care le primea acolo în Italia îl întăreau tot mai mult în deziluzia sa definitivă.

Ar fi vrut să se poată întoarce, să aibă o zi de vigoare mai mult decît omenească, să vie în Camera tirguicelilor și „acordurilor“ și, într-o ultimă încordare titanică, să arunce ultimele adevăruri în obrazul acelor cari, la glasul lui, ar fi plecat frunțile. Această mulțumire însă n-o avu.

Acum e dincolo de hotarul vederii noastre, al înțelegerii și chibzuielilor noastre. E acolo unde am voi adesea să fim, cînd viața-și grămădește prea mult loviturile, asupra noastră și asupra celor iubiți de noi. E unde nu-l putem urmări.

Printr-o supremă mișcare de discreție aristocratică, el a îndepărtat de la țărîna lui pompa prohodelor și discursurilor, a zădărniciilor și ipocriziilor. S-a sfiit, pare că, și de plînsul lacrărilor celor mai adevărate. Valurile amare trec asupra lui, și ele nu ni-l vor da niciodată înapoi, cu fața-i de tristeță și frumoșii ochi scînteietori, acuma închiși în adormire. Dar în sufletul tuturor celor buni cari l-au cunoscut va fi pentru dînsul un cenotaf de amintire, către care ne vom îndrepta spre mărturisiri și sfaturi ca față de prietenul viu, și odată acest neam, ajuns la înțelegerea celor cari în adevăr l-au iubit, va ridica un monument văzut *eroului*.¹

(I)

¹ Doctorul Ioan G. Radovici (1868—1908), întors în țară la 1896 după zece ani de studii la Paris, a aderat la mișcarea socialistă. Împreună cu ceilalți „generoși“ care au trădat mișcarea, a trecut în partidul liberal. Prefect de Vaslui în timpul răscoalelor din 1907, a distribuit celor aflați în suferință ajutoare trimise de N. Iorga. Din evocarea acestuia, reținem consemnarea convingerli fostului socialist că partidul liberal la care aderase era ostil intereselor populare.

În 1908, doctorul Radovici s-a aruncat de pe puntea unui piroscaf în valurile Mediteranei.

VASILE COSMOVICI

A murit în Paris poetul Vasile Cosmovici.

A fost un om de talent, știind să făurească versul, știind mai puțin — era medicinist ajuns funcționar — sa găsească ideea. A scris acum vreo douazeci de ani la *Revista nouă*, unde nu era printre cei din urmă. Hasdeu l-a îndrăgit, și pentru înfățișarea mefistofelică și macabră a figurii lui cu aspre linii crispate, pentru focul sălbatec al ochilor negri. Și l-a făcut mediu, și Cosmovici, care ținea mult la bătrînul cugetător, a carui viață încerca deunăzi s-o scrie după amintiri povestite de însuși Hasdeu, s-a lăsat prefacut în mediu. Numai la urmă, cînd a descoperit în sfîrșit șarlatania ordinară care se ascundea sub „spiritismul“ lingușitor și exploatare al unora din colegii săi de „ședințe oculte“, el a renunțat la jertfa de a se da în spectacol șireților, pe cînd ochii de vizionar ironic ai „maestrului“ urmăreau pe hîrtie nesigurantele voite ale unui condei inspirat de... „complezență“.

I-a venit mai tîrziu ambiția de a lucra pentru teatru, el, liricul de pînă atunci. A scris o *Doamnă Oltea*, care s-a reprezentat și cuprinde multe versuri bune¹. Apoi a vrut să redea tragedia lui Miron Costin, căreia i se poate găsi numai cu greu o vrednică motivare dramatică.

Spre sfîrșit, cînd îl chinuiau suferințele nervoase care l-au răpus, el a scoborît o treaptă literară, încercînd a reda prin jocuri de cuvinte, mai mult silite, humorul grosolan al unui ostaș român care s-ar fi luptat pe vremea grenadirilor lui Napoleon.

S-a stins departe, între rudele franceze ale soției sale (a fost de două ori căsătorit la Paris, unde a stat mulți ani de zile). Caracteristica figură de mucenic disperat al durerilor fizice și al unei ambiții literare foarte vii, pe

¹ Titlul piesei lui V. Cosmovici : *Domnița Olena* (1898).

care n-a avut răgazul s-o servească potrivit cu mijloacele sale, care erau adevărate — a dispărut. Să păstrăm un gând bun pentru vechiul prieten și tovarăș Vasile Cosmovici, unul dintre cei din urmă romantici sinceri, și rămași pînă la urmă romantici, fără bani, fără rost, fără titlu, într-o lume de o practicitate așa de grosolană, și să salutăm adînc, acum cînd, tîrziu, i se află moartea, pe omul deștept care n-a știut să ajungă la nimic în România.

Ianuarie 1909

(I)

P. S. AURELIAN

Dispare la o vîrstă înaintată P. S. Aurelian, președintele Senatului.

Răposatul a fost unul dintre cei dintîi români cari au avut cunoștințe serioase de agricultură. A studiat și scris cîtva timp în acest domeniu, fiind și profesor al școlii de această specialitate. Cu vremea, a ajuns a cuprinde întregul domeniu al economiei naționale, și acțiunea liberalilor, la cari se alipise, a fost determinată, prin anii 1880, de ideile lui protecționiste și industrialiste.

Din ce în ce politica l-a prins mai mult, fără ca acest om rece și cumpănit să fi avut pasiune pentru dînsa. Totuși, cînd o seamă de liberali mai tineri n-au mai vrut să fie sub mîna aspră și în cercul de idei cam strîmt al d-lui D. A. Sturdza, „drapeliștii“ au gîndit că se poate face un șef de partid din P. S. Aurelian, blînd, împăciuitor, foarte cuminte, vorbitor cumpăfat și plăcut, și, afară de aceste însușiri, economist recunoscut și plănuitor al Casei rurale. Tulburările pricinuite de nechibzuita izgonire cu poliția a mitropolitului Ghenadie care,

înainte de toate, reprezintă, pînă la depunerea cîrjei, biserica României, i-au dat prilejul de a înlocui, pe cîteva luni, pe d-l Sturdza.

Cîtva timp, partidul a vegetat în opoziție. A fugit repede în rîndurile oștii celei mari, *fără steag*. Vina acestei dezertțiuni a purtat-o desigur și acela căruia steagul, acum ascuns, îi fusese încredințat. Dar P. S. Aurelian nu ceruse această onoare.

Cum n-a cerut nici pe aceea de a fi președinte al Academiei Române, în care calitate iar nu i se puteau aduce critice.

S-a stins liniștit într-o zi mare a neamului, o zi în care s-au ridicat, lîngă vechi steaguri glorioase, steaguri noi pe care tineretul le-a ținut sus ca să se vadă de departe. Moartea lui a fost un incident ; unul mai impresionant pentru mulți însă înmormîntarea lui, la care au venit destui „prietenii politici“, dar nici un credincios al vechiului șef, de atîta timp ajuns și el la normalitatea smerită a vieții politice de partid ¹.

1 februarie 1909

(I)

¹ *Petre S. Aurelian* (1833—1909), economist și agronom cu vederi înaintate, pe care le-a expus de la catedra sa universitară și a încercat să le pună în practică în calitate de ministru și prim-ministru, a adus o contribuție meritorie în progresul economic al României. Este autorul unor bune lucrări de specialitate.

DOAMNA ELENA CUZA

A murit la Piatra-Neamț femeia ideal de bună și modestă care a fost măria-sa doamna Elena, tovarășă lui vodă Cuza.

Sînt sicrie pe care nu se depun nici florile cele mai din inimă închinată. Orice laudă, orice semn de durere par nepotrivite față de măreața simplitate a ființii pămîntești care, trăind între noi, cei plini de neajunsuri și păcate, a dus curată viața cerească, asemenea îngerilor.

Dintre aceste ființe alese a fost doamna Elena, a cărei viață întregă înseamnă : uitare de sine, iertare pentru alții, binefacere ascunsă de lume.

Odihnească în pace în acel pămînt al țării despre care spunea că numai cine s-a născut în cuprinsul lui poate să-l iubească !

Pentru noi, cei ai pămîntului acestuia, ea n-a murit : icoana ideală s-a ridicat numai, prin cea din urmă, dacă nu și cea mai grea suferință, ceva mai sus, și un glas din timpurile mai bune a tăcut.

Pe doamna Elena am văzut-o în zilele serbărilor amintitoare ale Unirii. Întovărășeam două studente ale Universității din București care veneau să-i înfățișeze o adresă de omagiu din partea colegelor lor.

Casa ei o dăruise doamna d-lui Theodor Rosetti, atunci cînd ea se hotărîse a părăsi țara. Întorcîndu-se — nu știu de ce plecase, dar se întorsese de dor — ea primi găzduirea unei familii bogate din Piatra-Neamț, care-i puse la dispoziție o căsuță curată și veselă, în care ai fi crezut mai degrabă că se sălășluicște primăvara unei familii de funcționari săraci decît că în ea se adăpostește aceea care a fost doamna țării.

Multă simplitate și la primirea de către personalul străin care încunjura pe măria-sa. Și multă cuviință rezervată, multă liniște rece. Mi se părea că întru într-un

cavou și că dincolo de ușa închisă, în odaia pe care o prevedeam tăcută și înghețată, voi găsi o umbră din acelea care multă vreme încă flutură în jurul mormintelor mari, fără plîns, fără glas.

Și nu, în acea odăiță neagră, în care se deslusea, în fundul unui fotoliu, dintr-o săracă rochie de doliu veșnic, sub un cauc de călugăriță acoperit cu un vâl simplu de lînă, o figură mărunță săpată fin în fildeș palid — în odaia aceea era o viață care știa, cetea, afla, care una amintirea întreagă a trecutului cu cunoștința desăvîrșită a celor de astăzi, era o cugetare sigură și cuminte, era o inimă care bătea pentru tot ce e nobil și ochi în cari nu secase izvorul lacrimilor acelora care țin vii durerile cele mari, ascunse de lume, pe care ele n-o privesc.

Cînd una din cele două fete îi ceti, cu emoția ce și-o poate închipui oricine, rîndurile din închinare, doamna se ridică, sprijinindu-se greu pe bietekele mîni batrîne, care făcuseră odată atîta bine și care tremurau slăbite în mînele de lînă neagră. O vedeam acum limpede: era o femeie micuță de stat, foarte delicată, pe care o simțeau însă că putuse sta odinioară alături de un domn — și ce domn!

Indrăznii a mă uita în ochii ei — mari, luminoși, adînci în vechile portrete, care răzima de fotoliul scump stema țării. În orbitele adînc săpate, pline afund de o umbră tristă, ochiul rămăsese, în liniștea lui împăcată, viu și puternic, uneori cu căutătura stăpînitoare, alteori înduioșat, bun, plin de binecuvîntare.

Cînd se auzi pomenindu-se numele și faptele aceluia pentru care avusese toată iubirea femeii și o iertare pe care puțini o pot da, acest ochi privi undeva, departe, unde mergea și gîndul tuturor celor de față. Apoi, în arcuitura de jos a orbitei adînci, o lacrimă mare se strecură încet. După patruzeci de ani ea putea să plîngă încă pentru dînsul.

Și vorbi, cu un glas care n-avea îndoieli și zăbăvi și un care slăbiciunea punea doar un ritm încet, care te făcea să simți că acestea nu sunt vorbe ca ale tuturor celorlalți oameni, că e într-însele ceva imaterial, aș zice aproape supranatural, ca în tot ce privea pe această femeie de mult ieșită din rîndurile grăbite, zgomotoase, pătimeașe și vulgare ale oamenilor.

Și, în felul ei de a vorbi, știa să amestece două elemente care nu mai merg împreună azi, dar care prin unirea lor făceau și marele farmec al elocvenței marelui ei soț : cea mai desăvîrșită simplitate și cea mai autentică maiestate.

Cînd cetirea adresei se isprăvi, atuzii aceste cuvinte de mulțumire, pe care le întovărășea un adevărat gest de suverană :

— Să trăiască România tinăra !

Nu venisem să întreb, și eram bucuros că doamna însăși întreba despre tot ce poate interesa pe o româncă de o înaltă cultură, de o distinsă experiență și care-și iubește adînc țara.

Despre ce a vorbit, răspunzînd, întregînd, îndreptînd ? Despre ce n-a vorbit, în aceeași exprimare sigură și simplă, pe care o întrerupeau afirmări pasionate, care scuturau tot trupul șubred, înviind în el măreția celor cîțiva ani neuitați !

A vorbit despre biserica țării sale, despre marele Veniamin care știu să înlătore pretențiile unui Mihai Sturdza și să părăsească un scaun pe care nu-l putea apăra, fiind și un sfînt, și un luptător pentru lege. A vorbit despre lipsa de mîngiere creștinească a celor săraci, despre preoții aceia cari lasă mortul în drum, dacă li se oferă plata prea mică, și despre pedeapsa pe care a dat-o vodă Cuza unuia pe care-l prinsese asupra faptului.

A vorbit despre țărani, despre durerea cea mare pe care a simțit-o cînd „un partid liberal a venit la guvern

prin valurile de sînge ale țărănimii liberate de Cuza vodă“, despre iarna grea pe care o duc cei sârmani, despre lipsa de nutreț, despre primejdia ce ar putea veni în primăvară din această țară de suferințe. A stăruit asupra nevoii unei gospodării nouă și bune pentru adevărata înălțare a acestui popor. Și avea amănunte de bună gospodină asupra culturii prunilor, asupra „povidlei“...

A vorbit despre un singur dușman, despre care, fără o ipocrizie de care un astfel de suflet e incapabil, spusese că l-a uitat și că nu-i pare rău de nenorocirea lui.

Firește, a pomenit, de mai multe ori, pe domnul Unirii. Îl înfățișa ca pe un om lipsit de toată iubirea pentru pompă, simplu ca orice om de rînd dintre supușii săi ; nu, mai simplu, mult mai simplu, străbătînd stradele, pierdut în mulțime.

— Și-i ziceam uneori... — Stă și se oprește, căutînd cuvîntul : „măria-ta“ i se pare prea solemn, că nu-i zicea astfel. Nu, să spuie cum îi spunea : — Și-i ziceam uneori : „Omule, de ce nu te păzești ? Se găsește poate vreun nebun care să tragă aszupra ta.“ Da el dădea din umeri, lui nu-i păsa... Și cîrmuirea era grea pentru dînsul, nu ca pentru alții cari se trezesc deodată mari și căroră toți li se închină. Că, vezi d-ta, el avea cunoștinți, rudenii, prieteni. Și, oricum, nu putea să se poarte cu dînșii numai ca domn.

Stătu pe gînduri. Apoi aminti pe regele și regina Italiei, ducînd iubirea și mila lor la Messina, cea mai nenorocită dintre cetăți¹.

— Și știi de ce o făcea el aceasta ? Pentru că era om al pămîntului aceluia...

Tăcu o clipă și, adînc mișcați, tăcurăm cu toții.

Altfel, primea puterea care vine de la Dumnezeu și, fără pretenție, dar fără scădere, ea întreținea legături

¹ În 1908, Messina a fost distrusă aproape în întregime de un teribil cutremur.

bune cu o curte nouă, care uneori își aducea aminte de dînsa și o căuta prin telegrame oficioase, în liniștea ei resignată.

I s-a părut o dată că aș fi atins păcatul *lui*, care a fost durerea ei, și atunci îmi tăie cuvîntul și început, dureros, o frază care trebuia să-l apere și pe care mă grăbii s-o împiedec.

Și a mai spus altele pe care le țin pentru mîngierea și îmbărbătarea mea în luptă, precum țin cu sfințenie rîndurile dictate de dînsa și iscălite cu mîna ei tremurătoare, în care, ca amintire pentru o intervenție în vederea serbării după cuviință a semicentenariului Unirii, ea dădea binecuvîntarea ei, de octogenară și de doamnă, copiilor mei.

Așa am cunoscut o clipă, o lună de zile înaintea bolii care a răpus-o, pe soția lui Alexandru Ion I, pe doamna Elena a României.

Am crezut că nu am dreptul să mă opresc de la comunicarea acestei amintiri.

5 aprilie — mai 1909

(I)

EUGENIU VOINESCU

O pierdere pentru arta română.

Pictorul Eugeniu Voinescu, singurul care a dat picturii românești marine studiate și pline de înțelegere, de poczie, a murit în București, la o vîrstă înaintată.

Voinescu era fiul consulului grec din Iași. El însuși a fost consul la Odesa, unde a cunoscut și frumuseța

măreacă a Mării Negre și dibacea ei înfățișare în pânzele lui Aivazovski ¹.

Căsătorit cu fiica poetului Gheorghe Sion, Voinescu era o fire blîndă, o natură aleasă, cu un fin simț pentru frumuseță, un om de o societate plăcută.

A-l întîlni era o plăcere pentru toți acei cari ajunseseră cumva în legătură cu viața izolată a acestui om de o sănătate șubredă, cu sufletul jignit de nedreptăți, oficiale și particulare, care i s-ar fi putut cruța.

Tablourile lui sunt risipite. O plajă, un val de mare, o noapte de furtună se află la mine, și ele-mi vor aminti pe omul amabil și bun care mi le-a dăruit. ²

13 mai 1909
(IV)

AUREL MUREȘIANU

Cu Aurel Mureșianu, bătrînul redactor brașovean, nu dispăre numai un om, un scriitor stăpîn pe condei, un cunoscător deplin al politicei, un om de întreprindere și de mare stăruință, un reprezentant pe dreptate respectat al generației mai vechi, ci una din înfățișările gazetarului român de „dincolo”, poate mai interesantă ori mai vrednică de stimă decît cuceritoare, populară și simpatică.

Gazeta Transilvaniei, foaia moștenită de Mureșianu, dintr-o familie ai cării membri moșteneau datorii literare

¹ *Ivan Konstantinovič Aivazovski* (1817—1900) — pictor rus, autor de peisaje marine.

² *Eugeniu Voinescu* (1844—1900) a fost citva timp profesor la Școala de bele-arte din București. Dintre tablourile lui marine: „Un port de mare”, „Stîncile de la Constanța”, „Rada din Odesa”, „Marca Neagră”.

și datorii de publicist politic, se deosebea hotărît de celelalte organe ale presei frașilor noștri din Ungaria și această deosebire nu se datora redactorilor, tineri asemenea cu acei cari scriu la alte foi, în stare și ei sa aiba patima luptei și să se mîngîie cu vreo glumă. Ci se datora numai și numai lui Mureșianu, care inspira articolele, le dădea tonul, le cetea și le recetea, le îndrepta, le refăcea adesea, le distrugea uneori. El era, chiar de pe patul de suferințe unde a zăcut multă vreme, redactorul, adevărat, veghetor și plin de simțul răspunderii, al foi sale.

Ea oglindea mai puțin ființa lui sufletească, fața de originalitatea căreia fusese, desigur, cînd ea mai traia, tot așa de neîndurat ca și față de originalitatea tinerilor pe cari-i aduna lîngă el, ci concepția lui despre menirea unei gazete. Și mai ales a acelei gazete, gazeta lui Iacob și Andrei Murășanu, a lui Bariș, de care se apropia, gîndindu-se la acești înaintași numai cu cel mai mare respect. Așa fiind, redactorul *Gazetei* se simțea dator a da într-un stil măsurat, fără avînt, dar fără nesiguranțe, cetitorilor săi, cari și ei erau speciali, avînd aceeași evlavie față de foaie, știri cu totul sigure și absolut obiective, judecări cumpănite, chiar dacă nu erau drepte, tablouri ale situației în care se vedea silința de a prinde de sus lucrurile mari. S-a atacat caracterul oracular al *Gazetei*, care nu era nici pentru activism, nici pentru pasivism, și în multe avea aceeași atitudine ferită ; dar în aceasta nu era sfială, și mai puțin frica de a intra în conflict cu procurorul și în atingere cu jurații [...], ci era numai un covîrșitor simț de respect față de greutatea unei probleme politice.

Locul lui Mureșianu îl vor lua alții — caci nu cred să dispară *Gazeta* și n-ar fi bine, pentru că „dincolo“ ea e una din puținele noastre tradiții, și ce ne trebuie poate astăzi mai mult, în orice domeniu, sînt tradițiile. Dacă răposatul redactor ar fi lăsat un fiu ziarist, el ar fi condus,

la rîndul lui, potrivit cu normele dinastiei ; poate că însă altă vreme, nervoasă, pasionată, personală, nedreaptă, revoluționară l-ar fi stapînit, și tatăl și-ar fi privit cu durere un moștenitor pe care nu-l putea deposeda, dar nici schimba. Nefiind acest urmaș de drept, ceilalți, deprinși a lucra de mult la *Gazetă*, vor trebui să chibzuiască bine pentru a putea uni două elemente neapărate : păstrarea caracterului special al foii, care-i îndreptățește existența, și înțelegerea pentru spiritul timpului, pe care nimeni nu se gîndea să o ceară lui Mureșianu, dar pe care toți o vor cere oricui altuia.

Poate că într-o direcție cultural-politică, liniștită și spornică, e viitorul „bătrînei“ foi brașovene, ale cărei bătrînețe se poate încheia astăzi prin moartea bătrînelui ei redactor. ¹

12 iunie 1909

(I)

VEDERILE POLITICE ALE LUI EMINESCU ȘI GENERAȚIA DE AZI

Pentru o publicație făcută cu prilejul serbărilor de la
14 iunie 1909

Într-o limbă minunată, cu o logică în aparență nezguduită, cu toate mijloacele poetice ale icoanei, fanteziei, ironiei, Eminescu, redactor la *Timpul* conservatorilor, expune și în aceste articole teoria că vremea veche era

¹ Aurel Mureșianu (1847—1909) a devenit directorul și proprietarul *Gazetei Transilvaniei* în 1878. I s-au intentat repetate procese de presă și a suferit condamnări din partea justiției habsburgice.

întreagă bună și vremea nouă e toată rea, și aceasta din pricina înnoitorilor liberali fără știință, talent, practică și sinceritate.

Cetitorul trebuie înștiințat. Vechiul regim politic avea groaznice vicii de orientalism. Dar el cuprindea în sine o tradiție serioasă și fecundă, așezăminte care izvoriseră din adincul ființei noastre naționale, datini care corespundeau însușirilor noastre osebitoare, o viață morală care era a tuturor fiindcă venea de la toți, o solidaritate care strângea neconștient laolaltă o lume națională.

Le-am pierdut pe toate acestea, și e o pierdere uriașă.

Sinceri mulți din ei, nepregătiți și mediocri cei mai mulți, liberalii au vrut să clădească pe ruinele acestei clădiri modeste un nou palat în stil apusean, a cărui desăvirșire era mândria lor. Îl avem : vara, ne arde, iarna, ne zgribulim de frig, răceala năpădește pereții și oasele noastre, fumul ne îneacă, praful ne înăbușă, mirosurile grele ne dezgustă, zgomotul încunjurător ne amețește. Dorim de vechea pace, răcoare, trăinicie, de vechile mi-rezme ale odăilor sănătoase.

Nu le vom avea la loc niciodată. Vremea le-a luat pe dreptate sau fără. În clădirea nouă trebuie începută însă o întreagă operă gospodărească de adaptare, pe care ambițioșii întemeietori au disprețuit-o. A căzut casa bună a părinților noștri ; datoria noastră e să potrivim casa bună a copiilor noștri.

Trecutul sănătos și plin de cuviință ne va fi sfătuitor și îndreptător la tot pasul. Cu el ne vom înțelege iarăși, dar înțelegerea aceasta nu ne va duce la ură oarbă și stearpă, ci la iubire înțelegătoare, iertătoare și muncitoare.

În critică ne vom putea sprijini pe genialul înaintaș : o vom corecta însă și restrânge. Închinându-ne genialei

umbre, vom trece totuși pe lângă durerea ei pentru a căuta munca noastră.

19 iunie 1909

(I)

GIMNASTICUL MOCEANU

A murit gimnasticul Moceanu. De loc din Ardeal — Moldován Gergely bătea deunăzi din pintenii de imprumut spunînd că întiul nume al lui Moceanu a fost acela, unгурit, de Mociari — el s-a așezat la noi pentru a îndeplini o operă pe care, după ideile și puterile lui, a și săvîrșit-o. A dat o întreagă pleiadă de gimnastici îndrăzneți, eroici, de artiști de echilibristică, și mîndria lui era să-i poată arăta și străinătății, smulgîndu-i aplauzele.

A înțeles însă și valoarea danțului popular, și pînă la sfîrșit avea o mare bucurie să-l joace în mijlocul tineretului pregătit de dînsul. Astfel învățămîntul lui are și o însemnătate actuală.

Era acum un bătrîn de șaptezeci de ani care, ca un adevărat erou al gimnasticeii, nu se dădea. Părul mare, negru, bine îngrijit ; ochiul focos și viu, fața rumenă, puțină incetinală doară în mers, care nu era însă obosit. *Figuri*, se simțea în stare a-ți face oricînd.

De cîte ori era vorba ca, într-o serbare cu scopuri naționale, gimnastica să-și aibă partea, puteai fi sigur că-l ai pe Moceanu. Îl aveai fără plată. Și l-ai fi putut avea și fără mulțumiri. Bucuria lui era că nu l-ai uitat, că nu i-ai uitat arta.

Nu numai o figură, dar și un om de bine, acest re-

prezintant, dintre cei din urmă, al ardelenilor veniți pentru a deschide la noi, cu orice preț, drumuri noi. ¹

22 septembrie 1909

(1)

BARONUL NICOLAE HURMUZACHI

Din Bucovina ni se anunță moartea baronului Nicolae Hurmuzachi, membru onorar al Academiei Române, care a răposat la 19 septembrie în vîrstă de optzeci și trei de ani. Era ultimul dintre marii Hurmuzăchești, dintre feciorii bunului boier Doxachi, atît de moldovean, de creștin și de gospodar, dintre mîndrii feciori de boieri rasăriți în curțile de la Cernauca [...]

A făcut și el frumoase studii la Paris și la Berlin, pe vremea cînd neamul nostru pretutindeni căpata cunoștință de el însuși și cînd în aceleași școli din Franța și Germania căuta lumina, pentru a o revărsa larg asupra neamului său, genialul Mihail Kogălniceanu și cîntărețul fără oboseală și durere trainică Vasile Alecsandri. Și el s-a pătruns de fiorii anului 48, cînd frații lui proclamară prin grai și scris că trăiește în Bucovina o nație românească, a căreia este și trebuie să fie țara de moștenire.

Dar Nicolae Hurmuzachi nu era un luptător, deși lupta neamului său, pe orice teren, nu l-a lăsat vreodată nepăsător. A stat la moșle, în mijlocul familiei, făcînd acce studii de știință care i-au meritat alegerea la Academie, doi ani după ce Austria îl făcuse baron.

¹ Înainte de 1909, Moceanu a fost profesor de gimnastică la liceul particular „Sf. Gheorghe” din București, coleg de cancelarie cu dr. C. Istrati, A. Vlașuță, Gr. Tocilescu.

La moartea unui bătrîn așa de împovărat de ani părerile de rău se șoptesc. Totuși de fapt cu durere se pomenește trecerea din mijlocul celor vii, cari au munca, răspunderea și suferința lor, a celui din urmă dintre oamenii unei mari generații, care prin singură ființa sa putea să fie pentru vremea de azi o mustrare, pentru ziua de mîine un îndemn.

27 septembrie 1909

(I)

GHEORGHE CHERNBAN

Moartea prefectului de Iași Gh. Chernban ni amintește că în tinereță el a făcut versuri vioaie și spirituale, pe care le iscălea *Gheorghe din Moldova*. A colaborat la *Revista nouă* a lui Hasdeu, care-l prețuia mult. De un timp, lucra la foaia literară a lui Stere, pe care-l reprezintă ca prefect. O sarcină desigur nepotrivită cu dînsul, căruia-i plăcea o viață fără griji, ocupată cu lectura.

Cînd rămăsese încă om neatîrnat, Chernban era însă un om de societate foarte plăcută, un spirit liber și îndrăzneț și un bun prieten. Confiscat de politica de partid, a dispărut din lumea literară și a uitat cu totul de vechile sale legături.

Acei cari au păstrat amintirea lor, regretă moartea lui înainte de vreme.¹

27 septembre 1909

(IV)

¹ *Gheorghe Chernban* (1859—1909) a aderat în tinerețe la mișcarea socialistă din Iași și a colaborat la *Contemporanul*. Redacția *Vieții românești* i-a adunat scrierile literare în volumul postum *Versuri și proză* (1912).

V. ROLA PIEKARSKI

A murit bietul Rola Piekarski.

Ciudat om ! Un polon adăpostit la noi, venit Dumnezeu știe de unde și de ce. Rău îmbrăcat, stîngaci, milogitor la înfățișare, trăind cea mai sărăcăcioasă viață de boem, fără cămașă pe el și cu păhărușul alături.

Era de mirare cîte le știa ! Și cu cît simț înțelegea lucrurile noastre. Un foarte talentat pictor decorativ. Foile lui de titlu în colori tari și linii aspre nu erau lipsite de un deosebit simț al împodobirii. Casa de editură „Minerva“ îi datorește mult. Și noi toți cari am tipărit la dînsa. Desemnuurile lui Piekarski au chemat publicul la cetera cărților noastre.

Unde e acuma, i-i desigur mai bine pribeagului. Aici pe pămînt a avut mult amar. Și, în clipele cînd era singur cu dînsul, singur și cu mintea limpede, va fi curs, într-o tresărire de mîndrie, și o lacrimă asupra suferințelor lui, pentru care și el era vinovat — între altele, fiindcă așa-l lăsase Dumnezeu.

30 octomvrie 1909

(I)

POMENIREA LUI MIHAI VITEAZUL

[La 8 noiembrie 1909, împlinindu-se trei sute și zece ani de la cucerirea Ardealului, Liga culturală a făcut un pelerinagiu la mormîntul de la Mînăstirea Dealului al lui Mihai Viteazul. Zic : mormînt, dar mormîntul a fost profanat de meșterii străini de la restaurarea lui vodă Bibescu, capul scos și pus pe o masă de lemn, apoi în-

tr-un dulap de sticlă, lângă al lui Radu cel Mare, ctitorul mănăstirii, și, pentru a nu fi confundat cu altul, o mînă naiv-profanatoare a scris cu slove mari numele marelui domn și mi se pare și anii de domnie.

S-au înscris pentru această pioasă călătorie, pentru această comemorare datorită, 270 de persoane din cei 800 de membri bucureșteni ai Ligei. Ministerul de Lucrări Publice acordase reducere de jumătate. Din tineretul școlilor au venit, între alții, 55 de școlari din clasele superioare ale Seminarului central, alcătuiind un cor de cca mai bună pregătire și de cea mai desăvîrșită înțelegere a sensului înalt pe care-l avea serbarea. Un număr de membri ai secțiunii Ploiești, căreia nu i se acordase reducere pe căile ferate, au ținut să vie totuși, cu secretarul lor, profesorul D. Munteanu-Rîmnic, în frunte. De la Pitești a sosit un număr însemnat de membri ai Ligei, purtînd frumoase cocarde tricolore.

Liga înștiințase din timp, invitîndu-i la serbare, pe dd. prefect, primar și comandant de garnizoană din Tîrgoviște. D-l prefect Dimitriu, care nu ignorează nici una din datoriile situației sale, lipsea din țară. Altfel, credem că ar fi știut să aducă pe unii oameni la simțul chemării lor, care nu e numai la birou între funcționari. Gara era pustie, stradele în stare destul de rea. Cu toate silințele, vrednice de laudă, ale d-lui director de liceu Chr. Georgescu și ale d-lui revizor școlar Cherciu, cari ne-au și întîmpinat împreună cu d-l institutor Cărpenișeanu, puține trăsuri așteptau pe pelerini. Ele au ajuns abia pentru doamne și domnișoare și pentru acei membri ai Ligei cari nu puteau face pe jos, prin noroi, drumul de patru kilometri pînă la mănăstire.

Pelerinii, au străbătut Tîrgoviștea în cea mai frumoasă ordine, sub steagul Ligei. Așteptau, în cale, mulți cetățeni și un număr de ofițeri, cari au salutat steagul. Mai departe însă, am văzut cu mirare alți tineri ofițeri călărind în preajma mănăstirii fără acest salut al steagului

și fără a-și aminti că la o aruncătură de săgeată de ei se află în lăcașul de odihnă ocrotitorul veșnic al oștirilor românești, nemuritorul arhanghel al vechilor biruinți, mucenicul celei mai mari glorii românești.

Reprezentanții comitetului central au cerut ca rămășițele lui Mihai să fie așezate la locul lor, în monumentul, oricât de vechi, care poate fi privit ca un mormânt pînă ce Liga va da și ctitorului de mănăstire, Radu, și acestui ctitor al idealului nostru, locul cuvenit în mausolee de marmură.¹ A fost o clipă adînc emoționantă cînd trupa a salutat și ea steagul și cînd, la trecerea preotului cu sfînta moaște, soldații descoperiți au prezentat armele în sunetele prelungi ale rugăciunii oștirilor.

Protoiereul județului și trei preoți au făcut slujba, în bisericuța plină de oaspeți, care pînă sus în fundul boltit al cupolei îndrăznețe se umplea de glasurile preoților de mîne cari vor semăna prin satele pline de întunerec și sterpe la suflet sămînța bună a credinții ce izbăvește prin muncă, a nădejdelor ce se îndeplinesc prin faptă. S-au pomenit robii lui Dumnezeu Mihai, Stanca, doamna lui, Teodora, mama cu ochii cuprinși de grijă și înecați în ceața lacrimilor.

Venerabilul președinte al Ligei a găsit cuvinte calde pentru amintirea eroului creștin și român care se pomenea. Locotenentul Tudor Popescu a vorbit ca un ostaș, în graiul ca un ostaș și în ochii căruia scînteia, sigur de o neapărată biruință, oțelul luptelor pentru neam, și, cînd mîna voinică a tînărului ofițer a lovit pe mînerul săbiei, gata a-și face datoria la chemarea ce se așteaptă, un fior a trecut prin asistenți — și mulți ochi au plîns.

În numele tineretului din școli a vorbit un ardelean, Bota, care în cuvinte simțite a rostit o dorință și o făgăduială, care venea și din partea acelor cari îl trimeseră la școlile din București.

¹ S-a și făcut (1934) (n.a).

D-l căpitan Hergot, comandantul școlii de copii de trupă din mănăstire și d-l locotenent M. Popescu, ajutorul său, ne-au primit cu toată cinstea și dragostea și ne-au arătat, prin reprezentarea unei piese de ocazie, că tinerii dați în seama dumnealor nu primesc numai o pregătire militară, ci și o bună pregătire sufletească.

În sala de arme, pusă binevoitor la dispoziția noastră, s-a rostit de secretarul Ligei, înaintea tuturor pelerinilor și a unui însemnat număr de țirgovișteni culți și cu sentimente bune, de la cari suntem în drept a aștepta o înviere a acestui sfânt oraș de mărire românească, o conferință pe care o dăm în rezumat, după notele pe care le-a luat cel mai bun cunoscător al Țirgoviștei, d-l Virgil Draghiceanu.]

INVĂȚĂTURILE CE LE DĂ MIHAI VITEAZUL

I

Persoanele sosite cu noi nu mai au nevoie de a fi lamurite asupra scopului cu care am venit noi aici.

O fac aceasta pentru acea parte din țirgovișteni cari au venit să ne vadă și să ne asculte și cărora le exprim — în lipsa celorlalți — mulțumiri pentru primirea ce ni s-a făcut în acest oraș de cultură.

Venim fără nici un scop ascuns și fără nici un sentiment de interes personal ori de partid. Venim pentru biserica în care zace Mihai vodă, venim să prăznuim trei sute zece ani de la împlinirea datei când o oaste românească a intrat în Bălgrad, în Alba-Iulia, prin dreptul biruinții, prin răsplata dreaptă a uncr silințe mari, a unor grele jertfe. De aceea am venit.

Și eram datori să venim, chiar în împrejurările în care am venit, pentru că atunci când s-au împlinit trei

sute de ani în capăt de la petrecerea evenimentelor care alcătuiesc epopeea anilor 1595—1601, când s-au putut socoti trei veacuri depline de la isprăvile străbunilor, gândul societății românești era aiurea, la micile noastre nevoi și patimi, la păstrarea locurilor cîștigate în lupta politică și la aducerea pe căile obișnuite a unor stăpîni noi.

Totdeauna, ca și la sărbătorirea zilelor mari ale lui Mihai Viteazul, țara aceasta a fost prea ocupată pentru a-și pierde vremea cu cultul eroilor săi.

Și mai era ceva care a împiedecat comemorația cuvenită. Suntem deprinși a întreba, când e vorba de comoara amintirilor și de flacăra nădejdilor noastre, și pe dușmani, pentru ca și ei, aliații noștri, să ne îngăduie amintirea și așteptarea. Întrebăm Viena, care întreabă la rîndul ei Pesta, dacă avem voie să serbăm pe acei cari, avînd o inimă, o îndrăzneală, un avînt, și-au îngăduit să cucerească pentru neam fără să întrebe nici Pesta, nici Viena.

De aceea cînd s-au împlinit trei sute de ani de la marea biruință și de la fulgerătoarea tragedie a lui Mihai Viteazul, de la Călugărenii celui dintîi luminiș de săbii românești libere, de la luarea în stăpînire a pămîntului românesc din Ardeal, de la întregirea prin cîștigarea Moldovei a trupului național românesc dezrobit, de la înfrîngerea lui la Mirăslău, de la răzburarea din Gorăslău, de la trădarea și măcelărirea Viteazului, aceeași liniște neturburată ca și astăzi stăpînea în Tîrgoviște, în mănăstirea Dealului.

Măcar astăzi și măcar noi am venit.

Și am fi venit într-un întunec și mai adînc, cu și mai slabe puteri, ca să ne facem datoria, către neam, de a lumina.

N-am venit la mormîntul lui Mihai Viteazul ca la orice mormînt. Căci sunt morminte închise și altele pe

care nimic, nici o voință dușmană, nici o tiranie nu le poate închide. Și mormîntul lui Mihai Viteazul e dintre acelea care nu pot fi închise. Acolo se zbuciumă, neîmpăcat și dureros, idealul nostru și, cît timp va fi neîndeplinit acest ideal ce se zbuciumă în durere, nu va fi loc și ceas de odihnă pentru acel mort de acolo care e viu în cugetele noastre, care e însăși viața rîvnitoare spre dreptate, spre lumină, spre putere a acestor cugete.

În Tîrgoviștea moartă de azi, „cei vii, am venit astfel să vorbim cu Mihai, cel veșnic viu în suferință. Și, în tăcerea de mormînt de acolo, el ne-a vorbit, după clipa rugăciunilor de pomenire și a șoptelor de nădejde.

Puhoiul neamurilor ne stăpînește și ne-a stăpînit și, față de acest blestem, atît am știut să facem: să ne întrebăm pînă cînd această nemilostivire dumnezeiască, pînă cînd această mucenicie a unui popor nevinovat? Și n-am înțeles că rugăciunile cerșesc în zadar mila cerurilor! N-am înțeles că adevărata rugăciune, primită de Dumnezeu în orice ceas, este aceea a muncii, a conștiinței de sine. Cerurile, care nu aruncă binecuvîntarea lor asupra cerșitorilor, se deschid, bogate în binecuvîntări, asupra muncii omenești conștiente de scopurile ei, asupra vitejiei, asupra străduinților îndărătnice, asupra isprăvii îndeplinite.

Prin fapta sa, așa vorbește Mihai. El a venit într-un prezent netrebnic, pe care unii îl linguseau și se foloseau de pe urma lui, alții îl îndurau, alții plîngeau și se rugau și cereau dreptate, iar el, înarmîndu-se, l-a răspîns.

Conștiință nouă și tare, luminată asupra drepturilor noastre și asupra puterilor ce erau în noi, el a izgonit cu sabia de foc a arhanghelului pe acei cari nu înțelegeau că trebuie să plece de pe pămîntul altui neam. N-a chibzuit prea mult și n-a cerut sfaturi îndelungate înțelepciunii, care potrivește drumul la fapte, mai rareori

decît moralizează pe urma lor după ce, fără dînsa, ele au fost îndeplinite. Prin răscoala contra turcilor, el, stăpînitor slab peste țară slabă, el, nesigur de ai săi, a înfrunțat pe cel mai mare împărat al lumii, stăpîn pe cele mai uriașe puteri de bogăție și de oștire : a provocat lumea turcească, admirabil disciplinată. Un viteaz — aceasta înseamnă, adăugînd la acea slăbiciune, la acea nesiguranță elementul personal care transformă și învinge. Astfel a putut să fie liberatorul acestui neam românesc în glorie și jertfă, nu în socoteli și cerșire.

Și, astăzi, pot să ia aminte cei ce întrebă oracolul cu minile pline de daruri, și stau pe gînduri între Viena și Pesta, între împărat și Kossuth, între Kossuth și Justh. Liberarea unui neam se plătește cu sînge, și neamul care n-are în prezent acest prisos scump de viață pentru a-și pregăti viața viitorului, acela să-și suporte robia în tăcere. Căci nimic nu se poate dobîndi — cum o spunea în biserică președintele nostru — decît prin tine însuți, prin ce-ți gătești luptînd cu primejdia vieții, cu generoasa risipă a singelui.

Nu pe o cale plină de flori, zvîrlite din dreapta și din stînga, pe cînd de sus plouă lumina cerului albastru, ci pe calea tragică a trupurilor calde, stropite de sînge, se merge drept la izbîndă. Cu ostașii și nu cu milogii neobosiți ai tuturor vremurilor ! Biruința smulsa la Călugăreni lui Sinan pașa n-a fost, astfel, fapta unui singur om, ci a unui neam întreg, a miilor de tineri cari de bunăvoie s-au coborît sub brazdă, jertfindu-se pentru ca să putem trăi noi, cei de astăzi.

Și iată o întie învățătură pentru cei ce merg acolo la mormîntul lui, de unde se revarsă în veșnic izvor cuvîntul de viață : că pentru a putea trăi o viață, ce ți-a fost dăruilă, ești dator s-o meriți, ca om și ca neam, în fiecare clipă.

II

Și a doua învățătură ne vine din greutățile vieții lui, din suferința și moartea străbunului.

După Călugăreni, avîntul de războinic îl duce mai departe, într-un mare vifor de patimă, de primejdie, de osteneală și suferință. Înainte de-a trece el, domnul muntean liber, în Moldova, înainte de a intra în Iași și în Suceava, făcînd să tresară de mîndrie în mormîntul lui de la Putna Ștefan vodă cel Mare, unind gloria lui nouă cu sfînta glorie veche, el a intrat în Ardeal, trecînd Carpații despărțirii seculare. În ceasul acesta la Șelimber se înalță fără pomenire, lipsită de recunoștința învinșilor și de tîmnia celor de un neam cu învingătorii, movila morților noștri din ceasul cuceririi, asupra cărora n-au curs încă lacrimile noastre juruind răzbunare, răsplată.

Dar nu ca înduioșat domn român intra Mihai vodă în Ardeal, ci, după idealul timpului aceluia, ca mîndru cuceritor. Acel care, în 1595, dezroba țara cu un mare gest eroic, pătrundea în Ardeal nu cu acea conștiință care se răspîndește astăzi mintuitoare, ci ca reprezentant al drepturilor împăratului de la Viena, al dinastiei habsburgice, care totdeauna a știut să întindă mîna cînd a crezut că folosul se poate avea fără risc, să o retragă după ce s-a fript și să găsească pe alții pentru a-și arde degetele ca să i-l scoată din flacăra primejdiei.

În iunie 1598, cinstitul, credinciosul Mihai vodă, om al vremurilor de cinste și credință, virtuți pierdute de atunci, jură la mănăstirea Dealului, în fața reprezentanților imperiali, jurămîntul de credință împăratului creștin. Deci, el vasal, eroul libertății noastre? Dar nu e deosebire între vasalitatea declarată de atunci, și între cea de azi, nedeclarată. Sunt vasalități cu libertate și este libertate unită cu cea mai păgubitoare robie. Eram stăpîni atunci, la noi acasă, pe bogăția noastră, pe idealul nostru. Azi, în vremea neatîrnării, a gloriei, a strălucitoarei coroane

ridicate, într-o ultimă mișcare, de minile tinere care înțepeneau de atingerea morții pe cîmpul de luptă, noi nu mai suntem stăpîni pe bogățiile noastre. și nu prin tirania din afară, ci prin frica dinlăuntru chiar, ni se interzice dreptul de a păstra idealurile noastre.

Și, întrînd în Ardeal, a găsit Mihai multă lume, de nații, de suflete și limbi deosebite. A găsit pe ungurii neîmpăcați, cari strigau că mai bine ar trimete împăratul din curțile sale un măturător decît să le impuie pe acest „valah“.

A găsit pe sași, conștienți pînă azi că, dacă sunt acolo și trebuie să fie, o datoresc marii lor nații luminate, solidare și puternice, ai cărui reprezentanți sunt ei aici, la poalele Carpaților.

Dar a găsit și pe românii săi, cari-l așteptau.

Astfel se dovedea și atunci că mai adevărat decît cugetarea critică a celor de sus e instinctul sigur, pornind de la puterile cele mari ale vieții, de la tainele organismelor naționale, al mulțimilor omenești. Și s-a sculat astfel în ceasul izbăvirii, s-a sculat sat cu sat la vestea intrării lui Mihai. În văile munților, pe întinderea șesurilor, mii de mii, în sate bătrîne, au nădăjduit și au aclamat. Aceia cari, și azi, după trecere de trei sute de ani, în robie și umilință, în indiferența noastră desăvîrșită față de ei, sunt în așteptarea craiului, a împăratului românesc, pe care-l cer cei din Ungaria, cînd n-au dreptate de la unguri și pe care-l văd în viitor țărani bucovineni, cînd, în umbra unei ctitorii a lui Ștefan împărat, întrebă pe oaspetele din țară cînd va să vie împărațul românesc cel nou.

Aceasta era, și e pînă astăzi, după cele trei sute de ani de indiferență din partea noastră, starea de spirit a țărănimii de acolo. Dar Mihai Viteazul era un om politic — adeseaori așa de puțin și de nesigur lucru, chiar

cînd e cineva un adevărat om politic, și nu un biet politician — și, ca un om politic, el se încredință *factorilor competenți* — cari se cheamă azi în Ungaria Andrassy, Apponyi, Kossuth, Justh¹, iar la noi cum îi știm fiecare. Și „factorii competenți“, îndepărtîndu-l de ai săi la fiecare pas, pe neted drum de oficialitate, l-au adus la înfringerea de la Mirăslău, l-au întrebuițat la Gorăslău și l-au tîrit la trădarea de la Turda.

Mare învățătură ! Prin neamul nostru se putea îndeplini trainic idealul, dacă, întru cît era cu putință macar, eroul ar fi ținut seamă de *acest* factor, necompetent. Tot geniul lui militar nu i-a putut asigura însă biruința pe calea *altora*, pe care se rătăciseră pașii săi, după strălucirea ispitei. Călugărenii au fost sfărîmarea porților iadului, și osîndișii nevinovați strigau din dureri către arhanghelul izbîndei, dar el a mers înainte, pe drumul de bucurii ispititoare, la capătul căruia îi zîmbea raiul și-l aștepta prăpastia, și decît iadul mai neagră. Greșeala de atunci nu mai trebuie repetată. Oriunde e o fărîmă din neamul nostru, de ea trebuie să ținem seamă întii. Din pămîntul nostru să scoatem aurul care-i zace în adîncuri.

III

Și, acum, al treilea învățămînt, cel ce vine, după moartea eroului, din răzbunarea lui.

Nici un om mare nu e așa de mare încît el singur să poată îndeplini o operă mare.

¹ Oamenii politici reacționari din Ungaria, care au sprijinit politica de desnaționalizare a popoarelor din cuprinsul Imperiului habsburgic. Evident, Kossuth nu e cunoscutul revoluționar de la 1848. Acela murise ostracizat în 1894.

Omul cel mai mare are nevoie de cei mai mici, de dorința de muncă, de setea de jertfă a lor. În această neapărată solidaritate omenească la cele mai înalte lucruri ale vieții e o îmbărbătare și o mângâiere pentru cine n-a fost ales din ceruri pentru a sta în frunte. Nenorocirea lui Mihai Viteazul fu că el se găsi de la o vreme singur cu conștiința sa, cu încrederea sa în sine, cu vitejia și mândria sa. Oamenii mari însă cresc în puteri prin valoarea morală a societății în care traiesc. Altfel se îneacă în trivialitatea vieții obișnuite, ori se sfarmă. Sunt oameni cari fac pasul greu dintii, în jos, și în curînd numai un vârtej al apei murdare arată unde au dispărut : pe mormîntul lor nu se pune nici o cruce și nu se varsă nici o lacrimă. Și sunt oameni mari cari nu consimt a întovărăși, pentru avantajii lor personale, în păcatele ei o societate ordinară.

Ei se zdrobesc. Dar, chiar dacă un astfel de om se zdrobește, zdrobirea lui nu e zădarnică. Peste tragedia sa plutește o amintire veșnică pe care n-o pot nimici acei cari l-au ucis, și, neapărat, vor veni timpuri care se vor curăți prin aducerea aminte a celui care a suferit martiriul.

Așa fu soarta lui Mihai Viteazul. Dacă s-ar fi sprijinit pe o societate însuflețită de spiritul său, el n-ar fi rătăcit ca un prigonit de soarta pe pămîntul țării căreia-i dăduse libertate. N-ar fi rătăcit ca un fugar de la Buzău la Argeș, de la Argeș în Oltenia, în mîndra Oltenie unde fusese și el ban al Mehedinților și care acum stătea nesimțitoare la nenorocirea lui. Nu și-ar fi sîngerat fruntea de treptele „tronului preaînalt“. Nu s-ar fi întors braț la braț cu Basta și nu s-ar fi întîmplat apoi ce s-a întîmplat la Turda.

O țară întregă s-ar fi ridicat să-l apere, să-l înalțe, să-l răzbune, și s-ar fi văzut ce poate face o țara întregă.

L-a ucis siguranța lui Basta că nimeni nu se va ridica să-l răzbune, că după uciderea lui va rămânea un partid împărțesc la noi, pe care nu-l va dezgusta nedreptatea și nu-l va cutremura crima.

Astfel Mihai a pierit din lipsa de conștiință a poporului său. Dar veacuri au trecut și conștiința noastră învie la lumina amintirii lui.

Noi îi vom da capului profanat, scos spre priveala curioșilor și doritorilor de distracție, un mausoleu de marmură. Dar piatra de deasupra lui nu-l va închide. O cheie de aur vom păstra-o pentru a deschide mormîntul în ceasul care se va cuveni. Cultura românească îl va pregăti, prin toate așezămintele ei, și prin acesta al nostru, în care pătrunde și o rază din alt ideal. Cheia de aur o vom ținea aproape de inima noastră. Și în ziua cîvenită cu ea vom atinge mormîntul, și el se va deschide pentru a crește puterea conștiinței noastre cu puterea minunată a Viteazului ce așteaptă.

17 noiembrie 1909

(I)

KARL KRUMBACHER

Marele bizantinist, întemeietorul bizantinologiei moderne, autorul uimitoarei enciclopedii bizantine pe care o intitulase *Istoria literaturii bizantine*, conducătorul revistei *Byzantinische Zeitschrift*, revistă care unea silințele bizantiniștilor din toate țările și neamurile, a murit la München, unde era profesor la Universitate, în vîrstă de abia cincizeci și patru de ani, „după o mai lungă suferință, dar neașteptat de iute“, spune înștiințarea.

Pentru români moartea lui Krumbacher e deosebit de dureroasă. Răposatul ne cuprindea în vastul cerc al atenției sale luminoase. Pentru știința noastră și reprezentanții ei, el a avut simpatii care nu se vor șterge din inima celor ce au fost onorați de dînsule. Rînd pe rînd, un număr destul de mare de studenți români i-au urmat cursurile și seminariul, în care nu o dată numele țării și nației noastre a fost numit.

Cade copleșit de o muncă supraomenească, în atitudinea eroică a celui ce nu s-a cruțat în îndeplinirea sarcinii ideale căreia-i închinase viața. Cuvîntul nostru de durere trebuie să se audă înaintea acestui mormînt la căpătîiul căruia va arde nestinsă candela celei mai curate glorii.¹

10 decembrie 1909

(I)

INVĂȚĂMINTE DIN VIAȚA ȘI DOMNIA LUI CUZA VODĂ²

I

De istoria pragmatică, de fapte, a lui Cuza vodă nu se mai poate vorbi astăzi, după cartea d-lui A. D. Xenopol, cu oarecare noutate.

Starea izvoarelor împiedecă de la aceasta. Istoricul lui Cuza vodă a lucrat după ziarele timpului, după dez-

¹ Karl Krumbacher (1856—1909) a fost profesor de bizantinologie și neogreacă la Universitatea din München începînd din 1897.

² Tema unei conferințe ținute la Huși (n.a.).

baterile parlamentare și după unele acte care i-au fost împărtășite.

Din această categorie de informație pot ieși pagini interesante uneori, dar icoana întregă a vremii nu se poate desface.

În adevăr, ziarul minte ; el e făcut ca să mintă, în sensul intereselor unui partid sau altuia, al intereselor deosebiților indivizi amestecați în politica. A descurca adevărul cuprins în această zilnică minciună e lucru greu, și pentru aceasta trebuie să capete cineva îndreptările de aiurea. Fără a mai vorbi de ziarele care prind opinia publică, simțul general al momentului, în greșelile sale, și-l exagerează pentru a-l linguși, a „bate-n strună“, și astfel a mîna banul la casa onoratei administrații [...].

Dezbaterile parlamentare reprezintă mărturisiri politice pregătite, foarte adeseori revăzute, mai mult decît o dată fundamental schimbate. Sunt un document care nu e totdeauna interesant și care poate fi deseori puțin autentic.

Actele de stat, care se pot avea mai lesne, sunt menite, ori a face constatări care pot fi indiferente, ori a da sub o anume culoare, acoperind, mistificînd și momind, situația unui moment.

Pentru a întregi și a rectifica, pentru a da icoane adevărate și judecăți drepte, trebuie izvoare de alt fel. Trebuie memorii și scrisori particulare.

Memoriile se scriu tîrziu — pe baza unor însemnări zilnice uneori, și aceasta e și cazul cel mai bun ; se scriu de oameni cari au părăsit scena politică și cari nu mai au interese actuale, de oameni cari trăiesc în singurătate și acolo-și culeg amintirile, le orînduiesc și le critică. Le critică avînd acum un simț al datoriei de adevăr, pe care oricine știe ceva o are față de urmași — generația pe care o respectă și nu cutezi a o minți, fiindcă

n-ai văzut-o, nu te-ai deprins cu greșelile ei și știi că te va judeca.

Memorii avem puține în literatura noastră. Oamenii nu le scriu ușor. Sunt multe motive, adică defecte, orientale. Ținerea în curent a notițelor pregătitoare, cercetarea și redactarea lor cer o muncă grea și statornică, de care puțini sunt în stare. În al doilea rînd, e în noi încă acea stare de spirit nenorocită, o exagerată și falsă discreție ori sfială, care ne face să nu ne „amestecăm“, pentru ca o lume răuvoitoare să nu creadă că la baza manifestației noastre e o dorință de a ieși la iveală, pe cînd, de fapt, oricine a prins în amintirea sa ceva din faptele mari ale unei epoce, ceva din personalitatea unui om hotărîtor, n-are dreptul să ducă în mormînt fărîme de adevăr trăit care nu sunt ale lui. Și, în sfîrșit, atîția cari n-ar fi opriți de aceste motive, nu scriu fiindcă nu cred că pot scrie, deși nu e vorba de un scris împodobit *literar* — poate cele mai bune amintiri privitoare la războaiele lui Napoleon I sunt ale ofițerilor inferiori ridicați dintre ostași, ori de ale cine știe căruia soldat chiar. E adevărat că și o educație greșită nu pune la îndemîna oricui a trecut prin școli puțința de a scrie cuviincios.

Astfel, cu privire la domnia lui Cuza vodă, n-avem încă memorii. Doar cînd, dăunăzi, s-au serbat cincizeci de ani de la întemeierea României, unii ofițeri de-ai lui au vorbit, în ziarele jubiliare, cu privire mai ales la crima împotriva onoarei pe care au făcut-o militarii conjurați din februarie 1866. Mărturisirile au provocat polemici, cuprinzînd alte mărturisiri, și cu toatele vor fi de folos aceluia care va fi în măsură a scrie pe larg și temeinic despre acea zi nenorocită.

Scrisori particulare, corespondențe personale și secrete vor ieși poate la iveală, mulțumită mai ales obiceiului de a se vinde, de moștenitori, hîrțile răvășite ale oamenilor

lor cari au jucat un rol în această țară, anticvarilor evrei cari le trec apoi, cu câștig, Academiei Române.

Avem însă două colecții de asemenea acte care fără îndoială se vor publica. Hîrțile rămase în stăpînirea lui vodă Cuza au fost păstrate credincios de răposata doamnă Elena, care le-a încredințat fratelui ei, d-l Theodor Rosetti, iar de la d-l Rosetti ele au ajuns la prietenul meu A. C. Cuza. Ele cuprind acte privitoare la persoana domnului, înainte și după detronare, precum și corespondențe diplomatice de o mare însemnătate.

Alte hîrtii au fost luate, în clipa trădării și din însărcinarea guvernului cel nou, de cineva care mai puțin decît oricine ar fi avut dreptul să scormonească în aceste hîrtii cu scopul, mărturisit, de a găsi dovezi de politica rea, de „trădare“ a țării, în corespondența secretă a lui vodă Cuza. „Pot să caute cît or vrea, nu vor găsi ce doresc ei“, a spus domnul detronat, după mărturisirea soției lui. Și în adevăr zădarnic scotociră pripit minile pătimașe ; din acele scrisori n-a ieșit nimic alta decît ceea ce știa și lumea de atunci, și ceea ce știm mai bine noi, cei de astăzi : că toată activitatea publică a lui vodă Cuza a fost închinată numai binelui țării și neamului.

Să nădăjduim că și aceste hîrtii vor vedea în curînd lumina.

Pînă atunci, pînă la cunoașterea izvoarelor noi, se va putea vorbi de domnia lui Cuza vodă dintr-un punct de vedere care nu e cel istoric propriu-zis.

Căci o epocă din viața unui popor poate fi expusă din punctul de vedere al faptelor. Întîi le afli, le fixezi, le înșiri și dai astfel, cu luminările și înlănțuirea pe care ești în stare a le da, istoria pragmatică a epocii aceleia.

Poți — și istorie, în adevăratul înțeles al cuvîntului, să se încumete a o face numai cine are acest dar ! — poți să reconstitui figuri, să învie viața în chipuri mari, stăpînitoare. Atunci ai trăit o epocă, și faci și pe ceilalți să o trăiască.

Dar din stabilirea și orînduirea faptelor, din înțelegerea și zugrăvirea figurilor, se desface un al treilea element, care e moral-istoric. Oricine a lucrat pe lume nu scapă de judecată, de o judecată pe care orice epocă o reia potrivit cu alte norme de drept și în altă rază de vedere. De la o vreme se impune o sentință care rămîne, deși revizuirii parțiale, aducînd după ele modificări ale condițiilor unei reputații, mai sînt cu puțință.

Din aceste dezbateri, care pot fi foarte pasionate față de anumiți oameni și de anumite tipuri, rezultă însă *învățăminte*, reguli de conducere politică, exemple de imitat, care sînt bune în orice vreme și pentru orice popor, dar mai ales bune pentru poporul în mijlocul căruia și cu privire la care s-a desfășurat o activitate politică, s-a afirmat o personalitate conducătoare. Și dintre generațiile cărora le poate folosi povața și exemplul, aceea care trebuie să fie mai lacomă de a le prinde, fiindcă-i poate ajuta mai mult, e generația care vine puțină vreme după o criză istorică, după un erou al istoriei.

În acest sens voi să vorbesc de fapta și de firea lui Cuza vodă.

Și, pentru aceasta, el poate fi privit din trei puncte de vedere: cum a înțeles datoria sa de domn; cum a tratat problemele politice ale epocii sale; cum a purtat povara nenorocirii sale.

III ¹

Cînd un prinț e crescut pentru tron, cînd din cea mai fragedă copilărie a purtat uniforma, a avut regimente, a văzut prezintîndu-i-se arma și închinîndu-i-se steaguri, cînd i-au stat la îndemîină cei dintîi oameni ai neamului — atît mai rău pentru cine-l crește, dacă-i lasă la o parte pe aceștia, pentru a lua mediocrități supuse, personalități

¹ În ediția de bază, nu există un paragraf II.

neclare, ori cine știe ce educatori de meserie, buni pentru prinți rusești, ori, dacă nu, persani! — când astfel de oameni i-au stat deci la îndemână, pentru a-l iniția în toate ramurile vieții publice, care nu trebuie să fie necunoscute unui suveran, atunci ai tot dreptul de a fi pretențios și aspru față de unul care, ajuns la cîrmuire, arată că nu-și dă seama îndeajuns de datoria de a munci stăruitor pentru binele țării și neamului său, ori țării și neamului care l-au adoptat, urmărindu-l cu iubire de la cei dintîi pași ai săi în viață.

Așa a fost însă cu Alexandru Cuza, ajuns domn din întîmplare, prin noroc — nu norocul lui, care și-a cheltuit viața în șapte ani, ci norocul nostru, cari am folosit de pe urma acestei mărinimoase risipiri de puteri?

Fiu de boier, din familie mare, și rîu prea mare, cu avere și nu tocmai cu multă avere, crescut ca orice fiu de boier din acel timp. Franțuzește la pension, istorie sacră, istorie antică, istorie a Franței, „literatură“, aritmetică, artă de societate, maniere, călătorie la Paris pentru bacalaureat, care, oricum, era mai greu pentru un școlar astfel pregătit, al pensioanelor moldo-române, decît doctoratul de acum pentru absolvenții și licențiații facultăților noastre.

S-a întors în țară. N-a fost, ca Mihail Kogalnicanu, agricultor care să practice agricultura, n-a întemeiat, ca această fire neastîmpărată în genialitatea ei, industrii: a hîrtiei — vechi sistem fără „încurajări“ de la stat — a postavului. Deși trăia sub cîrmuirea unui Grigore Ghica, venit prin revoluționari și bucuros de colaborarea lor, n-a făcut administrație. Ofițer cu cariera fulgerătoare — și parcă astăzi nu vedem noi, în alte domenii, cariere, așa de fulgerătoare! — colonel tot printr-un capriciu al caimacamului Vogoridi, simțind mai mult ce trebuia să fie un ofițer decît deprins la aceasta printr-o școală militară ori prin activitate la regiment, astfel era Cuza în ziua cînd fu ales domn, ca să nu se aleagă Mihai

Sturza ori Grigore Sturza și ca să fie în stăpînirea celei mai înalte puteri măcar un om simplu și simpatic, lipsit de ambiție personală și — lucru foarte însemnat — dispunînd, ca locțiitor al ministrului de Război, de oștire.

Cunoștea puțină lume, doar cercul de tineri între cari trăise, eleganta lume femeiască din Iași. Pe cei de jos i-a descoperit după ce a luat domnia ; atunci întii, potrivit cu datoria lui, a recunoscut el cu bucurie omenia, munca răbdătoare, vitejia, credința, care sunt virtuțile țăranului nostru. În sfîrșit, el nu avuse legături cu lumea de peste Milcov, care, prin conducătorii ei liberali, foștii republicani din 1848 și de după 1848, dorise un alt domn, pe generalul Nicolae Golescu, o figură cunoscută în București.

Și, îndată după alegere, ce s-a întîmplat cu această fire lăsătoare, aplecată către petreceri, străină pînă atunci de orice muncă statornică, de orice spirit de jertfire ? S-a întîmplat că, într-o schimbare subită, fulgerătoare, printr-o genială intuiție a datoriei, omul s-a transformat. Colonelul Cuza e una, vodă Cuza, alta ; cel din urmă a luat de la cel dintîi doar anumite prietenii împovărătoare și o singură iubire, pentru care îl muștră mai mult acei cari n-au iubit niciodată. Incolo, pentru noi un om nou, adevărat nou, strălucit nou, a răsărit în ianuarie 1859.

El a rămas același pînă în clipa abdicării. Cuza voda nu era un om solemn, pompos, formalist. Nu învățase nicăieri eticheta Habsburgilor și ceremonialul lui Carol Quintul sau al lui Filip Tenebrosul ; nu știa și nu voia să știe cum se orînduiesc la un jubileu faitoanele, de la cel mai măreț oaspete străin pînă la cel din urmă lingău de curte și de ogradă. Eticheta a suferit continuu de pe urma unui domn care se cufunda bucuros în rîndurile mulțimii, ca să afle, ca să îndrepte, ca să pedepsească și să mîngîie, ca să miluiască pe ascuns de ochii lumii — cum a făcut apoi păstrîndu-î moștenirea, buna și miloasa lui soție — cu un cuvînt, ca să răspundă nevoii sufletești

a neamului acestuia, de a fi iubit de suveranul său și de a-l iubi în schimb, călduros, fără rezerve, din toată inima.

Și totuși el a rămas cel dintii din poporul său. Ceva îl ridica mai presus de ceilalți : aceea că nimeni nu-și făcea datoria mai viteaz, mai disprețuitor de orice meschină prudența, mai înfruntător al celor mai strașnice primejdii, decât el.

Sufletul lui întreg era schimbat. Prin gura lui nu mai vorbea un om, ci, cum se cuvine pentru un stăpînitor de oameni, un neam întreg. Întruparea națiunii era el în gînd și grai. Cel dintii fior de mîndrie l-a avut generația de atunci cînd s-au auzit cuvintele mîndre cu care el vorbea turcilor, cabinetelor europene, proclamînd o Romînie mîndră.

Amintiți-vă pe acele din ultimul mesagiu, cu cîteva luni înainte de abdicare, acele demne cuvinte prin care nega, de pe tron, orice ambiție pentru sine și, amintindu-și de ceca ce fuscse, făgăduia, cu gîndul la principele strain, pe care-l pregătise, un colonel Cuza, bun, modest și harnic patriot, întors între tovarășii săi de odinioară pentru a lucra mai departe la binele țării și neamului.

Și vorbe mari, în cea mai simplă formă, găsea el nu numai pentru cei de sus și în clipele cînd privirile tuturora erau îndreptate asupra lui, ci și atunci cînd în cabinetul său de lucru se îndrepta către un ofițer din cei mai mărunți, chemat ca să audă dojana sau lauda. Căci el știa că, în această lume unde legea nu poate prevedea toate și unde nu se pot fixa răsplătiri pentru orice fel de merite, cel ce face mai mult decât datoria sa are drept la cea mai frumoasă răsplată, care vine din cel mai strălucit și mai nobil privilegiu al unui principe : acela de a face pe cel mai vrednic să coboare scările palatului cu puteri de muncă înzecite și, iarăși, de a face a se pleca fruntea acelu care și-a călcat datoria fără ca legea să-l poată atinge.

IV

Acest nepregătit — altfel decît prin puterea lui de intuiție — avu, din cea dintîi zi a cîrmuirii sale, o situație politică așa cum numai puțini prinți crescuți pentru tron au avut-o înaintea lor : o situație cu totul nouă, cuprinzînd în toate privințile probleme grele, care cereau să fie neapărat și fără zăbavă rezolvite.

Administrație modernă și unitară — pentru amîndouă Principatele — nu exista. Finanțele erau într-un adevărat haos. Oastea trebuia înjghebată din două corpuri militare deprinse a sluji sub steaguri deosebite, și vechiul spirit al companiilor de miliție înlocuit prin spiritul unor regiamente luptătoare. Și, în același timp, se ridicau amenințătoare pentru însăși ființa noului stat problemele cele mai mari : a situației internaționale a României, unită trecător sau definitiv, pentru un timp numai sau pentru toate timpurile ; a înlăturării vechii stăpîniri a mănăstirilor grecești pe pămînt românesc și, în sfîrșit, a împrietăririi țăranilor.

Cuza vodă ar fi putut greși în alegerea domeniului unde trebuia să lucreze întîi energia lui. Ar fi putut să facă precum fac spiritele comode, căutînd o manifestare aparentă, fie și strălucitoare și zgomotoasă, în domenii mici, în care se poate face foarte ușor un fel de dovadă de originalitate, schimbînd, în uniforme ofițerilor, de pildă, catifeaua gulerelor cu astrahanul, înlocuind mantaua cu dolmanul francez, ori reglementînd forma chipiului și, iarăși, schimbînd ordinea administrativă, întinderea plășilor, numele administratorilor, leafa pe care o primesc ș.a.

Atîția n-ar fi cutezat să înfrunte, într-o situație așa de șubredă și cu atît de puțină deprindere a lucrurilor publice, chestii de o așa de covîrșitoare însemnătate. Ar fi închis ochii asupra greutăților, ori ar fi căutat să

scape de ele, în momentele cînd s-ar fi impus mai mult, prin măsuri de oportunism care zăbovesc rezolvirea problemelor primejdioase, dar o și îngreue în măsura zăbăvii aduse.

Domnul din 1859 a îndrăznit să atingă cu un curaj consecvent, cu un cavalerism jertfitor, cu un înalt simț al celei mai înalte datorii, pe care după dînsul nu le-a mai avut nimeni, cele trei probleme de căpetenie. Știa că una-l pune în conflict cu Turcia, care avea pe atunci mulți și puternici aliați, că alta-i creează protivnici în călugării greci, deci în toată grecimea, atît de solidară, și în puternica Rusie, care, confiscînd acasă averea călugărilor greci, nu înțelegea ca alții, mai mici, să îndrăznească tot așa de mult. Iar chestia țărănească trebuia să trezească dușmănia proprietarilor — afară doar de cîțiva idealisti dezinteresati ca dînsul — cari proprietari formau atunci întreaga clasă politică, pe care n-o puteai atinge fără a te meni unei sigure căderi.

Toate problemele au fost atinse, cercetate, rezolvite. Dacă legea de la 1864 nu e cum am fi dorit-o, aceasta se datorește silinților înverșunate ale proprietarilor și mai ales faptului că acel care a *decretat* legea — neputînd-o trece prin Cameră — n-a avut răgazul — și ce îndelungat răgaz s-ar fi cerut ! — de a o pune în aplicare așa cum se cuvenea.

Cu aceasta însă Cuza vodă iscălise pieirea sa. Ea n-a întîrziat.

V

Am avut în trecutul nostru mulți pribegi, dintre boieri, dintre clerici, dintre domni, pe cari-i goneau păcălele lor sau răutatea noastră. Știm ce făceau. Cei vechi mergeau cerșind, din țară în țară, de la o curte la alta, dintr-un oraș în altul, înfățișîndu-și genealogia și rugîn-

du-se de un ajutor de drum, de un sprijin diplomatic. Unde n-au făcut ei de rîs țara și neamul lor ?

În timpuri mai noi au pribegit, dintre domnii munteni : Alexandru Ghica, Bibescu, Barbu Știrbei ; dintre moldoveni : Ion Sandu Sturza, Mihai Sturza, Grigore Ghica.

Ce făceau ei după pierderea puterii ?

Părăseau țara, chiar fără a fi siliți. Îi înăbușea aerul, îi dezgusta pămîntul, îi umpleau de mînie oamenii nerecunoscători. Își păstrau prietenii adevărați, partizanii ; îi înteteau în dușmănia față de regimul cel nou, cel puțin pînă la venirea ca domn a principelui Carol. Se întorceau numai atunci cînd zorile unei a doua domnii păreau că răsar pentru dînșii.

Doi singuri fac excepție. Acel Ghica vodă, care, trăind simplu în străinătate, luptă pentru Unirea cu principele străin, distrugînd astfel orice viitor politic pentru dînsul, și care, neînțeles, calomniat, și în ceea ce privește onestitatea sa personală, s-a împușcat mai curînd, decît să se apere. Și acel, mai vechi, Ioan Sandu Sturza, care răspundea, în 1828, ofițerului rus venit să-l ia în primire ca prins politic, aceste simple memorabile cuvinte : „Spune-i dumisale că, de vra să mă păzească din poruncă, să-și urmeze datoria lui cum știe, iar, de vra să-mi facă țeremonie, îi mulțămesc, că n-am trebuință de strajă rusească, fiindcă mă păzește Dumnezeu“.

Ca dînșii și mai presus decît dînșii a fost în exilul său vodă Cuza. Îndată ce avu cunoștință de constituirea unui nou guvern, el ceru să fie scos din țară. Nu pentru că o ura, dar pentru că știa bine că prezența sa ar strica o pace de care aveau nevoie instituțiile cele noi pentru a se înrădăcina, regimul cel nou pentru a se consolida.

A plecat. Din străinătate n-a venit de la dînsul nici o protestare, nici o plîngere, nici o ațîțare, pe care le disprețuia deopotrivă. Nobilele lui scrisori către principele

Carol, înlocuitorul său, sînt vrednice de a fi cuprinse în orice carte pentru cultura politică a poporului.¹

O dată ambasadorul francez din Viena s-a oferit să ajute întoarcerea lui pe tron. Cu indignare, Cuza a răspins sprijinul străin.

Altă dată a fost ales deputat, senator, de acea opinie publică românească, înșelată o clipă, zăpăcită, înăbușită mai mult, care se deșteptă însă îndată, plină de recunoștință și admirație, în favoarea lui. A refuzat. Pacea țării lui îi era mai scumpă decît orice alta pe lume.

Trăind așa ultimii săi ani, el a adaus la învățătura că nu trebuie să ocupi locul la înălțimea căruia nu te poți ridica ; o a doua : că e dator un suveran să riște și situația sa pentru a da o soluție curagioasă problemelor mari ale timpului, și o a treia : că jertfa pe care ai făcut-o odată pentru binele neamului și țării, n-ai dreptul s-o retragi.

(I)

UN AVENTURIER INTERESANT : GHEORGHE BRANCOVICI

În Țara Românească a trăit pe vremea lui Șerban Cantacuzino, care cuteza să viseze de Bizanț și aștepta mîntuirea de la nemți, de la catanele împăratului, un om care și el trăgea nădejde să capete ceva la o sfișiere a împărăției turcești, pe care mulți o credeau cu puțință după cele din urmă înfrîngeri și pierderi de provincii ale turcilor.

¹ Scrisorile cuprind îndemnuri patriotice și democratice, fiind străbătute, mai ales, de o caldă simpatie față de țărănime.

Sirb de obîrșie, dar aproape cu totul romanizat — fratele său era doar vlădică românească în Ardeal, Sava — Gheorghe Brancovici era întrebuițat adesea ca agent secret al diplomației, cam pretențioasă și cu puțină bază, a lui Șerban. De la o bucată de vreme rosturile lui de pretendent la despotatul sîrbilor, la domnia Iliricului, îl despart de noi, dar un timp uneltirile acestui om îndrăzneț și priceput în multe fac parte din istoria noastră.

De aceea publicarea, de învățatul sîrb Ioan Radovici, a unei întinse culegeri de documente cu privire la acest aventurier, care era fără îndoială un șarlatan, dar unul dintre aceia cari pot înșela multă lume și lăsa în urma lor o amintire foarte interesantă, nu e fără folos pentru noi.¹ Găsim aici actul din 1667 al principelui ardelean Sigismund Rákóczi pentru vlădica Sava, care-l ajutase a lua Lipova, oferta lui Brancovici, din 1673, de a da împăratului și ajutor de oaste românească.

La această dată el asigură că și fratele său, episcopul Sava Brancovici, de tragică amintire, va „ieși” în posesiunile împărătești, prin Moldova ori Țara Românească, după ce va fi vîndut toată averea familiei. La 1687 împăratul, după primirea solului muntean Antide Dunod, călugăr francez, scrie patriarhului din Constantinopol că „a dat putere generalului său Șerban Cantacuzino, domn al Țării Românești, ca să vie, repede și slobod, cu oștile creștine unite din preajma lui, sub ocrotirea sa”. La 27 octomvrie 1688 se face de același un dar lui Brancovici, sol al lui Șerban. Din Țara Românească, la 1689, Brancovici recomandă, ca „despot, moștenitor legiuit, cu mila lui Dumnezeu, al Iliricului întreg și al domniei Împărăției de Răsărit, mare duce al Mesiei de Sus și de Jos și prinț al sfîntului Imperiu Roman, al Sfîntului Sava și al Munte-

¹ *Prilozi za istoriju Srba i Ugarskoj u XVI, XVII i XVIII veku I*, Novisad (Neoplanta), 1909 (n.a.).

negrului, domn veșnic al Herțegovinei, Sirmului și Inăului, conte prin părțile Ungariei și cele adause ei", pe căpitanul său Novac Petrovici ; redactează acest act secretarul, care nu e altul decât Ieremia Cacavela, viitorul dascăl al lui Dimitrie Cantemir. În numele său și al patriarhului de Peci, Arsenie, el chema în același an pe sârbi la Orșova pentru a începe lupta cu turcii. Acolo venise el din București. În iulie el se scria „guvernator al Serbiei, Slavoniei și unde se vorbește limba sârbească" și primea, din Semendria pe Dunăre, scrisori de la vlădica Sava de Peci și de la călugărul Dosoftei.

El însuși data tot „în Valachia Subalpina". Cu prilejul acestor uneltiri se spune că Brîncoveanu, când era încă boier, ar fi vrut „să capete o stăpînire în Serbia, de unde-i vine semînția" (1), cu ajutorul imperialilor. „Expediția" „despotului răsăritean" se isprăvi printr-o mare deziluzie : în zădar aștepta el la Orșova pe vlădica de Cruședol și alții ; abia putu strînge cîtiva ostași, și astfel el crezu că e bine să se întoarcă în Țara Românească.

La 1693 aventurierul era la Viena, de unde dădea diplome slavone, în care lua și titlul de stăpînitor al Severinului. Marchizul de Baden, generalisim imperial, îl atrage în tabăra de la Cladova și-l arestează acolo. Dus la Sibiu, el era trimis de acolo la curte. Austriei știuseră să păzească bine pe acest cutezător, care le putea face multe încurcături. La 1705 era la Eger, bine închis, și se plîngea de povara bătrînețelor și de supărările bolii.

De șaptesprezece ani își ispășea păcatul de a fi mințit și poftit prea mult în viața sa. I se refuză strămutarea la Praga și creșterea pensiei care-l împiedeca de a muri de foame. La 1707, împăratul orînduia unde să fie îngropat Gheorghe, dacă ar cădea asupra lui moarte năprasnică. În sărăcia și nenorocirea sa, el spunea însă și mai departe că e rudă cu împărații Răsăritului și moștenitor drept al Serbiei. Cu toate nădejtile, el murea, tot în Eger, la

1711. Lăsa datorii și dădea încă o dovadă cât e de primejdios a servi casa de Austria.¹

1909

(I)

ÎN AMINTIREA LUI EMINESCU

Se pomenește amintirea a douăzeci de ani de la moartea lui Eminescu, privit astăzi, și pe cea mai desăvârșită dreptate, ca întruparea cea mai deplină a geniului românesc în a doua jumătate a veacului trecut.

Nu suntem în stare încă a-l prăznuî — cînd din punctul de vedere moral nu formăm încă un popor, căci prin înstrăinare ne lipsește clasa de sus, prin ignoranță cea de jos, iar clasa de mijloc românească, întru cît se poate încălzi de amintirea gloriilor noastre intelectuale, se reduce la un număr destul de restrîns de cărturari.

Tineretul, căruia-i revine mai mult decît oricui sarcina pioasă de a se închina marilor suflete trecute de aici sus, în lumea unde scînteie, de o lumină limpede și veșnică, viața, deci cugetarea și simțirea aleasă a neamului, acest tineret nu se poate manifesta încă unitar și disciplinat, ceea ce ar da manifestărilor lui o mai mare putere și un prestigiu netăgăduit. Oricum însă și în orice formă : prin cărți, oricît s-ar recunoaște în ele rostul comercial, prin articole de revistă, în numele doosebitelor cenacule și

¹ Între hîrtiile lui s-a găsit corespondența lui Șerban Cantacuzino cu principele Ardealului Mihail Apaffy, azi pierdută (*n.a.*).

Urmaș al unei vechi familii aristocratice, care a dat Serbiei un despot cu același nume (1427—1456), *Gheorghe Brancovici* (cca. 1645—1711) a scris o cronică în limba română, dezvoltată în sîrbește, în timpul detențiunii de 22 de ani la Eger.

societăți în comandită, prin cuvântări ocazionale, mai ales prin comemorarea din Cernăuți a bucovinenilor, Eminescu își va fi avut ziua lui. Și, anume, cu deplina recunoaștere a rostului său celui adevărat.

Această reputație întregă au statornicit-o numai anii din urmă, mai ales după cunoașterea manuscriptelor lui poetice, după învierea articolelor de cugetare, de polemică și îndrumare, din care se desfac credințele și convingerile unui suflet cu totul superior. Chiar și în vechea formă, nelămurită, puțin cugetată și sentimentală — din punctul de vedere, înjositor, al nebuniei și al morții înainte de vreme a poetului, sau din acela, tilcuior cu tendințe, al comentatorilor interesați — această reputație nu e prea veche.

Colaboratorul *Familiei* trecuse neobservat. „Dincolo“ lipsea simțul pentru mlădierea și energia unei limbi poetice care era nouă, oricât ar fi fost înfrîurită de stilul lui Bolintineanu. La noi acest stil era compromis prin sine însuși întâi, și apoi prin prea multe reziceri și ecouri, în scrisese poezilor mărunți din vremea lui Cuza. Eminescu primise înfrurirea lui Bolintineanu, nu din țară, ci din Bucovina, unde — încă de când foaia fraților Hurmuzachi reproducea în foileton, cu lăudătoare recomandații, poeziile acestui sentimental vorbarel și neglijent, care ajunsese a trece drept un inspirator cîntăreț al amintirilor și idealelor neamului — faima liricului muntean nu slăbise. Doar Petrino, cu toate înfruririle scriitorilor germani mai cetiți prin anii 1860, purcede în parte, aș zice chiar în bună parte, din Bolintineanu, decît care el are însă hotărîtorul merit al sincerității poetice pasionate.

În țară, unde moda literară franceză stăpînea, elementul nou pe care-l aducea încă de pe atunci Eminescu, al cărui suflet era îmbogățit de reflexivitatea germană, nu putea fi prețuit. Lirismul lui de iubire, din înduioșatele poezii pe care le publicau mult discutatele *Convorbiri literare*, părea prea simplu pentru un gust falsificat de

retorica amoroasă curentă. Evocările lui strălucite dintr-un trecut care putea să-l atragă ca pe un romantic, dar care-i era și cunoscut adânc, intim, prin cetiri îndelungate în vechea noastră literatură — *pe atunci cu totul disprețuită, chiar în „Junimea”, și cunoscută, numai științific, de un Hasdeu* — nu aflau cuvenita prețuire, nici chiar în cercul, atât de ironic, al „Juninii”, în care umbrele eroice n-aveau intrare pentru a nu turbura bătaia cu perinele, anecdotele d-lui Caragiani ori mica pornografie curentă. În sfârșit, d-l Maioreșcu, doar, și câteva persoane din cerc puteau să aibă înțelegere pentru filozofia care dădea un înalt înțeles *Rugăciunii unui dac și Satirelor*, filozofie care căpătase la poet energia unei credințe atotstăpînitoare. Și chiar acel element din satire în care se cobora prezentul, înalțându-se prin aceasta și mai mult gloria, serioasă și sinceră, omenească și plină de evlavie a secolelor viteze și credincioase, nu putea să aibă primire simpatică ; doar societatea de atunci, ieșită biruitoare, pe neașteptate, din mari frământări și crize politice și sociale, avea toată admirația pentru opera ei, cu care, și din neștiință, nu putea compara marea operă a trecutului, și ea n-avea presimțirea crizei morale care trebuia să se declare îndată, urmînd apoi și pînă în zilele noastre. De la satira personală a lui Bolintineanu, înăcrit de oboseală și neliniștit de începuturile poliilor sale, de la satira glumeață, de cuvinte, a lui Baronzi ¹ pînă la această satiră, era o distanță uriașă, pe care contemporanii n-o puteau trece.

Nici simțul pentru superioara factură a limbii poetice noi nu-l avea „Junimea”, cu tot numărul însemnat de oameni de gust și de filologi (așa de rareori oameni de gust !) pe care-l cuprindea societatea. Din gura unui membru al cercului din Iași știu că lectura celor mai

¹ George Baronzi (1828—1896) — scriitor fecund, militant pentru Unitre. Satirele sale sînt merituose prin orientarea lor democratică.

frumoașe poezii ale lui Eminescu nu era întovărășită de acea evlavioasă atenție care ar fi făcut bine unui suflet așa de delicat, ci cu observații critice jignitoare, cu glume grosolane, cu risete inconștiente care toate își aflau scuza în „defectele stilistice“ ale scrisului lui Eminescu. I se cereau, ca oricui, și în același ton, schimbări. Trebuie să adăugim însă că el, deplin conștient de valoarea operei sale și de îndreptățirea unui grai format din cetirea întregii noastre literaturi și din ascultarea românilor de pretutindeni, răspingea cu o răceală hotărâtă propunerile de schimbare, lăsând, cel mult, ca ele să se facă, fără știința lui, de obișnuitul redactor-corector al foii.

Nenorocirea lui Eminescu a deșteptat întâi dintr-o indiferență care ar fi foarte vinovată, dacă n-ar fi fost atât de firească, publicul nostru. Acei cari nu urmăriseră pe poet în greaua, îndelungata și marea lui evoluție, luară în mână cu interes frumosul volumaș alb, cu frontispiciile delicate și împodobit cu chipul, de o seninătate și curăție, de o frumuseță liniștită și sigură, de o calmă privire dominatoare al scriitorului fără noroc. În tineretul din școli se porni o nemărginită simțire de milă pentru zeul tânăr care căzuse, fulgerat, din Olimpul luminos cu flori albe de cireș, miresme de tei, blonde chipuri iubitoare și ochi albaștri în lacrimi, cu fantasmă mărețe de voinici pururea biruitori, în iadul întunecului și scrișnirii dinților. Versurile se cetiră cu luare-aminte, atunci pentru întâiași dată, și magia lor, acel farmec vrăjit care te cucerește din nou la însutita cetire a paginilor unice — rămase unice, poate pentru totdeauna — se trezi și birui. Marele singuratec și neînțeleș pătrunse printr-o înțelegere dureroasă în viața timpului său, și revoluția pe care trebuia s-o îndeplinească în cugetarea, și mai ales în toată simțirea noastră, începu.

Era prin 1886. Între noi, școlarii de curs superior de la liceul din Botoșani, Neagu aduse cel dintâi vestea unei noi

evanghelii pentru tineret. Mai mare decât noi, avînd acum sufletul său de bărbat, cu toate coardele din el vibrînd, el *înțelegea*. Peste un an, la liceul din Iași, noi, cei din clasa a V-a, înțelegeam cu toții.

Era, de fapt, nu o cetire, întovărășită de simpatie, de entuziasm chiar, a unui poet, ci o inițiere aproape religioasă, o prefacere sufletească a unor tineri deprinși cu aceeași glumă groasă care rămăsese și în vrîsta matură a membrilor „Junimii“, cu aceeași atmosferă de materialism cras. Această poezie minunată din cele o sută de pagini ale cărțiței albe ne ridica spre ideal — în iubire, care mijea nelămurită în sufletele noastre, în cugetare, spre care se încercau întii aripile noastre slabe, în taina tuturor depărtărilor și înălțimilor. Dacă e puțină bunătate astăzi în noi, dacă prin valurile turburi ale unor timpuri de prefacere, ne-am păstrat cei mai mulți curați și nobili în viața noastră de simțire, aceasta lui i-o datorim. Pe pragul deschis al așteptărilor vrîstei nu lunecau ispititoare fantasme de desfrîu, cu ochii bolnavi de o molipsitoare beție, ci se opreau drepte în lumina primăvăratică fețele, blinde, albe, fiind în mîna, ca sfintele stilpări pentru gloria mîntuitorului, crenguța smerită a florilor albe de cireș.

Sub alte fețe vedeau alții pe Eminescu — alții, de altă vrîstă și de aiurea decât din acea serioasă și naivă Moldovă a noastră, a cărei inimă bate totdeauna pentru noile vești bune ale idealului. Dar sub alte fețe ni s-a înfățișat și nouă poetul nenorocit. Nu ne-a molipsit cerșitul public, cel puțin indiscret, cu publicare de scrisori și amănunte dezgustătoare ale unei boli urîte — și în aceste scrisori se amesteca și numele surorii lui, Hanrieta, pe care mi-o aduc aminte, așa de asemenea cu fratele ei, zeul tînăr, tot așa de albă, cu fața de marmură, sigură în linii, cu ochii liniștiți negri, adăugîndu-se la această înfățișare de nereabilitate, de frumoasă închipuire, disprețuitoare pentru viață, nemișcarea, aproape desăvîrșită, a unei ciudate paralizii

de tinerețe. Nu l-am jignit : am putea zice, deși era viu, nu i-am jignit memoria — prin cuvântările de berărie în folosul unor subscripții mai mult sau mai puțin factive, n-am trîmbițat și crăinicit boala lui, care mai la urma urmei nu-l privea decît pe dînsul, întru cît îl mai putea privi ceva, și pe cei săraci cari-l căutau în sărăcie, iar pe ceilalți îi putea îndemna doar la ajutorul ascuns pe care mîna stîngă nu-l știe în clipa cînd îl depune dreapta. N-am așteptat interpretarea socială a d-lui Gherea din *Contemporanul*, un fel de *Viață românească* a timpului, mai brutală, dar mai sinceră, mai grosolană, dar mai puțin perfidă, pentru a primi în noi pe Eminescu.

Trecea pe strădele Iașului un om greoi, gros, cu mustățile rase, rău îmbrăcat, împiedecat în mișcări, care-și smulgea firele de păr de pe față și apuca de turnure pe femeile care-i plăceau. Mulți se țineau de dînsul — Doamne iartă-i ! — distrîndu-se. Noi întorceam capul de la el, cum l-ai întoarce de la trupul neînsuflețit, ajuns hidos prin impia descompunere, al unei ființe respectate și iubite. În Botoșani intra apoi, așteptat de o seamă de lume, lîngă Hanrieta, nici tristă, nici veselă, ci nemișcată, în alba ei figură liniștită, același om gros, fără vîrstă, pe buza de sus a căruia se desfăcea acum o mustață groasă neagră. Acasă la el veneau acum des prietenii ca să aflu vești, care ajungeau pe urmă în presă. O dată, lîngă piața cea mare îl întîlnii, tîrîndu-și greu picioarele bolnave, cu ochii pironiți în jos. S-a uitat lung la acela care-i salutase geniul, ca și cum n-ar fi fost la mijloc ceața nenorocirii, și apoi picioarele bolnave tîrîră mai departe pe acel care fusese Mihail Eminescu.

...Și care n-a fost mai niciodată, desigur, niciodată el însuși, cu toate scurtele licăriri înșelătoare. Cînd intereseații îl scoaseră înaintea din nou la București, cu *Fîntîna Blanduziei*, un simț de rușine indignată ne strînse sufletele. Moartea, orice moarte era mai bună, și, cînd moartea cea mai rea dezrobi de tirania unei boli înjosoare un

suflet care se întrupase pe vecii vecilor în versuri nemuritoare, ca o vedenie urită se depărtă de noi. Eminescu se absorbise întreg în gloria sa.

Ea crește zilnic. Tinerii altor generații pot fi robiți trecător de alte stele, mai apropiate de ei. Lumina lor nu ne e străină și o primim cu mulțumită, dar, cât privește mângâierea, îndemnul, religioasa purificare și înălțare a sufletului pe care ai dreptul să o cei de la poezie, și pe care ea o da așa de rar, noi, cari am fost tinerii de acum douăzeci de ani, nu mai avem nevoie sa căutăm raze. Neclintită și eterna ni le trimite și azi steaua noastră.

1909

(I)

UN POET-COPIL : C. D. CRĂCIUNESCU

O prefață ¹

În volumul care se deschide prin aceste rînduri se vor găsi vădite semne ale unui talent însemnat. Tînărul cu ochii frumoși, fața slabă și trupul plecat parcă spre un mormînt înainte de vreme, și-ar fi luat, în cîțiva ani, locul printre scriitorii cei buni ai timpului nou.

Avea o simțire aleasă, care va fi ajutat să-l nimească, o cultură superioara celei pe care o poți cere de la vîrsta lui și un mare meșteșug firesc al graiului. Versul lui se cetește cu plăcere, fragmentele de proză au o alcătuire solidă, o închegare sigură, o precizie de cuvînt care impresionează la cele dintii rînduri. E o adevărată

¹ La volumul : Constantin D. Crăciunescu, *Versuri și proză* (n a.).

evocare în aceste scene din cariera lui Ion vodă cel Cumplit.

Împreună cu alți scriitori cari nu și-au putut rosti lămurit nici întiiul cuvînt, Crăciunescu din Craiova e, desigur, dintre aceia al căror scris nu se gîndește nimeni a-l judeca, dar al căror nume nu are dreptul nimeni a-l uita.

De cîte ori cîte un talent care făgăduia dispăre, e datoria celor în mîna căroră au intrat hîrtille lui să le aleagă și să le publice. Poate că și acela care s-a încumetat să zugrăvească furtuna tragică a carierei lui Ioan vodă mai avea scrise care să fie descoperite. Ele se pot adăugi mai tîrziu la cele care văd lumina astăzi.

Iar cînd, împrejurările de cultură fiind la noi, în sfîrșit și la noi, altele, culegerile de poezie mai veche vor avea altă soartă decît cărțile noastre din seria „Poeților români“, pe care nu le cere nimeni, s-ar putea alege din Alexandrina Mihăescu, din Maria Mavrodin, din Crăciunescu, din cîțiva alții cari au avut o soartă omenească tot așa de tristă, materialul pentru un volum de cîtece ce se pot cînta și mai departe decît ziua cînd au izvorît din suflete tinere pe care moartea le pripea din urmă.

(I)

MARIA MAVRODIN

Într-o revistă din Iași, *Frăția românească*, d-l Eugen Revent, poet și el, tipări în vara anului trecut cîteva poezii iscălite Maria Mavrodin, cu însemnarea că autoarea lor, o studentă, de loc din Roman, a murit de boala care ia la vîrsta aceasta, alegînd, cu cruzime, pe cei mai buni.

Era o revelație de duioasă frumusețe simplă, de curat dor al iubirii, dar nu fără un simț filozofic al zădărniceii lumii, al mării minciuni a vieții, pe care singură munca o poate înviora și mîngîia, lucru pe care nu-l știu cele mai puternice minți la douăzeci de ani.

Semnalînd, o dată cu descoperirea acestui talent, stingerea lui așa de repede, d-l Revent mi-a trimis două din poeziile Mariei Mavrodin, care au și apărut în *Neamul românesc* și în calendarul acestei foi.

Încă de la început arătasem dorința de a cuprinde într-un volum versurile rămase după nenorocita fată al cărei luminos suflet s-a desprins așa de curînd, cu toată sfișietoarea ei rugăminte de a trăi, numai de a trăi, oricît de înșelătoare ar fi viața.

*Furtuni și patimi, mai veniți
Și mult și mult ma chinuiți,
Aprindeți voi fărina rece,
Al morții prag să nu-l pot trece.*

Am scris vechiului meu prieten profesorul N. Apostol din Roman, și el, interesîndu-se, a găsit undeva în oraș o sărmană bătrînă nemîngîiată, care-și îngina suferințele ei de mamă parăsită privind chipul plin de energie și înțelegere al celei duse și cetîndu-i scrisul, veșnica-i marturisire, de vis, de dor, de iubire, de suferință și deznădejde.

S-a învoit cu greu să-mi puie la îndemînă acest caiet, care începe astfel: „Aceste sînt poeziile scumpei mele Marii, copiate de mine, nemîngîiata ei mamă ; 1906, august 22“, și se mîntuie cu această altă însemnare : „Sfîrșitul poeziilor scumpei mele pierdute pe veci și eu, sărmană mamă nemîngîiată, rămasă numai cu suvenirea ei“. Am aflat poeziile ce urmează, deslușite pe cît se poate dintr-o copiere pe alit de mișcătoare, pe cît de defectuoasă ; am răsătat însă la o parte trei bucăți de proză poetică, frumoase ca limbă, dar scrise într-un gen de romantism de mult părăsit și avînd unele falsul ritm de poezie pe care l-a

propagat, cu scrisele unei doamne din Iași, una din cele mai vechi reviste de acolo.

Poeziile Mariei Mavrodin sunt scrise între 1903 și 1906 ; un progres se simte, fără ca forma să fi ajuns vreodată ca a poezilor pe deplin formați. Pentru a urmări acest progres, tabla dă bucățile în ordinea cronologică. În reproducerea lor am păstrat ordinea caietului.

Această cărticică, în care zace un suflet superior și o caldă simțire tină, va avea, desigur, și cctitori, și judecatori cari vor ști cu ce măsură se măsoară opera morților cărora nu le-a fost dat a-și trăi viața.

1909

(1)

CEVA DESPRE ION CREANGĂ

L-au comemorat pe Creangă' la Iași. Pentru că acolo i se află mormîntul. De lemn bun trebuie să fie crucea, fiindcă n-a putrezit (lemnul era mai ieftin cînd l-au îngropat). Se zice că împrejur nu-s flori. Dar nici el n-a fost un om de floricele ale stilului.

Un scriitor *instinctiv* foarte caracteristic. Ne e drag, nu atîta pentru el, care, oricît am scotoci noi azi după așa ceva, n-a avut într-însul nimic sentimental, ci pentru ce se vede prin el așa de limpede și de întreg, în tot hazul, în toată sfiala, în toată înțelepciunea și supunerea lui creștinească : neamul nostru. Creangă a fost totul prin acest neam, fiind și rămîind un țăran ca toți ceilalți, mai isteț doar și căzut între boieri, cărora le plăceau „prostiile“ lui, măcar pentru că se doosebeau așa de mult de eleganțele lor. Dacă e vorba să i se facă vreun monument la groapa, n-au ce cauta marmură,

fier și aur. Ar trebui, în locul crucii de la Iași, crucea din satul lui, așa cum se pune la toți morții, chiar și la accia cari au fost preoți și n-au știut să rămâie preoți. Fiindcă, oricum, el tot a rămas preot, în dragostea pe care o avea ca învățător, fie și de oraș mare, pentru sufletul copiilor dați în seama sa. Și în orice copil este o parte hotărît religioasă, și sunt și taine, sfinte taine, în nevinovăția lui, și este la capăt raiul și iadul, după judecata cea dintâi, a vredniciei.

La crucea lui Ion Creangă au vorbit tineri. studenți, oameni mai învățați de cum a fost el. Ce au vorbit arată legătura strînsă ce este astăzi între cine are înțelepciune din cărți și cine o are numai din încercări și suferințe. Scriitori n-au fost: redacției *Vieții românești* nu-i miroase bine studentul, și studentului nu-i miroase bine redacția *Vieții românești* — redacția și mai ales administrația. Prictenii lui Creangă s-au dus și ei să-l întilnească pe altă lume. Iar cîte unul din cari au lucrat cu dînsul la cărți de școală va fi fost și el. prin mulțime.

Puține știri despre viața lui au ieșit la iveală cu prilejul acestei comemorări. La dreptul vorbind, el a și avut numai atîta viață cîtă poate încăpea într-o căsuță ca a sa. Nu eu voi putea să contribui cu amintiri la biografia acestui scriitor al neamului — al neamului întreg: prin cei de jos, și de la cei de jos pentru ceilalți. Mi-l aduc aminte odată la un congres didactic unde se discuta dacă școala de la sat trebuie să fie și cea de la oraș, și unde cei înaintați în vederi, democrații, pînă la cei mai strașnici socialiști, cereau un singur tip de școală începătoare, pentru ca să nu mai fie vorba de clase. O iluzie care încalzea pe mulți! Pe scena teatrului s-a suit atunci un om scurt, gros și roșu, cam burtos și îmbrăcat ca un dascăl de biserică; pare c-a scos și o basma de cele mari care se dau la morți și s-a șters pe frunte, pe barbă, pe mustăți ca după ploaie

oi ca la o căldură mare. Toată sala rîdea, deși știa că va vorbi Creangă, sau tocmai de aceea. El era un om bun și s-a gîndit că nu trebuie să-i strice cheful. Și a vorbit ca să rîdă sala și mai departe. A spus două-trei vorbe, încheind cu aceea că e *pentru-contra*. S-a ris mult și s-a trecut mai departe, fără să creadă cineva că s-a emis o părere, de o persoană foarte competentă. Și, față de școala cu un singur tip, cea de la oraș și pentru sat, aceasta are hotărîrea cea bună : *pentru-contra* al lui Ion Creanga.

Peste cîteva luni statea în biserică, și avea două lumînari la cap. Se uită multă lume la dînsul — și oameni învățați, dacă nu chiar de la „Junimea“, unde făcuseră atîta haz de dînsul. Nu era un mort urît : căzuse bun sănatos și era roșu la față, cu gura întredeschisa ca pentru a vorbi, și lumina faclilor parca facea să-i joace pleoapele apăsate ca pentru somn.

Și era în stare s-o fi făcut într-adins. De ce să supere el atîta lume mai subțire decît dînsul care, dacă venise să-l vadă, nu trebuia să ducă înapoi acasă o întipărire rea ?

Daunăzi foiletam *Gazeta din Iași* a junimiștilor, cari și atunci erau tot așa de tineri ca și acum. Era mare luptă electorală în 1866, pentru cele dintii Camere ale lui vodă Carol, prinț constituțional, ceea ce avea o deosebită însemnătate. Se făceau mari discuții de principii, la care lua parte și d-l Maiorescu, și *Gazeta* publica dările de seamă ale parlamentului electoral.

A îndrăznit să vie și Creangă, pe atunci preot. Cuvîntarea lui nu se tipărește : nu era la nivel. Dar se arată ce voia părintele : „învățătura elementară, care pînă astăzi nu este încă destul de bine organizată“.

Trebuie să fi fost ca la congres. Atît numai că părintele era tînăr : „un părinte tînăr de ani, frumos de figură, blond de păr, scrie foiletonistul, bun de gură și viguros ca o creangă de stejar“. Glumea, și cine se

uită în gura cui glumește? Rîde și trece. „Cînd vorbea acesta, urmează tînărul învățat din foiletonul *Gazetei*, se inflăcără auditorul cumplit: toți perorau deodată. Talentul său oratoric infecta (sic) întreaga adunare, astfel încît, în tot timpul cît avea cuvîntul părintele, luau fără autorizație cuvîntul cu toții — nu prea știu pentru ce cuvînt, deși mai că mi-aș explica scopul“.

Și iată de ce, ori de cîte ori oameni cu învățătură vorbesc serios și frumos de chestii grave, cu acel simț de răspundere care deosebește pe omul de stat, pe profesor, pe conferențiar, pe scriitorul român, și răsare de undeva cîte unul care glumește și se rîde de gluma lui și se trece la ordinea zilei fiindcă el a glumit și ei au rîs, mă gîndesc la Creangă cel din 1866 vorbind înaintea inteligenței și boierimii ieșene și la Creangă din 1889 vorbind înaintea marilor pedagogi și profesorilor de universitate, ca Oarecine, care avea în vîrsta sa tot atîta nevinovăție ca dînsul în umilința lui, înaintea fariseilor strînși la sinagogă.

10 ianuarie 1910

(I)

ADELINA TĂZLĂUANU

Din Sibiu vine vestea tristă a morții doamnei Adelina Tăzlăuanu, născută Olteanu.

D-na Tăzlăuanu a tipărit cărți pentru copii, foarte potrivite și scrise în limba cea mai limpede.

Cine a cunoscut pe această femeie de elită, care răspîndea în jurul ei bunătate și lumină, n-o va uita niciodată. În Sibiu, unde inteligența și distincția nu sunt rare, ea a fost mai mult decît o foarte distinsă femeie,

de o inteligență deosebită. Aducînd din „țară“ tradițiile unci vici sociale de o fineță superioară, ea a dat în scurta-i viață, îngrijind de copiii rămași de pe urma surorii ei și a neuitatului profesor Barcianu, dovezi de o putere de jertfă, de o caritate creștină de care sunt în stare numai sufletele cele mai nobile. Știindu-se osîndită la o moarte timpurie, ea n-a cruțat totuși niciodată puterile ei pentru a face binele. Frumuseța fizica și morală erau unite în persoana ei în chip nedesparțit.

Astfel ea a fost dintre acele ființi iubite de Dumnezeu, dintre acele suflete de înaltă poezie și bunătate, care nu se plîng în zadar, ci care rămîn și după moarte exemplu viu pentru toate vrernurile.

12 ianuarie 1910

(I)

TEOHARI ANTONESCU

A fost din generația noastră, a studenților cari mergeam în străinătate acum douăzeci de ani cu mai puțină ambiție strălucitoare și rece, sigură de mecanismul ei, decît alte generații. Am studiat la aceleași universități, am cunoscut în aceleași împrejurări arta și viața modernă, am locuit sub același acoperămint. Și, cu toate că, în această strînsă colegialitate, n-am fost prieteni, cu dînsul se duce ceva din tinerța mea, și plîng și pentru dînsa cînd amintesc cu adîncă părere de rău pe acest tovarăș de studii din anii tineri.

Antonescu era un elev al lui Odobescu și un elev al d-lui Maiorescu, iubit de amîndoi și încercînd, cu o recunoscătoare admirație, a se apropia de amîndoi

În teza lui despre cultul Cabirilor, ca și în articolele și publicațiile următoare, se vede spiritul lui Odobescu : iubirea stilului frumos, cu draperii largi căzînd cam leneș și luxul expunerii, al ilustrației, al ipotezei și reveriei științifice.

În felul de a-și face lecțiile, și chiar în convorbire, era vădită înrîurirea d-lui Maiorescu, fără a degenera în acea jenantă caricatură pe care o aflîi la alții.

Închis, timp de douăzeci de ani, într-o viață de familie care-i ajungea, el n-a fost om de acțiune, nici un om de convingeri. Profesorul de arheologie din Iași trăia estetic, într-o lume a lui, pe care o domina un rece ideal de frumusețe eternă. Și aici era încă o înrîurire a unuia dintre cei doi maeștri ai lui.

Se duce încă tînăr, lăsînd totuși impresia unei vieți încheiate, care-i plăcea însă, tocmai prin aceea că, în pacea ei asigurată în toate privințele, nu mai ascundea nici o surprindere. Nu fără un zîmbet în urmă a intrat astfel sufletul lui în luntrea ce trece peste apele riului de uitare.¹

17 ianuarie 1910

(I)

¹ Teohari Antonescu (1866—1910) a fost profesor la Universitatea din Iași și a făcut rodnice cercetări istorice și arheologice. S-a numărat printre cei dinții specialiști români în epigrafia elină și romană. Lucrări : *Monumentul de la Adamclisi* (1905), *Cetatea Sarmisegetuzei reconstituită* (1906), *Columna lui Traian...* (1910).

A murit omul care în România a făcut mai multă politică, timp de jumătate de veac, fără să-i fi aplicat cineva legile, fără să-i fi cetit discursurile, fără să-i fi auzit glasul și fără să-i fi văzut chipul.

Carada era un om de o mare inteligență organizatoare, un general de stat-major, conducînd mulți ani de zile campaniile unei mari oștiri de la masa lui de lucru, fără să fi comandat un asalt și să fi văzut sîngele unui rănit, și era o voință căreia, ca hotărîre și statornicie, rar i s-ar fi găsit părăchea. A-l privi însă ca o personalitate pe acest „invizibil“ și mut, veșnic „ocult“, al liberalilor, ar fi o mare greșeală. Carada era și mai puțin, și mai mult decît atîta.

Era însuși vechiul liberalism din școala lui Mazzini. A avut într-o tinereță agrementafă cu lucrări de literatură — traduceri, adaptări și imitații pentru Teatrul Național din București, luat în antrepriză de prietenul cu care semăna așa de mult, Rosetti — faza luptătorului „roșu“. Polemist îndărătnic și sectar, fără generozitate, toleranță și poezie, fără umanitate în lupta lui, el a fost pentru *Românul* lui Rosetti un redactor ideal. Libertate, de o parte, despotism de alta, lumină deci și întunec, moralitate și imoralitate, virtute și viciu, bine și rău — mai mult: talent și lipsă de talent — acesta era felul lui de a judeca.

S-a coborît și în stradă, cu gestul curva care, într-o clipă solemnă, se suie pe o tribună. Urînd, din toate puterile sufletului său, pe Cuza vodă, ca despot și ca „imoral“, el a luat parte la turburările din București, izbucnite în lipsa domnului, care, la întoarcere, răspunse printr-un larg act de amnistie. A redactat, se zice, constituția tuturor libertăților pentru noul principe Carol I și a vegheat asupra faptelor lui cu gelozia republicanului fanatic și ireductibil care, din motive de

oportunitate, îngăduie un monarh. L-a prins și pe acest stăpînitor în flagrant delict de antiliberalism și a lucrat pentru revoluția de la Ploiești, cu foști ofițeri — Candiano Popescu — și cu alți ofițeri în activitate. A fost dat în judecată și a trecut înaintea tribunalelor. A trebuit să înceapă o nouă pribegie, în Parisul de unde culesese în tinerețe o nestinsă ură împotriva „despoților“.

Palatul nu l-a avut ca oaspe. Prin Cameră abia a trecut, văzînd el de la început ce sunt Camerele liberalismului său. Un altul și-ar fi încheiat astfel cariera: cu pălăria de *carbonaro* pe cap, cu sombrero pe umeri, ar fi căutat o baricadă unde se poate muri pentru libertate, cum au făcut atîția pe care-i mîină o nestinsă sete a martiriului modern, pentru ideie ori pentru iluzie.

Nu, el a rămas. Din tinereța lui el a păstrat un singur lucru, iubirea exclusivă, stăpînitoare, vrednică de cea mai mare muncă și de cea mai desăvîrșită abdicare pentru partid. Ca un părinte care nu mai iese în public cu copilul lui, fiindcă a apucat pe drumuri pe care le dezaprobă deși le înțelege, dar care, la întunec, urmărește toți pașii lui, apărînd providențial în orice clipă de criză și lipsindu-se de strictul necesar pentru a-i strînge o avere uriașă, astfel a lucrat aproape o jumătate de veac Carada. Alții au fundat Banca Națională și Creditele și celelalte așezăminte financiare ale liberalilor. El le-a creat ca puteri active, menite să ajungă repede la înflorire. Le-a creat — el, patriotul declamator din piesele de teatru trecătoare — și pentru nație, pe care o iubea, în România și afară de România, dar cu mult mai mult pentru „ai săi“, cari pentru el, care n-avea familia cea mică, erau ca o mare familie — cu care însă nu ieșea la plimbare niciodată.

Bătrînul mazzinian, prefăcut în cel mai caracteristic și admirabil sectar pe care l-a cunoscut România, a dat morții, la șaptezeci și trei de ani, o luptă pe care puțini

tineri ar fi în stare s-o deie. Fără voie a părăsit lumea în care pînă la urmă a stat în rîndurile întîi ale muncii. Și, ca să-și răzbune, a lăsat un loc care va rămînea veșnic gol, căci nu se va afla, într-o lume care gustă viața cu patimă, un urmaș al virtuților sale de simplitate, renunțare, credință și hărnicie. ¹

16 februarie 1910

(I)

BJÖRNSTJERNE BJÖRNSSON

A murit la Paris marele scriitor Björnstjerne Björnsson, care a înțeles că apărarea dreptății e unul din drepturile cele mai netăgăduite ale unui mare scriitor.

A fost un om din vremea lui, din țara lui, și, prin țara lui, din omenirea de astăzi. Nici o problemă n-a fost care să nu frămînte mintea, nici o durere omenească de care inima lui să nu bată, nici un imn către ideal la care glasul lui puternic să nu se adauge.

Țara lui îl va plînge și, cînd se va isprăvi, mine, ceasul plînsului, îl va așeza în rîndul celor mari ai ei ; mai mult : în rîndul ctitorilor vieții ei culturale și, prin ea, ai vieții ei de stat, asigurată prin conștiința pe care el a coborît-o în fiecare om de sîngele său și respectată pen-

¹ *Eugeniu Carada* (1836—1910) a aparținut aripel drepte a burgheziei liberale. Un ecou din tinerețea mai generoasă și mai radicală, pentru care N. Iorga îi dă epitetul de „mazzinian“, se vedește în participarea lui la organizarea mișcării antidinastice din 1870. Economist cu o foarte bună pregătire tehnică, E. Carada a fost timp de mulți ani, și de la înființarea ei, director al Băncii Naționale a României. În tinerețe a avut preocupări literare. A scris pentru teatru „canțonete“ și prelucrări, printre care *Urta satului*, cu muzică de Flechtenmacher.

tru gloria pe care, față de neamurile celelalte, el a revărsat-o asupra neamului său.

Istoricii literari, culturali, politici nu vor mai isprăvi scriind despre dînsul, an de an și veac de veac. Ei îl vor cerceta, îl vor lămuri, îl vor judeca, îl vor lăuda atîta, pînă ce tot ei se vor simți datori să-l înjosească. Mai presus și mai trainic decît tot scrisul lor va fi rostirea universală și veșnică prin care se va spune că în veacul egoismului crud și al războirii crîncene a intereselor materiale, în veacul zarvei trecătoare și a îmbulzelilor de o clipă, a fost un om care a trăit o viață întregă pînă la bătrînețele patriarhilor în mijlocul ideilor luminoase, a scrisului frumos și a faptelor bune și că pentru aceea Björnstjerne Björnson a fost așezat de toate neamurile în rîndurile dreptilor nemuritori.¹

19 aprilie 1910

(I)

DINICU GOLESCU²

D-l Nerva Hodoș dă o ediție perfectă a notelor de călătorie pe care acum optzeci de ani le publica la Buda, pentru folosul bieteii sale nații umilite și rămase în urmă,

¹ *Björnstjerne Björnson* (1832—1910) a fost nu numai un mare scriitor al Norvegiei, autor de nuvele și romane, ci și un om politic democrat, militant pentru independența națională a patriei sale și apărător al popoarelor oprimate în cadrul Imperiului habsburgic.

² Constantin (Dinicu) Golescu, *Insemnare a călătoriei mele în anul 1824, 1825, 1826*, tipărită din nou și însoțită de o introducere de Nerva Hodoș, bibliotecar-ajutor al Academiei Române; București, 1910 (n.a.).

pentru învățătura ei prin exemplele civilizației apusene, nu numai a celei materiale, care uimește mai ușor și trezește mai greu emulația „barbarilor” îngroziți de minunile tehnicei, ci mai ales a acelei morale — Dinicu Golescu.

Ediția e perfectă prin reproducerea îngrijită și sigură a textului ; fără d-l Nerva Hodoș n-am fi avut *Bibliografia românească veche*, înțeleg : aceea pe care o avem — prin bogăția știrilor cuprinse în *Prefață*, prin varietatea multora din informații și prin critica discretă cu care e scos la lumină adevărul. Se dau și ilustrații trebuitoare : un chip frumos al lui Golescu, în toată măreția boieriei sale, care se întrevede mai puțin în scrierea ce urmează, o pisanie de biserică și foaia dintii a ediției originale.

Multe cărți vechi se pot retipări după atita timp, pentru plăcerea și ușurința erudiților, pentru mulțumirea bibliografilor, cărora astfel de daruri ca ediția d-lui Hodoș, în condiții de excelență tehnică, le sunt neprețuite, pentru întâmplătoarea cetire a celor ce nu se mulțumesc numai cu beletristica vremii lor. Unele din ele, foarte puține, se cer a fi tipărite din nou și, apărînd într-un nou veșmînt, exercită o *înriurire necesară* asupra spiritului unei epoci.

Între acestea un loc de frunte îl ia cartea Golescului.

Și azi avem nevoie de oameni cari să compare starea noastră, desigur nenorocită, cu starea mai fericită a altor țări și neamuri. Acel care o face trebuie să țină seamă, înainte de toate — fără care condiție ar fi dat numai o lucrare de curiozitate și interes trecător — de motivele exclusiv morale al bunei stări de care se bucură Europa în adevăr civilizată, el trebuie să descopere sufletul de muncă și jertfă, de solidaritate și ideal, de credință și speranță care e la baza triumfurilor lumii moderne în stăpînirea și folosirea naturii.

Dacă acest om va fi un biet scriitor ori un mare scriitor, un cugetator de orice treaptă, va fi folos, dar nu așa de însemnat. Doar acesta e meșteșugul scriitorului și al cugetătorului : să se încălzească pentru ce e frumos, bun, nobil, vrednic de omenire și să vadă, din mijlocul societății care-l cuprinde și binevoiește a-l îndura, ceea ce în toate acele privinți e mai presus de stările de lucruri actuale, peste care zboară avîntul simțirii și cugetării sale ! Un preot care se închină cu evlavie de dimineață pînă seara într-o tovărășie de păgîni, ce poate fi mai firesc ! Nu se impresionează nimeni, și conștiința nimănui nu se zguduie și nu se preface prin acea zguduire.

Altfel e însă cînd unul din acei păgîni cari se uită la cer numai de vreme bună ori rea se trezește, prin voia lui Dumnezeu care l-a pornit pe drumul Damascului și l-a fulgerat cu mila sa, *astfel*, cînd el, cel aspru și crud, tagăduitorul și batjocoritorul, cînd el ridică minile lui încă pline de sînge spre înălțimile unde nu ajunge omul și pleacă genunchii lui dirji de luptător și se roagă avînd în glas nevinovăția copilului. Cînd un boier de la 1820, un mare boier, un mare stăpîn de pămînturi și de oameni, scrie cartea de căință, de durere pentru suferința ome-nească, de rușine pentru „barbaria“ românească, pe care a făcut-o Dinicu Golescu, *acesta e* lucrul cel mare. Și poate această stare de spirit a boierimii de la 1820-30 a folosit mai mult pentru întemeierea României moderne decît toate marile discursuri revoluționare, învățate pe dinafară, de la 1848.

Multe avem dreptul să așteptăm în zilele turburi de astăzi, cînd prin văzduh plutește încă un fum de sînge nevinovat. Mai ales însă așteptăm pe omul care de la înălțimea puterii, a bogăției, a numelui său să spuie despre viața și viitorul nostru, răzîmat pe comparații drepte pentru a trage încheieri crude, cu aceeași sinceritate ca Dinicu Golescu, ceea ce spunea întorcîndu-se

din „Europa“, cu sufletul schimbat, acest fruntaș al vremii vechi.

16 ma. 1910

(I)

ION GHICA

Nici nu știi când vin inițiativele pentru un act de dreptate. Unei astfel de inițiative neașteptate, și care desigur ca n-a venit prea curînd, i se datorește împodobirea grădinii Ateneului cu bustul lui Ion Ghica.

Și e foarte interesant cine l-au comemorat : un liberal ajuns conservator-democrat, un liberal rămas liberal, dar care n-a avut niciodată legături strînse cu Ion Ghica. Prietenii politici, vechii prieteni de aproape, tinerii formași pe lingă dînsul ? Vor fi fost ocupați aiurea, în aceste zile de congres nou pentru lucruri și moravuri foarte vechi. Prietenii personali ? Dar cine nu știe ce înseamna în România, sa zicem mai larg : la români, „prictenul personal“ ?

Despre politica lui Ion Ghica se pot spune multe. Cel mai adevărat lucru ar fi acela că el a fost unul din oamenii politici, foarte mulți la număr, cari nu fac politică. Nu pot s-o facă. În cazul lui special, ar fi făcut politică, și încă așa de activă, în acele împrejurări ale vechiului regim pe care le osîndea, de altfel, din toate puterile sufletului său. Acest liberal, nu prea liberal, avea aptitudini moștenite pentru politica de cabinet, care în legăturile dintre state se cheamă diplomație, dar care la popoarele nelibere înlocuiește propaganda largă, crearea și conducerea curentelor, păstrarea contactului cu o întreagă lume care, o dată trezită la viață, înțelege a o trăi,

și cu cîtă patimă ! A început conspirator, a urmat ca bei de Samos, reformator în sens european, și cu mult succes ; a încheiat ca reprezentant al României la Londra. În sfătuirii știa să tacă și să aștepte ; la minister avea, din educația pe care o primise, râvniri spre nepărtinirea statului, așa cum o află mai mult sau mai puțin la apușeni. În Cameră nu-și afla locul, deși ca profesor se dovedise vorbitor. Unii din tovarășii lui de activitate nu l-au cruțat mai mult decît dușmanii : puțini i-au stat în adevăr aproape și au păstrat despre dînsul o amintire vie și iubită.

În literatură — a scris și un roman — și în știință, dacă e vorba de evoluția formei literare, a cuvintelor ori a concepției științifice, abia dacă i s-ar putea face un loc. Ca profesor, a funcționat puțin, deși în împrejurări care nu se vor mai întoarce ca sens, valoare și folos al unei catedre. Dacă Ion Ghica se cuvenea de mult să aibă un semn de amintire, aceasta se datorește, însă, nu acelei politice de nuanță puțin cam orientala în ton, ori aspirațiilor spre occidentalism pe care ea le îmbracă, și, în sfîrșit, meritelor scriitorului, bărbatului de știință, *ci însemnătății lui culturale.*

A venit într-o vreme cînd, urmărind același scop, înnoitorii știau să-și găsească fiecare drumul deosebit, potrivit cu însușirile de care era înzestrat fiecare ; a venit ca reprezentantul aceluia sfîrșit de veac al XVIII-lea, fără nimic romantic, modern în el. Era omul lecțiilor pe care le primise, al cărților pe care le cetise. Nu poate fi socotit nici ca un inginer, nici ca un matematic, nici ca un naturalist, nici, în sfîrșit, cu toate sfaturile pe care le-a dat în această privință, cuprinzîndu-le într-un volum întreg, ca economist. Dar avea, ca învățătorii săi prin grai și prin scris, o încredere nemărginită în știință, în știința pozitivă, exactă, căreia-i atribuia și o superioară valoare educativă, socotind-o ca mijlocul prin care, reformîndu-se toată cugetarea lumii, se poate crea o nouă omenire pe deplin lămu-

rită asupra motivelor, îndreptățirii și urmărilor tuturor faptelor sale, noua omenire fericită a Libertății, Egalității, Fraternității, logic și definitiv demonstrate.

Firește că în această concepție era o greșeală. Nu cu cele trei cuvinte magice, nici cu deprinderea argumentelor și cu practica sofismelor înaintează lumea, ci cu o cultură morală care nu vine din silogisme, nici nu se sprijină pe teoreme. Dar din acest fel de gândire putea să iasă un fenomen sufletesc care, acela, înalță și impune : admirația pentru cuceririle științei, pentru supunerea naturii de dînsa, pentru apropierea oamenilor unul de altul și alinarea greutăților traiului. Și sentimentul acesta era la Ion Ghica așa de puternic, încît el dă aripi frazei științifice și amestecă într-o cuvîntare inaugurală, într-o lecție, într-un articol de revistă, pagini de acelea care, prin superiorul lor idealism și energia afirmațiilor de ordin înalt, pot servi la ridicarea sufletului generațiilor tinere.

Un bust ? Cutare primar bucureștean are o statuie întreagă. Poate că lui Ghica astăzi i se cuvenea ceva mai mult : a se pune lîngă povestirile lui din viața trecutului — acele *Scrisori către V. Alecsandri* după care-l cunoaște lumea — scrierile mărunte risipite prin reviste, pierdute ca broșuri. În ele cred că s-ar găsi, prin astfel de pagini, ceea ce trebuie pentru a-l așeza și mai sus în stima timpurilor noastre.

23 mai 1910

(I)

I. CODRU-DRĂGUȘANU, UN CĂLĂTOR ARDELEAN PRIN EUROPA APUSEANĂ ¹

Prin anii 1820 Dinicu Golescu, boier muntean cu oarecare educație, grecească și apuseană, cu multă inteligență firească și cu o inimă simțitoare pentru suferințele ca și pentru isprăvile omenirii, străbătea Europa, pentru a-și duce copiii la școli mai înalte sau mai bune și nu credea, la întors, să-și poată lipsi nația de învățăturile ce se desfăceau pentru dînsul, neuitate și îndemnătoare, din aceste dumuri nouă prin lumea mare a artei, a tehnicei biruitoare, a rînduiei discipline, a solidarității omenești, a civilizației.

Tot atunci însă unul, a cărui amintire s-a pierdut cu totul și de multă vreme, un fecior de „boier“ din Făgăraș, cu pergamente și fără avere, trecea în „Țară“ pentru a încerca să-și câștige viața între frații de aceeași limbă. A trăit o bucată de vreme în principatul muntean, sus la Cîmpulung, jos în Ialomița și, după ce a stat pe lîngă mai mulți și a încercat diferite ocupații, el avu norocul, știind acum și franțuzește, să întovărășească la Paris pe un „prinț“ bucureștean, care-l aduse în capitala culturii apuseane și, după o ceartă, îl lăsă acolo.

Tinărul era nu numai de o inteligență deosebită, strălucitoare și originală, dar și de o mare vitejie în a înfrunta greutățile vieții. Descoperi prieteni buni, prietene cu iubire de soră și, la urmă, se găsi la biroul unei biblioteci circulante. Ținu, zece zile, locul de învățător la Puteaux, în sud. Apoi plecă în Italia, pe care o străbătu cu aceeași siguranță ca satele din Țara Oltului, de unde plecase. Peste cîteva luni era „curierul“, secretarul de drum, al unui călător rus care pleca din Neapole acasă. Rasărea deci tocmai în Rusia. Și din Rusia se întorcea,

¹ Prefață la *Călătoriile unui român ardelean de I Codru-Drăgușanu, Vălenii de Munte, 1910 (n.a.)*.

cu alt prinț, un *cneaz* muscălesc, în Parisul care-i era așa de bine cunoscut, și mergea cu stăpînul său, bolnav de oboseli războinice, în Elveția.

Se pare că în adevăr acest român înzestrat cu cele mai bune însușiri ale neamului nostru scria neconținut, pe rînd: din țară, din Germania, din Franța, din Anglia, din Italia, din Rusia, din Elveția, de la 1835 la 1843, și de acolo înainte, pînă la o dată pe care n-o putem ști, unui prieten de acasă, căruia-i fusese încunjurată copilăria. Cînd se întoarse definitiv acasă, călătorul nesățios de ceruri nouă, I. Codru-Drăgușanu (născut, spune V. Gr. Pop, la 1823; de la d-l dr. Drăgușanu, fiul său, medic al orașului Sinaia, am putut căpăta și alte știri), ajuns „director al prefecturii” la Făgăraș, publica la Sibiu, în „prevezătura” lui S. Filtsch, „tomul I” din *Peregrinulu transilvanu sau Epistole scrise den tiere straine unui amic u în patria, de la anul 1835 pana inchisive 1848*.

Cartea e foarte rară. N-o are nici Academia Română. Cu o astfel de ortografie și cu atîta cuvinte fabricate, ea nu se putea ceti.

Azi, cînd apare cu limba de azi, înlăturîndu-se capriciile filologice din Ardealul aceluia timp, e o carte cu totul nouă. Și, desigur, una din cele mai interesante, mai bogate în idei. În fantazie, în puncte de vedere originale din cîte le are literatura noastră. Avem astfel bucuria de a învia un scriitor a carui vervă originală, al cărui pătrunzător spirit de observație, unit cu zbeguiri romantice și cu apucături ironice de care nu e capabil oricine, îi asigură un loc onorabil în literatura noastră mai veche.

Cîtva timp din viața lui I. Codru-Drăgușanu rămîne nelămurit. În 1847 el apare însă ca profesor la Ploiești și la 15 noiembrie rostește un „cuvînt școlastic” la deschiderea cursurilor. „Ioan Germaniu Codru”, precum își zicea acum, nu călătorise în zadar prin lumea largă. El socotca că un învățător e locțiitor al statului și al părinților și. deci, „ca locțiitor al statului are o grea

responsabilitate înaintea lumii, ca locțiitor al părinților o are și mai grea înaintea lui Dumnezeu“. Fericirea spre care tind societățile prin educație o știa el că „stă în chiar inima omului, în conștiința sa, în sentimentul virtuții, în curăția cugetului, pacea dinăuntru“. Și era conștient de datoria ce o aveau toți învățătorii de atunci de „a forma o generație nouă, apărută de erorile, defectele și viciile“ celei vechi, mai ales prin buna creștere, superioară învățaturii, care poate fi uneori numai o condamtabilă „spoitură deșeartă“.

„Timpul luminării și al dezmoțirii“, sosit acum și pentru România, cere neapărat îndeplinirea acestei misiuni. Și sfârșitul cuvântării are ceva din muștrătoarea energie a lui Lazăr : „Români, români, unde e locul ce ocupam odată între popoare, unde e suvenirea gloriei și a virtuților străbune?... Virtutea străbună să ni fie ținta tendințelor ; pământul nostru să-l punem la contribuție prin industrie, negoț și cultură.“¹

La 27 octomvrie 1848 e acum acasă ; a doua zi, funcționar ales.

Apoi ne mai întâlnim cu el abia în 1860, când, la 17 octomvrie, ca „adjunct pretorial“ sub regimul absolutist, mai prielnic românilor, el vorbește la deschiderea școlii românești din Cincul Mare. Data aceasta, era încredințat ca sprijinul împărațesc va folosi românilor pentru a-și deschide drumuri nouă. Până atunci doar în biserică dacă se putuse adăposti sufletul țăranului robit, și biserică, neajutată de stat și plătită din agonisita puțină a unui neam sărac, trebuia să decadă însăși. „Creșterea în instituțiile străine a fost moartea mai multor ginți.“ Școlile nouă vor putea crea însă, prin cultură, viitorul neamului, dacă ele vor fi ajutate și iubite de toți, „până în coliba celui mai de pe urmă sălcan.“²

¹ *Universul* din 1848, nr. 1 (n.a.).

² *Amicul școlii*, 1860, p. 368 (n.a.).

Peste doi ani era vicecăpitan la Făgăraș și vorbea la examenele din mai-iunie. Amintea că „sărăcia morală“, alături de cea fizică, ne-a ținut patru veacuri în loc. Acum „am ajuns însă acel timp de reînviere când nimeni nu se mai rușinează de a fi român“, afară de cel „sărac de înger“. „Numai acela e adevărat român care încă nu și-a uitat de opincă și se jertfește pentru sărmanul popor.“ „Om de omenie“, și el vrea să folosească toți din „puținele cunoștințe ce mi-am cîștigat pribegind în lume“, și înaintea alor lui se înfățișează, nu ca un om mare, învățat și puternic, ci „simplu, cum mă cunoașteți din copilărie“.

Urmează cu sfaturi bune. Nația să se înțeleagă în sfîrșit. „Nu e ținut, nu e sat, nu e familie unde să nu se ridice unul asupra altuia.“ Să primească bucuroși pe noii și prielnicii „dregători“ români cari, oricum, se deosebesc de cei „cari se bucură de banii, de puii și de ouăle“ de prin sate, iar, cînd omul are de lucru cu ei, „ori nu s-a sculat, ori e la masă, ori e prea tîrziu“ și sunt astfel de-o potrivă cu „un hoț și țilhar“.

Neînțelegerea poporului nu trebuie să dezguste pe dregătorul cel bun. Și, cu acest prilej, se dau, în ton poporal, recomandații necruțătoare noilor juzi comunali ai regimului constituției, cari trebuie să aibă iertarea și mila totdeauna ca un îndemn pentru hotărîri mai drepte decît dreptatea. În schimb nici lumea nu trebuie să facă binele numai „de sila“. Și, la urmă, sunt pagini întregi pline de coloare și de haz, în care vedem însăși viața de atunci a românilor de peste munți.

„Cu ocaziunea solemnă încorporări a domeniului Branului cu districtul Țării Făgărașului“, Drăgușanu vorbește, la 30 mai 1863: el pune în vedere românilor, scăpați de supt un aspru regim nepopular, că poate-i așteaptă patruzeci de ani ai căinței pînă să intre cu adevărat în rîndul neamurilor, avînd în frunte oameni în stare a-i duce la bine. „Noi am pribegit destul, spunea

el cu durere, am cerșit pînea altora, și ni-a fost amară... Să mergem pe picioarele noastre, după călăuzii noștri, așa cum îi avem, și vom ajunge la ținta dorită.“¹

Membru al Dietei Ardealului, ca deputat de Hațeg, Codru vorbea la 20 septembrie 1863, declarînd de la început că „nu știe nici o boabă ungurește“, cerînd să se respecte în administrație drepturile limbii românești, pe care o vorbesc două treimi din locuitori și o înțeleg ceilalți.²

La 1 iulie 1868 el vorbea în sinodul ortodox al Făgărașului, arătînd ce se poate numi un popor civilizată. Era incredințat că românii vor merita în curînd a fi numiți astfel, poporul fiind „dotat cu mari talente — în genere blînd, docil și de o moralitate exemplară“, lăsîndu-se la o parte vîțiile, căpătate, ale nepăsării și beției. Clasa cultă însă suferă „de lipsa de caracter“, căreia, orice s-ar zice, „nimica nu-i poate servi de scuză“. Educația e chemată a fructifica însușirile și a înlătura pe încetul păcatele. Lăudînd așezămîntul sinodal, el vorbea de „școala amărită“ ce se păstrează în Făgăraș, „patria lui Negru vodă“, unde ar trebui „o școală capitală centrală“, fie și cu ajutorul „unei colecte la frații noștri din România“, unde, adaugă el, „am cunoscuți mulți bărbați generoși“. „Reuniuni libere de temperanță“, adică de înfrinarea de la băuturi spirtoase, ar folosi și ele mult pentru însănătoșirea nației. Și una, și alta s-ar face sub scutul sinodului.³

La 1/13 septembrie 1869 vicecăpitanul avea bucuria să-și inaugureze „școala capitală“ din Făgăraș, pe care o numi „școala Radu Negru“. În cuvîntarea ce o ținu atunci se vorbește de educația integrală care, dacă nu

¹ *Telegraful român*, XI, 42 (n.a.).

² Manuscrisul d-lui dr. Drăgușanu, pp. 35—44. După manuscrisul am întrebuintat și celelalte articole (n.a.).

³ *Federația*, 104 289, 24/12 septembrie 1869. Scriitorul citează cartea sa *Regulamente pentru vătășii și decurii*, 1864 (n.a.).

dă totdeauna oameni superiori, formează totuși un popor. Cultura străină creează suflete înstrăinate, ce ajung a urî neamul lor, pe care în chip firesc îl văd tot așa ca și străinii la cari au învățat. Unii merg pînă acolo încît își ascund și originea.¹

În același an, încă din 9 martie, Drăgușanu vorbea alegătorilor săi, „boieri” și alți săteni, strînși la vreo cinci sute în biserica ortodoxă din Făgăraș. El arăta o-bîrșia neamului și-i schița pe scurt dezvoltarea peste munți. În vremile mai noi el pomenea faptul ca pînă la 1860 „românii n-au gustat recunoștință pentru sacrificiile lor, cu 40 000 de suflete căzute în războiul civil, pentru apărarea tronului contra maghiarilor”. Fata de de-scon-siderarea românilor în cea dintîi dietă ardeleană după res-tabilirea constituției (1860), pînă care se făcu unirea cu Ungaria, față de lipsa de rost a deputaților români în dieta comună din 1865-68, el recomandă abțirerea, pa-sivitatea, hotărîtă în consfătuirea de la Miercurca, legea electorală nouă fiind însăși „o batjocură națională”. Ruga pe ai lui să nu voteze dușmani, străini ori rene-gați, ca nenorocita nație, de 3 000 000 totuși, a „slovacilor sau tăuților, cărora noi li zicem *drotosi*”. „O, românilor, nu credeți să vă deosebiți și d-voastră ca *drotosi*, să vă bu-curați de mîncare și băutură și ca Isav să vă vindeți dreptul pe blidul de linte la vrăjmașii națiunii voastre.”²

La 1870 scriitorul nostru vorbește la congresul bisericesc, lăudînd în Șaguna pe „trimesul providenței”, apoi la Beclean ca vicepreședinte al Asociației, cerînd noi arme pentru „noile primejdii” ce amenință neamul, arme care se pot afla în arsenalul culturii naționale.

Un discurs din 1873, în legătură cu alegerile sinodale, e cel din urmă: și în el se afirmă caracterul practic, luptător al epocii nouă. Și iarăși în cultură vedea vor-

¹ *Federația*, 1869, nr. 105 203, din 26/14 septembrie (n.a.).

² După manuscrisul citat, pp. 62—72 (n.a.).

bitorul semnul vremii, care trebuie să înțeleagă altfel, adăugim, pe *Deșteaptă-te române*. Astfel, prin munca și jertfa tuturor, vom ajunge să nu mai „măturăm la ușile altora“.

Încă la 1871 Drăgușanu ocupa funcția sa administrativă. La 1880 trecea la Sibiu, în serviciul averilor grănicerești.

Moare în noiembrie 1884, după comunicarea fiului său, d-l dr. Emil Codru-Drăgușanu; mormîntul lui e la biserica din Groapă.

Viața lui întreagă fusese îndreptată după ideile pe care le trezise în sufletul de tînăr civilizația apuseană, cunoscută în toată întregimea și valoarea ei, ideală și practică.

E un învățămînt în aceasta, și cu semnalarea lui închei aceste rînduri menite să atragă atenția din nou asupra unui om de talent care a fost și un om de bine.¹

27 iunie 1910

(I)

UN „POETA MINOR“ : N. VOLENTI

A murit la Iași, după o lungă boală care era o crudă agonie, mintea fiind întemnițată, lucidă și vie, în trupul mort, N. Volenti, fost magistrat, membru al clubului conservator din localitate, dar, după gustul și aplicările sale, înainte de toate poet.

Poet pentru prieteni, pentru un public foarte restrîns, dar mai ales pentru el. Că nu-l știa lumea cea mare, de

¹ Soția răposatului dr. Ion Turcu, care a descris excursiile sale prin munții Făgărașului, era fiica lui I. Codru-Drăgușanu; se căsătorise la 1855 cu Elena Georgescu din Bîrlad (n.a.).

unde vin încoronările pompoase ale regalităților literare, de cele mai multe ori așa de trecătoare, ori măcar acele aplauze, cîl de discrete, din care se hrănește vanitatea omenească, aceasta nu-l interesa. Fondul melancolic, dispoziția sfioasă a sufletului său nu numai că-l făceau să se împace cu lipsa lui de „succes“, dar desigur că l-au împiedecat de-a se gândi vreodată la dînsa. În tinereța vristei sale și în tinereța, sociabilă, idealistă a culturii noastre moderne, cînd doi scriitori puteau sta alături pentru alt-va decît pentru a-și lua măsura, el s-a simțit dator față de sine să cînte și i-a plăcut că poate cînta. Sentimente alese și cugetări înalte se găsesc îmbrăcate într-o formă plăcută în puținele scrieri tipărite în *Convorbiri*, retipărite într-un alb volum uitat și pe care poate rudele orî intimii, dacă i-a avut, le vor învia ca un omagiu adus memoriei acestui om cumsecade, care nu lasă decît păreri de rău.

Din viața sa literară încheiată, el păstrase ochi dulci și blînzi, senina față de frumuseță visătoare, graiul vibrant și încet ca pentru rugăciune, aplecarea spre cei pe cari și-i simțea frați în cuget — însușiri care deosebeau pe poeții acelor fericite zile de idilă în care-și petrecuse anii cei mai buni. Apoi nu-l mai întîlni nimeni. Se arăta numai fereastra unor frumoase case mari, dincolo de perdeaua albă a căroră se stîngea încet un suflet ale cărui legături cu lumea fuseseră rupte de fatalitatea oarbă care cruță mai puțin pe cei născuți ca să fie mai cu deosebire cruțați.

Privirea care căuta de la acea fereastră, care încadra lumea lui, apusurile de soare în ceruri strîmte și tresăririle de primăvară în grădinile bogate ale marelui oraș de amintiri, s-a stins. Lin, ca o rază. Și numai acel cîntec al lui, ferit de lume, ascuns ca un tezaur, rămîne să ne aducă aminte de dînsul.

Pământul nu-i va fi greu visătorului : el are doar flori pe dînsul. ¹

26 septembrie 1910

(I)

GRIGORESCU, DUPĂ VLAHUȚĂ

Cartea de prietenie și pietate a d-lui Vlahuță despre Grigorescu a apărut. E un vrednic prinos adus memoriei celui mai mare artist pe care l-a produs această țară pentru a se recunoaște, înseninată, înălțată și veșnicită, în opera lui. Pînă acum nu s-a tipărit la noi o scriere a cărei înfățișare exterioară să fie așa de mult la nivelul datoriei de recunoștință pe care o înfățișează.

Multe se pot spune despre această biografie poetică și interpretatie lirică, prin care autorul ei a dat încă o dată dovadă de finul său simț pentru frumuseța atinsă și prin alte mijloace decît ale literaturii, în care ocupă un loc de frunte. Aici vreau să amintesc însă numai două mari datorii pe care le avem față de pictorul țării și țaranului nostru.

Grigorescu era dintre acei oameni cari se închid în misiunea lor ideală, cari înlătură orice curiozitate profană de la un laboratoriu de artă din care au ținut și știu să facă un altar, cari nu se pot vedea pe ei decît în ce au ajuns să îndeplinească prin contopirea deplină a sufletului lor cu dumnezeiescul model. Ce poate fi pentru un asemenea om, care a lepădat de mult zdrențele sale vulgare de personalitate — tinzînd a fi numai o individualitate în cuprinsul artei lor — amănuntul biografic,

¹ Membru al „Junimii”, Nicolae Volenti (1857—1910) a publicat volumele *Cîteva strofe* (1879), *Poezii* (1891).

genealogic, cronologic : accidente, legături cu lumea, de la care de mult s-a hotărît să nu primească nici o înrîurire, oprindu-se chiar de la cetitul în ceasurile libere, pline pentru dînsul de viziuni noi? Astfel a doua zi după moarte marele pictor a intrat în legendă, în acea „legendă de aur“ pe care talentul d-lui Vlahuță o schițează azi cu măiestrie.

Dar nouă ne e iertat să dorim a afla lucruri pe care Grigorescu însuși nu le-a prețuit și de care n-a vrut să audă. Recunoștința noastră, fără să piardă caracterul ei pios, vrea să le știe. Nu vor fi totdeauna esențiale pentru arta lui prin care s-a înscris în paginile dintii ale vieții neamului, dar, și astfel, pînă la cel mai „neînsemnat“ punct din atingerile cu pămîntul ale acestui om care și-a găsit o cărare în ceruri luminoase, ne simțim datori a cunoaște. Și, oricum, cel mai singuratec dintre izolați, prin modestie ori mîndrie umană, suferă de aici de jos atingeri care schimbă alcătuirea intimă a aceluia suflet pe care s-a chinuit așa de mult sa-l ție mai presus de orice influență.

Avem nevoie de biografia amănunțită a lui Grigorescu. Azi încă ea nu se poate scrie. Dar se cuvine să o pregătească oricine are în păstrarea sa o informație care poate folosi. D-l Livianu, care a cunoscut pe pictor în anii de la început, a scris o viață a lui Grigorescu, de proporții destul de întinse, și o ține gata de tipar : poate că o vom putea-o da în curînd¹. Între hîrțiile răposatului academician Grecescu² se află scrisori inedite ale artistului tînăr, care învăța în Apus o disciplină artistică și se forma într-un mediu care lipsea la noi. Acasă, în locuința de muncă din Cîmpina, fiul marelui inițiator în pictura despre noi înșine posedă desigur o sumedenie de hîrtii asupra cărora și publicul are drepturile sale. Cine ar lua asupra-și sarcina de a cerceta, clasa și în-

¹ S-a pierdut la mine în vremea războiului (1934) (n.a.).

² *Dimitrie Grecescu* (1841—1909) — medic și botanist.

trebuința aceste materiale, ar merita, desigur, mulțumita tuturor. Să se grăbească : în această țară a noastră lucrurile cele mai prețioase se împrăștie și se pierd repede, în mijlocul unei indiferențe care arată ce superficială e încă acea cultură cu care ne place a ne mândri.

Grigorescu nu s-a învoit niciodată la popularizarea, în orice chip, și de oricine, a operei sale. Dăduse forma definitivă, tipul caracterului artistic al unui popor, dar *popular* nu era nici prin gusturi, nici prin ambiție, nici prin dorință de trai bun. Îi era de ajuns că tablourile lui *sunt*, că le vede, că le văd și alții, cari pot înțelege ceva din ele. A le preface ori a le vedea prefăcute în fototipii îi era peste măsură de antipatic. Toți cari l-au cunoscut știu cu ce groază se cutremura el la ideea acestei impușinări triviale a celor realizate de dînsul cu atîta silință a sufletului întreg, setos de a se exprima într-o formă invariabilă.

Desigur că este o mare deosebire între tablouri și cea mai izbutită reproducere a lor. Mai ales cînd ai a face cu opere de acelea în care conturul se înlătură ca artificial, în care culoarea însăși este silită a da efecte care nu par a putea să fie în limita mijloacelor materiale, în care, în sfîrșit, tendința, tot mai pronunțată, în disprețul oricărei aprecieri, e să dea prin natură un fior de poezie supranaturală.

Însă aceasta e osînda picturii — fiecare artă avîndu-și osînda de insuficiență. Altfel nu-l putem avea toți pe același Grigorescu. Și trebuie să-l avem. Suntem astăzi în stare să simțim această nevoie. Ne încunjurăm de propria noastră ființă prin el. Prin mijlocirea lui primim o mai înaltă conștiință de valoarea noastră și o mai deplină simțire pentru elementele ideale care în sufletul nostru așteaptă să fie chemate. O necesitate morală e astăzi să avem sub ochii noștri carele rătăcitoare, fetele zgrăvite din nevinovăție și lumină, păstorii împrejmuiți

de natura din care ei fac parte întregitoare, primăvara pomilor și a florilor, scenele clipei eroice a războiului.

Să aibă curajul un editor — dar nu fără sfătuitoarea sa artistică — de a împodobi tot ținutul vieții noastre naționale cu bune reproduceri din pinzele cele mari ale lui Grigorescu. Ar contribui la educația noastră a tuturor. Sau Casa școalelor, care a editat splendidul volum al d-lui Vlahuță, le-ar putea da astfel o mai largă răspîndire prin clișeele unei cărți care costă 90 de lei.

20 octombrie 1910

(I)

LA MOARTEA LUI TOLSTOI

Ce greu e să poți trăi pentru gîndul tău, numai pentru el ! Să închizi ușile casei și ușile sufletului. Să te înțorci spre tine, spre conștiința ta, spre credința ta, dar nu pentru a te opri acolo, ci pentru a intra astfel în legătură cu puterile cele mari și veșnice de unde vine toată acea lume dinlăuntru, pe care atunci n-o mai poți crede pieritoare.

Mare vis, și vis zădarnic. Vis neîngăduit, însă, desigur. Tu ești nu pentru Dumnezeu, de la care socoți că vii și pe care-l reclami pentru tine, ci tocmai pentru acea lume pe care vrei s-o înlături, de care vrei să te ferești, înaintea căreia vrei să te ascunzi. Tu ești pentru soția aceea cu toane bune sau rele, pentru copiii aceia care-ți seamănă ori ba în alcătuirea și îndreptarea lor sufletească, ești pentru vecinii tăi, chiar dacă-ți strică liniștea, pentru cei ce te văd trecînd pe stradă și poate rîd de tine, ești pentru curioșii ce năvălesc în casa ta, cît de bine păzită, cu întrebări sau cu interviuri, cu

acele aparate de fotografie sau de... cinematograf, ești pentru dușmanul tău cel mai strașnic, care pare să aibă, și el, un drept asupra ta. Om, ești pentru oameni. Și nu pentru a le cruța sarcina de a se îngriji de tine, ci pentru a primi sarcina de a te îngriji de ei.

. Filozoful cel mare și dușmanul cel mare al filozofiei, cugetătorul adînc și tăgăduitorul cugetării, creștinul cel entuziast și provocatorul creștinismului care este — și, poate, trebuie să fie — a hrănit și el ultimul vis al *păstrării pentru sine, al ruperii legăturilor cu omul fățarnic și zădarnic*. A fugit din mijlocul gloriei, și a uitat că fuge din mijlocul datoriei, care nu e totdeauna plăcută, dar e inevitabilă totdeauna. A căutat un ascunziș pentru zile, luni, poate ani din urmă. Și, peste cîteva ceasuri, el gîfnea în durerile agoniei pe patul improvizat din sătuceanul Astakovo. Acolo-și dădea sufletul singur, pe cînd căsuța care slujește de gară era năvălită de tot ce credea el că a lăsat pentru totdeauna în urmă.

Soarta a răspuns astfel la întrebarea lui. Pentru a ieși din viață nu e decît o singură poartă : a morții. Și ce e mai cuminte e să aștepti să ți-o deschidă puterea de la care ții viața. Iară pînă atunci fii al celorlalți, cît poți mai mult și cu cît mai multă bucurie. Va fi o vreme — și poate e aproape — cînd vei trăi numai printr-înșii. Oricîtă lumină ar fi în raiul tuturor speranțelor !

14 noiembrie 1910

(I)

Acum două săptămîni, cîțiva prieteni petreceau la mormînt pe institutorul Al. Ștefulescu, din Tîrgul-Jiului. Pe lîngă dînșii se adăuseseră cîțiva învațători gorjeni cari-și aduceau aminte ce bun revizor, cu trageră de inimă pentru nevoile lor, fusese, pe vremuri, răposatul. Nici o foaie din București n-a pomenit cuvîntări funebre ce s-ar fi rostit la această îngropare. Și nici n-ar fi fost de nevoie, căci doar cine era să știe, între oamenii cari se preocupă doar de talentele pe care le admiră și de scandalurile pe care le iartă, de politica ci de azi și de propagandiștii pe cari-i tîrăște în viltoarca ei, cine era să știe de acest modest om de muncă ?

Dacă, în țara aceasta, unde nu e nimic mai obișnuit decît mizerabila plăcere de a te întrerupe din lucrul pe ogorul tău pentru a zvîrli o piatră în ogorul, mai sărac ori mai bogat, unde unul ca tine, mai destoinic, ori mai puțin destoinic, lucrează același lucru, dacă într-o țară ca aceasta am avea o revistă istorică, recenzentul, prefăcut în panegirist, ar înșira titlurile cărților ce a scris Ștefulescu și ar face critica discretă a lipsurilor lui care erau reale — ca și meritele.

Aceasta¹ nu e însă o revistă istorică, și cetitorii nu cer bibliografia exactă a operelor acelu care a dat în *Tismana*, în *Istoria Tîrgu-Jiului*, în *Gorjul*, în monografiile despre mănăstirile Polovraci și Strîmba, despre satul Călești, contribuții documentare pentru cunoașterea țării, care vor rămînea în mijloacele de informație ale oricărui istoric. Ei nici nu pretind să afle cît de bine știa slovenește institutorul gorjean și care erau defectele de metodă și plan ale culegerilor lui.

Pe dînșii iață ce-i poate interesa. Și, Doamne, pe mulți i-ar putea interesa în această lume de oameni cari se

¹ *Neamul românesc (n.a.)*.

pregătesc cu multă cheltuială, cari rîvnesc foarte sus, cari costă foarte scump, cari se admiră foarte mult și cari dau, în condiții de lucru minunate, așa de puțin ! Ne interesează pe toți cari putem avea un simț pentru scopurile cărora li se poate închina o viață omenească și pentru ceea ce poate lăsa în urmă *sensul* acestei vieți retrase de om fără faimă, și, dacă voiți, fără talent.

Iată un institutor inteligent și energic. Are și el voința moșneanului gorjean și puterea lui. Va fi fost și un bun vorbitor, ca oltean ce era ! Ce excelent material pentru un bărbat politic de provincie, care se simte ! Era firesc „să se înscrie la liberali, la conservatori, la takiști“, să-l mute partidul la București, să-l facă director, mai tîrziu să-l aleagă deputat. Și la moarte un județ întreg ar fi plîns la groapa „eminentului nostru prieten“ și „adversarului nostru loial“ !

Dar ăsta era un om ciudat — cum doar printre cei de departe, în ținuturi rurale și rustice, îi mai aflî. Voia să știe ce zice în „pieile de cerb“ din săculețele cu documente ale moșnenilor. Erau multe în slavonește. Ce are a face : o să învețe slavonește ! Și a învățat. A crezut el — naivă închipuire ! — că limba *sanscrită* nu i-ar strica. A învățat-o. De s-ar fi găsit cineva care să-i recomande limba turcească, s-ar fi apucat și de așa ceva. Știa că în Viena se află un mare slavist — profesorul Jireček — s-a dus la Viena. L-ar fi căutat și în alt continent poate !

Altul s-ar fi mulțumit să știe, să aibă el mulțămirea că în toată Oltenia e singurul om în stare a ceti și traduce o carte domnească slavonă. Dar aici se adaugă al doilea element al acestei vieți folositoare și vrednice de a fi luată ca exemplu de atîția profesori de liceu, împodobiți cu diplome sterpe și cu învățătură zădarnică. Auto-didactul s-a aruncat cu patimă asupra comorilor istorice care-i stăteau înaintea.

An de an, cu o minunată răbdare, el a scos din tășulcile țăranilor săi povestea unui întreg ținut, și a unuia din

cele mai interesante ale țării. O avem acuma la îndemână, și cel mai iscusit scriitor n-are decît să răsfoiască pentru a căpăta informație destulă.

Dar omul acesta era și un gospodar. Dintre oamenii de știință — și el nu era un om de știință în deplinul înțeles al cuvîntului, și de aceea lucra înainte, ori de-l țineau în seamă, ori de-l desprețuiau bărbații erudiți ai patriei noastre — cîți lasă pe lîngă cărțile lor și un drum deschis pentru alții ca ar veni pe urmă! Ba ai găsi și de aceia cari ar închide bucuros toate cărările după dinșii, numai să se oprească orice cercetare ulterioară. Ștefulescu era, însă, un om de țară, un *simplu* al acestui pămînt. Și de aceea, pe urma străduinței lui și a ciudatului pribeag Rola Piekarski, ajutați de profesorul I. Moisil, Gorjul singur între toate județele țării își are muzeul — știut ori necăstiat de cîrmuirile ce trec.

M-am simțit dator a scrie aceste rînduri și pentru școlarii mei, de ieri ori de azi, cari călătoresc cei mai mulți, și vor călători, pe buna șosea, cu avantajii, pe care deosebitele alcătuirii de interese și ambiții au așternut-o pentru picioarele gingașe. Am crezut bine să le arăt că în țara talentelor mai trăiește ici și colo cîte un biet om care știe ce să facă din viața lui, pe care nu i-a dat-o nici un șef de partid.

21 noiembrie 1910

(I)

IORDACHI GOLESCU¹

Istoria literaturii noastre vorbește despre cărțile care nu s-au cetit. Aceasta e și deosebirea cea mare între

¹ N. Bănescu, *Viața și scrierile lui Iordachi Golescu*, Tipografia „Neamul românesc”, Valenii de Munte (n.a.).

dînsa și istoria literaturilor Apusului, care tratează despre cărți care s-au cetit, s-au păstrat, s-au căutat din nou, au fost iubite, admirate și prefăcute de oamenii pe cari ele-i înfrîuriseră în realitate vic, socială și politică.

Și la noi sufletul omenesc simțea nevoia să vorbească altfel decît într-o absolută intimitate, și într-o intimitate trecătoare. Voia să păstreze clipa durerii, a bucuriei, scînteierea fulgerătoare a gîndului, cutremurul zguduitor al faptului. Și atunci boierul lua condeiul și însemna, în chirilică răpede, sub formă de cronică, de satiră, de cîntec, ceea ce se mișcase înlăuntrul său. În răgaz de bătrînețe putea să întinerească la cetirea acelor rînduri și, dacă avea un bun prieten, îi împrumuta caietul — ca să-l cunoască mai bine.

În acest timp meșterii de tipar lucrau la psaltiri și evanghelii, la cărți de țilcuire și îndrumare creștinească. Acelea *trebuiau* să se publice. Acestealte adesea *nu* trebuiau să se publice. Erau doar ca un fel de memorii secrete, pline de mari primejdii.

Uncori — rar — se găsea în familie cîte o fiică iubitoare. Fiică, nu fiu — fiindcă aceia, fiind ei sau nefiind nimic, nu trăiesc lîngă vreo amintire. Ea dădea la tipar manuscrisul. Mai ales dacă-l cerea vreun tipograf de mărima intelectuală a unui Eliad ori Kogălniceanu. Și astfel apărea cartea, dar tot ca să nu se cetească. Pentru că vremea ei trecuse, și cîți sunt, cîți *pot* și *vreau* să fie mai mult decît oamenii vremii lor !

Nu e o întîmplare că astăzi Iordachi Goleșcu învie prin pietatea unor descendente ale familiei, d-nele Goleșcu și Perticari. Opera de publicare și interpretare a luat-o asupra-și d-l Bănescu, care a cheltuit atîta timp pentru luminarea împrejurărilor literare din veacul al XIX-lea și a dat dovadă de o pietate așa de inteligentă față de figurile ce tot mai mult răsar înaintea noastră pentru a

roști vorbe de înțelepciune, care, în marea lor veche, par nouă.

O biografie neobișnuit de bine informată — căuîndu-se și prin dosarele de la Arhivele statului — și de o limpiditate desăvîrșită deschide volumul. Avem apoi satirele în chip de comedie. Studiile lui Golescu îl îndreaptă spre această formă de înfățișare a nemulțămirii, a indignării, a pasiunii lui răsplătitoare. E vorba de biruri mari, de grozave suferinți, de averi scandaloase, de făvoriuri compromițătoare. E sfîrșitul „fanariotismului“ prins de un colaborator al lui, care înțelege, simte și se pocăiește. Fără să fi avut ca motiv al acestei stări de suflet nouă, ca fratele său Dinicu, călătorul în „Europa“, comparația cu ordinea și nepărtenirea administrației de acolo, dominate de ideea binelui public, Iordachi face aceleași mărturisiri. Numai cît el nu trece dincolo de ele pentru a împărtăși o durere, care e omenească, și e a oamenilor din neamul său. Îi ajunge să denunțe, și în tonul pirii e ură, temperată doar de glumă, nu milă.

Iordachi Golescu nu era cunoscut ca traducător, nici ca un spirit preocupat de problemele morale superioare. Fragmentele din *Iliada* lui românească și din cugetările lui, pe care le dă d-l Bănescu, sunt deci o surprindere plăcută.

Chiar cînd e banal ori trivial, Golescu stăpînește minunat, cu toată ucenicia sa, școlară și literară, în clinește, graiul românesc al poporului aceluia despoiat și batjocurit de fiarele mari și mici ale unci fiscalități odioase. A cules proverbe — prin care-l cunoaștem — a publicat o gramatică — nu fără interes — dar, pe lîngă aceasta, a strîns multe alte lucruri, și a avut chiar — aceasta fiind și scopul său din urmă — marca ambiție a unui dicționar, pe care a și realizat-o în parte. D-l Bănescu l-a semnalat și apreciat: va veni vremea cînd informația cuprinsă în el va intra în circulație.

Accastă carte era pentru editoare o datorie, a cării îndeplinire le onorează, și a fost pentru d-l Bănescu o plăcută ocupație, de roadele căreia trebuie să-i mulțămim. Nu știu ce va fi pentru cetitori, dar pentru istoria culturală e încă un prețios izvor, și pentru literatura românească o întregire neapărată și de mult cerută.¹

28 noiembrie 1910

(I)

D. A. TEODORU

Un accident de automobil mîntuie zilele lui D. A. Teodoru, secretarul general al Ministerului de Instrucție.

Teodoru era o inteligență clară, un vorbitor plin de vervă, un cugetător care avea interes pentru marile probleme, un scriitor elegant, care a scris și versuri, un om foarte cult, care făcuse bune studii istorice. Pe vremuri, ca socialist, se dovedise un călduros prieten al claselor nenorocite. Prins de politica de partid, aceasta-l ridicase la onoruri, dar ne făcea adesea să nu mai putem recunoaște în actele lui administrative libertatea de spirit și lărgimea de vederi a fostului nostru coleg.

Moartea lui neașteptată și așa de grozavă e unul din acele evenimente care arată în ce stă valoarea vieții omenestii, al cărei viitor se află în puterea naturii inconștiente :

¹ Dintre lucrările lui Iordache Golescu (cca. 1768—1848), lăsate de el în manuscris, cităm : *Condica limbii românești*, *Pilde, povătuiri și cuvinte adevărate și povești* (reprodusă de Zanne în *Proverbele românilor*), *Comédia ce să numește Barbul Văcărescul*, *vînzătorul furtii*, *Povestea huzmetarilor*. În 1840 a tipărit *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticești*.

în singurele fapte, pe care nimic nu le poate nimici, în ele sau în urmările lor.¹

12 dechemvrie 1910

(I)

GRIGORE ȘTEFĂNESCU

Dintre membrii Academiei se mai duce unul, care era bătrîn numai în numărul anilor — șaptezeci și trei, zice necrologul — dar altfel avea toată puterea fizică, toată hărnicia, toată pasiunea unui om mult mai tînăr. În ușurința cu care pleca la congrese și făcea fără osteneală drumuri lungi, în regularitatea cu care venea la toate ședințele adunării — de la Universitate plecase de mult — în vioiciunea cu care urmărea toate manifestările vieții publice — în iunie el prezida în București mitingul Ligei împotriva silniciei din alegerile de peste munți — în nervozitatea cu care-și manifesta simpatiile și antipatiile, la care niciodată n-a renunțat, se simțea, dacă nu ține-reța *lui*, măcar nebiruita tinereță a unei epoce fericite, peste reprezentanții politici și culturali ai căreia batri-neța, socotită, prudentă, practică, nu s-a putut înstapîni pe deplin niciodată.

Grigore Ștefănescu are o lungă carieră de om de știință, amestecat, ca mai toată lumea la noi, din cînd în cînd și în împrejurările politice. A ocupat mulți ani catedra de geologie la Universitatea din București, a fost și rector

¹ *Dimitrie A. Teodoru* (1866—1910), profesor și inspector școlar, autor al unor manuale de limba franceză și al altor lucrări didactice, a activat în tinerețe în cadrul mișcării socialiste. Atunci a colaborat cu poezii și articole la *Contemporanul* și *Drepturile omului*.

— și un bun rector, cinstit, gospodar și părintesc față de studenți —, a făcut parte din corpurile legiuitdare și, pînă în ultima zi, a păstrat grija unui muzeu de geologie pe care-l atingeau adesea, spre marele lui năcaz, care nu zăbovea cu dezmințirea cea mai aprinsă, criticile tineretului. A scris mult, și manualul lui de *Geologie* l-au avut în mîni atîția dintre școlarii învățămîntului nostru secundar, pînă ce l-au înlocuit alte cărți, mai apropiate de actualul nivel al cunoștinților.

Nu i-a lipsit norocul în descoperiri pe care nici adversarii lui nu i le tăgăduiesc.

Acești adversari aveau mai multă știință decît dînsul, dar, cînd ei făceau să reiasă deosebirea, uitau un lucru, care trebuie să înrîurească judecata oricui. Grigore Ștefănescu făcea parte dintre acei oameni cu nesfîrșită iubire pentru cultură, cu nobil entuziasm pentru specialitatea lor, cu o înțelegere pentru nevoile intelectuale ale unui neam ce trece peste marginile unei singure științe, cari, întorși din străinătate, au adus cu dînșii, ei cei dintii, interesul pentru cunoștințele înalte, pentru explicațiile superioare, pentru concepțiile dominante ale lumii. Nu s-au închis în laboratorii, nici în biblioteci, ci, pe toate căile, prin conferințe, prin cursuri, prin convorbiri, prin cărți, prin manuale de școală, reviste, ziare, au trezit societatea la o viață potrivită cu civilizația modernă. Ce greutăți au întâmpinat, putem judeca după acelea care astăzi încă se întâmpină. *Revista științifică* a lui Ștefănescu și Aurelian a luptat ani de zile ca să se poată menține între neînțelegători, și numai după cele mai mari jertfe de timp și de bani redactorii ei au trebuit să renunțe la o publicație instructivă și senină, de felul căreia și astăzi am dori să avem una. Numai cît dorința de a folosi celor cu o neîndestulătoare cultură a slăbit simțitor de atuncea, și specialiștii mai mult sau mai puțin bine instalați stau prea sus pentru a vedea în ce necunoștință trăiește încă poporul lor.

Aceste lucruri trebuie amintite înainte de orice, de cîte ori unul dintre cei dintii luminători științifici ai societății noastre românești ne părăsește.¹

27 februarie 1911
(I și IV)

G. ORLEANU

În Gheorghe Orleanu, plecat dintre noi, după îngrozitoare și îndelungate suferințe, în timpul cărora el dispăruse, ascunzîndu-și în străinătatea depărtată cele din urmă chinuri, literatura românească suferă fără îndoială o pierdere, precum suferă o pierdere și societatea, în care el se deosebise totdeauna prin purtările alese ale unui om de felul cărora avem prea puțini.

Gheorghe Orleanu, versat ca puțini alții în literatura franceză, mai ales aceea din timpurile mai nouă, era un om de talent. Stăpînea forma poetică, nu era lipsit de imaginație, și traducерile lui sunt printre cele mai bune ale literaturii noastre. A scr's foarte îngrijite sonete și s-a încercat chiar în drama istorică, schițînd într-un moment de entuziasm general, în zilele Cîmemorației naționale din 1904, epoca lui Ștefan cel Mare. O parte din această lucrare a fost publicată în *Calendarul Ligei culturale* pe 1907, și n-a aflat prețuirea trebuitoare.

Dacă numele regretatului poet nu e mai cunoscut, aceasta se datorește și lipselor temperamentului său. Orleanu era un sfios de lume, un visător străin de realitate, un

¹ Grigore Ștefănescu (1838—1911), este unul dintre întemeietorii studiului geologic în țara noastră. Sub conducerea lui și a lui Sabba Ștefănescu s-a înființat în 1882 Biroul geologic.

cetitor pasionat care trăia prea mult în creațiunea altora ca să poată căpăta vreodată acea încredere în sine care e condiția neapărată a creațiunilor proprii ; înțelegea prea multe și în prea multe chipuri, pentru a putea să fie el însuși, să capte acea definire și persistență a caracterului care exclude influențele, care taie hotare de izolare pentru ca sufletul, îndreptat asupra lui însuși, să dea măsura lui întrecăgă. Ce a fost mai bun în acela a cărui amintire ne încunjură azi, s-a dus împreună cu dînsul: blîndeța, prietenia, plăcerea de a vorbi cu alții, ignorîndu-se pe sine, dar, în același timp, și puteri care n-au fost lăsate, de cea mai timidă discreție, a ieși în luptă și a învinge.

L-am auzit vorbind de cîteva ori, la București și la Galați, unde stătea. Își scria cele cîteva cuvinte ce era să spuie. Și nu le nemerea nici atuncea, pierzîndu-se la cele dintîi sunete ale glasului său, care, în acea mulțime, îl impresiona rău. Și totuși, prin icoanele ce-i răsăreau în minte, prin stăpînirea stilului oratoric, prin simpatia ce trezea înfățișarea lui de artist cu lungi bucle crețe în jurul strălucitoarei frunți palide, ar fi fost un foarte bun vorbitor.

L-am avut tovarăș de excursie — într-una înspăimîntat de tot ce se îmbulzește și face zgomot pe lume, pierzînd astfel orice plăcere de a trăi, căci nicăieri pe pămînt zeei n-au lăsat un colț pentru cei ce rivnesc numai către dînșii. A luat parte cîtva timp la lupta noastră politică și a cules 350 de voturi la colegiul al II-lea de Covurlui, în alegerile generale din 1908. Apoi se lăsă prins în clubul conservator și se simți așa de jenat de această părăsire, care la oameni ca dînsul nu e niciodată o dezertare, încît, fără cuvîntul de explicare nu l-ar fi putut scrie, alergă cu o mic de lei în sprijinul societății noastre de editură.

Familia ar trebui să păstreze într-o carte, care nu s-ar uita, ce s-a îndurat el să scrie, și mai ales ce a îndrăznit să arunce în circulația literară acest suflet ales,

menit să trăiască în liniștită și tăcută fericire și asupra căruia natura și-a încercat cele mai strașnice cruzimi ale ei. ¹

6 martie 1911

(I)

NICOLAE DENSUSIANU

S-a dus dintre noi un om tăcut și aspru, neînduplecat și fanatic, un vizionar de gânduri mari, de ipoteze imposibile, de fantastice teorii îndrăznețe. Nu un poet ca Hasdeu, zburînd pe aripile de vultur ale unei închipuiri uriașe, nu o minte superioară filozofică, scaldîndu-se în eterica lumină a ideilor nemuritoare. Nu atîta și așa de mult, ci un îndărătnic al credințelor sale, care *ajungeau* în știință, venind de aiurea.

A fost deci Nicolae Densusianu, bătrînul singuratec, care a murit pe ascuns de oameni, străini de dînsul și urîți de dînsul, a fost el un om politic care să-și servească scopurile și prin cărți de istorie? A jucat el, ca orator, ca agitator, ca deputat în parlament, un rol oarecare în acele timpuri de după '48, dar mai ales de după '66, după silnica unire cu Ungaria și pierderea tuturor drepturilor și risipa grozavă a tuturor speranțelor?

Nu : a fost un gazetar literar, un polemist, iar la noi un pribeag. Tipul pribeagului care nu înțelege, nu admite, nu iartă, care nu poate și nu vrea să se asimileze. Nu unul din acei ardeleni cari se găsesc bine în cluburile, cafenelele ori saloanele noastre și, o dată naturalizați, dar

¹ *George Orleanu* (1873—1911) a publicat poezii în *Sămănătorul* și *Convorbiri critice*; în volum : piesa *Pîinea păcatului*, traducerea dramei *Pentru sceptru* de Fr. Coppée.

și fără aceea, dau asalt la leafă, la situație, la notorietate. Și era destul de inteligent, destul de energic și de harnic ca să răzbată, dacă nu prin lingușirea și intrigile familiare, din nenorocire, altor emigrați din țara de unde ideal, nu poftă trebuie să ni se aducă, măcar prin mîndra siguranță de sine, pe care ca anume ardeleni o avea. Și n-a fost decît bibliotecarul Statului-major, și la mormîntul lui, de unde lipsea Academia Română, deși-i fusese membru corespondent, a vorbit doar un ofițer, coleg de slujbă.

N. Densusianu a strîns un material istoric prețios. El a închinat lui Horea o monografie extraordinar de bine informată, care va rămînea și ar merita să fie retipărită. A atras atenția asupra permanenței unei organizări politice la românii din Ungaria, și în acest spirit a strîns, din cărți tipărite, cele cinci volume de întregire la colecția „Hurmuzaki“. Poate se va vedea ce ipoteze, desigur mai mult decît o dată curioase, se cuprind în cartea de muncă îndelungată în care pretindea să explice altfel decît toți ceilalți vremile străvechi ale acestor țări locuite și astăzi de români.

Dar mai interesant decît acest scris al său, care cuprinde informație bună și pagini ce nu vor muri, era el însuși. Trăia în acest bătrîn, coborîtor de nemeș din jurul ruinelor Ulpiei Traiane, nu mîndria romană, cum i-ar fi plăcut lui, ci o neînvinsă încăpăținare dacă. Și mai trăia ceva : conștiința tuturor suferințelor îndurate de ai noștri acolo, de la cel dintîi apărător al țării ardeleni căzut înaintea călăreților maghiari ai năvălirii, pînă la moartea silnică a tatălui său, în zilele cumplite ale revoluției de la 1848. Acest om părea, cu statura lui înaltă, cu aspra lui privire, cu bătrîneța lui dîrză, cu vorba-i puțină și sila de lume, icoana însăși a nenorocului nostru care nu se dă, a înfrîngerii noastre care în tăcere gătește, după cea din urmă luptă pierdută, clipa celei mai apropiate răzbunări.

Și e păcat că s-a dus în mormînt fără să aibă singura bucurie de care sufletul său fără zîmbet era în stare.¹

3 aprilie 1911

(I)

ION ADAM

În Ion Adam, pe care o boală grozavă îl ia de tînăr, după ce i-a întunecat gîndul în ultimul timp, literatura românească pierde una din cele mai originale naturi de artist.

Dacă ar fi luat cineva în mînă orice carte a lui, afară doar de aceea, ieșită deunăzi, care-i cuprinde glumele populare, hazliile snoave, poveștile simple și fără nici una din acele pretenții stilistice care pot numai să le strice, ar fi crezut că are înaintea sa pe un esthet crescut în contactul cu civilizațiile apusene care nu mai pot da noutate decît în exagerarea și ciudățenia stilistică, ori în bizareria concepțiilor, în fantezia deslănțuită fără frîu a chipurilor și situațiilor. Mai ales din cele dintii nu lipseau diafane figuri de castelane, eroi cu puteri neobișnuite, clipe de un dramatism curios și jignitor pentru gust. E deci tocmai înfățișarea acelor cari vin în mijlocul unei lumi așa de nouă, cu oboseala și goana după senzații neîntîlnite pînă atunci a anumitor cercuri „intelectuale“ din bătrîna Europă apuseană.

Și nu. Omul era un fiu de sătean, un fost învățător.

¹ Principalele lucrări ale lui Nicolae Densușianu (1848—1911) : *Revoluțiunea lui Horia* (1884), *Dacia preistorică* (apărută postum, în 1913). Istoricul a mai publicat scrieri despre românii sud-dunăreni și *Sistema ortografică a limbii române* (1904) etc.

Fuscse și el prin altă lume și cetise și el în alte limbi, dar nu la vîrsta cînd sufletul se înriurește și se schimbă. Dacă stăpînea la dînsul această notă tare, neașteptată, zguduitoare sau tulburătoare, era de vină sufletul lui în-suși, suferințele, ce se pregăteau, ale acestui suflet. Așa-i era lui dat să fie, om nenorocit, scriitor cu uimitoare și bolnave licăriri, adesea mai frumoase decît cea mai deplină și sigură lumină.

Și că nu era la dînsul o manieră de împrumut ori un calcul de stilist, că era un om nou în aceste lucruri noi, sincer și cînd putea fi bănuțit de mai multă afectare, că el dădca adevărate viziuni ale lui și combinații logice pentru dînsul, o dovedea adevărul, strălucit adesea, al notărilor și caracterizărilor lui, mișcarea puternică de viață a scenelor lui, coloritul specific românesc al atitor părți din opera lui.

Cînd va vrea cineva să alcătuiască o carte de cetire cu ce se găsește mai serios și egal în scrisul românesc nu va culege nimic poate din Ion Adam, dar, cînd originalitatea fiecăruia se va desemna îndeajuns, nu știu, zău, cîți vor putea sta alături cu dînsul.¹

22 mai 1911

(I)

GENERALUL GHEORGHE MANU

Generalul Gheorghe Manu lua parte, acum cîteva săptămîni numai, la o ședință a Academiei în care era

¹ Colaborator al *Sămănătorului* și al altor reviste „sămănătoriste“, *Ion Adam* (1875—1911) a evocat, în general fără deosebit relief, viața de la țară, în povestiri și în romane; *Flori de cîmp* (1900), *Rătăcire* (1902), *Năzuință* (1907), *Vorbe de clacă* (1910) etc.

vorba de împrejurări în care și părintele său, vornicul Ioan Manu, fusese amestecat. Părea în cea mai deplină sănătate. În hărțuielele dintre cele două cete de boieri și parveniți „conservatori“, se puneau în el, și de o parte și de alta, dar mai ales de aceia cari sunt siliți a-și căuta prietenii în toate părțile, anume speranțe. De fapt, răposatul fost prim-ministru avea aderenții săi personali, mai ales în Teleorman, unde era sediul său politic.

Ar fi greșit să se spuie că nu făcea politică de o bucată de vreme. O făcea cu tot sufletul, urmărind, nu numai cu luare aminte, dar cu pasiune ceea ce se petrece în tabăra, unde odată, scurtă vreme, și el fusese comandant suprem. Și ce uitase mai puțin era acest lucru. Prin prezidarea de dînsul a Consiliului de miniștri într-un anume moment al rivalităților personale care formează însăși istoria partidului conservator, el își încheiase totodată cariera politică. Să rămîie în această calitate-i era greu ; să se întorcă, imposibil.

Și altfel, cu temperamentul său, fi cădea foarte greu să aibă un rol activ. De o parte era P. C. Carp, căpetenia junimiștilor urîți de dînsul, care ajunsese, după șaptezeci de ani, unde dorise să fie o viață întregă, de alta, Take Ionescu, care doar pentru atîta trăia : ca să fie, cîndva, oricînd, cu oricare, supt orice formă prim-ministru. Și astfel, lîngă resignarea maiestoasă și zîmbitoare a altui mazil, G. Gr. Cantacuzino, stătea neîmpăcata retragere posomorîta a generalului.

Din lunga lui activitate se va reținea rolul de odată în reorganizarea armatei și o absolută integritate politică, pe care n-o știrbea nicidec grija clientelei. ¹

23 mai 1911

(IV)

¹ Generalul *Gheorghe Manu* (1833—1911), fiu al fostului agă și caimacam Iancu Manu, a avut merite în organizarea artileriei românești și, ca profesor la Școala de război, în pregătirea

GENERALUL BUDIȘTEANU

A fost dus la mormînt trupul generalului C Budișteanu, unul din eroii războiului, de la care avea o amintire vie, am zice, în glonte care-i scormonea carnea, înnoind vechile dureri.

Generalul a fost în fruntea Ligii culturale, căreia îi adusese gloria numelui său și un bun suflet de împăciuire și prietenie. Să dea mai mult nu putea din cauza unei sănătăți totdeauna șubrede.

Prin singura cercetare de către dînsul a ședințelor săptămînale aducea o mare jertfă.

Ofițerul fără frică a fost un cetățean cinstit și corect, mai presus de orice comparație. Prins și el în mișcarea unui partid de interese, el nu i-a cerut nimic și abia a consimțit să primească onoruri care de obicei nu merg către cea mai perfectă onoare. A prezidat Senatul cu liniștea unui om pe lîngă care patimile cele mai furioase și apetiturile cele mai triviale trec fără să-l aprindă și fără să-l murdărească. Și va fi părut deseori curioasă deasupra figurilor de petrecători oboșiți, de intriganți cu ochii de lup, de șireți cu clipociri de păsări nocturne și de sătui tronînd în sănătatea stupidității lor multămite, această uscată și palidă față de mucenic tăcut al durerii pentru țară.

A lăsat banii înmormîntării sale. O mie de lei, și n-a vrut mai mult nici de la prietenie, nici de la recunoștință. A cerut și a trebuit să aibă carul cu care se duc la groapă țărani, și nici o floare, mai ales nici una de retorică.

N-a vrut cununi de flori false acela care cîștigase cu prețul vieții o cunună trainică de lauri adevărați. Părerea

cadrelor militare. Comandant de divizie în timpul războiului pentru independență, el este cel care a obținut, în februarie 1878, capitularea Vidinului. După război, generalul a fost unul dintre fruntașii partidului conservator, în care calitate a ocupat de mai multe ori funcția de ministru.

de rău a tuturor oamenilor de bine l-a întovărășit însă în cel din urmă drum tăcut pe simplul viteaz care ne-a lăsat, ducându-se cu tristă solie către aceia ce au murit de mult lingă el, în fața dușmanului. ¹

29 decembrie 1911

(IV)

AL. ONAE

Drapelul din Lugoj aduce această veste, care-mi trezește în suflet o icoană de nesfârșită melancolie dulce :

„Alexandru Onae, harnicul și neobositul învățător, dirigințe la școlile române gr. or. din Lugoj, a decedat în Domnul marți, în 5 septembrie, într-un sanatoriu din Sibiu în etate de 36 ani.

Trista veste a umplu de jale toate rudeniile și toți cunoscuții, căci toți îl iubeau ca pe un model de om, român și dascăl. Răposatul întru Domnul a dezvoltat o rodnică activitate pe terenul didactic și social. A fost membru zelos și bibliotecar al Reuniunii învățătorilor români din dieceza Caransebeșului, notar al despărțimîntului învățătorilor din tractul Lugoșului, bibliotecar al Casinei române, secretar al tovarășiei meseriașilor români din Lugoj etc.“

L-am cunoscut pe Onac la cursurile noastre de vară, unde a fost unul din cei mai bine primiți și cei mai regretați după plecarea lor. Era un om de-o îngercască

¹ Generalul *Constantin Budișteanu* (1836—1911) a comandat, cu gradul de colonel, brigada a doua de infanterie care a participat, în octombrie 1877, la asaltul Plevnei. În 1895—1896 a fost ministru de război în guvernul liberal de sub președinția lui D. A. Sturdza.

bunătațe. Cu glas frumos cînta cîntecele lui bănățene și conducea măiestru corurile. În fața albă, blinzii lui ochi visători pare că-i arătau apropiatul sfirșit.

Să-ți fie dulce odihna, frate Onae, căci prin toată cinstea, munca și iubirea ta ai fost vrednic de rasplătiri pe care nu le-ai avut în viață.

1911

(II)

UN FANATIC ȚĂRAN AL ROMANTISMULUI NAȚIONAL : BADEA CIRȚAN

Veșnicul colindător de drumuri care gemea sub greutatea cărților bune și rele, dar românești toate, pe care le căra pe umerii săi, odată voinici, acuma însă sfărîmați de oboseală și de vîrstă, pentru a le duce Dumnezeu știe unde și cu ce folos, de multe ori drept în mîna jandarmilor și vameșilor unguri ce-l pîndeau, badea Cîrțan n-o să mai bată la poarta nimănui, cu cererile lui stăruitoare și cu cimiliturile lui istețe. A avut norocul să moară aici pe pămînt românesc și, în loc să-și petreacă ultimele ceasuri în arestul vechilor săi dușmani, a închis ochii în casa unde-l așezase mila unei soții de ministru plenipotențiar. Iar la mormînt a fost dus cu cheltuiala secțiunii din Sinaia a Ligei culturale.

A fost odată, la Cîrța lui departe, unde oile, adesea părăsite, și-au pierdut acum stăpînul, un baci ca oricare.

Era un om făcut cînd asupra nației întregi a trecut un mare vînt de speranțe romantice. În numele originii glorioase, cu gîndul la frăția latină, se cerea dreptate pentru ai noștri cei supuși [...] și se credea că o protestare puternică împotriva tiranilor va ajunge pentru ca neamul

nostru de nobilă viță să reîntre în stăpînirea drepturilor sale.

Memorandul, procesele vestite, cuvîntările răsunătoare ale părintelui Lucaciu, albumul lui V. A. Urechia¹ strîngînd mărturiile de dreptate ale frașilor... Și, cînd toată lumea românească era zguduită de o luptă al cărei sfîrșit norocos se credea aproape, de tot aproape, o anume conștiință nouă și neașteptate dorinți se treziră și în sufletele țaranilor de dincolo, cari botezîndu-și copiii Cezar și Octavian, erau siguri că au dat ajutorul lor la renașterea Romei dunărene. Și unul dintre dînșii își luă atunci toiagul pe care nu l-a mai părăsit niciodată.

Noi cetim și credem; ei, oameni de țară, trebuie să vadă, oameni și lucruri, dar credința care iese din această atingere a realității înseși, se preface în siguranță, în patimă, în monomanie. Badea Cîrșan nu știa decît românește, dar el era sigur că toți frașii latini înțeleg, sunt datori a înțelege accentele lui latine. Și era încredințat că iubirea lor — pe care a și deșteptat-o ici și colea prin caracterul impunător al energicei manifestații populare cuprinse în fapta lui — e așa de puternică, încît nici bani de drum nu-i trebuie. Așa a străbătut Italia și Franța; a văzut Columna lui Traian, la care s-a închinat ca la sfintele icoane din stîna lui, s-a minunat de zgomotoasa măreție modernă a Parisului și i-a părut totdeauna rău că n-a trecut Pirineii, dincolo de cari alți frași îl așteptau.

Că lumea-l privea cu o curiozitate batjocoritoare, că adăpostul i-l procura legația României, astea nu le vedea el, ci se simțea dus pe undele puternice ale simpatiei latine.

Și niciodată n-o fi băgat de seamă bine cîtă deosebire este între ușoarele lui veșminte prăfoase, între chipul lui aspru, osos, cu părul zburlit și căutătura sălbatecă, de

¹ V. A. Urechia (1834—1901) — istoric și publicist; a fost președinte al Ligii pentru unitatea culturală a românilor.

dac feroce, și între îmbrăcămintea și făptura fraților iubiți...

Se privea pe sine ca un purtător de misiune superioară, ca un îndeplinător de porunci ce vin mai de sus. Altfel nu se jertfește liniștea unei vieți întregi. Și, pentru că porunca-i venise prin cărți, prinse pentru dînsule o dragoste fără margini. Toate-i erau deopotrivă, chiar după ce le cetea, era convins că în fiecare pagină se vorbește de maica Roma, de latinitatea înfrațită, care-n iubire își găsește viitorul.

Manualul de aritmetică, vechea colecție de gazetă [...], pamfletul politic, în forme deosebite cuprindeau aceeași revelație sfintă. Și le ducea cu o adîncă reverență, cum David purta pe umcrii săi arca învoielii cu cerurile și a viitorului celor ce vor veni după dînsul. Mai la urma urmei, ce însemnătate putea să aibă ultima soartă a acestor cărți! Îi ajungea că se atînseseră de invelișul sărac al trupului său și că-i binecuvîntaseră.

Și după urma lui va rămînea aceasta: credința sălbatecă pe care un țaran a avut-o pentru visurile cărturarilor din vremea lui și nemărginita-i eviavie pentru cartea în care vedea numai lumină și mîntuire. Dacă viața lui s-a strecurat, așa de muncită și neîmpăcată, fără vreun adevărat folos, vina e a cărturarilor cari trebuiau să aibă alte visuri și să scrie alte cărți.

El ne-a arătat însă ce adaos de energie sufletească nebiruită poate să dea poporul la ceea ce credem, spunem și scriem noi.¹

1911

(II)

¹ Țaran autodidact de prin părțile Făgărașului, Gheorghe Cîrțan, cunoscut sub numele de „Badea Cîrțan” (1849—1911) a slujit, prin acțiunea sa pitorească, lupta pentru eliberarea națională a românilor din Transilvania. Pribegile lui, cu desaga de cărți în spinare, au avut un răsunset considerabil în epocă.

Acum cîteva zile a plecat din Braşov unul din profesorii cei mai iubiţi, din cărturarii cei mai adevăraţi, un om care prin talentul său discret, prin blîndeţa purtărilor sale, prin stricta îndeplinire a tuturor datoriilor sale şi, nu mai puţin, prin dovezile repetate că nu pune nimic mai presus de interesele şcolii, culturii, naţiei, cărora le-a făcut danii însemnate din puţinul său avut, era o podoabă, o mîndrie a românilor din acel bătrîn oraş al amintirilor şi străduinşilor noastre. Membru al Academiei Române, d-l Andrei Bîrseanu răsfrîngea accastă înaltă distincţie literară asupra mediului cultural românesc din locul unde şi-a cheltuit în muncă tinereţea şi anii bărbăţiei.

La Sibiu, în altă chemare — ca viitor preşedinte al Asociaţiei transilvane — în altă lume, mai vioaie, mai nervoasă, mai agitată de pasiuni, ce e dreptul de o altă ordine, superioară celor pe care le-a trezit odată dulcele buget al sfîntului Nicolae făcătorul de minuni, d-l Bîrseanu va întîmpina, desigur — şi o ştie — alte greutăţi, şi desigur le va birui prin aceleaşi însuşiri care l-au făcut, în oraşul cel mai frămîntat de uri personale, să nu aibă nici un duşman fără să fi făcut nici o concesie — însuşiri care sunt : lucrul continuu, voie bună faţă de oricine, delicată ascundere a jignirilor, exemplul zilnic al unui liniştit şi armonios caracter. Aceste însuşiri nu samănă cu acelea care au dat unuia mai vestit, lui Gheorghe Bariţ, şi el odată dascăl braşovean, calitatea sa reprezentativă. Pe vremea lui Bariţ era de nevoie lupta cu condeciul în mîină o viaţă întreagă, multilateralitatea ocupaţiilor, strînsa legătură între cultură şi politică. A venit însă vremea cînd nimic nu se mai putea cîştiga decît în domeniul cultural şi în ordinea morală. Cine a făcut ca Andrei Bîrseanu, închizîndu-şi viaţa între asemenea preocupări, n-a dezertat de la datoria sa.

Și mai departe el va fi cum epoca sa a cerut. Acum se ridică însă un tineret care trebuie să se inspire de la acest model de viață curată și frumoasă, dar care e îndreptat de alte nevoi pe alte drumuri. Iarăși vin ceasuri mari și se aud trîmbiți de război. Vor fi mari încăierări, și pierderi, și dureri. Dar logica lucrurilor, pe care cei nevinovați la suflet o numesc sfînta dreptate, va face să biruim.

Urăm lui Andrei Birseanu să vadă acest oas, din adăpostul său de bătrîneță. Să nu-i pară rău că n-a fost între arme, nici chiar la început ; accl care dă o conștiința morală ostașilor are în biruință o parte cît și a generațiilor celor mai îndrăzneți. ¹

1911

(II)

GABRIEL MONOD

Și într-o țară mare, cu veche și strălucita cultură, plina de talente și de glorie, moartea unui om mare prin onestitatea lui e ca o pierdere națională.

Și astfel a privit multă lume din Franța trecerea din viață a lui Gabriel Monod.

A fost un profesor bun la școala de Înalte studii, unde mulți români s-au bucurat de învățămîntul lui, ca și de afecțiunea lui distinsă. A scris studii patrunzătoare asupra

¹ Profesorul Andrei Birseanu (1852—1922), autor de manuale și al unei *Istории a școalelor... din Brașov* (1902), s-a făcut cunoscut mai ales ca folclorist prin publicarea, în colaborare cu Jan Urban Jarnik, a culegerii *Doine și strigături din Ardeal* (1885).

epocii merovingiene.¹ A condus ani de zile *Revue Historique* și a fost la *Revue Critique* unul dintre cei dintii. A caracterizat în frumoase pagine de proză frunțași ai cugetării franceze, ca Renan² și Taine³. A îngrijit cu pietate de memoria lui Michelet⁴, marele poet romantic al istoriei. A lăsat despre războiul franco-german pagini splendide, pline de durerea patriotului și de reprobția omului cult împotriva unei colosale distrugerii de civilizație. A introdus la francezi, în ciuda resentimentelor înfringerii, chiar metodele germane de cercetare istorică minuțioasă și sigură.

Și, de la un răstimp, glasul acestui savant discret, cu ochii oboșiți de vegheri, s-a auzit tare în mijlocul patimilor. Nu pentru ambiția sa, de care era absolut incapabil, ci pentru nobila și marea ambiție de a se repara — așa judeca el — o nedreptate ce i se părea că ar putea atinge onoarea Franciei înaintea umanității. Cei cari-l cunoșteam și-l sărbătoream acum cîțiva ani, împotriva modestiei sale, nu ne-am mirat de această „ieșire“ a bătrînului nostru profesor. Era în firca lui Gabriel Monod, urmașul protestanților eroici gata a-și jertfi viața pentru credință, era o conștiință fără frică, și această conștiință nu putea să rămîie mută de cîte ori credea că un adevăr trebuie mărturisit.

N-a avut notorietatea cea mare, după care nici nu umbla. Chiar cele mai frumoase din paginile sale nu vor găsi de acum înainte mulți cititori. Ne vom îndrepta însă spre ele de cîte ori sufletul nostru, care a cunoscut și admirat pe al lui, va simți nevoie imperioasă de a-și

¹ Epoca primei dinastii a statului franc (secolele V—VIII).

² *Ernest Renan* (1823—1892) — istoric și scriitor francez.

³ *Hippolyte Taine* (1828—1893) — critic și istoric literar francez, care a evidențiat, dar de pe poziții idealiste, legătura dintre artă și viața socială.

⁴ *Jules Michelet* (1798—1874) — istoric francez, gînditor progresist, reprezentant al romantismului.

reînnoi ceea ce poate fi mai curat, mai uman și mai înțelept în cugetarea omenească.¹

1912
(IV)

ÎN AMINTIREA LUI PETRU LICIU

A crede într-o idee deplin și fanatic, a iubi pe oamenii cari o servesc mai ales pentru că o servesc, a urmări lupta lor pas cu pas, a avea bucuriile lor puține și a te înduioșa de ficcare suferință, a te întrista pentru fiecare înfrângere a lor — și aceasta într-o carieră care reprezintă toate și-și poate îngădui a nu-și însuși exclusiv nimic — așa a făcut Petru Liciu, acela pe care acuma, în ajunul zilei de înmormântare, îl avem întreg în inimile noastre, în căldura prietenească a căroră se va fi adăpostit, în fuga lui silnică, sufletul lui mare, bun și blind. Și a mai avut o taină acest discret, căruia-i plăcea să ascundă de lume ce era mai rar în ființa lui morală: taina de a sta la o parte de lume, ca om, el care mai în fiecare seară stătea înaintea sutelor de oameni ca imagine poetică a celorlalți, ca rol.

A fugit de aclamațiile inimii, nu ale minții, care veneau către dînsul, nu ca artist, ci ca bun și jertfitor tovarăș, ca devotat luptător pentru o cauză nobilă, și mulțămirile celor mai de aproape ai lui au trebuit să-l silcască pentru ca să le îngăduie.

¹ Istoricul *Gabriel Monod* (1844—1912) a fost profesorul lui N. Iorga la *École des Hautes Études* din Paris și unul dintre întemeietorii importantei publicații de specialitate *Revue Historique*, pe care a condus-o.

Nu, va trece multă vreme ca în această nație care face rareori, și totdeauna îi place să se știe că a făcut ceva, să răsară o nobilă modestie, o curată credință, o bună prietenie iubitoare, un suflet fără altă patimă decât aceea a îndatoririi și mulțumirii altora, a îndeplinirii datoriei, a urmării idealului, pe scenă și în viață, între oamenii închipuiți cari trăiesc o seară și între oamenii adevărați cari se zbucesc o viață, pînă ajung la lupta grozavă pe care sub ochii noștri plîși el a luptat-o, ca sufletul tău, Liciule, pînă la care noi nu mai găsim un drum, și blăstămăm, ca păgîni ai durerii, fatalitățile, fie și dumnezeiești, ale ființei umane !

Și niciodată românii cari au nevoie pentru a trăi de cultura noastră, niciodată ei, pentru cari o reprezentație de teatru românesc, la înălțimea cea mai adevărată a artei, e un mare și glorios eveniment național, niciodată acești copii înstrăinați ai unui mare neam nenorocit nu vor avea un mai bun prieten, un mai drept frate decât dînsul. Și nu cu vorba, cu fapta : cu fapta care ascunde oboseala, sărăcia, boala — căci el juca în Bucovina între două din crizele care-i distrugeau rinichii, colindînd țîrg de țîrg, ținut de ținut, dus de mîină parcă de cineva mai mare decât noi toți, de cineva care n-a creat națiunile pentru ca să fie roabe, pentru ca să se cufunde în umilință față de surorile lor mai tari, și pentru ca să piară.

Ce e un mormînt ? Țărnă ca a tuturora, și oase mute ! Dar în el e rămășița feței pe care am sărutat-o, a ochilor în cari am privit bucuroși și triști și cari ni-au trimes în schimb raze de lumină și ceață de lacrimi, a buzelor care au rostit numele nostru, a inimii care pînă la sfîrșit a bătut pentru noi ; moaște ale sufletului care a trăit prin ele și care, de la desfacerea lor, nu se mai poate afla pentru noi decât în amintiri pe care viața crudă, soră bună a morții, le dă tot mai mult în urma altor suferințe, mai nouă. Mormîntul lui Petru Liciu nu e și al faptei sale, și între cei patru păreți umezi ai sărăciei

lui nu poate încăpea un astfel de suflet, și tot mai necunoscut e acolo ce ni rămîne de la dînsul.

Dar, fiindcă l-am pierdut aiurea, să nu-l uităm, fraților, nici acolo. Iar mormîntul celălalt, pe care-l avem totdeauna lîngă noi, fiindcă e în noi înșine, pe acela să-l împodobim cu florile veșnice ale amintirii și să ridicăm sus în sufletele noastre monumentul de nesfirșită recunoștință pentru bunătatea lui, monument pe care-l va putea sfărîma numai moartea noastră — și, dacă ea ne-ar aduce înapoi lîngă dînsul și lîngă acei puțini cari au mai fost pentru noi ca dînsul, am așteptat-o cu fanatică bucurie în ceasurile grele și în cele bucuroase chiar. cu o înduioșată nerăbdare.

1912

(II)

C. NEGRI

Cuvîntare la dezvelirea statuii lui la Galați

(17 iunie)

Întîia oară se ridică în România statuia unui om pentru că, ajungînd foarte sus și putînd răzbate și pînă la cea mai înaltă culme a puterii și strălucirii, a știut să rămîie modest și sărac.

Căci Costachi Negri n-a fost ce merita fără îndoială să fie, ci a silit, cu toate puterile unei nobile abnegații, unei desăvîrșite uitări de sine, să nu i se dea nimic. El a păstrat numai atîta din ce poate asigura singele. înrudirile, talentul, energia, cît era de nevoie ca să poată servi țara. Și a cerut în schimb un singur lucru : să se răsfrîngă mulțămîta asupra prietenilor săi, cari s-au înăl-

țat prin el, asupra domnului mare¹, căruia a știut să i se închine întreg. A fost o rază curată, bucuroasă că se poate confunda în lumina zilei ce se deschide.

Să ni dăm sama bine de însemnarea morală a acestui monument. Ridicat tocmai azi, deasupra egoismului fanatic de sine, a spiritului de facțiune gata să sfișie și patria, a ignorării oricăror îndatoriri sociale și a negației criminale a oricărui ideal, el înseamnă nu numai omagiul unei națiuni adus virtuții politice fără de pată, ci și îndatorirea solemnă din partea tuturor celor buni de a urma, spre cinstea țării și triumful moravurilor bune, acest nemuritor exemplu.

Căci o țară nu se poate clădi nici pe cel mai netăgăduit avânt al unui suflet genial care urmărește cu mândrie zborul aripilor sale puternice și încă mai puțin pe mărcinii împleticiți ai dibăciei politice, ci numai pe nemișcata piatră de temelie a caracterelor ce s-au jertfit pentru ca să creeze o patrie. Și nu poate fi o mai mare jignire pentru astfel de eroi ai biruinții asupra patimilor ome-nești decît profanarea, prin zbugiumul neînfrînat al pa-timilor, capriciilor și poftelor, a templului pe care, jertfin-du-se, l-au ajutat să se ridice. Prin scris și prin învăță-mîntul școlilor suntem datori a face ca România de mîne să fie vrednică, în ce privește puritatea ideală, de începu-turile ei. Și înaintea chipului aceluia care i-a dat mai mult din ființa sa pămîntescă : glorie, bogăție, fericire, s-o fagăduiască oricine mai are simțul celei mai înalte datorii a unui educator !

1912

(II)

¹ Alexandru Ioan Cuza, în timpul domniei căruia Costache Negri (1812—1876), poet și om politic, pașoptist consecvent și militant pentru Unire, a îndeplinit cu tact și energie grele misiuni diplomatice.

În Ioan Mincu face o pierdere ireparabilă nu numai arhitectura românească, înțeleasă altfel decît ca un meșteșug lucrativ prin planuri improvizate și devizuri de zece ori întrecute, ci și mica societate idealistă din această lume pornită furios pe cîștig și căpătuială. Pe vremuri, cînd moda servilismului în imitație stăpînea pe toți aproape, el a îndrăznit să admire monumentele arhitectonice ale trecutului nostru, a avut răbdarea să le studieze, a avut pătrunderea ce trebuia ca să le descopere originalitatea și marele talent ce se cerea pentru ca ele să poată da mari clădiri nouă civile, potrivite pentru nevoile altei epoci.

Deosebindu-se esențial de aceia cari fac astăzi o hală de bere ca o navă de biserică, o lojă ca un amvon și un budoar ca un altar, el a topit elementele vechiului nostru meșteșug de a clădi prin inspirația creatoare, poetică, spre a da forme nouă.

Viața i-a fost așa, încît de pe urma lui nu rămîne cît ar fi fost în stare să facă, dar aceasta nu scade meritul covîrșitor pe care și l-a cîștigaț față de dezvoltarea culturii naționale. Ar fi ajuns și o simplă schiță, înlocuită de un concurent mai fericit, ca să se știe ce a înțeles și ce a voit el.

Era bolnav de multă vreme, zdrobit cu totul, incapabil de a-și mai apăra dreptul, cînd o mare și îndrăzneată nedreptate atrase asupra lui privirile înduioșate ale foștilor săi elevi, crescuți în aceste sănătoase tradiții naționale ale colegilor de la Școala de arhitectură și ale tuturor oamenilor de bun-simț, de bun-gust și de inimă.

I s-a dat un banchet, la care și el a trebuit să vorbească. A rostit atunci, smîlgîndu-se din modestia lui tăcută, cuvînte de acclca, frumoase, adevărate și adînci care,

cuprinzînd mărturisirea idealului său, vor trebui să-î fie săpate pe mormînt.

Și ochii cei mari și triști au plîns atunci de o ultimă bucurie. Astăzi ei s-au închis și pleoapele lor n-au putut să fie atinse măcar, într-o ultimă mîngiere, de mîna pioasă a continuatorului.¹

1912

(II)

SPIRU C. HARET

Dintre noi pleacă azi un călător foarte obosit. Timp îndelungat, cu nesfîrșită rîvnă și cu silințele cele mai mari, a străbătut, între prieteni cu alte gînduri și între ajutători cari se gîndeau înainte de toate la sine, ținu-turi în care, lîngă bogăția cea mai nemeritată, lîngă cultura cea mai zădarnică, lîngă cel mai obraznic triumf, se zbuciumă în adînc întunerec și în mare sărăcie, ca răsplată pentru toată munca ei fără răgaz și pentru toate jertfele ei fără sfîrșit, o întreagă națiune. Și călă-torul cel fără odihnă lăsă la o parte pe cei ce n-aveau nevoie de altceva decît numai de cîștiguri înnoite și de laudă proaspătă, pentru a îngenunchea înaintea celui căzut de greutăți și a apropia de buzele lui arse băutura dătătoare de viață. Și a făcut așa an de an, pînă ce i s-a înălbit părul de muncă, pînă ce bolile osteneții s-au

¹ Lui *Ion Mincu* (1852—1912), întemeietor al școlii naționale în arhitectura românească modernă, i se datoresc, între altele, „Bufetul” de la Șosea, Școala centrală de fete, „Casa Vernescu”, desăvîrșirea construcției Palatului de justiție, restaurarea unor monumente istorice, ca de exemplu biserica Stavropoleos.

atins de dînsul și el însuși a căzut în marginea drumului celui greu, așteptînd ultima datorie față de dînsul.

Se vor îngrămădi cei din mîndrul Izrael¹ stăpînitor cu giulgiul de in alb și cu mirezme scumpe, ca să se știe pretutindeni că a fost dintre ai lor. Se vor bate cu pumnii în piept, vor presăra țărînă pe capul lor și vor striga tare, ca să se vadă și ca să se audă.

Dar el nu se va bucura de toată această îngrămădire, de tot acest zgomot. Cînd însă, din adîncurile, astăzi triste, ale mulțimii care l-a văzut adesea, care s-a mîngîiat prin el și a nădăjduit într-însul, se va ridica, sfielnic la fiecare, dar, la toți împreună, puternic și zguduitor pentru nesimțitori și pentru dușmani, strigătul durerii celei adevărate, acest om de bine, care a trăit pentru dreptul și pentru suferința altora, se va mîngîia în lumea cea nouă și va înțelege că oboselile care acum au încetat pentru dînsul n-au fost în zădar.

1912

(II)

IOAN BORCIA

Moare la Sibiu, abia trecut de treizeci de ani, un om care, în alte împrejurări, ar fi putut aduce și mai mari servicii literaturii și culturii noastre.

Despre profesorul Ioan Borgia se vor spune de toți, cu adîncă înduioșare, pentru mama nenorocită, pentru soția cu care se cununa acum e anul, pentru frate și

¹ Cei din pătura conducătoare, din clasa stăpînitoare.

soră, amîndoi cunoscuți în scrisul românesc, și mai ales pentru bietul de el, dus atunci cînd viața e încă pe jumătate vis de trandafiri și aur și pe jumătate mîndria faptei săvîrșite, aceleași lucruri : că era tînăr și frumos, ca era bun și blînd, că era conștiincios și harnic, că era cinstit și moral, că era sfios și binevoitor, că n-a supărat niciodată pe nimeni. Vom adăogi toți că a scris frumoase versuri și că din cultura lui vastă și serioasă ne-a împărtașit cu traduceri din marii poeți germani și din Shakespeare.

Dar ceva vreau să adaug aici. Ioan Borgia, după care va merge cu obrazul în lacrimi ce are Sibiul românesc mai bun, Ioan Borgia, profesorul pe care fetițele lui de la școala Asociației nu-l vor uita, a avut două mari păcate.

A fost, între români, modest și n-a locuit la București.

Să fi fost obraznic, să fi sărit în capul lumii, să fi prins de grumaz pe fiecare redactoraș de gazetă, să-și fi expus la vitrine chipul pregătit ad-hoc, întocmai ca al vreunui poet mare, să fi anunțat planul operelor sale „extraordinare la vîrsta sa“, să fi dat fragmente din aceste opere, să se fi făcut vizibil oriunde, să fi dat oricui obsesiunca neastîmpăratei sale ființi vinătoare de celebritate, să fi strămutat în buna noastră prostie și credulitate orientală toată energia nebiruită a reclamei literare din Apus...

O, atunci ar fi fost altfel ! Cine n-ar ști atunci despre dînsul ?

Iar azi cine știe că în Sibiu se dă pămîntului, la vîrsta cînd el n-are dreptul să ne ceară, un talent adevărat și curat ?

Și care, dacă am prețui pe ai noștri și am ști să li smulgem ce se cuvine, ar fi fost poate singurul care ar fi avut știința, tactul și sfînta răbdare, abnegația admirabilă

care se cer pentru a face pe scriitorii mari ai lumii să vorbească și în această limbă a noastră.¹

1912

(II)

ION PUȘCARIU

În Ion Pușcariu, mort la o așa de fericită vîrstă, aproape fără să fi fost bolnav, căci încă în sesiunea din urmă a Academiei a venit, a vorbit și a luat parte, mi se pare, la o excursie obositoare, românii pierd pe unul din acei rari și prețioși marturi ai unor vremuri superioare ca virtute celor de astăzi.

Pierderea cea mare e aceasta. Lacrimi calde nu se varsă la mormîntul unui nonagenar aproape, ale cărui rude mai de aproape, ai cărui prieteni mai buni îl așteaptă de mult acolo jos. Opere științifice cine mai putea aștepta de la cercelătorul titlurilor de nobleță ale neamurilor vechi românești din Ardeal și Țara Ungurească? Și în politica de azi cine mai mergea acolo sus, la Bran, în căsuța-i de pustnicie ca să ceară sfaturi?

Dar, după ce s-a dus și el, pare că ne simțim și mai mici în graba noastră după cele personale și mărunte.

S-a mai rărit în jurul nostru acea tare atmosferă de bărbație și încredere care în acest neam se găsește azi — ce nenorocire! — numai printre cei foarte bătrîni. Și ni pare rău de această împușinare a scumpelor amintiri vii de care mai ales un popor ca al nostru, într-o clipă de

¹ Ioan Borgia (1880—1912) a fost colaborator la *Luceafărul*, *Sămănătorul* și *Ramuri*, în paginile cărora a publicat articole despre Eminescu și poezii cu tematică rurală. Principala traducere: *Ifigenia în Taurida* de Goethe.

mare criză a caracterelor, are nevoie. Un bătrîn trecut de optzeci de ani, care se mișcă, vorbește, scrie, păstrează toate legăturile cu cei din jurul său și care, căutînd să afle ce aduc ei la cultura și politica națională, nu părăsește nimic din credințele care-i fac puterea și bucuria minții — de aceștia aveam și înainte prea puțini pentru bătrîneța noastră de bărbați și pentru caducitatea morală a celor mai mulți din egoiștii tineri, individualiști și comozi, ce vin după noi, împingîndu-ne cu nerăbdarea lor spre un mormînt pe care-l credeam mai departe.

Acestea nu s-au spus la mormîntul, tăiat în munte, al patriarhului de Ia Bran, în sfîrșit răpus și el de vîrsta celor mai albe bătrînețe.¹

1912

(II)

LICIU CA ARTIST

...În amurgul rece al unei zile de april, sub stropi de ploaie, căzînd ca lacrimi, într-o ultimă fulgerare de raze, sicriul care cuprindea atîta bunătate, atîta glorie și atîta speranță, a căzut în adînc și asupra mulțimii celei mari strînse în jurul steagurilor cernite o tăcere mare, a celei mai grozave Taine, își întinse aripile.

Acuma între noi și trupul său pieritor e stratul cel greu de pămînt și, în liniștita împărtășire cu sufletul său

¹ Istoriceul Ion Pușcariu (1824—1912), avocat și magistrat, pârtaș la revoluția de la 1848 din Transilvania, a publicat lucrări privitoare la instituții și episoade din istoria Transilvaniei, precum și studii de genealogie : *Date istorice privitoare la familiile nobile române* (2 vol., 1892—1895), *Fragmente istorice. Despre boierii din Țara Făgărașului* (4 vol., 1904—1907).

curat și mare, pe care mormintul nu l-a putut cere și astfel el și-a găsit adăpostul în căldura prieteniei noastre, putem vorbi despre dînsul.

Petru Liciu a fost înainte de toate, în arta românească, un mare talent, cu acea puțință genială de a înțelege deplin și a reda desăvîrșit sufletele altora prin litera și peste litera scriitorului, care face pe actorii cei mari.

Pe urmă, da, a fost o muncă nesfîrșită, neconținută, dureroasă, neîncetat dibuitoare spre elemente nouă ; și a fost o răbdare nebiruită.

Și, astfel, arta, care nu suferă încălcările viforoase ori își răzbună cu vremea împotriva acelor cari au surprins-o, arta l-a răsplătit pentru cultul lui cinstit, credincios, devotat, dezvăluindu-i pe încetul, în daruri bogate de înțelegere, acele taine ale ei pe care numai unor astfel de rari închinători le arată.

Distins, prin nașterea și prin cultura lui, ca și prin norocul, fericit pentru noi, al unei personalități cu totul de elită în sine, respectuos de tot ce se ridică mai presus de patimile și de interesele noastre, solid și credincios, dînd altora atîta iubire și păstrînd totuși ascunsă în sufletul lui o comoară întregă — așa a fost Petru Liciu. Dar pentru a înțelege cum a ajuns în artă la înălțimile cele mari, trebuie să ni rechemăm în minte două mari însușiri ale spiritului său și ale inimii sale. .

El a fost un om de adevăr. Adevărat el însuși, în cunoștințele sale, în ostenele sale, în sinceritatea sa absolută față de toți — începînd cu el însuși — și față de toate, el a desprețuit în arta sa tot ce ascunde și tot ce înșală, toate mijloacele mari, care sunt și mijloacele ușoare ; a înlăturat, înainte de a cunoaște pe Novelli, toate tradițiile, toate rețetele, toate convențiile ; a avut curajul, el, tinăr și singur, care părea că aparține altci lumi și de aceea și stîrnea invidii tenace, de a înlătura, scăzînd în ochii publicului întii, pentru a crește cu atît mai mult pe urmă. Sforțările de glas, efectele de mască,

strigătele și alintările jigneau deopotrivă conștiința și educația lui, și le-a înlocuit pe toate, în comedie și tragedie, prin înviorătoarea și înduioșătoarea înfățișare a vicții ; și tipurile, moarte pînă atunci, cu toate zguduirile altora, au înviat pentru dînsul, cum învie ființa, realitatea : „s-au sculat și au mers“.

Și, al doilea neuitatul nostru prieten a fost și în arta sa un mare izvor de iubire. De iubire și de ură, fiindcă una fără alta nu se poate, fiindcă în contrastul dușman al lucrurilor o iubire aduce o ură și nu e o singură uă, adevărată, dreaptă, sfîntă, care sa nu aducă după sine și o mare iubire, în afară de această opoziție fatală rămîind numai urile nedrepte și iubirile sterpe. El a jucat, nu pentru public, nu pentru el, ci pentru rolurile înseși, și anume pentru lucrurile mari cuprinse în ele, pentru semnificația lor morală.

A urît în Moise otrava de care murea neamul său, în Isidore Lechat același ferment de descompunere a societăților, și doar în Ștefăniță vodă dacă s-a lăsat stăpînit de duioșie față de o linereță rătăcită, care nu e încă nici bună, nici rea și căreia o soartă tragică nu-i va îngădui să ajungă pînă la acea lămurire care-l va face vrednic, după mînia ce stîrnește deocamdată, de iubire sau de ură.

Astfel, prin patima sa de adevăr, ca și prin valoarea morală a interpretării sale calde, Liciu a fost, de la locul lui, pe care atîția l-au înțeles și-l înțeleg altfel, un mare educator.

Și în timpuri ca acestea nu se poate o laudă mai mare pentru dînsul decît aceasta.

1912
(II)

I. L. CARAGIALE

Natura s-a sfiit să scadă prin chinurile și slăbiciunile bolii pe acel tânăr de șaiszeci de ani, voinic, frumos, sigur, vesel — tot numai siguranță și energie — care era, pentru noii prieteni cari-l vedeau des, ca și pentru prietenii cei mai vechi, și poate nu din cei mai răi, Ioan Luca Caragiale. L-a luat dintr-un singur gest, căruia el i s-a supus fără sfiială. Trăia de ani de zile într-un exil de bunăvoie, pe care țara nu-l merita. Ea, și cu dînsul neamul întreg, îi încunjurase icoana de o strălucită glorie.

Geniul lui era unul din punctele nediscutate ale crezului național. Și tot desprețul pe care-l arunca el admiratorilor și iubitorilor săi n-ajungea ca să știrbească aureola. I se recunoștea — lucru rar pe lume — dreptul de a zice și a face oricui orice, de a jigni sentimentul public în orice formă, de a sta împotriva vremii sale, și cînd greșea ea, și cînd el era greșitul.

Mărimea și caracterul de sigură eternitate a talentului său literar nu explică îndeajuns această atitudine. Urmașii cari n-au văzut și auzit omul, n-o vor înțelege la acest om cu ochii în cari fugeau flacări ciudate, de ironie și înduioșare, de admirație și pornire distrugătoare, acest om cu impresionantul glas de impunere a credințelor și capriciilor sale, cu gesturile stăpînitoare, zguduitoare, nimicitoare ale unui genial actor, acest spirit plin de intenții ironice și de capricii rafinate, capabil de elementare asalturi crude, de entuziasmuri oarbe, de neînduplecată negație provocatoare, azi într-un fel, mîne în altul, cu totul opus, dar totdeauna, ca poezie, ca glumă corosivă, mai presus de măsura obișnuită a ființei omenești. Și aceasta o respectăm, suntem datori a o respecta. E doar una din manifestațiile puterilor ce că-

lăuzesc lumea și, respectînd un astfel de suflet, peste suferințele și resentimentele noastre — ei ne închinăm.

Era așa pentru că în el s-au luptat totdeauna, într-un conflict tragic, care l-a sfișiat, instinctele clasice cele mai sigure cu pornirile romantice cele mai cutezătoare. Cîntărea de o sută de ori cuvîntul pe care-l cobora pe hîrtie într-o caligrafie perfectă, pe care-l cetea cu o dicțiune fără greș, pentru a-l distruge la cea mai slabă îndoială despre adevărul corespondenței lui cu ideea sa ori cu armonia operei. Un condei mai stăpînit n-a existat vreodată, nici aiurea, și rareori un creator mai mare a nimicuit cu mai multă pasiune opera sa pentru că nu corespundea celor mai nobile intenții artistice. Dar, în același timp, mintea lui era plină de planuri uriașe, de figuri extraordinare, de acțiuni exagerate, de contraste tari, de atacuri revoluționare, de paradoxe nebune, și niciodată nu era mai mindru decît atunci cînd putea să prindă în senina formă clasică rece ceva din concepțiile unui romantism înflăcărat.

Dar, pentru ca aceasta să se întîmple între plan și mijlocul de îndeplinire, se dădea zilnic, an de an, pînă în accastă clipă de durere, o luptă în stare să distrugă pe rînd productivitatea, fericirea și viața unui om.

Accastă luptă ni-a răpit nouă zecimi din roada firească a unui suflet mare.

Dar ni-a dat și unul din acele exemple superioare de onestitate, de conștiință, de eroism în sacrificiu, de abnegație pentru arta adorată, care fac pentru literatură mai mult și decît cele mai mari și trainice din paginile lui.

1912

(II)

CE SE IUBEA ÎN CARAGIALE

Dacă toți cei cari scriu prin ziare despre I. L. Caragiale, a doua zi după trecerea lui din viață, și-și aduc aminte, și laudă, și suie pînă în slava cerurilor, unde nu s-a ridicat el desigur prin astfel de mijloace, străine de personalitatea lui superioară, dacă toți acești ziaristi și oameni politici și indivizi fără ocupație bine determinată ar fi iubit în el opera lui, una din cele mai desăvîrșite și armonioase forme ale realismului critic, ne-am bucura. Fexice de țara în care poate fi iubit, admirat și regretat cineva așa de mult pentru nemuritoarele pagine ale scrisului asupra căruia și-a concentrat toată viața !

Dar un scriitor e și un om. De multe ori, poate de cele mai multe ori, un om indiferent, ca d-ta, cetitorule, și ca mine.

Citeodată e și un om de o strălucitoare inteligență, de o vervă admirabilă, de o spontaneitate fermecătoare și amețitoare.

Caragiale așa a fost, și știa bine că era așa, și era bucuros de uimirea în care, mai curînd sau mai tîrziu, lasa pe cei cari-i ascultau credințele și paradoxele.

Și aceasta e artă, și, cu toate că nu poate fi păstrată, ba nici caracterizată pentru cei ce n-au fost ascultătorii acestor improvizații splendide, e o formă aleasă și vrednică de respect al artei. Cine o poate prețui, alegînd ce este de ales din fond și urmărind cu nesaț meșteșugul și avîntul formei, acela e însuși o minte isteată, un gust distins.

Dacă bogata și raia convorbire a lui Caragiale despre arta sa ar fi ajuns ca să entuziasmeze nația noastră, ce dovadă sigură de progres al minții noastre ar fi și aceasta !

Dar nu, din nenorocire nu e — afară de câteva excepții care se pot număra pe degete — nu e nici una, nici alta. E un al treilea lucru.

Afară de ziaristii evrei, bucuroși că, din motive pe care nu le voi arăta aici, au găsit un om mare dispus să li scrie răvașe politicoase, afară de takismul improvizat, care a fost extrem de fericit că, din motive pe care nu le va putea arăta, a putut eticheta pe I. L. Caragiale între celebrități intelectuale pe care toți le apreciază, marca mulțime a „admiratorilor“ e alcătuită din oameni pe cari totdeauna ți-i poți face tovarăși în jurul mesuței de fier a berăriei, a grădinii publice, și numai acolo. Au bani pentru consumație, și timp încă mult mai mult. Dar, pentru „a petrece un moment plăcut“ mai trebuie ceva : un om de spirit. Și anume unul care consimte a fi de spirit pentru oricine. Caragiale avea această slabiciune. Iar dumnealor binevoiesc a-și aminti azi cu oarecare recunoștință de omul de mare talent pe care și-l credeau abonat ca *amuseur* în jurul mesuței de fier.

Uitam o categorie, care s-ar supăra. Caragiale a lovit cu cruzime, întâi în formele fără fond, cum obișnuia, de altminterea, „Junimea“. De la această fază se trece la faza constructivă, în care vezi, după decenii de cultură serioasă, și altceva decît „moftul român“. Ca mai toți junimiștii, Caragiale n-a făcut pasul, a desprețuit să-l facă. Și pînă la sfîrșit a fost amar — cu toți, iertînd doar ici și colo pe cîte unul pentru simple motive de cunoștință și de prietenie.

Ei bine, toți înacriții, toți ambițioșii nesatisfăcuți, toți cei ce sufăr după iluzia geniului ce li s-ar fi sălășluit în tidvă, toți boemii cari cred că aveau aripi pe care un mediu infam le-a amorțit, toți „ratații“ și învinșii unei porniri peste puterile lor, toți fac lui Caragiale, fiindcă au și ei zîmbetul lui amar, injuria supremă de a-l privi ca dintre ai lor, ca un simbol al victimei unei

organizații stupide, întocmai precum, ieri, toți halucinații, reali sau prefăcuți, purtau în buzunar chipul tinărului Eminescu despletit.

Și împotriva acestei înjosiri și acestei injurii trebuie să protesteze oricine așează foarte sus pe scriitorul ce s-a dus din rîndurile celor vii, întovărășit și de alte păreri de rău, ale celor cari niciodată nu i-au cerut nimic în schimb pentru stima lor, nici măcar o ușoară sforțare către dreptate. În mijlocul zgomotului banal, ei sunt datori să facă a se auzi un cuvînt cumpătat, bine întemeiat și cinstit. Numai pentru aceasta ei vorbesc astăzi — și nu i-ar opri nici voința lui formală ca numai ceilalți să vorbească

1912
(II)

OCTAVIAN SMIGELSKI

N-avem noroc la oameni : rar se ivesc printre noi, și cei mai mulți se duc răpede, ca și cum s-ar grabi să plece dintr-o lume care, în toate zilele și în toate felurile, li dă a înțelege că poate mai bine fără dinșii.

Acum cîteva zile la Blaj, în cimitirul unde pămîntul păstrează ce a putut să acopere din Augustin Bunea¹, s-a așezat sicriul în care zac amorțite pentru vecie mîinile făcătoare de minuni ale marelui pictor Octavian Smigelschi. Noi, de aici, nu-l cunoaștem pe acest ardelean. În 1906, la expoziție, a vrut să ni se înfățișeze, avînd și el mîndria, așa de firească și așa de mișcătoare

¹ Augustin Bunea (1857—1909) — istoric român din Transilvania.

pentru noi, de a fi consacrat prin admirație în capitala neamului său, el, pe care ungerii erau gata să-l așeze, recunoscători, între cei mai buni ai lor : n-am voit să-i dăm cei câțiva metri pătrați pentru cari se ruga. Ținea foarte mult ca pe păreții vreuneia din bisericile acestei României libere să se afle chipuri de sfinți lucrute de dînsul ; s-au găsit alții, mai bine văzuți și cu mai bune legături, ca să-l dea într-o parte.

Cei de dincolo îl știu însă : uniții dintre cari făcea parte, ca și neuniții, cărora li-a închinat cea mai mare operă a vieții sale, pictura catedralei din Sibiu.

Îl știu, și în inimile celor mai aleși dintre dînșii e o nemărgenită durere și una din acele mîinii împotriva soartei pe care nici cea mai deplină credință nu le poate înăbuși.

Ei simt că poate să treacă un veac și un pictor ca dînsul, cinste pentru neamul din care s-a născut și binecuvîntare de frumuseță pentru dînsul, nu se va naște.

Octavian Smigelschi n-a adus ce se caută mai mult astăzi : o viziune nouă a lumii, o formulă necunoscută pînă atunci a artei sale, un stil al cărui creator să fie.

S-a și ținut la o parte de genurile în care se pot face asemenea înnoiri : abia cunosc de la dînsul un peisaj, două, făcute în treacăt, fără iubire, slabe. Portretul nu l-a ispitit. De la început pînă la sfîrșit acest frate de canonic, trăit între preoți, după ce răsărise în umbra turnurilor bisericii celei mari din Blaj, a stat între icoanele mari, curate, sfinte și altfel decît prin cununa de aur a celor cu cari legea creștină a umplut cuprinsurile nesfîrșite ale cerurilor. Astfel viața lui a fost de la un capăt pînă la altul numai o rugăciune, ea s-a desfășurat sub ochii dumnezeirii care se făcea văzută pentru alții prin degetele lui cucernice.

Poate de aceea, și desigur fiindcă era un om așa de cumsecade, el n-avea nimic din pletele, din fruntea încruntată, din mantia de umbră și pălăria de aureolă,

din vorba plină de paradoxe și viața plină de bizazerii a „artistului“. El nici nu era artist. Ca să și-l închipuie cineva care nu l-a cunoscut trebuie să se gîndească la meșterii cei mari de pe vremuri : un meșter, un astfel de meșter a fost și el.

Foarte muncitor, de o conștiință pioasă față de lucrul său, închis cu totul în gîndul celor ce avea să le facă, avînd doar puțința de a vădi printr-un zîmbet marea-i iubire pentru cei mai de aproape ai lui, iar, încolo, stîngaci și tăcut, venind ca o umbră și dispărînd fără să-i prinzi de veste — așa a fost el. Între o sută de oameni de talent din zilele noastre. unul dacă-l vei găsi astfel.

N-avea cincizeci de ani și putea să lucreze încă foarte mult. Îți pare așa de rău că de acum înainte aceasta nu se mai poate și ca trebuie să vie celălalt, care se va naște în alt veac.

Îți pare rău și te ridici împotriva hotărîrii nedrepte, stupide — da, stupide — care uită în fundul temniței pe ucigaș, pe bătrînul cerșitor în colțul străzii și aruncă în mormînt tocmai pe acesta. Dar milă de dînsul nu-ți e așa de mult ca de alții. Nu.

Între sfinți a trăit, visîndu-i tot mai desăvîrșiți, mai curați, mai blînzi și găsind în acest vis mîngîierea pentru dureroasa simțire a operei care încă nu e ceea ce a dorit el să fie. Și, pe încetul, s-a tot apropiat de dînsii, pînă ce între el și acest pămînt de humă legătura s-a rupt, și cei sfinți și cei dumnezeiești au răsărit înaintea lui așa de deplini, umplîndu-l de atîta bucurie, încît fără durcere a lăsat țărnei degetele de lut care-l împiedecaseră pînă atunci de a crea desăvîrșirea, din care și dînsul astăzi face parte. ¹

1912

(II)

¹ Pictorul s-a nascut în 1866.

PROFESORUL PETRU RĂȘCANU

Cu cît se desăvîrșește învățămîntul nostru, cu atîtea școli, cu atîtea catedre, cu atîția școlari, din nenorocire scade numărul profesorilor, pe cari-i înlocuiesc oamenii foarte cumsecade, foarte învățați uneori, avînd și talent oratoric adesea, dar cari totuși nu sunt profesori.

Un profesor adevărat a fost, ni-a fost atîtora, venerabilul bătrîn care s-a stins la Piatra, Petru Rășcanu. Din școlarul bîrlădean în epoca Unirii, care începea să cunoască viața publică transcriind înfrigurat manifestele partidului național, s-a făcut un institutor la Iași. Distingîndu-se, a fost trimes la Paris, unde a urmat cîtva timp la Școala de înalte studii, abia deschisă. Nu s-a întors cu vreo diplomă străină, și diploma din țară a luat-o tîrziu de tot, silit aproape, în ajunul numirii sale la Universitatea din Iași. N-a scris mult mai mult decît frumoasa-i teză de licență. Cîteva articole prin reviste, manuale de școală. A tipărit și unele discursuri.

Și totuși al lui era un loc în învățămîntul superior, un loc însemnat și pe care nu i-l putea disputa nimeni. Profesor de istoria greacă și romană, el nu va fi înlocuit în felul special în care-și îndeplinea chemarea. Bătrîn frumos și senin, cu fraza armonioasă și deplină, cu tonul sigur și liniștit, el era ca o ilustrație personală a materiei sale. Ascultîndu-l cum, fără o șovăire, fără o nesiguranță, iară o mișcare sau o intonație nervoasă, fără nimic din fatalitățile omului modern cu sufletul agitat și nemulțămît de sine, inegal și tulburat de continue lupte, ascultîndu-l cum deșira povestea sa cu o demnitate care-l înălța și făcea pe toți ascultătorii să se înalțe, înțelegeai bine că așa trebuie să se vorbească de elinii lui Pericle și de romanii republicei.

Ori de păstram, ori de uitam știri despre lupte și nume de eroi, un lucru rămînea în suflete : că am gîcit,

peste amănuntele primite, ce spirit de măsură, de pace, de zîmbitoare mulțămire omenească era în vremile acelea. Omul nu e totdeauna așa cum apare în momentul cînd își îndeplinește chemarea, dar nici prea deosebit nu poate să fie. Și, dacă așa a fost și cu Petru Rășcanu, pe buzele lui trebuie să fi încremenit, în momentul despărțirii de acest pămînt, pe care de mult nu mai calcă zeii, zîmbetul acelora ce pot vedea pentru întîiași dată clar strălucirea Olimpului.

Va fi simțit că e binevenit acolo.¹

1913

(II)

LOCOTENENTUL-COLONEL MANOLESCU-MLADIAN

La înmormîntarea lui

Frați creștini,

Cînd firea ne cheamă înapoi la dînsa, ca să ne pierdem în măreția ei mai presus de înțelegerea noastră, un înlocuitor plin de nerăbdare stă la căpătîiul celui care se sînge.

Se pot înlocui stăpînitorii de țară, conducătorii de neamuri, marii oameni politici, cugetătorii cari lasă gînduri ce nu vor muri, scriitorii în rîndurile cărora s-a încheșat pentru veșnicie o parte din gîndirea și simțirea oamenilor. Toți pot fi înlocuiți prin alții cari aduc cu

¹ Teza de licență a profesorului Petru Rășcanu (1846—1913) se intitulează: *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776* (1887). Rășcanu a publicat *Istoricul învățămîntului secundar* (1906) și manuale de istorie: *Istoria grecilor*, *Istoria romanilor*, *Curs complet de istoria universală*. *Istoria Orientului* etc.

dinșii mai 'multă tinereță, deci mai multă putere, mai multă credință, mai multe speranțe. Acela care nu poate fi înlocuit în iubirea tuturor celor cari l-au cunoscut, e omul cel bun.

Și ai fost un om bun, bătrîne prieten. Ani de zile n-am auzit din gura ta un cuvînt de muștrare împotriva cuiva, fie el cît de împovărat de păcate, un cuvînt de mînie pentru răul ce ți s-ar fi făcut, un cuvînt de pîră, un cuvînt de intrigă, un cuvînt de răzbunare.

Mi-ai vorbit — și ni-ai vorbit — numai de domnul cel mare¹ lîngă tronul căruia te-ai învrednicit să stai de pază, ofițer tînăr, plin de setea lucrurilor mari; mi-ai vorbit de războiul din care te-ai întors cu aur pe umeri și pe piept, ca răsplată a vredniciei tale; mi-ai vorbit de primejdia țării copleșită de străini și de nevoia de a-i da toți toate puterile noastre pentru ca să fie cinstită, sigură și glorioasă.

La orice chemare a noastră ai venit, punîndu-ți bătrînețele dureroase pe drumuri lungi, ca să auzim, între glasurile tinere, care uneori vor mai răsuna și aiurea, glasul tău, pe care lungii ani de oaste te-au învățat să-l păstrezi numai pentru steagul tău. Aduceai între naționaliștii-democrați, în cari ai îndrăznit să vezi partidul viitorului, tradițiile frumoase și mari ale unei epoci care trebuie imitată astăzi, dacă nu voim ca tot ce s-a cîștigat atunci să se piardă sub ochii copiilor noștri. Și tu ai voit să trăiască într-o Romînie liberă și mare, de la un capăt al neamului la altul, copiii și nepoții tăi. Și mulți, cari se îndoiau poate de biruința pe care o simțim apropiindu-se, căpătau încredere privind la fața ta nobilă de bătrîn ostaș care știe cum s-au dat luptele și recunoaște ușor unde e numai o ceată mare care va fi învinsă și unde e mica oștire care va birui.

¹ Cuza voadă.

Te duci acum cu o singură părere de rău : că lumea n-a fost mai bună, căci ai fi fost mai puțin singur. Iar noi, cari rămînem, ne vom sili să-ți putem aduce la timpul nostru solia că a încetat singurătatea celor cari lucrează cu adevărat pentru binele țării și neamului și că steagul după care ai mers în primejdii a biruit. Pînă atunci, suflete bun, odihnește-te, și gîndul tău ocrotitor să fie alături de noi !

1913

(II)

NERVA HODOȘ

Măcar românii din Sibiu, de la el de acasă, se vor fi înfiorat de o adevărată durere cînd îl vor fi văzut pe deplin și pe veșnicie liniștit, după chinurile grozave ale minții lui. La noi sunt alte griji, alte prețuiri și alte dureri... Soția, frații l-au pus în pămînt, în pămîntul ardelean pătruns pînă în adînc de sudoarea și singele oamenilor muncitori și viteji, din cari, după tată și mamă, după Iosif Hodoș¹ cel învățat și după viteazul „popa Balint”², se cobora. O să fie ușor acel pămînt sub care vor tresări și rămășițele lui în ceasul cînd pentru neamul întreg se va face, cu ajutorul lui Dumnezeu, dreptate.

La noi a venit, copilandru, între ceilalți pribegi. [...] A venit la noi să învețe și să muncească, în marginile și pentru folosul culturii românești.

¹ *Iosif Hodoș* (1830—1880) — părtăș la revoluția din 1848 din Transilvania. Membru al Academiei Române, a publicat lucrări de istorie și drept, a tradus *Istoria Imperiului otoman* de Dim. Cantemir.

² *Simion Balint* (1810—1880) prefect în legiunea comandată de Avram Iancu la 1848.

A servit-o cu dezinteresare, cu o neglijare totală a intereselor lui, cu o superbă indiferență pentru tot ce se cheamă titlu și situație, care poate servi de exemplu luminos oricui.

A cetit ce s-a simțit dator, a cercetat ce i-a fost drag în adevăr, a scris la ceasurile lui, cu acea adîncă iubire pentru subiect din care se fac operele mari și temeinice. Și, mulțămînit cu atîta, n-a prezîntat, cu zgomot, unei societăți străine de lucrurile spiritului, contul. L-am văzut astfel ani de zile aplecat asupra frumoaselor tipărituri vechi, dintre foile cărora se desfac amintiri care înfloară, farmecă și stăpînesc. Pentru el era o lume în care se cufunda : trăia pentru acești popi tiparnici, pentru acești meșteri de frontispicii, pentru acești evlavioși săpători de sfinte chipuri. Tot mai mult era al lor, și între vremea aceea care-și așternea podoabele și semnele de scriptură pe paginile *Bibliografiei românești vechi* și între vremea noastră care urmărește, în asaltul ambițiilor, în încîlceala intrigilor și furia lăcomiilor, alte scopuri, tot mai puțin era el în stare să găsească logătura.

Dar, de cîte ori se simțea în acest aer greoi lovitura de aripi a unui ideal, menit și el, din nenorocire să se lupte o bucată de vreme cu văzduhul mort și să cadă, el saluta din toată inima încercarea. Aceștia erau prietenii lui, cci ce se porneau la luptă cu inerția, cu nepăsarea, cu grosolanția intereselor. Pentru ei avea, în tristeța vieții sale neisprăvite, un zîmbet de tovarăș de arme, o curajoasă vorbă bună și chiar, în sărăcia lui veșnic vînată de creditori, un ban de aur. Și să nu-l fi primit pentru cauza ta în suferință dacă voiai să-i faci suprema ofensă de care sîngera sufletul lui ! O știi și eu aceasta.

În momentul cînd o vreme eroică părea că învie, Nerva Hodoș, „ofițer român“, cum scrie pe ultima lui carte, simți în sufletul lui de aspră energie tăcută o atît de puternică zguduire, încît resorturile obișnuite care țin sănătatea cugetării noastre se rupseră. Se afundă în

vederile grozave, de unde nimeni nu l-a putut izbăvi decît ingerul care ieri bătu la uşa chilicii din casa de nebuni de la Sibiu.

Pace ție, frate !¹

1913

(II)

AUREL VLAICU

Șoimul nostru ardelenesc a lunecat din slava cerului și s-a sfărîmat de acest pămînt aspru, care-și răzbuna astfel pe acela ce tindea să se desfacă mai mult din robia lui cea grea. Vlaicu a murit. Cu aripile ultimului său zbor i s-a frînt și viața ; voința cea nebiruită s-a pierdut.

Și în adevăr nebiruită a fost această viață. Fecior de țaran, fără carte, fără avere, fără sprijin, dintr-un neam căruia guvernul său îi vede numai păcatele, el s-a trezit într-o bună zi cu gîndul că e frumos să zboare cineva. că el poate zbura, că trebuie să zboare — și că pentru aceasta e făcut pe lume.

A trecut, ajutat de cîțiva pricteni, toate piedecile neînțelegerii și neprieteniei și, la capătul atîtor încercări zădarnice, atîtor silinți înfrînte, el s-a pomenit în sfîrșit acolo sus, în cer, zburînd. De atunci n-a mai voit alta ;

¹ Istoric și bibliograf, *Nerva Hodoș* (1869—1913) a publicat colecții de documente și, în colaborare cu Ion Bianu, respectiv Al. Sadi-Ionescu, cele două lucrări bibliografice fundamentale *Bibliografia românească veche* (3 vol., 1898—1912), *Publicațiunile periodice românești* (1913).

n-a căutat un rost în viață, o funcție, o ocupație, un coperemînt, o vatră de familie, o iubire, nimic... Îi ajungea doar că al lui era cerul, cerul întreg !

Și, cînd l-au văzut acolo, tăind undele văzduhului luminos, frîngînd împotrivirile vîntului, întrecînd negurile, neamul lui întreg, toți acei iobagi de ieri, setoși de libertate, de lumină, de neatîrnare, i s-au închinat nu numai ca unui fiu iubit mai isteț și mai viteaz decît ceilalți, ci ca unui vestitor, ca unui simbol. Cînd în vîjiitul lor nerăbdător porneau aripile, cînd pasărea de oțel se cumpănea singură sus, deasupra pămîntului, cînd se frămînta cu puterile cerești și le răpunea planînd liniștit vulturește, li se părea că zăresc în viitor o altă minune : urmașii lor, seminția lor desfăcîndu-se de sub stăpînirea vechilor puteri, înfruntînd vrăjmășiile din urmă, zburînd tot mai sus peste dînsele și odihnindu-se în lumina apoteozei victorioase. Și, de aceea, la nimeni nu s-a uitat nația cu ochi mai bucuroși, scâldați în lacrimi și totuși plini de raze, decît la dînsul.

Astfel, tînărul care isprăvește astăzi în mijlocul durerii tuturor a fost un fericit, prin toată mărimea triumfului său, prin toată căldura iubirii ce deștepta în juru-i.

Și chiar acum, în clipa tragică, el a avut favoarea dumnezeiască de a sfîrși în lumea de sus, pentru care trăise, care-l închisese cu totul — și care-l jertfi.

Se uită bărbați politici, se uită scriitori de renume. Pe el, însă, nu-l vom uita. Oricînd îndrăzneala omenească va smulge aiurea succese strălucite naturii învinse, nu vom privi cu invidie pe acel învingător, ci vom zice cu mîndrie : Și noi am avut pe Vlaicu !

1913

(II)

HORIA ROSETTI

Să fie urmașul unui om mare, care a lucrat alături cu alții, mai energici și mai practici, dar nu mai patrioți și mai nobili decât dînsul, să fi primit și prin mamă — o admirabilă femeie, care a știut să rămîie o engleză idealistă în societatea boierească a Bucureștilor de la 1840 — moștenirea unor înalte calități de spirit și de inimă, să fi fost înzestrat de natură cu o înfățișare de superb cavaler, cu darul unei convorbiri plăcute și fine, și să fi murit ca director, ca intendent al Camerei deputaților, unde cel puțin trei sferturi îi erau pește măsură de inferiori, aceasta a fost soarta lui Horia Rosetti, luat încă tînăr de o grea boală. La deschiderea ședinții, nu s-a pomenit numele acestui om, care a fost și el, de mai multe ori, „reprezentant al națiunii“.

Foile și-au adus aminte că răposatul era un bun cunoscător al codului onoarei și, tocmai de aceea, nu recomanda oricînd duelul. Și atît.

Correspondența aceuia care a fost fratele lui Mircea Rosetti care, netăgăduit, avea chemare de scriitor, ni-ar putea spune mai mult despre motivele pentru care acest exemplar ales al neamului nostru n-a ajuns să joace un rol, în țara democratică unde moștenirea funcțiilor, onorurilor și reputației e un lucru admis de toată lumea.

Fără s-o fi celit, aș putea fixa două : visătorul care a fost tatăl său nu și-a îngăduit a pregăti pentru fiii săi alt viitor decât al talentului și muncii lor. Și, al doilea, fiii lui C. A. Rosetti, ca niște neadaptabili cu mediul, au simțit moștenirea lor, nu ca un pedestal de trufie, ci ca o mare și jenantă onoare, care i-a copleșit.

Atîta mai rău pentru dînsul, ca și pentru dinșii. Nu-i așa ?

1913

(II)

Bătrînul prieten din ceasul întîi, care pînă la cea din urmă zi a vieții lui a rămas pentru noi același, a trecut la cele veșnice. Vechiul ofițer de ordonanță al lui vodă Cuza a închis ochii cîteva luni după ce văzuse pe marele său domn glorificat în bronz și, cînd ziua de 24 ianuarie, a cincizeci și patra aniversare a creării Patriei, se apropia de sfîrșit, legăturile lui cu lumea se desfăceau între coroanele împodobite cu tricolorul stătea întins trupul, scăzut așa de tare în uniforma lui cu trese largi de aur. Vorbeau bătrîni din vremea lui, vorbeau, cu glas vibrant, în cuvinte așa de frumoase și de mișcătoare ca ale colonelului Berindeiu, ofițeri din oastea cea nouă, vorbeau prieteni. Desigur că era tristă, și altfel ducit prin lacrimile familiei, urita biserică de cimitir, goală, cu păreții mîzgăliți de zugrăveli proaste. Și nouă, cari am purtat lupte grele sub ochii lui de bucurie încrezătoare, ni părea rău, foarte rău că la masa de președinte nu se va vedea, în adunările noastre viitoare, fața lui de ostaș, cu părul tăiat scurt, cu mustățile și barbișonul războinice, cu bunii ochelari patriarhali dați peste urechi și că nu vom mai auzi frazele lui, cam trecute desigur, dar spuse cu atîta tinereță energică într-un glas care nu îmbătrînise. Ni părea rău că sicriașul sărac pe care și l-a dorit se va cufunda în adîncul gropii deschise ascunzînd pe acela care dormea acum întru Domnul.

Și totuși aveam toți, mai presus de durerea noastră, un sentiment de pace. El se desfăcea din acea față așa de liniștită, din acle relicvii de război care se odihneau lîngă dînsul, din acea veche sabie strîmbă, din acel chipiu de altă tăietură, care-și pierduse lustrul în fumul detunaturilor ucigașe. Din toate acestea care spuneau că înaintea noastră stătea o viață care s-a îndeplinit. Căci așa a fost viața lui.

Nu mai mare decît viața altora, dar întregă, deplină, împăcată cu sine. Ca ofițer a fost credincios domnului său și steagului, a fost bun pentru ostașii săi, a fost viteaz și loial față de dușmani. Ca om în lume, n-a lăsat dușmănie la nimeni și nimeni nu l-a urît. Ca părinte, a dat țării copii morali și harnici. Ca părtăș la luptele politice, a urmărit idealul oriunde l-a văzut și nimic nu l-a putut depărta de dînsul. Și, cînd, în apropierea celor optzeci de ani, îngerul morții a venit, el n-avea nici o cruzime în față, cum n-avuse nici o pripă în zbor: el sprijini pasul bătrînului care-l aștepta de mult și care-i era, acum, recunoscător pentru îndemnul tăcut spre odihnă.

Și pașnică va rămînea icoana lui în sufletele noastre, fără chemările dureroase ale celor cari mai aveau ceva de spus, de făcut, de iubit.

1913

(II)

IOAN MAIORESCU

S-a ridicat un bust la Craiova, de profesori, unul profesor, care a fost atîta lucru în toată viața lui — plină de multe greutăți și fără nici una din puținele răsplătiri pe care viața poate să le aibă pentru această breaslă: profesor. Dar profesor și dincolo de cancelaria și de clasa, de cataloagele și examențele, de elevii și de „parinții“ lui, un profesor care a înțeles că viața întregă e o largă școală și că oricine, să vrea sau să nu vrea, prin faptele sale publice ca și prin celelalte, e profesor și elev în același timp.

Și a înțeles încă un lucru acela a cărui amintire se serba dăunăzi în lipsa unui fiu care, la București, are

alte lucruri de făcut, lucruri mari, dar nu lucruri de profesor : că este o vreme cînd un popor întreg are nevoie de profesori și anume de aceia pe cari nici o necuviință din partea unui școlar leneș, necrescut sau rau crescut să nu-i dezguste.

Și a stat așa o viață întreagă, profesînd, de pe vechea catedră roasă a școlii de jos, de pe catedra mai mîndră a școlilor înalte și de la scaunul său de lucru, fără nici un fel de mîndrie alta decît aceea că tot ce a putut face e vrednic de a fi urmat și de alții.

Mai sunt 'azi din speța aceasta ?

Poate ! Dar școlarii cari-și au diplomele în buzunar cred că nu mai au de ce să întrebe pe nimeni. ¹

1913

(II)

P. CERNA

Cînd a murit așa de tînăr și în pragul răsplătirii grelelor lui ostenele de orfan și de bolnav, P. Cerna era un doctor în filozofie, a cărui lucrare fusese primită cu o considerație deosebită de profesorii săi germani, era un candidat la o catedră de Universitate și era, mai ales, un nume cunoscut în literatura nouă, un talent consacrat, de care se legau mari speranțe și al cărui

¹ Profesorii din Craiova i-au ridicat acolo un bust lui *Ioan Maiorescu* (1811—1864), deoarece el facuse parte din corpul didactic al Colcgului național din oraș. Publicistul transilvănean, părinte al lui *Titu Maiorescu*, a participat la revoluția de la 1848 din Țara Românească și a fost trimis de guvernul provizoriu ca reprezentant al său pe lîngă dieta de la Frankfurt pe Main.

volum de început, primit bine de toată lumea — orice rezerve s-ar fi făcut asupra genului însuși, poate cam artificial în „intelectualitatea“ lui înaltă, uniformă — fusese așezat în rîndurile cărților spre care se întoarce o recunoscătoare aducere aminte. Păcat de dînsul, au zis toți, afară doar de acea invidie satisfăcută care se ascunde spre a se bucura pe urma morților, păcat de omul învățat, păcat de mintea adînc cugetătoare, păcat de viitorul profesor al înaltului învățămînt românesc ! Și se pregătește aducerea solemnă a sicriului, ridicarea monumentului care să arăte ce gînduri au străbătut odată această țarină plînsă numai de străini.

Mie însă dați-mi voie să-mi pară foarte rău de un tînăr sărac, modest și obscur pe care întîmplarea — căci el nu era din talentele care se îmbulzesc, care-și rup o cale și prin zidul celei mai animalice indiferențe pentru lucrurile spiritului ! — pe care, zic, întîmplarea mi-l scoate înainte acum vreo zece ani, cînd nici eu nu eram alta decît un tînăr care începusem doar ceva mai de vreme. Poate fiindcă venea dintr-un sat, din mijlocul unor oameni sărmani. poate fiindcă se simțea încă străin între aceia la cari trecuse încă de copil, poate fiindcă între cei bucuroși și mîndri de tinerețta lor se vedea bolnav, mărunt, șters — poate de aceea era așa cum nu-l pot uita că a fost. În lumea noastră, unde băiatul de cincisprezece ani are grijă de carieră și mijloace pentru a o face, acest tînăr student era încă de o superioară și emoționantă nevinovăție, castitate a sufletului. Privea cu ochii lui de viorea, umezi ca de rouă, prin care trecea un aur ca al razelor, privea uimit la zbuciumul oamenilor, și în pardesiul suptire care-i acoperea pieptul atins se primbla ca într-o nebiruită zale de arhanghel. Era așa de nou în viață, adecă în durere, încît, cum nu credea în răutate, în minciună, nu putea să creadă în boală, pe care specialistul găsisese că e lucru omenesc și folositor să i-o schițeze. Profesor la o școală de fete, era desigur

între toate domișoara cea mai naivă și, cînd i s-a părut că iubește în adevăr și adînc pe una din colegele sale de învățămînt, a uitat că și bărbații au nevoie de o altă zestre decît a inteligenței și a talentului, și, neavînd măcar, pe lîngă dînsa, vigoare și frumusețe, a vorbit limpede ca un om sigur că va culege floarea spre care a întins mîna. Răspîns, a simțit întîiași dată, poate, că sunt răni mai adînci decît acelea din care pornesc junghiurile cîrnii.

Din asemenea momente, unii se fac oameni hotărîți, strînși în curele, cuprinși de zale, țîind armă împotriva armei. El nu era dintre aceștia. Și mai departe, înghițîndu-și lacrimile, s-a dus pe drumul vieții, aspru și pătat de sînge, ca pe cărările de argint ale lunii. A făcut ce i s-a cerut, a primit ce i s-a dat ; ba chiar s-a mlădiat cum i s-a împus de mîni binefăcătoare, care știu să și stăpînească. Dacă lumea-l vrea filozof, va fi ; va fi învățat, dacă aceasta e dorința stăpînilor soartei sale... Și, după ce a fost așa de cuminte, cu ce mirare dureroasă va fi văzut prăpastia care i se deschidea înainte și în care, cu oarecare tristeță de muștrare în zîmbetul tinereții sale fără vinovăție, a lunecat !

Păcat de dînsul, pentru toate celelalte, dar înainte de toate pentru aceasta : pentru că aducea între oameni ceva care se ține de o lume înaltă și mai curată decît a noastră, unde minți senine și reci zîmbesc de o cerească bucurie fără sfîrșit !

1913

(II)

CONSTANTIN ERBICEANU

Discurs la înmormîntare

În lacrimi se desparte o familie de soțul cel bun, de părintele duios, de ruda binevoitoare care nu uită pe ai săi ; cu ochi plini de durere privesc prietenii la acela care nu se va mai înfățișa decît în nelămurirea, tot mai ștearsă, a amintirilor, cînd învie trecător ceasurile bune și ceasurile rele din viața fiecăruia. Din ceasul despărțirii de pămînt a celui care nu va mai vorbi nimănui și nu-i va mai fi nimănui tovarăș de cale pe drumurile lungi și grele ale muncii, pe asprul drum neconținut al datoriei, pe scurtele cărări de flori ale mulțămirii, viața uriașă, fără de marg'ni și fără de sfîrșit, a omenirii și a naturii care o trezește, o încunjură și o contopește iarăși cu sine, urmează și mai departe, ca și cum o parte din conștiința, din puterea, din înaintarea și din biruința ei nu s-ar fi întrupat, gîndind, simțind, luptînd, în acela căruia i s-a luat sarcina de pe umeri.

Și e în această jertfire a noastră, unul după altul, ca și cum n-am fi fost, o înaltă învățătură. Căci cu adevărat noi nici nu am fost. Ci numai faptele noastre au fost, și ele rămîn de acum înainte neconținut amestecate, mai ales, tot mai slab, dar pentru vecie, în viața celor ce vin după noi.

O faptă pentru oameni poate săvîrși oricine a știut, a îndrăznit să iasă din tenița rușinoasă a egoismului său. Dar printre îndeplinătorii de fapte cei mai fericiți sunt aceia cari cresc prin gîndul lor prins în scrisoarea fără de moarte conștiința despre sine a poporului lor și prin urmare a omenirii care în afară de popoare nu poate să existe ; aceia cari prin truda lor l-au făcut să se simtă mai mult în rîndul semințiilor omenești luptătoare pentru lumină și fericire.

Printre accia a fost învățatul pe care prin mine îl laudă astăzi, la ceasul când morții, înainte de a se da pământului, se încunjură de cele mai bune gânduri ale prieteniei și recunoștinții, Academia Română, care timp de patrusprezece ani l-a avut în mijlocul ei și care cu greu îl va putea înlocui prin cineva mai modest, mai îndatoritor, mai îngăduitor pentru părerile altora, chiar atunci când el păstra cu mai multă energie credințe care au fost, în domeniul religiei creștine și al bisericii naționale românești, temelia nezguduită a vieții sale harnice.

Fiu de preot, din rîndurile acelor răzeși în care doarme ceva din socotita vitejie, din smerita demnitate, din superioara cuviință a străbunilor, ostași din vremuri croice, Constantin Erbiceanu, crescut la Socola, ctitoria domniței Sultana a Lăpușnenilor, școala de învățatură bisericească a fericitului părinte Veniamin, mitropolitul învierii noastre culturale, a primit din cei dintîi ani ca îndreptare pentru însușirile moștenite de la cinstiți, răbdători și neobosiți înaintași înrîurirca hotărîtoare care se desfăcea din acele ziduri vechi de trei sute de ani, din acele rămășițe ale unui lăcaș de învățatură românească pentru Hristos mîntuitorul și pentru acei cari cred în clădirea bunătății și frăției întemeiate de dînsul. În anii lui de școală la Iași, în acei ani în cari scaunul domnilor Moldovei se odihnea mișcat, cu gîndurile în urmă, după jertfa definitivă, ireparabilă a Unirii, în timpul cît a căutat în Atena teologică, pe care o cercetau clericii noștri tineri fără a-i închina nimic din iubirea pentru țară și pentru neam, el li-a urmat porunca pe care o primise de la chiar locurile lui de naștere.

Întors în țară acum o jumătate de veac, el n-a despărțit niciodată în viața sa simplă, zidită pe muncă și tot prin muncă mîngîiată, aceste două lucruri din care și-a făcut o singură și îndestulătoare țintă : iubirea devotată, intolerantă ca orice credință exclusivă, care nu poate zbura pînă acolo de unde pămîntul întreg, cu toate ale lui, se

vede încunjurat de același zîmbet al păcii, pentru biserică, în serviciul căreia a purtat, cu toată blîndeța firii sale, și arma polemistului, și nesfîrșita curiozitate iubitoare pentru orice urmă a trecutului național.

N-a fost, dacă vreau specialiștii, un elenist acest începător, mult timp privit cu indiferență, dacă nu chiar și cu oarecare bănuială, al cercetării izvoarelor grecești privitoare la o vreme cînd, de voie ori de silă, au trăit laolaltă cele două nații care pot invoca în Orientul european străbuni înaintea cărora se închină și se va închina lumea.

Erudiția metodică, bogată în rezultate sigure, precise, n-a fost îndeletnicirea și nici chemarea lui. A trebuit să-și găsească singur un drum, și el a fost, natural, mai îngust decît al celor cari merg pe drumul mare cu credința că ei l-au făcut pentru că sub pașii lor s-au mișcat cîteva pietre ceva mai departe.

Dar, în schimb, el n-a fost expus să se admire pe el însuși, procedările sale fără greș, în rezultatele la care, nu fără multă osteneală, ajunsese. A gîcit greutățile prea mult ca să fie un diletant pretențios și nu le-a biruit îndestul ca să ajungă un erudit arogant. A rămas scotocitorul pasionat, care-și ținea pînă la aceste adînci bătrînețe sufletul viu prin hrana zilnică a unor succese științifice modeste, dar reale.

Am stat însumi lîngă prietenul respectat de toată tinereța mea, de la venirea în București, din aceleași părți ale dragii noastre Moldove, pribegi amîndoi într-un mare oraș pe care nu-l înțelegem totdeauna și căruia nu-i putem cere să ne înțeleagă cu totul, așa cum suntem noi casnici, gospodari în casa și în știința noastră, fricoși de zgomot mare și de gesturi largi, stîngaci și sfioși pînă la capăt. De aceea și stăm noi, moldovenii, mai aproape unul de altul, și cu atît mai mult cînd viața ne strînge prin alte legături, ale tovărășiei științifice, ale comunității de ocupație, ale bisericii. Și te-am văzut

astfel, cocoane Costachi, între ai tăi și între ai mei, mi-am ținut în brațe copila la sfântul botez, și-am fost vecin de casă, tovarăș de bibliotecă și, la durerile mele cele mai mari, am văzut, recunoscător, lacrimi în ochii tăi bătrâni.

Și de aceea la ultima salutare colegială a instituției noastre să-mi fie îngăduit a-ți spune cât de mult rău îmi face această despărțire, care lipsește știința românească de unul din bătrînii ei deschizători de cale.¹

1913

(II)

¹ Constantin Erbiceanu (1835—1913) și-a făcut studiile de teologie la Atena și a fost profesor de drept bisericesc la Facultatea de teologie din București. A publicat studii despre instituții bisericești și biografii ale unor clerici cu remarcabilă activitate culturală. A editat texte vechi: *Tetraevanghelul diaconului Coresi* (1889), *Didahiile lui Antim Ivireanul* (1888—1889). În ceea ce privește istoria generală, s-a ocupat de epoca domniilor fanariote, analizând și tipărind în traducere izvoare grecești: *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă* (1883).

CUFRINSUL

<i>Un profesor și scriitor : N. Iorga</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>XLIII
<i>Nota editorului</i>LXIX

OAMENI CARI AU FOST

<i>Două rînduri înainte. Prefața din 1911</i>	3
<i>Teofil Frîncu</i>	5
<i>Un utopist : August Treboniu Laurian</i>	8
<i>Anghel Demetrescu</i>	11
<i>Un „idealist“ : Apostol Mărgărit</i>	16
<i>Doctorul Davila</i>	20
<i>Mommsen</i>	25
<i>Statuia lui Cuza vodă</i>	30
<i>Eminescu și generația de astăzi. Cu prilejul unei cărți nouă</i>	34
<i>Ștefan Orășanu</i>	39
<i>Un roman de Eminescu</i>	43
<i>Alexandru Odobescu. Cu prilejul tipăririi unei scrisori din adolescența lui</i>	47
<i>Știrbei vodă. Cu prilejul tipăririi corespondenței lui.</i>	55
<i>Anton Pann</i>	59
<i>Gheorghe Barițiu. Cu ocazia inaugurării monumentului</i>	66
<i>Corespondența lui Alcecsandri</i>	70

O icoană curată : mitropolitul Veniamin -Costachi.	
<i>Cu prilejul pomenirii sale</i>	72
Doctorul Iacob Felix	79
Un orator al generației bătrîne : Nicolae Ionescu	83
Un scriitor pentru popor : I. Pop-Reteganul	83
Un poet al florilor : d-l D. Anghel	92
Serbările pentru Schiller	93
Cîteva rînduri de „dîncoace“ în amintirea lui Timotei Cipariu	96
C. Negruzzi. <i>Cu prilejul unei ediții nouă a operelor lui în proză</i>	100
Cel dintîi volum din operele în proză ale lui Eminescu	104
Lamprecht despre rolurile naționale	109
La dezvelirea monumentului lui Alecsandri (<i>Fragment</i>)	110
Un scriitor ardelen : Titu Chitul	113
Cartea unui dispărut : <i>Fete</i> de I. D. Manolache	114
Liciu și teatrul lui Alecsandri	116
Jubileul d-lui P. Poni	120
Un scriitor necunoscut : Mihail Teliman	124
Un erou modern : Henrik Ibsen	128
Un poet din vremile nehotărîte : N. Nicolescu	132
La mormîntul lui Kogălniceanu	137
Un poet basarabean : C. Stamati	139
O personalitate culturală din Ardeal : Ioan Lăpădatu (1844—1878)	146
Un bătrîn erou : Axentie Sever	151
La trecerea unui erou	153
Un profesor : Dimitrie A. Laurian	156
Un dispărut : Vincențiu Babeș	159
O figură : Vasile Lascar	160
Paginile Alexandrinei Mihăescu (1876—1895)	163
Un cercetător al vicții poporului românesc : S. Fl. Marian	167
Frédéric Damé	171
Giuseppe Garibaldi	173

Un arhieru artist : Anastasie Crîmca	176
Nicolae Grigorescu	181
B. P. Hasdeu	183
Iosif Vulcan	186
Dante în românește	189
Longfellow	191
Leon Tolstoi	193
Tudor de Flondor	196
Simion Bărnuț	197
Unul din ultimii mari boieri de neam : Ștefan Grecianu	199
D. M. Sturdza	201
Dr. I. Radovici	203
Vasile Cosmovici	206
P. S. Aurelian	207
Doamna Elena Cuza	209
Eugeniu Voinescu	213
Aurel Mureșianu	214
Vederile politice ale lui Eminescu și generația de azi. <i>Pentru o publicație făcută cu prilejul serbă- rilor de la 14 iunie 1909</i>	216
Gimnasticul Moceanu	218
Baronul Nicolae Hurmuzachi	219
Gheorghe Chernbah	220
V. Rola Piekarski	221
Pomenirea lui Mihai Viteazul	221
Karl Krumbacher	232
Învățăminte din viața și domnia lui Cuza vodă	233
Un aventurier interesant : Gheorghe Brancovici	244
În amintirea lui Eminescu	247
Un poet-copil : C. D. Crăciunescu. <i>O prefață</i>	253
Maria Mavrodin	254
Ceva despre Ion Creangă	256
Adelina Tăzlăuanu	259
Teohari Antonescu	260
Eugeniu Carada	262

Björnstjerne Björnson	264
Dinicu Golescu	265
Ion Ghica	268
I. Codru-Drăgușanu, un călător ardelean prin Europa apuseană	271
Un „poeta minor“ : N. Volenti	277
Grigorescu, după Vlahuță	279
La moartea lui Tolstoi	282
Al. Ștefulescu	284
Iordachi Golescu	286
D. A. Tcodoru	289
Grigore Ștefănescu	290
G. Orleanu	292
Nicolae Densusianu	294
Ion Adam	296
Generalul Gheorghe Manu	297
Generalul Budișteanu	299
Al. Onae	300
Un fanatic țăran al romantismului național : Badea Cîrjan	301
Un profesor ardelean : d-l Andrei Birseanu	304
Gabriel Monod	305
În amintirea lui Petru Liciu	307
C. Negri. <i>Cuvîntare la dezvelirea statuii lui la Galați (17 iunie)</i>	309
Ioan Mincu	311
Spiru C. Haret	312
Ioan Borcia	313
Ion Pușcariu	315
Liciu ca artist	316
I. L. Caragiale	319
Ce se iubea în Caragiale	321
Octavian Smigelschi	323
Profesorul Petru Rășcanu	326
Locotenentul-colonel Manolescu-Mladian. <i>La înmor- mîntarea lui</i>	327

Nerva Hodoș	329
Aurel Vlaicu	331
Horja Rosetti	333
Locotenentul-colonel I. Manolescu-Mladian	334
Ioan Maiorescu	335
P. Cerna	336
Constantin Erbiceanu. <i>Discurs la innormintare</i>	339

Redactor responsabil : NICOLAE TEICA
Tehnoredactor : ELENA CĂLUGARU

*Dat la cules 02.09.1966. Bun de tipar 19.12.1966.
Apărut 1967. Tiraj 80.160 ex. broșate. Hîrtie
ziar de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 20,13.
Coli tipar 13,25. A. nr. 10.868/1966. C.Z. pentru
bibliotecile mari 8 R. C.Z. pentru bibliotecile
mici 8 R-94.*

Tiparul executat sub comanda nr. 60578 la
Combinatul Poligrafic „Casa Științei”, Piața
Științei nr. 1, București, Republica Socialistă
România

Iorga

„... Noi, cărturarii, cînd scriem în cărți și cărțile se așază în biblioteci, ni-am plătit datoria; poporul are, însă, comoara amintirilor sale în suflet... la el trebuie să te adresezi, fiindcă ei, la un loc, sînt cei mulți, sînt cei curați, sînt cei tari, cei meniți biruințelor; sînt acei cari sprijină pe umerii lor statul și poartă înaintea tuturor steagul de luptă...”

Nu cred în cărți, nu cred în cei cari le scriu, nu cred în alcătuirile de vorbe ale nimănui. Cred în cei mari și tăcuți, in aceia al căror suflet cuprinde tot cît am suferit, tot cît am luptat, tot ceea ce avem dreptul să smulgem prin luptă. În ei, cred.”

N. IORGA
(1914)

editura pentru literatură

2.1-II Lei 10